

MIRON ȚIC

Prof. BALAJ
PETRU

Prof. VASIU PARTENIE
VERGHELIA

CRONICA DE LA ILIA MUREȘANĂ

Editura CĂLĂUZA v.b.

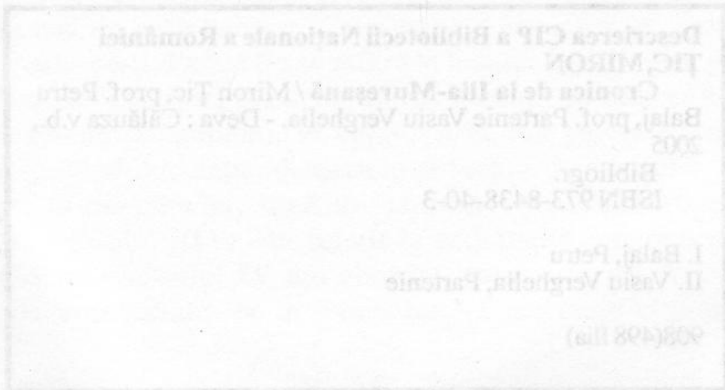
MIRON ȚIC

Prof. Balaj Petru

**Prof. Partenie Vasile
Verghelia**

**CRONICA
DE LA ILIA - MUREȘANĂ**

— SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ —

**Călduza v.b.
2005**

Coperta de: Cristina Moruz

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ȚIC, MIRON

**Cronica de la Ilia-Mureșană / Miron Țic, prof. Petru
Balaj, prof. Partenie VasIU Verghelia. - Deva : Călăuza v.b.,
2005**

Bibliogr.
ISBN 973-8438-40-3

I. Balaj, Petru
II. VasIU Verghelia, Partenie

908(498 Ilia)

SCURTĂ INTRODUCERE

MIRON ȚIC

Prof. Balaj Petru

Prof. Partenie VasIU

Verghelia

**CRONICA
DE LA ILIA - MUREȘANĂ**

– SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ –

**Editura Călăuza v.b.
2005**

SCURTĂ INTRODUCERE

Am pornit la scrierea acestei Schițe Monografice, convingși că ne facem datoria de faptul că ne-am născut și trăim pe aceste meleaguri, că încercarea noastră vine în ajutorul celor care sunt dornici să afle date și informații despre istoria acestei vetre, a aceluia care n-au apucat să cunoască amănunțimea venirii pe lume a Iliei și a satelor aparținătoare, cât și pentru a rămâne peste timp, sub denumirea „Cronica de la Ilia Mureșană”.

Pentru realizarea acestei lucrări, ne-am documentat vreme de mai mulți ani, căutând documente referitoare la acest teritoriu, am consultat câteva zeci de volume din revista „Sargeția”, alte cărți și scrieri a unor importanți istorici, ne-am documentat la organele locale dar și la oamenii vârstnici, cunoscători a diferitelor evenimente, fie că le-au trăit, fie că le-au auzit povestite de bunici și străbunici. Cât am reușit să ne apropiem de ceea ce ne-am propus, rămâne ca Dvs, dragi cititori și locuitori ai comunei, să ne apreciați sau nu?

În ideea de a da lucrării o mai bună cursivitate am secționat-o în trei importante părți. Partea I-a se referă la localitatea Ilia, prin prezentarea cadrului natural (așezare, geologie, relief, condiții climatice, hidrologice, soluri, vegetație și animale). În capitolul II, din partea I am prezentat un istoric privind populația, densitatea și factori demografici, cât și date referitoare la învățământ, sănătate, cultură – toate raportate la aceste așezări. În capitolul III ne-am referit la activitățile economice legate de agricultură. În capitolul IV am abordat transporturile, în capitolul V activitățile comerciale iar în capitolul VI activitățile și obiectivele turistice.

Partea a II-a a lucrării am rezervat-o prezentării satelor aparținătoare comunei; Bacea, Bretea Mureșană, Brâznic, Cuiș, Dumbrăvița, Săcămaș, Sârbi și Valea Lungă.

Partea a III-a am destinat-o prezentării unor ample documente referitoare la aceste locuri; biserica ortodoxă cu Pisania, date referitoare la populația din 1850, tradițiile cultural sportive, familii de seamă, obiceiuri, bucătăria tradițională locală etc.

Suntem conștienți că într-o asemenea amplă lucrare se pot strecura și omisiuni, pentru care ne cerem scuze, rugându-i pe cei care le constată să ni le comunice cu toată încrederea.

Aducem mulțumiri colaboratorilor prof. dr. Lazăr Ioachim șeful secției de istorie a Muzeului Județean, prof. Mario Crăciun, prof. Partenie VasIU Anania, director al Liceului Teoretic „Silviu Dragomir” și multor altora.

Autorii

CUVÂNTUL MEU

Acum când scriu aceste rânduri, simt cât de minunat este să nu te rupi de locul natal, să-i păstrezi lumina și fiorul cules în zile și nopți, mai apoi, să te bucuri de viața ta și a celor din jur, să te vezi părtaș la sosirea anotimpurilor, cât și la plecarea acestora, după ce și-au împlinit rostul.

Unde te simți oare minunat? dacă nu alături de locuitorii urbei tale, de vatra cu bunii și străbunii ce i s-au atașat și i-au dat binecuvântata prețuire timpului ce măsoară 739 de ani.

Nu gândesc doar din poziția de primar, ci și din aceea de fiu al acestor locuri, unde se află părinții, vecini și consăteni, oameni vrednici și de mare cinste, pe unii, văzându-i zilnic, uneori grăbiți, alteori dornici să-mi spună câte ceva, să le dau o sugestie, un sprijin. Toate aceste lucruri, le trăiești și le simți în inima ta și nu de puține ori, te bucuri că le poți răspunde și le poți acorda sprijinul cerut.

Nu este puțin lucru să fii alături de oameni, să le apreciezi gândirea și judecata, să le vezi truda ce o depun în zidirea unei case în care, așează, pe lângă dragoste și înțelegere și ce este necesar pentru a duce o viață apropiată de cea de la oraș.

Nu este puțin lucru să privești primăverile comunei și să vezi cum înmuguresc pomii, cum florile își deschid petalele, cum vin cocorii și începi să te gândești la ziua de mâine, la ce mai trebuie făcut și împlinit? Căldura gândului se topește și prin aceste cicluri ale timpului, numite anotimpuri, care ne fac ca la sfârșit de an, să întocmim un bilanț al muncii și străduinței noastre. Când timpul nu ți se pare prea lung, simți că n-a trecut degeaba și că multe dintre cele ce ți le-ai propus devin realități.

Scrierea și tipărirea unei Monografii a comunei Ilia, am avut-o în atenție imediat după preluarea funcției de primar, fiindcă Ilia reprezintă

o vatră istorică, un punct în jurul căruia s-au alăturat satele din jur, încă din vremea când a avut statut de târg și orașel, apoi, de plasă și raion. Valoarea acestei Monografii, constă în a pune la dispoziția locuitorilor, o cronică a timpului scurs pe întinderea câtorva sute de ani, până-n zilele noastre. Se pare că existența Iliei e mult mai veche, că ar data din comuna primitivă sau din vremea romanizării, dar, din cauza lipsei de documente, nu putem susține acest lucru, astfel că, pentru prima oară Ilia este pomenită în documentele maghiare sub numele de Villa Helya la anul 1266. Acest teritoriu a fost sub stăpânire maghiară, pustiit de invazia tătară. În a doua jumătate a secolului al XVI-lea, în condițiile creșterii neîncetate a pericolului otoman, principii Transilvaniei, iau măsuri de întărire a cetăților existente și ridică noi cetăți, așa se face că și la Ilia s-au pus bazele construirii unei cetăți, după cum reiese din dietele ținute în iulie 1574, locuitorii fiind puși în situația de a-și apăra vechile instituții. Dacă ne gândim numai la dezastrul din anul 1700, când turcii trecând prin Ilia, i-au dat foc arzând-o aproape în întregime, iar biserica românească transformând-o în moschee, ne putem cutremura. Viața acestor locuitori, n-a fost deloc ușoară și în paginile Monografiei, autorii s-au străduit să scoată în evidență prin scris și prin fotografii, multe dintre elementele care stau la baza istoriei, deloc romanțată, ci cât mai adevărată. Pe această cale țin să-i mulțumesc domnului Țic Miron pentru inițiativa avută de a face ceva deosebit pentru locuitorii comunei pe care o are în suflet cât și pentru extrem de laborioasa muncă pe care a depus-o pentru ca această monografie să vadă lumina tiparului.

Astăzi, localitatea se află între comunele importante ale județului Hunedoara și dorința noastră este una relevantă, de-a o face, pe mai departe, pe cât de frumoasă, pe atât de bogată în evenimente social economice, pentru punerea bazelor dezvoltării durabile, prin oprirea migrației din unele sate și prin promovarea unui management teritorial coerent. Cu stăruința noastră a Primăriei, a consilierilor și a tuturor locuitorilor, dorim ca orice demers să conducă urbea noastră între cele mai importante comune ale județului Hunedoara.

MARIUS GABRIEL OMOTĂ,
primar al comunei Ilia

CONDUCEREA COMUNEI ILIA

Primar: GABRIEL MARIUS OMOTĂ

Vice primar: COSTICĂ SAVA

Secretar: Jurist IONELA BANU

Consilieri:

1. Liviu Orbonaș
2. Lăcrămioara Crișan
3. Dorin Sorca
4. Ioan Ludoșan
5. Romolus Cărbune
6. Mircea Nicolae Petrică
7. Tiberiu Dobrotă
8. Costea Caroi Zorel
9. Mitică Gherasim
10. Ionică Andrica Lupuț
11. Gheorghe Sârbu
12. Petru Sevestrean
13. Marius Petresc

Personal administrativ

Adela Marian

Clara Neag

Emanuela Oprean

Mariana Baba Goțiu

Adriana Bocioacă Drăgoi

Sector agricol: Camelia Dancu, Magdalena Zbegan

Casier: Septimia Baba

Referent: Simion Crainic

Urbanism: Otilia Crișan

Topograf: ing. Marius Iștoc; teh. Marian Silviu

Pretori și Președinte de raion:

Iosif Cioca,

Lazăr Pavel

Laios Lazăr

Adam Ribiței

Alexandru Herbai

Nicolae Goro

Ioan Fiuna

Adam Nistor

Șever Ghilea

Victor Pop

Ioan Cicudeanu

Dragomir Cojan

Teodor Vasii

Primari

Ioan Orbonaș

Ioan Popa

Nicolae Barșa

Sebastian Nistor

Ioan Roșu

Sevastian Suba

Teodor Vasii

Ana Maria Ticușan

Cornel Iștoc

Valentin Ciobanu

Nelu Ardelean

Ioan Costea

Petrică Nicolae Mircea

Marius Omotă

PARTEA I

CAP. I

A. POZIȚIA GEOGRAFICĂ ȘI LIMITELE ADMINISTRATIVE.

Comuna Ilia este situată pe cursul mijlociu al Mureșului, în partea de nord-vest a județului Hunedoara, la o distanță de 25 km de orașul Deva – reședința județului. Comuna Ilia cuprinde o parte din

Depresiunea Ilia cu un relief deluros în mare parte și de luncă.

Cu toate că relieful comunei e deluros legăturile cu restul localităților județului și cu alte părți ale țării sunt înlocuite de văile râurilor, trecători joase pe șosele modernizate și linii de cale ferată. Pe valea Mureșului trece o șosea modernă și o cale ferată care face legătura între vestul și centrul țării, prin Deva – Arad și Ilia – Lugoj cu sud-vestul țării.

Harta județului Hunedoara - ansamblu

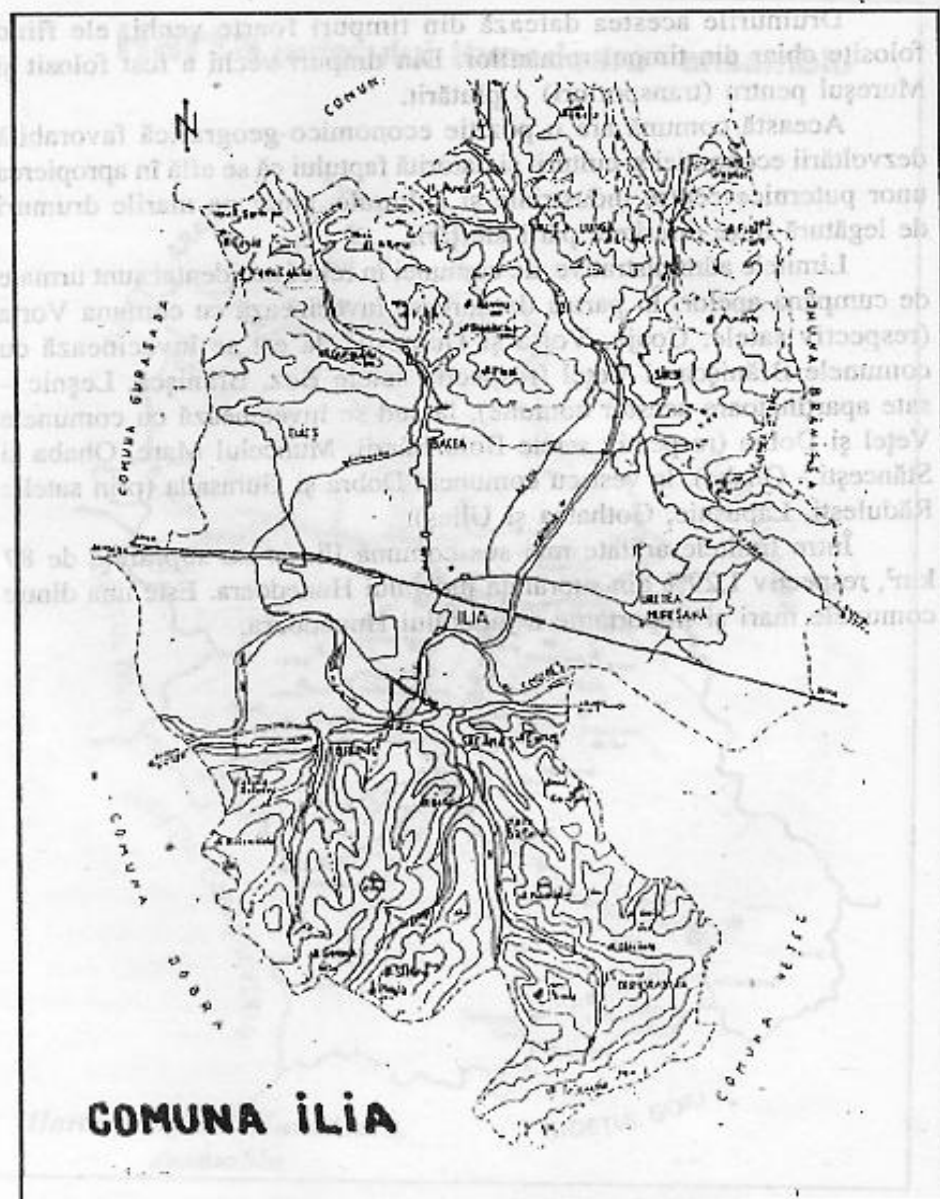
Harta județului Hunedoara,
ansamblu

Drumurile acestea datează din timpuri foarte vechi, ele fiind folosite chiar din timpul romanilor. Din timpuri vechi a fost folosit și Mureșul pentru (transporturi) – plutărit.

Această comună are o poziție economico-geografică favorabilă dezvoltării economiei și culturii și datorită faptului că se află în apropierea unor puternice centre industriale și culturale, chiar pe marile drumuri de legătură între diferitele părți ale țării.

Limitele administrative ale comunei în relief accidentat sunt urmate de cumpăna apelor. În partea de nord se învecinează cu comuna Vorța (respectiv satele: Coaja, Vorța și Dumești), la est se învecinează cu comunele Brănișca și Vețel (respectiv satele Boz, Brănișca, Leșnic – sate aparținătoare acestor comune), la sud se învecinează cu comunele Vețel și Dobra (respectiv satele Boia Bârzii, Muncelul Mare, Ohaba și Stăncești - Ohaba), la vest cu comunele Dobra și Gurasada (prin satele: Rădulești, Lăpușnic, Gothatea și Ulieș).

Între limitele arătate mai sus comuna Ilia are o suprafață de 87 km², respectiv 1,29% din suprafața județului Hunedoara. Este una dintre comunele mari și importante a județului Hunedoara.

B. CONDIȚII NATURALE**a) GEOLOGIA**

Pe teritoriul comunei, cu toate că ocupă o suprafață redusă, întâlnim o varietate mare a constituției rocilor.

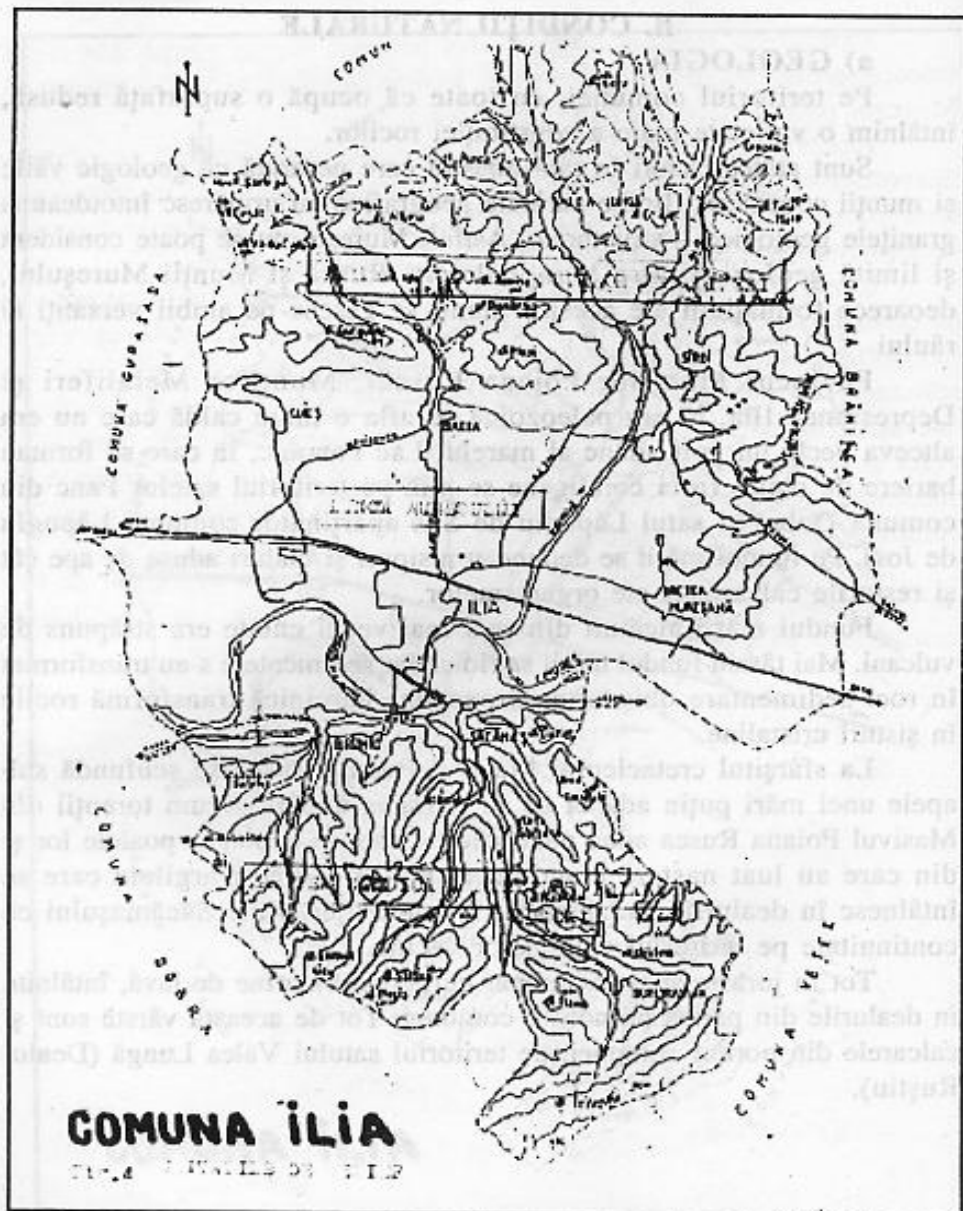
Sunt atâtea cazuri în țara noastră care ne arată că geologic văile și munții considerați limite naturale geografice nu urmăresc întotdeauna granițele geologice – structurale. Astfel, Mureșul nu se poate considera și limită geologică între Munții Poiana Ruscă și Munții Mureșului, deoarece formațiuni ale acestor munți se găsesc pe ambii versanți ai râului.

Pe locul Munților Poiana Ruscăi, Munților Metaliferi și Depresiunea Iliia, în era paleozoică se afla o mare caldă care nu era altceva decât un golf adânc al marelui Lac Panonic, în care se formau bariere de recife (roci coraligene se află pe teritoriul satelor Panc din comuna Dobra și satul Lăpugiu de Sus aparținător comunei Lăpugiu de Jos). Pe fundul mării se depuneau nisipuri și mълuri aduse de ape cât și resturile calcaroase ale organismelor.

Fundul mării alcătuit din roci mai vechi cutate era străpuns de vulcani. Mai târziu fundul mării se ridică iar sedimentele s-au transformat în roci sedimentare obișnuite. Orogeneza hercinică transformă rocile în șisturi cristaline.

La sfârșitul cretacului Masivul Poiana Rusca se scufundă sub apele unei mări puțin adânci ce se retrăgea uneori. Acum torenții din Masivul Poiana Rusca aduc materiale pe care le depun la poalele lor și din care au luat naștere conglomeratele, gresiile și argilele care se întâlnesc în dealurile Brăznicului, Dumbrăviței și ale Săcămașului cu continuitate pe teritoriul comunelor vecine.

Tot în jurasic și cretacic apar curgeri submarine de lavă, întâlnite în dealurile din partea de nord a comunei. Tot de această vârstă sunt și calcarele din nordul comunei, pe teritoriul satului Valea Lungă (Dealul Ruștiu).

În timpul erei neozoice, mai precis în neogen blocul cristalin suferă o ușoară mișcare de ridicare, cu unele rupturi pe margini cum este falia ce trece prin satele Stăncești – Ohaba, Dumbrăvița, Leșnic sau cea de la nord de Mureș unde au loc puternice erupții vulcanice de tipul andezitelor din Măgura Bretii și Măgura Sârbi apărute pe o falie având direcția nord-vest spre sud-est, cu mineralizare neferoasă mai pronunțată pe teritoriul satului Valea Lungă unde a început extracția. Dealurile rămase de pe urma acestor vulcani reprezintă doar umplutura canalului vulcanic, piatra fiind extrasă în două cariere – Sârbi și Bretea Mureșană. Alterarea cenușilor vulcanice a dat argile speciale, denumite bentonite întâlnite în partea de nord a comunei, la vest de satul Sârbi și care se continuă pe teritoriul comunei Gurașada – unde se și exploatează.

Procesul de formare a depresiunii Iliei s-a desfășurat într-o perioadă destul de îndelungată de timp, începând cu helvețianul superior și până la tortoniarul superior, proces care a cunoscut trei faze. În ansamblu Masivul Poiana Ruscă rămâne rigid, cu pantele scăldate de apele mării. Marea aceasta se întindea la nord până la masivele Gilăului, Bihariei și Codru Mona. În această regiune au avut loc curgeri submarine de lavă bazică de vârstă jurasică și cretacică.

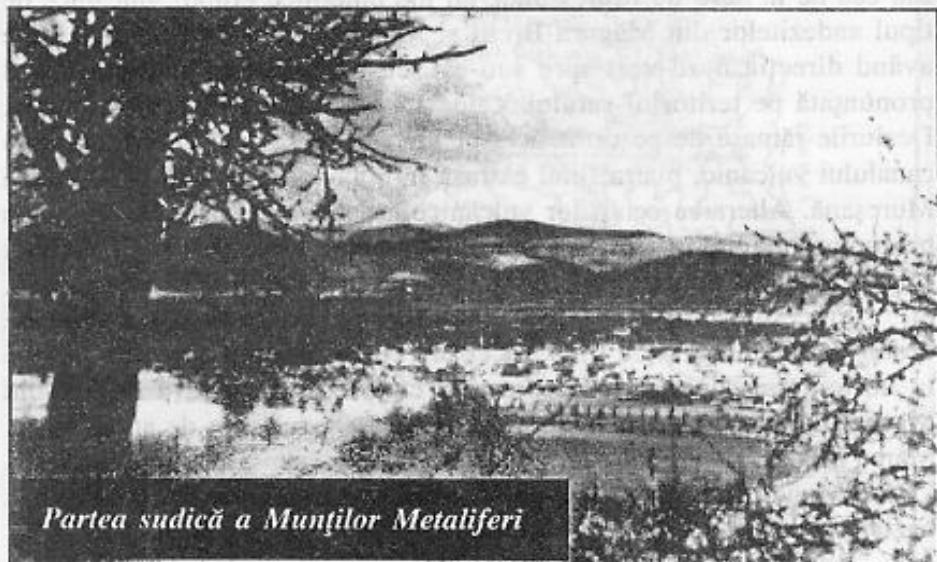
Regimul retragerii nivelului lacului Panonic are o deosebită importanță pentru întreaga regiune studiată. S-a ajuns la concluzia că regimul de retragere a lacului Panonic a cunoscut șase stadii de scădere lentă, întrerupte de cinci stadii de stagnare rotativă la altitudinile de 300 m, 275 m., 250 m., 225 m., 200 m. Retragerile acestea întrerupte ale apelor lacului va duce la formarea teraselor în depresiunea Ilia și la stabilirea actualului curs al Mureșului.

b) RELIEFUL

Analizând morfologic relieful ce se află pe teritoriul comunei ne putem da seama că în evoluția lui se deosebesc mai multe etape de evoluție, marcate prin suprafețe de nivelare.

O primă fază în evoluție este aceea când încă nu se individualizase formarea depresiunii Ilia. În urma distrofismului larazic, blocurile cristaline vechi au fost ridicate și cicatrizate prin cutarea unor depozite

monozoice. Începe procesul de denudație care ține aproape întreg paleogenul și rezultă o peneplenă reprezentată de suprafața Poienilor (la sud de Dumbrăvița).

Partea sudică a Munților Metaliferi

O fază importantă în evoluția reliefului este și aceea a formării depresiunii tectonice. Distrofismul din faza stirică declanșează o serie de prăbușiri pe vechile linii tectonice mezozoice sau pe linii noi de fractură, ducând la prăbușirea platformei paleogene. Pe linia de fractură se produc erupții vulcanice, care durează până la pliocon.

O altă etapă este aceea a formării suprafeței mijlocii, care are loc în perioada maximei transgresiuni tortoniene când valurile mării acționau prin abraziune asupra țărmlui format din raza depresiunii tectonice. Altitudinea este de 600-950 m și poartă numele de Platoul Pedimontul Pădurenilor (Ghe. Lăzărescu - Masivul Poiana Ruscă - Harta regiunii geomorfologice, 1976).

O altă etapă este aceea a suprafeței inferioare, bine înscrise în relieful actual, cu toate că în multe locuri a fost intens fragmentată și transformată în măguri izolate. Poartă numele de suprafața Deva, și

este cuprinsă între altitudinile de 400-500 m. A fost sculptată în fliș cretacic, ofiolite etc. în condițiile maximului transgresiunii ponțiene, când s-a stabilit legătura dintre bazinul Panonic și cel Transilvănean.

Ca urmare a mișcărilor din faza rodonică (ponțian mediu), care declanșează retragerea apelor din Depresiunea Ilia și ale Lacului Panonic spre vest se formează prin pedimentație nivelul de 350 m aflat pe teritoriul comunei în dealurile din partea de sud și nord a comunei.

Retragerea nivelului apelor lacului Panonic a fost următorul: sub nivelul de 350 m au alternat șase stadii de scădere lentă întrerupte de cinci stadii de stagnare relativă la altitudinile de 300 m, 275 m, 250 m, 225 m și 200m. După ultima stagnare urmează o scădere mai rapidă, pusă în evidență de versanetele abrupte, rectilinii, care racordează treapta de 200 m cu câmpia.

Încă din perioada formării nivelului de 350 m râurile transportă materiale detritice pe care le depun în depresiunea Ilia. Mureșul curgea în această perioadă peste înșeuarea de la Holdea.

Mișcărilor tectonice din faza valahă duc la o activitate erozivă intensă. În depresiunea Ilia, râurile care coboară din Munții Poiana Ruscă și Munții Metaliferi depun mari cantități de pietrișuri. Mureșul începe să-și formeze actualul curs.

După retragerea nivelului de bază sub 275 m scurgerea în pânză are rol modelator dominant, alături de eroziunea laterală a râurilor cu scurgere intermitentă. Fenomenul se petrece la fel și după celelalte retrageri (Emil Vespremianu – Dealurile Lipovei și Defileul Mureșului – studiu de geomorfologie, București, 1972).

În funcție de retragerea nivelului de bază se formează și terasele. Se constată terase superioare și terase inferioare. Terasele superioare sunt paralele între ele. Mai extinsă este terasa de 130-140 m (250 m) prezentă în dealurile din partea de nord a comunei.

Terasele superioare ale Mureșului sunt: T.7 = 150 - 160 m. (275 m.), T.6 = 130-140 m. (250 m.), T.5 = 100-110 m. (225 m.), T.4 = 80-90 m. (200 m.).

Terasele inferioare ale Mureșului sunt: T. 3 = 50-60 m. (175 m.), T.2 = 18-25 m. (150 m.), T.1 = 6-12 m. și lunca.

Terasele superioare ale Mureșului trec pe afluenți ca umeri, a căror altitudine relativă scade din ce în ce. Ele nu au nici o legătură cu talvegul actual, ceea ce denotă formarea lor în condiții asemănătoare, cu predominarea unui agent modelator principal cu rol conducător.

Terasele inferioare au alte caractere. Profilul lor longitudinal este aproape paralel cu talvegul actual. Trec pe afluenți numai pe distanțe mici. Sunt puțin păstrate, datorită distrugerii accentuate prin procese de versant și prin extinderea glacisurilor de luncă sau unor mici pedimente.

Terasele Mureșului au următoarele vârste: T7, T6 și T5 sunt formate în levantinul superior, T4 în villofranchian, T3 în Riss, T2 în Wurn, T1 în halocen, lunca fiind actuală.

Pe teritoriul comunei se întâlnesc următoarele forme de relief: dealuri și lunci.

În partea de nord a comunei se află dealurile de la poalele munților Zarand, care ating înălțimea maximă de 624 m., în vârful Ruștiul, cu culmi orientate NV - SE, despărțite de două văi, valea Sârbi și valea Băcii, unde s-au dezvoltat procese de pantă, revinația, spălând solul până la roca mamă, în special pe teritoriul satului Valea Lungă, în dealurile Ruștiul, Curatu, Usoiu. Acțiunea aceasta s-a declanșat datorită despăduririlor și a pășunatului. Parțial aceste procese pot fi întâlnite și în partea de sud a comunei în dealurile Cornetu, Slatina, Vâlceaua și Troașe.

În partea de sud a comunei se află dealurile piemontane de eroziune și acumulare de la poalele munților Poiana Ruscăi. Sunt de vârstă cretacică, scad în înălțime de la sud către nord. Înălțimea cea mai mare este de 600 m. în culmea Dumbrăvița, au orientare în general Sud-nord, formată din trei culmi paralele, despărțite de Valea Lungă și Valea Brâznicului. Au pante domoale, mai abrupte spre Lunca Mureșului; ex. Cornetu și Trăușele. Forma cea mai joasă de relief este lunca Mureșului, care desparte dealurile din nord de cele din sud, cu o pantă mică de la Est-Vest. În cadrul acestei lunci, râul Mureș a fost principalul agent modelator, care prin activitatea sa a creat un microrelief caracteristic. Astfel, râul Mureș meandreează puternic. În părțile convexe ale meandrelor malul este mai înalt, fiind în permanență lovit de apă, se

surpă ușor iar în părțile concave ale meandrelor râul a depus însemnate cantități de aluviuni, formând în prezent adevărate cariere de extracție a balastului, așa cum este între cele două poduri peste Mureș, la Ilia și Bretea Mureșană.

Materialele ce alcătuiesc lunca sunt în principal de natură aluvionară, mergând de la nisipuri fine intercalate cu pietrișuri, până la argile măloase. Stratul aluvionar este acoperit la suprafață de depozite relativ subțiri de materiale fine, prăfoase, argiloase și nisipoase.

Cum an de an Mureșul inunda suprafețe însemnate de culturi se face simțită îndiguirea și îndreptarea cursului Mureșului. Până în prezent s-au efectuat diguri de apărare a localităților Ilia, Săcămaș și Brâznic, insuficiente însă. Un rol important în realizarea apărării localităților Ilia, Săcămaș, Brâznic și Bretea Mureșană l-au avut locuitorii localităților respective coordonați de primarul VasIU Teodor, fiind posibilă astfel executarea acestor diguri de apărare în perioada 1968-1985, fiind grăbit acest proces după marea inundație din primăvara anului 1970 și anii următori.

Mureșul în zona Ilia

Din cele relatate anterior, rezultă că pe teritoriul comunei se întâlnesc forme de relief joase, în subsol cu zăcăminte minerale și roci de construcție acoperite cu păduri de foioase și pășuni, care alternează cu suprafețe cultivate, creind condiții pentru creșterea animalelor, dar și pentru dezvoltarea culturii plantelor și pomicultură, în luncă și de dezvoltare a legumiculturii.

Modelarea actuală a reliefului începe odată cu introducerea omului în peisaj. Principalele procese actuale sunt: adâncirea talvegurilor în lunci, dezvoltarea unor organisme torențiale în special pe dealurile nordice.

În vederea combaterii eroziunii solului considerăm că cea mai nimerită lucrare ar fi terasarea dealurilor și cultivarea lor cu pomi fructiferi, plantarea cu esențe de foioase a pantelor abrupte și a teraselor ce se formează.

În lunca Mureșului, la nord de Râul Mureș au fost executate lucrări de îmbunătățiri funciare, fapt care a dus la eliminarea excesului de umiditate de pe întinse suprafețe de teren și redarea lor în circuitul agricol: ex. lucrările de pe Negrele (Bretea Mureșană), Cuiș și valea Băcii.

Din timpuri vechi locuitorii Iliei au dat anumite denumiri unor părți din moșia Iliei ce amintesc situația de luncă: ex. Dâmpul Gothății, Luncani, Țarina de Jos, Șideășca lui Dâmperiu, Duma, Șideășce, Șideășca Bilor, Zătonul, Dâmpul Sârbilor, Sărătura, La Ulmi, Pipirig, Maier etc.

c) CLIMA

Așezarea și configurația reliefului asigură climatul în care se găsește comuna să fie unul dintre cele mai blânde din Transilvania. Acesta este explicat de valoarea elementelor climatice care nu înregistrează excese având în cursul unui an un caracter moderat.

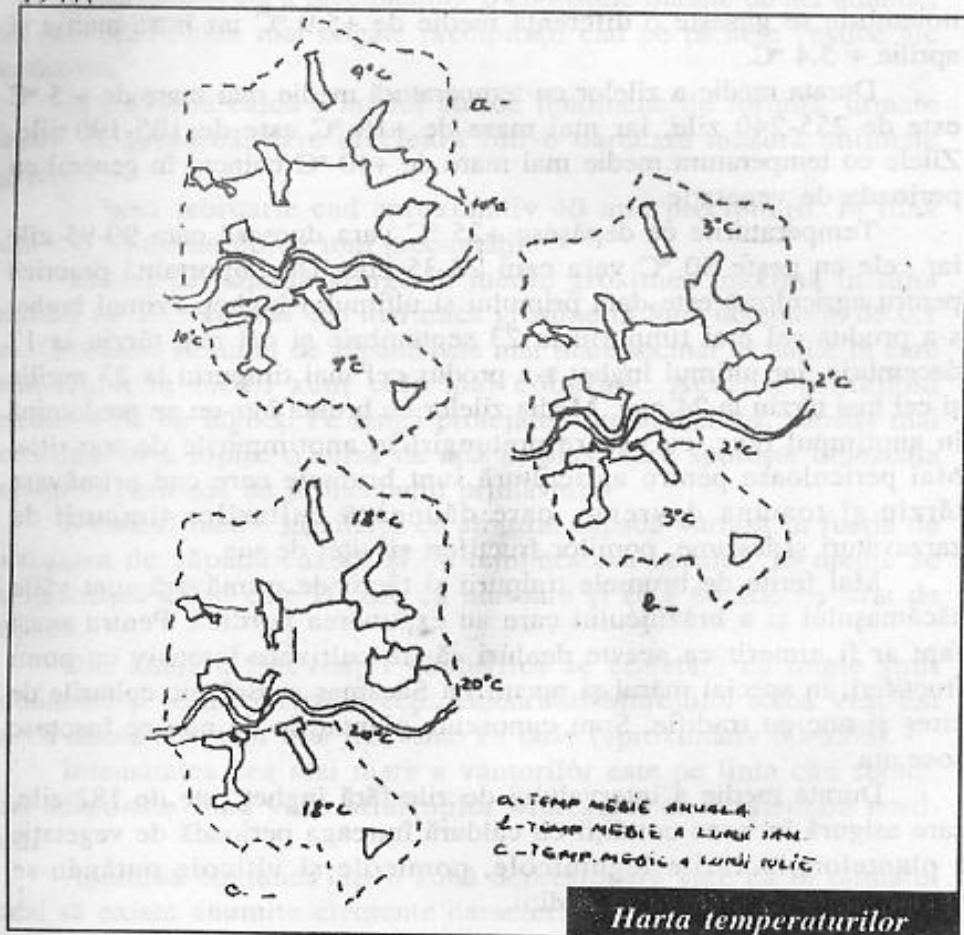
Pentru caracterizarea climatului acestei comune, pe lângă datele primite de la Stația meteorologică Deva folosim și Atlasul Climatologic (1966).

Climatul acestei comune se caracterizează prin veri calde și ierni reci, a căror temperaturi nu sunt excesive.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Temperatura medie actuală ne arată că în lunca Mureșului este de $+10^{\circ}\text{C}$, iar pe dealuri $+8^{\circ}\text{C}$.

Luna cea mai rece a anului este luna ianuarie când se înregistrează -2°C în lunca Mureșului și -3°C la dealuri. Cea mai ridicată temperatură medie lunară este de -10°C , izoterma cu această temperatură întâlnindu-se numai pe Valea Mureșului. Temperatura minimă absolută este de $-28,6^{\circ}\text{C}$ înregistrată la Stația meteorologică Deva la data de 31 ianuarie 1947.

Luna cea mai călduroasă este luna iulie cu o valoare de $+20^{\circ}\text{C}$ în Lunca Mureșului și de la 18°C , pe vârful dealurilor. Cea mai mare temperatură în medie lunară s-a înregistrat în luna iulie 1948, de $+23,3^{\circ}\text{C}$, iar cea mai mică medie lunară a lunii iulie a fost de $+17,5^{\circ}\text{C}$ în anul 1913. Maxima absolută s-a înregistrat la 16 august 1962 și a fost de $39,7^{\circ}\text{C}$.

În lunile de trecere de la vară la iarnă și de la iarnă la vară s-au înregistrat salturi mari de temperaturi. Astfel, între octombrie și noiembrie se găsește o diferență medie de $+5,9^{\circ}\text{C}$ iar între martie și aprilie $+5,4^{\circ}\text{C}$.

Durata medie a zilelor cu temperatură medie mai mare de $+5^{\circ}\text{C}$ este de 255-240 zile, iar mai mare de $+10^{\circ}\text{C}$ este de 105-190 zile. Zilele cu temperatura medie mai mare de $+10^{\circ}\text{C}$ coincid în general cu perioada de vegetație.

Temperaturile ce depășesc $+25^{\circ}\text{C}$ vara durează cam 90-95 zile iar cele cu peste 30°C vara cam 28-35 zile. De importanță practică pentru agricultură este data primului și ultimului îngheț. Primul îngheț s-a produs cel mai timpuriu la 23 septembrie și cel mai târziu la 17 decembrie, iar ultimul îngheț s-a produs cel mai timpuriu la 23 aprilie și cel mai târziu la 24 mai. Media zilelor cu brumă într-un an predomină în anotimpul rece, cu ușoare prelungiri în anotimpurile de tranziție. Mai periculoase pentru agricultură sunt brumele care cad primăvara târziu și toamna devreme, care dăunează culturilor timpurii de zarzavaturi și legume, pomilor fructiferi și viței de vie.

Mai ferite de brumele timpurii și târzii de primăvară sunt văile săcămașului și a brâznicului care au expunerea nordică. Pentru acest fapt ar fi nimerit ca aceste dealuri să fie cultivate intensiv cu pomi fructiferi, în special mărul și nucul. La Săcămaș și Brâznic culturile de cireș și nuc au tradiție. Sunt cunoscute plantațiile de nuc ce însoțesc șoseaua.

Durata medie a intervalului de zile fără îngheț este de 182 zile, care asigură în bune condiții cu căldură întreaga perioadă de vegetație a plantelor, lucrările legumicole, pomicole și viticole putându-se executa în cele mai bune condiții.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

În ceea ce privește precipitațiile vom arăta modul în care se distribuie ele în lunile extreme tot cu ajutorul datelor oferite de atlasul climatologic și felul cum variază ele. În lunca Mureșului cad aproximativ 700 mm precipitații iar la dealuri de cca 800 mm anual.

Pe anotimpuri, se observă că maximum de precipitații cade în perioada caldă a anului, iar minimum în perioada rece. Cea mai secetoasă lună a anului este luna februarie.

Sursa principală a precipitațiilor o constituie masele de aer atlantic, din care cauză cele mai bogate precipitații cad pe pantele vestice ale dealurilor.

În perioada caldă a anului au loc fenomene de furtună, urmate uneori de grindină, care afectează într-o oarecare măsură culturile agricole.

În luna februarie cad aproximativ 40 mm precipitații. În luna iulie cad în medie 80 de mm precipitații.

Stratul de zăpadă atinge în medie grosimea maximă în luna ianuarie de 10,3 cm, iar cea mai mică grosime în luna noiembrie de 0,1 cm. Grosimea stratului de zăpadă este mai mare tocmai în lunile în care temperaturile medii sunt cele mai coborâte. Acestea protejând semănăturile de îngheț. Pe lângă protejarea semănăturilor, zăpada mai constituie prin topire o sursă de apă în plus, care sporește umezeala solului în perioada de la începutul primăverii.

Numărul mediu al zilelor cu strat de zăpadă variază în funcție de cantitatea de zăpadă căzută și de temperatura aerului. În medie se înregistrează anual câte 20 zile cu ninsoare și câte 40 zile cu strat de zăpadă.

Din analiza frecvenței vânturilor se constată că unele sunt dominante și se înscriu pe direcția culoarului Mureșului adică Vest-Est iar ca intensitate sunt mai frecvente ca tărie (aproximativ 60-65%).

Intensitatea cea mai mare a vânturilor este pe linia căii ferate, mai adăpostite fiind văile afluenților Mureșului cu o orientare nord-sud.

Așezarea comunei într-o zonă depresionară face ca în climatul local să existe anumite elemente caracteristice. Astfel s-au constatat

prezența inversiunilor de temperatură care determină stabilirea pe fundul văii Mureșului a unui strat de aer rece ca pe înălțimi (în iarna anului 1982) când producerea inversiunii a făcut ca de la 10 ianuarie 1982 - 25 martie 1982 să se instaleze o masă de aer rece, zăpada fiind transformată în gheață ce a persistat până la 25 martie.

d. HIDROGRAFIA

Din analiza făcută asupra unor fântâni reiese că apa subterană se găsește la diferite adâncimi. Se observă că adâncimea nivelului hidrostatic al stratului agvifer crește de la 2 m în lunca Mureșului la peste 10 m adâncime în regiunea dealurilor.

Pânza freatică se găsește la mică adâncime și oscilează în funcție de nivelul apelor din Mureș prezentând creșteri mari primăvara, în aprilie dar și scăderi maxime în septembrie - octombrie și cu nivel mai constant vara și iarna.

Ca urmare a etajării reliefului, rețeaua hidrografică este bogată, densitatea ei variind între 0,7 - 0,9 km/km² (Monografie R.P.R. - 1960).

Principalul colector al apelor de suprafață este râul Mureș, care curge aproximativ de la est la vest cu o viteză redusă, formând numeroase meandre și o pantă de 0,40 m./km.

Aspecte din vremea inundațiilor

Mureșul a fost un braț marin, iar apoi un golf prin care apele bazinului hidrografic al Transilvaniei se vărsau în Dep. Panonică (Marea Panonică). Mureșul a săpat un culoar mai larg în acest sector (7 km.), s-a îndreptat spre înșeuarea de la Holdea, pe linia actuală a râului Bega.

Evoluția unui poleo-Mureș, care se vărsa peste Culoarul Bega a fost tratată de Teglas Gabor în 1882, a fost reluată de L. Sawiski în 1912, R. Fișeur, în 1934 și mai târziu de Ghe. Pop în 1347, V. Mihăilescu, 1966, Grigore Posea, 1967, N. Orhidan, 1969.

Râul Mureș s-a deplasat spre nord până s-a fixat pe actualul curs favorizat de un culoar tectonic acoperit de depozite miacene (Gheorghe Lăzăriscu – Considerații geomorfologice asupra originii și evoluției văilor din Munții Poiana Ruscăi – Geografia Banatului – Univ. Timișoara, 1976).

Odată cu supraimpunerea Mureșului în sectorul Tătăraști-Zam și cu formarea defileului în evoluția Mureșului se cunosc mai multe stadii și fiecareia îi corespunde o terasă. Retragerile sacadate ale nivelului de bază reprezintă factorul conducător în formarea teraselor. Nivelul de bază scădea până la un punct, unde staționa o perioadă mai mare. Formarea teraselor superioare se desfășura în două secvențe: prima secvență, talvegul înclinat urmărea nivelul de bază în continuă scădere, se încheie când nivelul de bază se stabilizează temporar iar talvegul era înclinat. Urmează partea a doua când talvegul este modificat rapid și adus la latitudinea nivelului de bază temporar stabilit. O nouă luncă se formează și astfel rezultă terasa al cărui pod se află în continuarea treptei de abraziune tăiată în aceeași perioadă de timp. Nivelul de bază începe din nou să scadă, ceea ce duce la reluarea procesului. Astfel, se formează terasele superioare ale Mureșului. Ele sunt paralele între ele, fără a avea o legătură cu talvegul actual.

Terasele inferioare au alte caractere. Profilul lor longitudinal este aproape paralel cu talvegul actual. Trec pe afluenți numai pe distanțe mici.

Mureșul a fost prima cale de comunicație folosită cu regiunile din jur.

Documentele vorbesc despre folosirea Mureșului pentru plutărit încă de pe vremea romanilor. Cu plutele se transporta sarea de la Ocna Mureș (Uioara) pentru populația din aval, până la Belgrad împreună cu schimbul de produse ale localnicilor și aprovizionarea cu produse mediteraneene. La Ilia exista un mare depozit de mărfuri destinate schimbului. Se păstrează până în zilele noastre denumirea străzii Brodului, locul pe unde se trecea Mureșul cu brodul.

În anul 1900 s-a construit primul pod de fier peste Mureș, iar în 1960 -1966 s-a construit al doilea pod pe care trece D.N. 7. Între anii 1870-1880 la Ilia se construiește primul dig de apărare împotriva inundațiilor, de pământ cu baza de 16 m și baza mică de 5-6 m și înalt de 5 m, iar în porțiunea castelului era un zid de apărare din beton.

În decursul timpului, Mureșul și-a schimbat albia. Pe la 1800 Mureșul curgea aproape de dealurile de la Săcămaș și Brâznic. Baronul, prefectul Bethlen Laslo a luat hotărârea de a îndepărta Mureșul de „Colțul Săcămașului”, construind un dig (dolmă) și întărituri, piatra fiind adusă din castrul roman Micia. Lucrarea trebuia să apere drumul poștașului care la locul numit „Colțul petrei” era tras de 3-4 perechi de boi. Drumul este terminat în 1807, urmele lui pot fi văzute prin pădure și „poștărie”, „birt”, „făgădău” peștera lui Iancu. În acest loc călătorii poposeau, beau, mâncau și așteptau până se schimbau caii în drum spre Lugoj – Timișoara – Pesta. Lângă birt erau grajdurile unde se schimbau caii de poștă.

*Brodul, mijloc de traversare
a Mureșului*

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Între anii 1940-1947 se construiește și modernizează această șosea.

Râul Mureș are un debit considerabil, cu creșterea apelor primăvara. Creșterea maximă a apelor Mureșului a fost în anii 1932, 1970, 1975, dar și în secolul trecut s-au înregistrat creșteri ce au produs inundații - 1864, 1870, 1871, 1896, iar la începutul sec. XX - 1913.

La creșterea apelor din 15-16 mai 1970 și 1975, nivelul maxim (cm) atins a fost de 762 cm. A fost inundat satul Ilia iar satele Săcămaș, Brâznic numai parțial. Au fost inundate suprafețe agricole în lunca Mureșului până la linia de contact dintre Luncă și dealuri, în partea sudică a comunei și până la traseul căii ferate în partea de nord a comunei.

Durata inundației a fost de 10 zile, adâncimea medie pe suprafața inundată a fost de 2,5 m, iar suprafața inundată de 1841 ha.

O cauză care a dus la ruperea digului și inundarea localității a fost și aceea că digul de apărare a fost construit pe malul Mureșului urmărind meandrele și dând posibilitatea că acolo unde șuvoiul de apă a lovit perpendicular digul acesta să cedeze. Se pune problema îndreptării cursului Mureșului și îndiguirea lui lăsând loc la scurgerile în caz de viituri mari și la construirea încă a două picioare la podul nou, pentru a da posibilitatea apelor la viiturile mari să treacă și să nu stagneze în amonte.

La afluenții Mureșului pe teritoriul comunei se observă și o scurgere mai mare în aprilie iar pe anotimpuri e mai ridicată iarna decât vara (I. Ujvari - Geografia apelor României, 1972).

Temperaturile maxime ale apei înregistrate la Brănișca arată 28 °C, fenomenul de îngheț cu pod de gheață se petrece în lunile ianuarie - februarie, dar că durata podului de gheață e scurtă, până la 31 de zile. După construcția Termocentralei de la Mintia, pe Mureș podul de gheață nu s-a mai format datorită apelor provenite de la termocentrală.

Pe teritoriul comunei, Mureșul primește afluenți scurți cu bazine hidrografice mici. Din partea de nord a comunei se varsă în Mureș Pârâul Sârbi (localnicii îi spun Valea Bătrână), care are lungimea de 24 km și un bazin hidrografic de 115 km², în mare parte fiind pe teritoriul

comunei Vorța. Izvorăște prin Pârâul lui Șarpe de sub vârful Malul, din Munții Metaliferi.

*Barajul de la Valea Bătrână –
Sârbi*

Valea Bătrână, producea frecvente revărsări inundând suprafețe mari până prin anul 1870 avea cursul spre Bretea Mureșană unde exista și o moară, aproximativ pe unde trece calea ferată. Baronul Bornemisa, ca prefect al Jud. Hunedoara a hotărât săparea unui canal drept spre Mureș, iar prin anii 1951-1955 cursul văii a fost îndiguit pe ambele maluri de la intrarea în satul Sârbi până la Mureș, cu mici cascade care să reducă din viteză și din aluviunile transportate. Denumirile de „șideașcă” păstrate până în zilele noastre, atât la vărsarea văii Bătrâne în Mureș, cât și meandrul Mureșului dinspre Săcămaș și Brâznic și Ilia, sau Sideașca lui Dâmperiu, atestă faptul că, cursul acestor ape aveau în această zonă mai multe brațe și o meandrare foarte mare datorită pantei mici de scurgere în luncă.

Tot din partea de nord are afluent Pârâul Băcișoara, lung de 10 km și cu un bazin hidrografic de 16 km². Pârâul Băcișoara producea și el frecvente inundații de terenuri agricole, lucru eliminat prin îndiguirea și dirijarea cursului spre vest pe sub podul de trecere a căii ferate spre Mureș.

Documentele vremii vorbesc de existența a două mori cu luntre pe roți „domnești”, cât și două mori la Sârbi, pe Valea Bătrână și două mori la Săcămaș.

Un afluent al Mureșului, din partea de sud al comunei este pârâul Valea Lungă (localnicii îi spun Valea Săcămașului), lungă de 5 km, și cu un bazin hidrografic de 20 km². În luncă toate pâraiele au fost îndiguite, de la intrarea în lunca Mureșului până la vărsare. Un alt afluent în sudul comunei este și pârâul Brâznic care a beneficiat și el de lucrări de îndiguiri și alte amenajări (Registru Cadastral al Apelor, județul Hunedoara).

e. SOLURILE

Solurile comunei Ilia se pot analiza din mai multe puncte de vedere și în special de condițiile climatice, de rocile pe care s-au format, de relief și de alți factori. În partea nordică a comunei solurile s-au format având în fundament roci vulcanice, partea sudică a comunei are ca suport de formare a solului rocile Munților Poiana Ruscăi, adică dealurile de acumulare de la poalele munților respectivi. Între aceste două tipuri de soluri întâlnim solurile de luncă.

Dealurile marginale ale Munților Metaliferi au principalele roci de modificare andezitele, dacitele, tufuri vulcanice, pentru dealurile de la poalele Munților Poiana Ruscăi solidificarea s-a făcut pe roci și sisturi cristaline, calcare, nisipuri. În partea centrală prezența solurilor de luncă este legată de materialul aluvionar depus de râul Mureș, fiind prezent nisipul, pietrișul și pe alocuri luturi argiloase. În zonele înalte predomină solurile de pădure, cenușii, brun roșcate și ușor podzolite, precum și pe alocuri acumulări de argilă. Aceste soluri au o fertilitate mai scăzută decât solurile de luncă, sunt împădurite și părțile fără vegetație lemnoasă (aflate pe terenuri cu pante mai abrupte) sunt ușor degradate. Acolo

unde predomină calcarul (Ruștiu) solurile primesc o tentă roșcată sau brun roșcată.

Solurile de luncă se dezvoltă în cadrul luncii Mureșului care de regulă nu sunt ferite de inundație decât de dig. Spre dealuri se află un sol aluvionar, cu caracter de tranziție spre solurile de dealuri joase, fiind în general ferit de inundații. În lunca inundabilă a Mureșului mai întâlnim soluri îmbibate puternic cu apă – hidromorfe – lăconiști mai ales pe locul meandrelor și a gropilor de împrumut de pământ de la construcția căii ferate (în partea de nord a gării CFR Ilia și la Bretea Mureșană). Solurile de luncă sunt soluri cu fertilitate mare, dar cu umiditate sporită, dau recolte mari, nu prea suferă de secetă și se recomandă lucrări de hidroameliorare, de corectare a cursurilor apelor ce străbat această luncă. Sunt folosite pentru culturile de plante cerealiere, plante furajere și tehnice, legume și zarzavaturi. Nu sunt excluse culturile furajere și pășunile.

Pe dealurile din sud, cu orientare în general spre nord apar soluri cu profil scurt, bogate în schelet și afectate mai mult sau mai puțin de eroziune, în special torențiale și degradate ca urmare a activității umane care nu a ținut seama de urmări. Solurile întâlnite sunt cele de pădure, brune, brun roșcate, cu un grad mai mare de podzolire decât pe dealurile din nordul Mureșului. Orientarea văilor, expunerea versanților și a faptului că sunt mai ferite de curenții de aer de pe Valea Mureșului care aduc brume târzii și timpurii păgubitoare, dealurile din sud sunt prielnice pentru culturile de pomi fructiferi (cireș, măr, nuc).

f. VEGETAȚIA

Legată de condițiile de climă, de soluri, de relief, vegetația este bine dezvoltată atât în cadrul localității cât și a satelor aparținătoare, dar nu face discontinuitate față de împrejurimi.

După așezare comuna este propice pentru dezvoltarea formațiunilor păduroase de foioase în amestec.

Pe dealurile de la sud de Mureș, împădurite, care au expunerea versanților spre est sau spre vest predomină esențele lemnoase din cer, gârniță, gorun, stejar și mai puțin frasin, plop, mestecăn. Pe versanții

cu expunere nordică predomină esențele de fag, carpen și tei (Dealul Cornetu).

Vedere dintr-o margine de pădure

Formațiunile de arbuști se întâlnesc atât în dealurile din sud cât și la luncă și în dealurile din nordul Mureșului. Ele sunt reprezentate de: porumbar, mur, măceș, sânțer, corn, lemnul câinelui, etc.

Lunca Mureșului este destul de bogată în vegetație naturală cu toate că suprafețe întinse au fost transformate în terenuri de cultură. Întâlnim vegetație ierboasă: papură, stuf, pipirig, rogoz în special în gropile de împrumut de pe lângă calea ferată (Bretea Mureșană și în nord de gara Ilia) și mai puțin în malurile Mureșului și a apelor curgătoare. În lungul Mureșului și a apelor curgătoare se întâlnește în special vegetație

lemnoasă, iubitoare de apă: salcia, răchita, plopul, arinul, care urmăresc malurile apelor pe întinsul lor dar cu extindere mare în special în Șideașca Bretei sau în Șideașca lui Dâmperiu.

Dealurile din nordul comunei, au în general expunere sudică a versanților și sunt împădurite în special cu: gorun, gârniță, cer, pe versanții cu expunere estică sau vestică se găsește: fag, carpen, frasin, paltin și formațiuni de arbuști.

În vegetația naturală au intervenit și introducerea unor specii noi cum sunt: plopul canadian (întâlnit în lungul șoselei D.N. 7), salcâmul plantat pe digul de apărare a Văii Bătrâne, pe Bărzâna, Cornetu și Trăușale, specie care ajunge repede la maturitate pentru exploatare dar

constituie și o bogată bază metaliferă, alături de tei, la creșterea albinelor.

Vegetația ierboasă a pășunilor aflate la Dâmpul Sârdească, Luncă, pe Măgură, la Pârloage și pe dealurile din sud sunt formate din graminee, colilie, spinul vântului, laptele cucului. În parte suprafețele de pășuni au fost reduse lăsând locul terenurilor de cultură.

Pe lângă vegetația zonală prezentată mai amintim intervenția omului în răspândirea ei. Astfel, în curtea castelului de la Bretea Mureșană se află un parc cu esențe lemnoase în special cer, gărniță. În curtea castelului Bethlen de la Ilia sunt plantați castani. Pe dealul Bârzâna, din satul Valea Lungă au fost plantați pini, în baza didactică a liceului se află la fel arțar, rășinoase (tuia, pin, brad, molid), stejarul de plută, iasomia, liliac (ultimele sunt specifice zonei mediteraneene).

Sediul Ocolului Silvic

Administrarea pădurilor din comună, cât și din împrejurimi (de la Zam la Mintia) se face de către Ocolul Silvic aflat pe teritoriul Iliei. Ocolul Silvic a luat ființă între cele două războaie mondiale ca ocol ce administra pădurile posesoriatului. După naționalizarea pădurilor o

Pepiniera

Trofeu din vânat

de reîmpădurire pe lângă ocolul silvic sunt organizate și două pepiniere (La Valea Bătrână). Prin punerea în posesie a locuitorilor cu pădure în proprietate, se fac demersuri pentru înființarea unui Ocol Silvic privat tot pe teritoriul Iliei.

g. FAUNA

Variatatea formelor de relief, a condițiilor climatice face ca și în faună să avem mare varietate.

Lumea animală este caracterizată prin prezența unor animale ca: lupul, vulpea, iepurele, mistrețul, căprioarele, cu specificarea că acestea se găsesc în număr mai mare la deal decât la luncă și că în special mistreții provoacă unele pagube culturilor agricole. S-a constatat în ultima perioadă creșterea numărului de căprioare și pătrunderea lor și în zona de luncă (țarina Iliei).

Păsările întâlnite pe raza comunei sunt: uliul, graurii, prepelița, fazanii, păsări cântătoare (mierla, cucul, sticletele, privighetoare), ciocănitorea, coțofana (țarca), gaița, etc.

O preocupare deosebită manifestă Ocolul Silvic de la Ilia pentru administrarea fondului de vânătoare și în special pentru îmbogățirea

lui. În fiecare primăvară sunt aduși pui de fazan și eliberați în zona de luncă unde găsesc hrana și adăpostul necesar întreținerii lor. Trebuie menționat faptul că pe teritoriul comunei se întâlnește rața sălbatică (atât în Mureș cât și în bălțile de lângă calea ferată de la Bretea Mureșană). Mai mult de atât, din cauză că apele Mureșului nu mai îngheață în perioada de iarnă vin și unele specii de păsări care ierneză pe aceste meleaguri (berze, etc.)

Fauna acvatică este și ea variată și bogată. În apele Mureșului și mai puțin la celelalte ape curgătoare, întâlnim următoarele specii de pești: scobarul, mreana, somnul, cleanul, crapul, plătica și zărluga. În bălțile de la Bretea Mureșană și Ilia (balta de la Valea Bătrână) se pot pescui: carăș, știucă, caracudă. Reprezentanții fondului de vânătoare și pescuit sportiv aduc în fiecare primăvară puiet de pește și îl deversează în apele Mureșului pentru a avea un pescuit variat și bogat.

Din cauză că apele Mureșului nu mai îngheață iarna pescuitul sportiv și amator atrage zilnic și mai ales sâmbăta și duminica un număr mare de pescari atunci când este deschis sezonul.

CAPITOLUL II

I. POPULAȚIA ȘI AȘEZĂRILE UMANE

a. Scurt istoric

Istoria seculară a Transilvaniei, este istoria oamenilor, care în urmă cu milenii au dat viață acestui teritoriu, l-au populat, a celor care mai târziu au dat naștere poporului român, istoria celor care, înfruntând și învingând vitregiile trecutelor orânduiri, ne-au transmis mesajul permanenței și continuității.

Apariția și dezvoltarea așezărilor omenești și a populației de pe aceste meleaguri este strâns legată de faptul că Valea Mureșului și drumul pe uscat au constituit cea mai importantă arteră de comunicație între estul și vestul Transilvaniei.

Râul Mureș a fost circulat încă din cele mai vechi timpuri, iar pe vremea romanilor pe Mureș coborau plutele încărcate cu bulgări de sare, îndreptându-se spre Iliricum Roman,

Cercetările arheologice întreprinse de către Muzeul Județean Deva pe dealul Măgura Sârbi – Bretea Mureșană atestă existența unei așezări umane preistorice, unde, în urma investigațiilor s-au descoperit două straturi culturale, unul aparținând neoliticului (cultura Coțofeni) și celălalt Laten-ului dacic.

În așezarea de tip Coțofeni s-au descoperit urmele unei locuințe construite din pari și nuietele căptușite cu lut, ceramică, fragmente de rășniță, fusaiole. Stratigrafia stațiunii indică o locuire îndelungată de-a lungul a două nivele de locuire, cu o depunere de aproximativ un metru grosime. Așezarea se încadrează în perioada Culturii Coțofeni, faza a treia.

Al doilea strat cultural aparține Laten-ului dacic. De-a lungul timpului s-au descoperit numeroase fragmente ceramice și urme de vetre. La muzeul Arheologic din Deva, în una din săli este expus un vas de mare capacitate, ornamentat cu specificul brâul alveolar dacic, brâu descoperit la Bretea Mureșană.

Așezarea dacică a fost poziționată pe vârful Măgurii Sârbi deoarece este un excelent punct de observație. Din vârful măgurii, când este senin se poate observa cu ochiul liber la est așezarea dacică de pe vârful Piatra Cozia iar la vest fortificația de pe dealul „Cetățeaua” din satul Câmpuri Surduc (Com. Gurasada).

Descoperirile arheologice de la Câmpuri Surduc, Rădulești (Com Dobra), cât și cea de la Măgura Sârbi demonstrează că, încă din vechime valea de mijloc a Mureșului a cunoscut o puternică locuire și că aceste teritorii au făcut parte integrantă din statul dac. Atât în timpul romanilor cât și în perioada marilor migrații drumul pe uscat și apa Mureșului au fost intens circulate. Așa se explică atestarea documentară timpurie a localității Ilia, care este menționată documentar mult mai timpuriu decât alte orașe importante din Transilvania.

Ilia a fost menționată documentar ca o localitate rurală la 1266 sub numele de Villa Helya (sat înșorit). Prin diferite moduri de pronunțare: Ilea, Iles, Elia, s-a ajuns la Ilia.

În „Dicționarul istoric al localităților din Transilvania, găsim Ilia sub următoarele forme: Ilia, u. Marosile, g. Illendorf, reședința Raionului Ilia, Regiunea Hunedoara. Iată anii și denumirile de la atestare până în 1854 când a fost numită Ilia și așa a rămas: 1266 Villa Helya, 1292 terra Elye, 1350 Elya (Doc. Rom. 6. a II 88, 389, b. IV 547).

- 1363 Iliye, 1377 Eliya, 1395 Ilye, 1468 poss. Mahyar, 1485 Illyefaslwa, 1493 Ilie, 1506 Hille (Csanki v 51, 97), 1503 Yliye (Szekely okl. VIII 203), 1750 Ilia (c.A.), 1760 - 1762 Maroș Iliye, c.B, 1805 Ilye Armalistarum (c.D), 1839 Iliya (Lenk), 1850 Illia (st. Tr.) 1854 Ilye, Ilia (Bul. 104).1.

Legende culese de la locuitorii Iliei menționează, invariabil pe un oarecare Ile, Ilie, ca fiind cel mai vechi pe aceste meleaguri. Satele comunei Ilia sunt menționate documentar mai târziu (între anii 1400-1500) – vezi istoricul și legendele referitoare la acestea.

LEGENDA AȘEZĂRII ILIA

Se spune că, pe vremea mării invazii a tătarilor, pe Valea Mureșului, trăia un vânător tare iscusit, pe nume Ilic, împreună cu fiica sa rămasă orfană de mamă la naștere. În atare împrejurări, fata n-a avut ce face decât să se obișnuiască cu viața aspră, nevoită fiind să învețe să mânuiască paloșul, arcul și gheoga precum un voinic Călărea ca vântul, ba se încumeta să înfrunte de una singură lotrii, ursul și zimbru.

Casa vânătorului era așezată într-o poiană străjuită de stejari bătrâni. Părea o cetate în care câțiva viteji ar fi putut ține piept unor cete de năvălitori. Uneori, vânătorul cobora cu luntrea pe Mureș pentru a face negoț cu mure și blănuri la târgurile din câmpia Tisei.

Dar iată că, într-un început de toamnă cei doi văzuseră pe dealuri și vârfuri de munte fumurile ce se aprindeau la vreme de primejdie. Glasul buciurilor vestea năvălirea tătarilor lui Akon-Han.

Această veste îl întristă pe vânător. El știa că vitejii care-i înfruntaseră pe vremuri pe tătari pieriseră în alte lupte.

Dar fiica sa era hotărâtă să înfrunte primejdia, spunând că o să cheme sub Piscul Șoimilor, pe românii dinspre Deva și Rodna, dinspre Zarand și Germisara, pe toți cei care pot să-i înfrunte pe tătari.

Astfel, pe poiana vânătorului se strânse oștire strașnică, cum nu se mai văzuse de pe vremea voievodului Glad. Ei au înălțat un val de pământ acolo unde munții se apropiiau, au săpat capcane acoperite cu răchită, iar în pomi și-au făcut loc de vegheat.

Lupta izbucni și se dădu pe viață și pe moarte. Văzând că neînfricații lui luptători dau înapoi, Akon-Han se aruncă și el în luptă.

Cădeau tătarii, dar cădeau și românii. Rândurile lor începeau să se rarească. Copleșiți de dușman, români prinseră a da pas înapoi. Atunci, răsări fata în mijlocul lor, lovind cu ghioara în dreapta și cu paloșul în stânga, nu era alta decât fata vânătorului.

La vederea acesteia, românii prinseră curaj și se năpustiră asupra tătarilor, învingându-i; văzând că pierde lupta, Akan-Han își luă arcul și trăgând o săgeată, o ucise pe fată.

Oștenii români o înmormântară pe fată, după datina străbună, cu brad la căpătâi. Pentru vitejia și în amintirea ei, au hotărât să întemeieze pe acele locuri o așezare românească, care să primească numele fetei. Numai că nimeni nu-i știa numele.

Atunci au hotărât să dea așezării numele Ilia, după numele tatălui, fetei, Ilie.

Cercul – Om Societate – Liceul Ilia

SEMNIFICAȚIA NUMELUI LOCALITĂȚII ILIA

Numele localității Ilia este foarte vechi din epoca dacică și simbolizează locul unde curgea apa zeului Zalmoxis. Mureșul (Moris în limba dacică) era considerat apa zeului Zalmoxis. Așezarea dacică de pe valea Mureșului, avea forma inițială Helias care înseamnă așezarea zeului Zalmoxis, zeu carpatic al nemuririi sau subpământean al vegetației și al fertilității, care renaște primăvara, similar cu zeul Helios al grecilor. Puțini știu că Zalmoxis, a fost zeul naturii, al soarelui de primăvară. Cultul lui Zalmoxis, este dovedit în zona localității Ilia de existența unor grote rituale (peștera de lângă Săcămaș 1 km de Ilia), amenajări subterane (rețeaua de tuneluri) ofrande de aur și argint, cultul vetrei și al focului, practicat și astăzi în peșteri de Paști și Crăciun, când se aprind focuri pe dealuri și roți de foc sunt rostogolite la vale. Ideea nemuriri zalmoxiene, a fost reflectată în etica tinerilor războinici (lupii daci), uniți printr-un tradițional ritual antic, păstrat și astăzi la Ilia, în jocul dubașilor de Crăciun. Tradiția locală și dovezile arheologice arată că Ilia a fost într-adevăr locul sacru unde curgea apa zeului prin mormintele dacice de la Săcămaș, tunelele Ilia – cetatea Deveii – masivul Șureanul. S-a păstrat legenda că atunci când Zalmoxis revenea la viață trebuia ajutat cu focuri rituale. Castelul din Ilia a fost construit deasupra unui tunel vechi care avea ieșire la Sarmisegetuza. Castelul a fost construit de Ștefan Bathory și nu întâmplător, aici s-a născut Gabriel Bethlen renumit prin valoroasa lui bibliotecă, care conținea și cărți cu referire și la etnogeneza românească. În documentele timpului, se menționează că Ilia, în epoca romanică era o „villa rustica”, în secolele IV-V era amintit misionarul Ilie, pentru răspândirea creștinismului pe Valea Mureșului, iar din 1266 Ilia este atestată documentar în

documentele medievale sub numele de „Villa Helya” în traducere „Sat însorit” și din 1850 apare în acte sub denumirea actuală de Ilia. Bătrânii spun și acum că cine bea apa zeului, apa din Ilia nu mai pleacă din zonă sau se reîntoarce la fel ca și Zalmoxis.

Cercul – Om Societate – Liceul Ilia

O altă menționare documentară, veche, este din anul 1292 când Ilia și Gurasada sunt donate de regele maghiar Andrei al III-lea unor nobili maghiari din neamul Akoș, pentru faptele de vitejie și arme în perioada de retragere a tătarilor. Între anii 1292-1575 domeniul Ilia a aparținut familiei nobiliare Akoș și urmașii lui, după care va trece în stăpânirea familiei Bethlen. Domeniul trece în anul 1630 în posesia familiei Racockți, apoi familiei Apafi. Domeniul a aparținut și principelui Thököly Emerik. După moartea acestuia, domeniul trece în posesia surorii sale Katalina, care se mărită cu baronul Bornemisa și domeniul rămâne în stăpânirea familiei Bornemisa până în anul 1918.

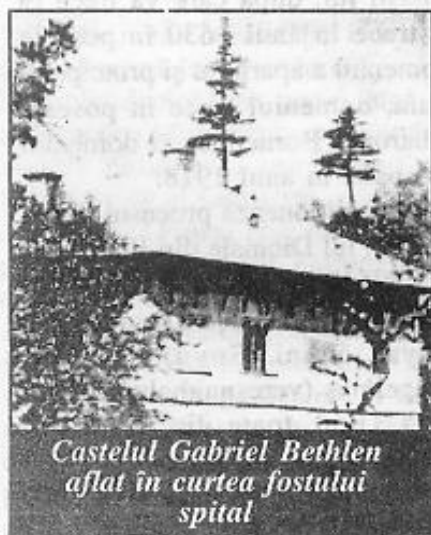
Un alt document vechi din anul 1418 menționează procesul dintre Clemente de Folt (Folth), ca pârâș și Ioan, fiul lui Dionisie din Ilia (Ilya), ca pârât, purtat pentru moșiile Folt, Ilia, Nădăștia (Nadajd inferior și superior) și satele aparținătoare lor: Gedenfalwa, Tătărăști (Totarfalwa), Boiu (Boanfalwa), Gothatea (Kuthatya), Spini (Splyn), Bobâlna (Bobolna), Terverek (Almașul Mare), Nagelmaș (vereșnughalwa), Strei - Săcel sau Ohaba Streiului (Kysfalwa), Glod, toate din Comitatul Hunedoara. Împărțirea acestor moșii este pomenită încă din anul 1351.

În a doua jumătate a sec. XVI-lea, în condițiile creșterii neîncetate a pericolului otoman, principii Transilvaniei deși recunoșteau că Transilvania este Principat autonom sub suzeranitate turcească, încă de la 1541, iau măsuri de întărire a cetăților existente și ridică noi cetăți, în special la granița vestică, învecinată direct cu pașalâcurile turcești.

Problema construirii unei cetăți la Ilia s-a pus în dietele ținute în iulie și decembrie 1574, prevăzându-se înzestrarea lor cu o gardă de 30 persoane în frunte cu un căpitan și pârăcălab.

Ilia avea statut de „târg” încă din anul 1350, când se menționează târgul care se ținea în „piață” (centru). Sunt menționate 6 târguri mari anuale (care se țin și în zilele noastre) și un târg care se ținea vinerea.

Ilia, ca târg, avea o structură concentrată și aglomerată, putându-se vorbi de un fel de „urbanistică” adevărată. Ca și alte târguri din Transilvania, Ilia avea o „piață” unde se ținea târgul (forum). În acest centru era și biserica și de aici porneau ulițele în mai multe direcții, pierzându-se în câmpie. Aici se adunau oamenii duminica în jurul horei tinerilor. Tot în centru se adunau bărbații satului la „sfat de obște” și în alte zile când întâmplările obișnuite sau mai puțin obișnuite o impuneau. La toate acestea trebuie adăugat și castelul din Ilia (castellum Iliye, poss. Ilye, prope et penes castellum pomenit la 1468).

*Castelul Gabriel Bethlen
aflat în curtea fostului
spital*

Statistica populației târgurilor din Comitatul Hunedoara din sec. XVI, menționează: Deva – 200 de gospodării contribuabile, Hunedoara 196, Hațeg – 90, Ilia și Dobra câte 70

*Emblema cu anul de construcție
a castelului*

de gospodării contribuabile, la care se adaugă și cele 20% familii necontribuabile (liberi și săraci). Populația târgurilor hunedorene număra între 410 și 1170 locuitori, revenind în medie de un târg circa 650 de locuitori, ceva peste media demografică a târgurilor din Transilvania a acelei vremi. Dacă luăm în considerare iobagii, țărani liberi, colonizarea secuilor pentru serviciul militar la cetate putem concluziona că numărul locuitorilor din târgul Ilia, la acea vreme era mult mai mare, peste media celorlalte târguri din Transilvania cu populație mijlocie. Menționăm că între sec. XV - XVI

și chiar XVIII Ilia s-a bucurat de statutul oficial de târg (opidum), făcând parte din categoria târgurilor privilegiate alături de Mediaș, Sighișoara etc.

*Însemnul nobilar al principelui
Gabriel Bethlen*

Ilia, fiind așezată la răscruce de drumuri, fiind mereu în contact cu străinii care treceau pe uscat și apă, dinspre Ungaria spre centru Transilvaniei și din Transilvania spre Ungaria, oamenii locului au avut posibilitatea ca pe lângă ocupația de bază – agricultura, să se ocupe și cu alte activități, îndeosebi meșteșugărești, ceea ce a permis perfecționarea unor meșteșuguri și totodată înstărirea lor. Acești meșteșugari satisfăceau și din cerințele locuitorilor din Ilia și vecinătate. Se amintește în acest sens IG... Iacob George, mare meșter în corăbii (piatră funerară în

cimitirul bisericii ortodoxe din Ilia). Deasemenea amintim și pe Nicolae Dictus Negres – șelar, precum și numele de Colibaș, specific pentru Ilia, constructor de case.

Deși sunt menționate mai târziu depozitul de sare și brodul, ele desigur au existat cu mult înainte de menționarea documentară de la 1790.

Meșteșugurile s-au diversificat și în perioada construirii castelului și a cetății din Ilia, construcție ce a fost începută sub egida lui Ștefan Bathory, principe al Transilvaniei, care cu ocazia vizitei făcute la Ilia la 1 februarie 1574, înainte de a pleca pentru a lua în primire tronul Poloniei, îi donează lui Farcaș Bethlem, tatăl lui Gabriel (Gabor) Bethlen castelul și domeniul. Noul proprietar continuă lucrările de construcții,

ce se vor încheia definitiv probabil la 1582, cum arată inscripția de la ancadramentul fațadei castelului vechi din Ilia. În acest castel, din mijlocul cetății Ilia se va naște Gabriel (Gabor) Bethlen, principe al Transilvaniei (1613-1629), care ulterior va renova și fortifica castelul și pe vremea căruia cetatea Ilia va deveni cea mai importantă cetate din vestul principatului Transilvaniei.

În 1580 se va naște la Ilia Gabriel Bethlen, iar mai târziu fratele său Ștefan Bethlen. Tatăl lui Bethlen Farcaș (Wolfgang) zis Lupu în românește) a fost om de arme și scriitor de istorie. El a fost căsătorit cu Lazăr Drujiana, sora lui Andrei Lazăr, jude regesc din Lazurea (din secuime). După moartea timpurie a lui Farcaș și Drujiana, copiii, Gabriel și Ștefan rămân orfani, sub tutela lui Lazăr Andrei.

Farcaș Bethlen, ca scriitor istoric, scrie și în anul 1582 îi apare o carte în limba latină numită istoria de Rebus Transilvanicis, lucrare ce a fost publicată de Benko Iosif în vremea și cu autorizarea împărătesei Maria Thereza. Lucrarea lui nu a fost pe placul unor apropiați ai principelui Transilvaniei Sigismund Bathory, care l-au determinat pe principe să înlăture pe orfanii Gabriel și Ștefan Bethlen din castelul și cetatea Iliei, care deținea la vremea aceea loc de case de iobagi din Ilia. Gabriel Bethlen este nevoit să se angajeze la curtea lui Ștefan Bathory unde se bucură de protecția lui Ștefan Bacsasj, care mai târziu va ajunge principe al Transilvaniei.

Tânărul Gabriel nu vedea cu ochi buni influența foarte mare a imperialilor austriaci, la curtea principelui transilvan, sub conducerea generalului austriac Gheorghe Basta, în calitate de observator babsburgic în Transilvania, care coordonase uciderea lui Mihai Viteazu la 1601. La 20 de ani Gabriel Bethlen se angajează în oastea transilvană sub comanda lui Szekely Mozeș (Moise). În lupta de la Sântimbru, Basta învinge oastea condusă de Szekely, iar tânărul Gabor Betheln scapă teafăr trecând Mureșul înnot, vine la cetatea Ilia, ia de aici garnizoana și merge la pașa turcesc de la Timișoara. Pașa îl recomandă sultanului, unde Gabriel a făcut o impresie bună și sultanul ordonă ca armata turco-tătară, împreună cu Radu Mihnea, domnului Țării Românești și Ștefan Tomșa, domn al Moldovei să-l însoțească în Transilvania, fiind ales de dietă ca Principe al Ardealului în 1613. El a domnit 16 ani, a fost un

bun gospodar care a dus la înflorirea financiară și economică a Ardealului.

Castelul, cetatea și domeniul din Ilia vor fi administrate de către fratele său Ștefan Bethlen, care a fost comite al Comitetului Hunedoarei și guvernator al Transilvaniei în timpul când Gabriel Bethlen era plecat, și în perioada războiului de 30 de ani (1618-1848). Pentru a slăbi influența habsburgilor în Transilvania, în timpul acestui război el a trecut de partea taberei protestanților (reformaților) împotriva taberei catolice condusă de Imperiul Habsburgic și sprijinită de Papa de la Roma și Spania.

În Transilvania, în plan confesional a sprijinit răspândirea religiei protestante (reformați - calvini) pentru a slăbi influența catolică a habsburgilor în Transilvania. Pentru a atrage populația românească la calvinism a dispus ca serviciul religios din biserică să se predice în limba română (biserica unită).

Politica lui Gabriel Bethlen, cu caracter protestant s-a răsfrânt și asupra Iliei.

Drept recompensă, pentru cei trecuți la confesiunea calvină, Gabriel Bethlen, la 25 iulie 1614 și 18 septembrie 1624 scutește pe preoții români de serviciile iobăgești... „adecă de dijma grâului, secarei, orzului, ovăzului, meiului, linteii, mazărei, bobului, fasolei, cânepii, inului, stupilor, meilor, melușeilor și a altor vite și marhe”..., deci de dijma obișnuită de vite și produse.

În schimb, preoții sunt obligați „... să răspândească catehismul calvin... să părăsească boscoanele de bordece... să citească Testamentul Nou”.

În Decretul de întărire a mitropolitului Simion Ștefan din 10 octombrie 1643 se specifică că... „în afară de bisericile din Orăștie, Hațeg, Indioara, Ilia... în care va avea numai atâta drept cât îl va lăsa episcopul maghiar creștin. Din acest document se înțelege că biserica veche din Ilia era deja trecută în stăpânirea calvinilor (reformaților) și că ea depindea de episcopul maghiar calvin.

Presiunea calvină a fost așa de mare la Ilia, încât chiar biserica romano-catolică din Ilia a fost confiscată de calvini și transformată mai bine de 100 de ani în biserica reformată.

Dacă se analizează mai cu atenție pisania de la biserica ortodoxă din Ilia, înțelegem că actuala biserică, a fost zidită la 1792 pe locul a două biserici de lemn, una „veche” confiscată și trecută în legea calvină și una „românească” construită ceva mai târziu de către românii ortodocși.

Bisericile fiind din lemn au fost demontate și vândute de obștea românească a localității, una la Bacea și alta spre Făget.

Biserica de la Bacea, vândută de românii ortodocși are un înscris în lemn din care se mai vedea scris... „această biserică s-a ridicat pe vremea măriei sale, Mihai Apafi, craiul Ardealului la anul 16...”.

În a doua jumătate a sec. XVII-lea puterea și influența habsburgilor în Transilvania crește tot mai mult încât se poate spune că neoficial Transilvania le aparținea. În această perioadă se duce o politică intensă de atragere la religia catolică.

În urma victoriei de la Zenta (11 septembrie 1697) a habsburgilor (austriecilor) împotriva turcilor, Transilvania trece sub autoritatea cancelariei aulice de la Viena, iar în urma altui război austro-turc, încheiat cu pacea de la Carlovitz, în anul 1699, Turcia recunoaște oficial pierderea Transilvaniei.

Datorită obligațiilor grele ce le avea populația Transilvaniei față de austrieci, pe timp de război, pentru ușurarea unor obligații, clerul din jurul Iliei, participă la sinodul unionist din 1698, sinod la care este amintit și protopopul Dănilă al Iliei, care prin semnătură și punerea peceții personale primește și el, cât, și ceilalți preoți din jurul Iliei, Unirea religioasă cu biserica romano-catolică (grecocatolicii). Unirea a fost, firește, făcută pentru îmbunătățirea stării materiale a clerului (preoților uniți greco-catolici), cu condiția... „ca toată legea și rânduielile să stea pe loc...”, adică să fie aceleași și pentru ei ca și pentru catolici, deși se prevedea și pentru fiii lor să fie primiți la școlile latino catolice și la fundațiile școlastice... „fără distingere”..., această metodă nu a fost o cale spre libertate, ci un mijloc de emancipare a clerului ortodox.

La 1700, armata turcească trecând prin Ilia a transformat biserica românească în moschee iar caselor din Ilia le-a fost dat foc, acestea arzând complet.

Imperiul austriac duce o politică de aplicare a unui regim de război, deci și de mărire a obligațiilor populației românești ceea ce a înrăutățit și mai mult situația locuitorilor din Ilia.

Calvinismul decade și catolicismul prinde din nou putere.

Trecerea populației Iliei la catolicism a fost favorizată de faptul că în localitate erau multe persoane cu stare materială bună încă de pe vremea lui Gabriel Bethlen care, pentru a-și crea o bază socială mai largă de sprijin, a trecut la înobilarea unor persoane care au dat dovadă de vitejie și credință față de nobilul moșiei Ștefan Bethlen sau față de principe. Acest fenomen a fost valabil pentru toată Transilvania. La Ilia au fost înobilați cei mai mulți secuii și maghiarii care aveau atribuții militare la cetate sau făceau diferite servicii la curte sau în general alte servicii pentru nobil și principe.

În perioada domniei lui Gabriel Bethlen cetatea din Ilia și castelul au fost renovate în totalitate. Principele a înconjurat cetatea care va avea ziduri mai puternice, de piatră, cu bastioane, creneluri și turnuri de observație, precum și cu archebuzieri, sulite, halebarde, devenind în felul acesta o adevărată fortăreață care în caz de primejdie să poată face față pericolului. Cetatea avea o gardă permanentă de tunari și 30 de archebuzieri (pușcași), specialiști pe lângă alți soldați. În cetatea Ilia se intra pe un pod mobil ce se ridica pe scripete cu lanțuri noaptea. La intrare era un bastion cu un turn de pază. Sub turn se găsea temnița cu 10 garnituri de cătușe cu lanțuri pentru gât, mâini și picioare. Erau și scule de suplicii pentru a stoarce mărturisiri prin cazne. La locul cuvenit se aflau sulite, archebuze (puști cu cremene) și halebarde. În bastioane erau tunuri cu proiectile de 6 kg (fuști), zidurile erau de piatră brută și cioplită. Tot acum se renovează și castelul din mijlocul cetății, perioadă în care se construiește și Magna Curia din Deva în stil baroc, clădire ce adăpostește Muzeul Județean Deva.

În comparație cu Magna Curia, castelul medieval din Ilia reprezintă o fază mai veche a arhitecturii Renașterii din Transilvania, conținând mai puține influențe ale stilului baroc. În timpul renovării s-au adăugat ramele la uși și ferestre din marmoră cu cioplituri artistice și blazonul familiei.

La 1640 Szeji Maria, soția văduvă a lui Ștefan Bethlen junior vinde lui Gheorghe Racoctți I, principe al Transilvaniei, moșia cu castelul cu 6000 de taleri. Din inventarul amănunțit al cetății Ilia și Deva și a moșiei cu cele 29 sate reiese că moșia avea vite, vaci cu lapte, boi, junci, tineret, cai, porci, turme la pășune, în pădure care se hrăneau cu ghindă de jir. Mai avea turme de boi cu ciobani pe pășunea din Ulieș și în alte locuri. De moșie aparțineau o serie de paznici (vânători) care trebuiau să aducă o cotă de vânat regulat și să știe de vizuinile vânatului mare, când veneau stăpânii la vânătoare cu gbnaci.

Venitul moșiei la 1714 era evaluat la 1200 de florini ungurești sau taleri de argint și proveneau din grâu, dijma de 10%, din arenda cârciumilor, venitul morilor, vama, venitul măcelăriilor, vama târgurilor de țară care sunt menționate în număr de șase și a celor săptămânale (vinerea). Venituri mari mai erau obținute și prin licitația din pășunatul porcilor la ghindă, din pescuit, din tăierea și vânzarea lemnului din pădure pentru sălașe și foc, apoi din venitul viilor și a vinului care se vindea în cârciumile baronești.

De menționat că Mureșul curgea pe lângă Brâznic și Săcămaș la o distanță de 1500 m peste valea actualului Mureș, la malul Mureșului erau două mori pe luntre cu roți în Mureș și mai avea un depozit de sare. Brodul era baronesc și aducea bune venituri. În satul Sârbi, pe vale, mai erau încă două mori baronești care aduceau și ele venituri bune.

Acest inventar, scris în limba latină, limba oficială a cancelariilor princiare de atunci, ce aduce prețioase informații, a fost păstrat în arhivele prefectului baron Bornemisa Tivadar de unde se cunosc în detaliu cetatea, castelul, bunurile vândute. Se mai menționa o moară sub poarta cetății care măcina numai pentru cetate.

O altă relatare, de la 1790, o aflăm din lucrarea lui G. Windichk, „Geografie des Grosfürtenthums Siebenbürgens, Grensburg”, care oferă informația că se menține transportul intens pe Mureș și înșiră principalele localități din împrejurimile oficiilor de transport, de unde se recruta personalul necesar pentru transportul sării. Din punct de vedere al impactului economiei țării asupra istoriei sociale este foarte interesantă datorită faptului, că o mare parte a locuitorilor din așezările situate de o

parte și de alta a Mureșului din Comitatele Alba și Hunedoara, dar și din secuime sau Comitatul Turda își câștigau existența, în cea mai mare parte din confecționarea plutei și corăbiilor, din angajarea lor ca plutași la oficiile de transport, fiind amintite în acest sens satele: Băcăinți, Cicău, Banpotoc, Dealul Mare, Ilia, Folt, Boholt, Șoimușul Mureșan, Bacea, Bretea Mureșană, Bretea Streiului, Valea Lungă, Burjuc, Zam, Vețel, Boiul de Sus și de Jos, Glod, Gura Dobrii, Teiu, Săcămaș, Cerbăl, de unde rezultă că mulți din locuitori lucrau la transportul sării sau la confecționarea plutei.

Tot din inventarul de la 1640 (publicat în revista istorică apărută la Deva la 1899) aflăm și localitățile ce aparțineau cetății și domeniului Iliei, cu iobagii a căror urmași mai trăiesc și azi:

1. – Ilia – Suciu, Popa, Achim, Buda, Crișan;
2. Bretea M. – Vasii, Ister, Crișan;
3. – Bacea – Fluieraș, Negrilă;
4. – Băcișoara;
5. – Coaja;
6. – Săcămaș – Vereștem, Oprea, Căceu;
7. – Herepeia;
8. – Kergheș;
9. – Fizeș;
10. – Cuiș – Faur, Crișan;
11. Ulieș – Vlaicu;
12. – Gothatea – Găbrean, Nicula;
13. – Gura Sada – Buțiu, Ilca, Dehel;
14. – Vorța – Lazăr, Negrea, Sorca;
15. – Visca – Tămaș, Ștef, Mane, Boldura;
16. – Certej – Nan, Negrilă;
17. – Lunșoara;
18. – Băgara – Haneș, Mene, Miclea;
19. – Valea Lungă;
20. – Cărmăzânești;
21. – Tătărăști;
22. – Dănulești.

Iobagii sunt trecuți cu bunurile lor, boi, cai, porci, capre din care se dădeau 10%.

Iată că și călătorul străin Evlia Celebi, referitor la cetatea Ilia spune că: ... „a fost clădită în vremurile de demult de craiul numit Ștefan Bathory. În prezent, comandantul ei numit de craiul Ardealului este un căpitan pe nume Semara. (Szeman). E o cetate frumoasă, de piatră pentagonală, așezată pe o înălțime de pe malul Mureșului...”.

Deși, la 1750, Ilia, iarăși a fost menționată printre localitățile privilegiate ale Transilvaniei (Oppidum) viața unei părți din locuitori rămâne grea îndeosebi a iobagilor, ceea ce explică participarea lor la Răscoala de la 1784 condusă de Horea, Cloșca și Crișan.

Castelul, cetatea și moșia de la Ilia au trecut de la Gheorghe Racoșți I, la Gheorghe Racoșți II, principii ai Transilvaniei, după care au intrat în stăpânirea ei Apaffi Mihaly I și Apaffy II după care ajunge în stăpânirea principelui Tökölyi Imre. După moartea lui, sora Katalina se mărită cu baronul Bornemisa, care prin moștenire, cumpărare și schimb, devine singurul proprietar al moșiei Ilia. Moșia a fost apoi deținută de fii și nepoții lui, Ignat, Iosef, Pall, Tivadar, Ianoș, Albert. Aceștia au stăpânit-o până la 1919, când conform Legii moșia a fost expropriată.

Un eveniment foarte important în viața locuitorilor din Ilia, mai ales a celor din săcui (trei străzi situate în partea de nord vest a cetății) transmis urmașilor, este amintirea popasului scurt făcut de împăratul habsburgic Iosif al II-lea la Ilia. Împăratul s-a adresat locuitorilor strănși în jurul lui în limba română... „ce mai faceți voi”... În casele vechi din săcui s-au păstrat până la 1959 portretul lui Iosif II pe perete. Cu toate acestea starea de nemulțumire generală persista, cei mai nemulțumiți fiind iobagii.

În anul 1784 își face loc o rază de nădejde în viața desnădăjduită a iobagilor. Se răspândește vestea că Împăratul Iosif al II-lea a dat un ordin (patentă) de a se face noi înrolări de iobagi pentru regimentele grănicerești, în scopul întăririi graniței. Țăranii știau că viața acestor soldați din regimentele grănicerești era mult mai ușoară decât a iobagilor.

Nemulțumirea oamenilor, în general era probabil accentuată și de faptul că la 1780 ținutul Iliei s-a confruntat cu o calamitate

neașteptată. Este vorba de lăcustele care au venit în număr mare dinspre bălțile Dunării, s-au așezat roi după roi de la Deva în jos, devorând semănături și orice verdeață. Primele roiuri au venit la 27 august 1780, când erau călduri mari. Locuitorii, „toți, au ieșit cu mic cu mare, toată suflarea cu dobe să le sperie”... ca acestea să meargă mai departe, iar mulțimea... „îngrozită omora valurile lacome de lăcuste cu tot ce aveau în mână”. Zadarnic au fost toate eforturile. Unde s-au lăsat stolurile de lăcuste au distrus totul „bucate, pomi, zarzavaturi, frunzele din păduri”. Oamenii pricepuți de atunci au evaluat cam 80.000 lăcuste omorâte. Sigur a urmat o foamete mare pentru locuitorii ce nu aveau rezerve.

Înrolarea la grăniceri din vara lui 1784 s-a transformat într-o puternică frământare, care s-a resimțit în multe părți ale Transilvaniei, printre care și pe valea Mureșului de la Deva la Zam. Circulau tot felul de vești dătătoare de nădejde. Iobagii încep să creadă că de pe acum „ei vor fi stăpâni pe toată țara” sau „că nu vor mai sluji la domni”, iar „moșiile pe care stau vor fi ale lor și chiar pământurile, fânațele și pădurile domnești se vor împărți între ei”. Ei au declarat că mai bine vor putea sluji împăratul decât pe domn, că nu mai pot birui cu slujbele domnilor și cu bătaia dregătorilor.

Iobagii au început să-și potolească setea de libertate înainte de 14-15 zile fixate de autoritățile militare, în așteptarea aprobării împăratului.

Odată înscriși la Alba Iulia, ei s-au considerat liberi din iobăgie și au început să refuze a îndeplini obligațiile față de nobil.

O imagine colorată a stării de spirit ne dă scriind din Ilia, la 1 septembrie 1784 asesorul Grigore Boroș, care relatează următoarele ... „în anul acesta după ce s-a răspândit vestea că țărănimii li se vor da arme, pe unii din oamenii lui nu a mai putut lua deloc la nici o slujbă, ba s-au și răzvrătit, când prin slujitorii lui a încercat să-i silească și nici azi nu slujesc”.

Ba mai mult, Iosif Buda din Ilia, Ioan Lupaș din Săcămaș s-au exprimat că odată ce primesc arme vor vedea ei, domnii, pe cine mai mână la slujbă și, chiar spuneau „că nu vor mai domni nobili peste dânșii ci dânșii peste nobili.

Nemulțumiților de la Ilia li se alătură și alți nemulțumiți din satele vecine, care năvălesc în Ilia. Sunt uciși Ladislau Krazňik, Anțon Bernard, soția lui Emeric Ribiczey cu cei doi copii, preotul reformat cu soția și fiul căsătorit și cantorul (învățătorul reformat). Au fost păgubiți un număr mare de nobili.

La 30 noiembrie, 1784 când răscoala era aproape înfrântă, preotul numit Popa Ioan din Ilia dă de știre autorităților că un grup din Bretea, conduși de Popa Zaharia, Marian Crișan și Onu Nuț, au năvălit în Ilia și-au pustiit casele lui Petru Albuț și Francisc Gotzman. Lui Popa Ioan i-au poruncit aspru ca, sub pedeapsa tragerii în țeapă, să nu aibă nici o corespondență cu nobilii și nimeni să nu îndrăznească să citească ori să scrie scrisori, sub pedeapsa tăierii limbii și a mâinilor.

Țăranii au trecut la confiscarea bunurilor nobililor, mare parte din ei adăpostiți în cetatea Devei. După răscoală numărul celor păgubiți cuprindea 23 de persoane numai din Ilia. S-au creat comisii instiuite pentru restituirea prăzilor. Se menționează că aceste comisii au întâmpinat dificultăți, recurgându-se în final chiar la execuții. Juzii din Sârbi, Bacea, Ulieș, Gothatea se plâng însă că executorii au luat de la fiecare sat mai mult (tălpășag). Dregătorul comitatului le promite restituirea aceea ce li s-a luat ilegal, dispunând ca executorii să nu ia decât un pitac. Se mai menționează că ferarul Ispoaș Kovacs din Ilia s-a plâns comitatului că arendașul Ștefan Bosneyak i-a luat un porc, un cal și unelte de fierărie. Ștefan Bosneyak spune că el nu i-a luat calul, porcul și grâul țiganului și el de acestea nu știe nimic. De fapt țiganul confruntat cu arendașul a spus că Iosif Buda din Ilia le-a luat, iar foalele și alte instrumente de fierărie ale lui și ale altor țigani fierari s-au luat din ordinul comitatului ca să nu mai bată lănci și alte arme („instrumente ucigașe” țăranilor).

Prăpădul a fost așa de mare, cu deosebire la Ilia. Pagubele baronului Iosif Bornemisa au fost evaluate la 14.733,16 florini, a vice comitelui Iosif Baja, în Ilia și Brad la 3450,48 florini, ale lui Iacob Bernard la 2422,03 florini, a lui Petru Sava la 1347,56 florini, ale lui Petru Kádar, căruia i-au pustiit curțile din Lăpușnic, Ilia, crâșma din Abucea. Numai în Ilia i-au făcut pagube de 1861,45 florini. Cele mai mari pagube sunt înscrise în dreptul arendașului Ștefan Bosneyak de 38.836,01 florini).

Autoritățile menționează că „agitat e cu deosebire cercul Ilia. Aici e un focar din care era gata să reizbucnească răscoala. Obștea târgului se mai adresează și unui „assessor et capitaneos” la 1 decembrie... să se îngrijească de ajutor militar împotriva agresorilor zilnici... altfel nu pot publica orânduiala, nici nu vor putea publica în viitor deoarece au fost amenințați de câțiva conlocuitori, pentru că au publicat ordinul comitetului superior. Deasemenea obștea menționează că și magistratul corăbierilor a fost amenințat. Și că nici clopotele pentru cuminecătură nu mai îndrăznesc să tragă, ba „cei din Bacea și Valca Lungă uneltesc împotriva lor, sub cuvânt că țin partea nobililor și deasemenea „... târgul suferă foarte mult de pe urma nelegiurilor făcute de horean. ... mulți sunt loviți. Anton Sârb e prădat de bunurile sale, Toader Boboc, Petru Colibaș, Iosif Buda și Pavel Maieru s-au ascuns în păduri...” La sfârșitul răscoalei, printre cei arestați sunt amintiți Popa Zaharie, preotul unit din Bretea, Onu Ardeleanu și Marian Crișan, la 14 martie 1785 au fost condamnați pentru omor și pradă la supliciul roții dar li s-a redus pedeapsa la 10 ani de carceră în lanțuri, cu lucrări publice și câte 24 de băte în fiecare an. Protocolul comitatului înregistrează în noiembrie 1785: „...din 22 de captivi mutați de la Deva, până se repară carcerile la Hunedoara, 6 au fugit, printre ei... și Popa Zaharia din Bretea...”.

După înfrângerea răscoalei, pentru a îmblânzi ura iobagilor față de nobili și a nobililor față de iobagi în Ilia, baronul Iosif Bornemisa, stăpânul moșiilor din Ilia și din jur, și a pădurilor dintre Mureș și Criș, donează o grădină intravilan de un hectar românilor de religie ortodoxă pentru a-și ridica o biserică din zid în 1792. În același timp, a fost construită, oarecum compensator și actuala biserică romano-catolică din Ilia.

La construcția bisericii ortodoxe au contribuit, așa cum rezultă din pisania de pe biserică, „toți bătrânii orașului, alții au contribuit cu bani și sunt menționați și cei care au contribuit cu bani la această construcție (vezi pisania).

Și după răscoala de la 1784 Ilia a fost recunoscută ca o localitate mai dezvoltată din punct de vedere economic ceea ce a determinat autoritățile vremii să numească Ilia la anul 1808 ca centru de plasă.

Legile din 1854 și 1876, deși se fac anumite modificări în ce privește administrația Comitatului Hunedoara mențin Ilia ca centru de plasă, iar prin legea din 1925 Ilia va rămâne centru de plasă până în anul 1949.

La începutul secolului XIX în agricultura Iliei se poate observa o oarecare dezvoltare a tehnicii agricole dar, datorită faptului că Urbariul introdus pe vremea împăratului Francisc nu a reglementat precis raporturile dintre stăpâni și iobagi, acestea au fost lăsate la bunul plac al stăpânilor de moșii, care stabileau întinderile și obligațiile iobagilor, contribuind la persistența nemulțumirilor lor.

Majoritatea țăranilor români sărăcesc, sporește numărul celor nevoiți să-și dea copiii lor ca slugi la nobilii maghiari.

În acele momente grele, apare iarăși o rază de speranță.

Deși s-au luat măsuri de dublare a pazei granițelor Imperiului cu Țara Românească și Moldova, pătrunde vestea despre mișcarea grecilor – eteria (frăția), despre răscoala condusă de Tudor Vladimirescu de la 1821 din Țara Românească. Tot mai des se aude despre „Toderuț”, „Toderaș” pe aceste meleaguri.

Au fost iarăși momente grele pentru autoritățile din Transilvania, care deși au luat măsuri „Proclamația de la Padeș” a ajuns, nu se știe pe ce cale și în Comitatul Hunedoarei. Desigur și la Ilia această veste a ajuns din moment ce o fată din Ilia, Călăruța Călăpări a fost audiată de autorități. Tânăra fată din Ilia, slujnică la un mic nobil maghiar pe nume Fekete, din Sulighete a fost primită de stăpân la moara de la Iudișoara. Acolo, la moară a auzit întâmplător pe un oarecare Adam Bedea „citind” de pe o foaie despre Toderuț „...care va veni cât de curând întracoace spre ei, după ce va termina acolo...”. Slujnica, întorcându-se la Sulighete a spus stăpânului de cele auzite. Nobilul Fekete, probabil „având cunoștință despre Răscoala de la 1784 de la părinți a anunțat imediat autoritățile. Autoritățile comitatului au interogat pe Adam Bedea. Acesta fiind cunoscut ca un om pus mereu pe șotii, a afirmat că a zis și el așa într-o doară, auzind de la alții și că de fapt el s-a făcut că citește, că doar toți cei de la moară știau de fapt că el nu știa să citească”.

Acest „incident” se pare că a fost trecut cu vederea mai ales, că nu s-a mai repetat.

Anul revoluționar 1848-1849 a cuprins și zona Mureșului. În satul Bretea Mureșană momentul a fost mai demn de menționat. „Ioan Orbonaș îl înștiința pe Andrei Șaguna despre execuțiile militare, despre amenzile aplicate satelor Fizeș, Băgara, Bretea Mureșană, Cuiеș, Bacea, Dănulești, ca urmare a exemplului oferit de țărani din Zarand care nu mai fac slujbe la domni, s-au luat și ei după aceea fiind hotărâți și nu au voit a mai face robotă. Proprietarii nobili, baronii Bornemisa Ignat și Pal Kosa Daniel cer execuție militară împotriva lor. În satul Bretea, țărani cărora în 1845 li se luase cu forța o bucată de pământ numită șâdească, în 1948 în urma adunării de la Blaj, ocupă pământul pe care-l deținuseră, fapt pentru care sunt bătuți”.

În 1848 Ilia, Bretea Mureșană și alte sate din jur nu au fost devastate sau incendiate nici de revoluționarii maghiari nici de cei români, ba mai mult la Bretea Mureșană conducătorii obștii comunității române s-au angajat să apere familia bogată a nobilului maghiar Nagy Albert zis în popor „Berții” de orice atac venit din partea moșilor conduși de Avram Iancu iar Noagy Albert și-a luat angajamentul să intervină dacă revoluționarii maghiari încearcă să aducă vreo vătămare populației române din Bretea Mureșană, dealtfel, el s-a căsătorit legal cu o româncă ortodoxă – Popa Maria.

Un alt moment istoric petrecut în România, ce a avut ecou deosebit și în Transilvania, dovedește că românii transilvăneni mereu „au privit” peste Carpați, în speranța întâmplării a ceva neobișnuit, care să le schimbe viața și statutul social. Astfel este demn de menționat sprijinul moral și material acordat României în timpul războiului pentru obținerea independenței de stat (de la 1877-1878).

Centrul de la Dobra face apel la populația din jur spre a sprijinii soldații aflați în lupta din Balcani. Cel care a fost desemnat ca și colectant a fost Romul de Crainic ce a primit de la Ilia, de la Naghy Lajos 0,20 florini, de la George Pop 0,50 florini iar de la Bretea Mureșană preotul Alexandru Olariu a dat suma de 1 florin.

În perioada când România se afla între două mari evenimente istorice, Revoluția de la 1848 și Războiul de Independență de la 1877-1878, Transilvania trece la o nouă perioadă de guvernare, neoabsolutistă

și guvernarea liberală. În perioada guvernării liberale (1860-1867) deținem date contradictorii ale Comitetului Hunedoara și din capitala de atunci a Transilvaniei, Sibiu, după cum urmează:

În Cercul Ilia numărul comunelor erau 24, numărul locuitorilor erau 10.638 iar comunele sunt trecute cu numărul de alegători făcându-se mențiunea de alegător nobil și alegători eliberați (nenobil). Guvernarea liberală este perioada în care se acordă atenție deosebită școlilor. Încă din perioada neabsolutistă, 1849-1860, s-au deschis școli noi. O știm dintr-o scrisoare a lui Andrei Șaguna către brașoveni cărora le comunică în 1854 că „...în protopopiatul Dobra s-au înființat în anii trecuți 17 școli iar în cel al Iliei 12 școli. Sperăm, cu toată sărăcia noastră către bogăția intelectuală și că obștiile se întrec, care din care se întemeieze școală și să se hotărască leafa dascălului...” Rezultă că la Ilia este menționat învățător Demetriu Ilie, la Sârbi Simion Curiac și la Bacea și Cuiș Gherasim Olariu. Această deschidere în viața Transilvaniei s-a datorat faptului că dieta de la Sibiu în perioada 1863-1865 avea pentru prima dată în istoria Transilvaniei o majoritate românească, și autoritățile imperiale au acceptat ideea europeană de generalizare a învățământului primar.

În anul 1865, la 23 august – la Conferințele învățătorilor de la Deva și Ilia se discutau aspecte ale unor procese fizice cum sunt: intuiția, memoria, fantezia, care erau definite într-un mod empiric. Din protocoalele conferinței, din opidum Ilia găsim teoria de a se face o pregătire psihologică – învățătorilor. Din protocol reiese că s-a încercat o „clasificare a simțurilor interne și externe”, din care s-a tras concluzia „...vederea, auzul, mirosul, gustul, pipăitul sunt cele cinci simțuri, ele sunt părțile prin care intră lumea în sufletul nostru...”.

În Ilia, Orăștie, Hunedoara în anul 1890 au luat ființă primele grădinițe din comitat, ceea ce denotă preocuparea celor cu stare din Ilia, pentru educația și instrucția copiilor lor.

Începutul sec. XX-lea a marcat negativ și România datorită primului Război Mondial (1914-1918), inclusiv Transilvania aflată sub stăpânire austro-ungară, începând cu anul 1861, Transilvania era administrată direct de Ungaria cu repercursiuni negative, mai ales în ce

privește politica de desnaționalizare promovată de Ungaria. Foarte mulți români au fost înrolați în război și siliți să lupte pe diferite fronturi. Războiul a lăsat multe suflete îndoliate, la Ilia, după cum reiese din monumentul închinat celor căzuți în Primul Război mondial și al II-lea război mondial ce se află la intrarea în cimitirul ortodox din Ilia. Citind numele celor căzuți observăm nume ce s-au perpetuat încă din evul mediu. Ex. membrii a familiilor: Colibaș, Negrilă, Popa, Buda, Tot, etc.

Sfârșitul Primului război Mondial a provocat multă debandadă situație de care nu a fost ferită nici Ilia. Soldații veniți de pe front s-au dat la jafuri obicei pe care unii l-au adus și la Ilia. La 4 noiembrie 1918 vreo 300 de țărani din satele Brâznic și Săcămaș au atacat depozitele societății comerciale „Pruna”, apoi alte magazine și sediul preturii. Mulțimea cu greu a putut fi împrăștiată și numai cu intervenția unei echipe de oameni înarmați condusă de șeful gării din Ilia, pe nume Haiși I. Ba mai mult soldații întorși de pe front au atacat prăvălii mai ales unde se aflau băuturi spirtoase, deși aceste prăvălii aveau rolete metalice.

În Transilvania lumea ia cunoștință despre „dreptul popoarelor la autodeterminare” idee politică vehiculată în toată lumea după război. Mai află despre prevederile „declarației de la Oradea” a românilor transilvăneni și de constituirea Consiliului Național Român Central, cu sediul la Arad, de constituire a gărzii naționale. S-a trecut apoi la constituirea consiliilor naționale locale și a gărzilor naționale locale.

Garda națională locală din Ilia a preluat menținerea ordinii fiind pusă sub comanda lui Crișan Mihai (1885-1962), meseriaș, născut la Ilia. A participat la primul Război Mondial, fiind avansat la gradul de plutonier major. Din documente rezultă că în ziua de 11/24 noiembrie 1918 „s-a săvârșit și în Ilia (Hunedoara) sfîntirea a trei drapele. În acea zi 120 de gardiști au jurat supunere Consiliului Național Român Central, în prezența av. Ștefan Rozvany, plenipotențiar a Consiliului Militar Român. Garda națională română din Ilia a contribuit și la apărarea unor trenuri în trecerea prin gara Ilia și împotriva unor trenuri blindate care terorizau satele românești. Presa vremii relatează că garda națională română din Ilia avea la dispoziție 90 de puști, două mitraliere, un

automobil și muniția necesară. Pentru susținerea gărzii, locuitorii comunei Ilia au oferit suma de 80.000 de coroane.

Cu privire la Marea Unire de la 1918 și Ilia figurează pe lista comunelor Hunedorene care au luat hotărârea de a sprijini unirea Transilvaniei la România, fiind întrunite 78 de adeziuni pentru Unire, pentru alegerea deputaților și senatorilor, pentru Marea Adunare de la Alba Iulia.

La Marea Adunare Națională de la Alba Iulia – 1 decembrie 1918, au participat 1228 delegați aleși, din circumscripțiile electorale din toate județele Transilvaniei, cât și delegați ai organizațiilor politice, economice, culturale, religioase.

Din Județul Hunedoara, care avea 6 cercuri au participat 90 de delegați. Circumscripțiile din Județul Hunedoara: Brad, Ilia, Deva, Orăștie, Hunedoara, Petroșani pentru alegerea senatorilor, iar pentru alegerea delegaților au fost organizate 14 cercuri la: Baia de Criș, Brad, Geoagiu, Deva, Băița, Ilia, Dobra, Hunedoara, Romos, Orăștie, Hațeg, Pui, Petroșani, Lupeni.

Lista delegaților care au fost trimiși din partea cercurilor electorale la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, 1 decembrie 1918, din cercul Dobra: Miron Oprean, Gothatea, Toma Roșiu, Dobra; Dr. Ștefan Rozvany – avocat, Dr. Simion Dragomir, ambii din Ilia; Simion Moșu, Săcămaș. Supleanți au fost aleși: Ioan Costea, Almaș Săliște; Ioan Comșa – înv. Gheorghe Ișvan I. Nicolae, Aron Puițiu – economi, toți din Leșnic.

Delegații reuniunilor învățătoresți din districtul Dobra au fost Petru Junicău – înv. Brâznic; Andrei Ciovică - învățător, Săcămaș.

Membrii Marelui Sfat Național Român aleși în Adunarea Națională de la Alba Iulia a numărat și pe Dr. Ștefan Rozvany de la Ilia.

Circumscripțiile electorale pentru alegerea senatorilor în Jud. Hunedoara avea în componența lor și circumscripția Ilia, formată din comunele plășii Ilia.

Pe lângă delegații aleși pentru a participa la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia de la 1 Decembrie 1918 au participat o mulțime de oameni din comuna Ilia, printre care și Ionel Orbonaș.

Pentru integrarea Transilvaniei, Basarabiei și Bucovinei la România s-au adoptat legi noi în toate sectoarele: economic, politic, social, cultural, administrativ.

Ilia rămâne în continuare centru de plasă în cadrul județului Hunedoara până la noua organizare a României în regiuni și raioane.

După 1918 se trece la exproprierea moșiilor mari și împrumărirea țăranilor săraci cu pământ. De această lege au beneficiat numeroși locuitori ai comunei Ilia. Acest moment, din istoria Iliei nu a trecut fără incidente. Astfel, în anul 1928, din ordinul agronomului regional Ilia, celor 30 invalizi împrumăriți de la Bretea Mureșană li se ia pământul pentru a fi împrumărită biserica și școala. Tot la Bretea Mureșană oamenii au adresat o plângere prefectului că unii au fost respinși definitiv de la expropriere iar apoi parte din ei, au fost împrumăriți cu teren din apropierea bălților și mlaștinilor, de pe care, în câte doi trei ani nu obțineau recolte, ba mai mult au demascat și abuzurile unor reprezentanți ai autorităților agricole județene.

În Ilia, a fost expropriat pământul cel mai bun din țarină și dat locuitorilor în suprafață de 3 iugăre la câmp și 1/2 iugăre intravilan pentru construcția de case și întemeierea unei gospodării. Condițiile de împrumărire erau ca ei să facă dovadă că nu au nici un teren proprietate personală, inclusiv soția și că a fost soldat în armată în primul război mondial.

În perioada interbelică Ilia continuă să fie un centru de polarizare economică a locuitorilor români, în principal un centru comercial așa cum Dobra a rămas un principal centru meșteșugăresc în zonă. Și la Ilia s-a ridicat o pleiadă de meșteșugari (croitori, tâmplari, pantofari, potcovari, dogari, etc.)

Totuși caracteristic Iliei este aspectul comercial, în Ilia existau un număr mare de prăvălii și trei bănci.

Din relatările locuitorilor reiese că Ilia ducea o viață de orășel cu prosperitate economică, cu activități culturale și de societate, avea cazinou, terenuri de tenis.

Criza economică din perioada 1929-1933 a pus la încercare abilitatea unor comercianți, unii ieșind din impas alții dând faliment.

Neliniștea perioadei din preajma celui de al II-lea Război Mondial a cuprins și pe locuitorii Comunei Ilia.

În timpul celui de al II-lea război mondial (1939-1945) locuitorii s-au confruntat cu lipsurile specifice perioadei de război. Foarte mulți locuitori au fost înrolați în armată, au participat la război, unii au ajuns până la Stalingrad, alții au avut norocul să participe și la războiul antifascist, participând la luptele pentru forțarea Tisei, eliberarea Budapestei, la luptele din Munții Tatra ajungând să prindă finalul războiului.

Foarte mulți au căzut pe câmpul de luptă, unii au venit bolnavi sau schilodiți de război. Chiar Ilia a constituit un centru unde s-au desfășurat operațiuni militare, remarcăm că antiaerienele au reușit întotdeauna să salveze podul de fier de bombe aruncate din avioane. Tot la Ilia a fost instalat centru de popotă a rușilor atât în drum spre Ungaria cât și la întoarcere.

La 30 decembrie 1947, după abdicarea regelui Mihai I, puterea a fost preluată de comuniști timp în care se proclamă Republica Populară Română.

La 21-23 februarie 1948 a avut loc congresul de constituire a Partidului Muncitoresc Român. Participanții la congres au adoptat o rezoluție prin care s-a preconizat confiscarea proprietăților agricole și formarea agriculturii cooperatiste. În comuna Ilia s-au constituit gospodării agricole colective: Bretea Mureșană (1950), Ilia în 1952 (a cuprins și satele Bacea, Cuieș, Brâznic și Săcămaș), la Sârbi în anul 1962 și a cuprins satul Sârbi și satul Valea Lungă. Singurul sat necooperativizat a rămas satul Dumbrăvița. De pe urma acestei noi reorganizări economice, unii locuitori au avut de suferit pierderi materiale și morale iar alții au beneficiat.

b. POPULAȚIA

În tratarea acestui subiect ne folosim de împărțirea administrativă din anul 1968.

Date cu privire la numărul populației satelor Comunei Ilia apar destul de târziu și poate chiar incomplete urmărind doar un element demografic și neglijând altele.

Populația ce a trăit pe aceste meleaguri, în evul mediu, era formată în general din iobagii de pe moșia nobilului Bethlen, apoi a celor din familia Rakockți, iar mai târziu a familiei Bornemisa și a urmașilor acestora. Pe lângă familiile de iobagi mai existau și oameni liberi, care s-au răscumpărat din iobăgie și au devenit: meseriași, dulgheri, fierari, dogari, croitori, pălărieri, curelari, opincari, comercianți, etc.

Documentele vorbesc despre aducerea în Ilia, de către Gabriel Bethlen a mai multe familii de secui, din Lazarea, pe care-i colonizează în partea de NV a localității, parte din sat care și în zilele noastre poartă numele de „secui” (Str. Libertății, Horia, Cloșca și Crișan). Pe la anul 1697, din cele 23 familii de secui colonizați au mai rămas numai „șase gazde”. Parte din secui au plecat în alte zone. Astăzi nu mai întâlnim locuitori care să se declare urmașii vechilor secui, dar nici să-și spună că sunt de naționalitate „secui”.

Moșia de la Ilia și cetatea au fost vândute, pe la 1640, de către Sulji Maria, văduva lui Ștefan Bethlem lui Rakockți Gheorghe I., principele Ardealului, ocazie cu care se întocmește un inventar și din care rezultă, în special satele ce aparțineau domeniului, familiile de iobagi de pe moșie, etc. Domeniul feudal cuprindea 21 de sate, porțiuni și predii. Târgul (opidum) cuprindea din punct de vedere social nobilimea mică scutită, libertinii, iobagii, jelerii, unii dintre iobagi fiind jeleri taxaliști. Din punct de vedere etnic, pe lângă români, târgul mai cuprindea: 23 secui, 6 țigani, din care 3 fugiți. Tot aici locuiau și câțiva stăpâni feudali, ce dețineau moșii și case în alte așezări ale domeniului. Astfel, nobilul Petru Krajnik din Ilia, deținea în satul Bacea 3 case de iobagi iar în satul Cuiș, tatăl soției sale, deținea 1,1/2 sesii și încă un loc de casă.

În Transilvania, ca și în majoritatea țărilor europene în cursul sec. XVIII se întocmesc numeroase conșcripții fiscale, urbarii, recensăminte generale demografice, cartografii, registre parohiale (care au avut un mare rol privind evidența nașcuților, botezurilor, cununiilor, morților), hărți geografice explicative, etc.

Secolul al XVIII-lea este cunoscut în istoria Transilvaniei ca o perioadă de reformă, dezvoltare economică și creșterea accentuată a

numărului de locuitori. Statul austriac întărește controlul asupra activităților aducătoare de venit, pentru a se da posibilitatea de percepere a impozitelor necesare întreținerii armatei și a aparatului administrativ. În acest scop se fac mai multe conscripții.

Prima conscripție, efectuată pentru Principatul Transilvania are loc în anii 1713-1714, la scurtă vreme după luarea în stăpânire a Transilvaniei de administrația habsburgică. La această conscripție au fost exceptate unele categorii de locuitori neimpozabili. Cu alte cuvinte nu cunoaștem numărul populației nici cu efectuarea acestei lucrări.

Altă conscripție are loc în 1733, 1750 și 1760-1762, dar au un caracter confesional. La conscripția din 1733, la Ilia sunt înregistrați preoții uniți Daniel, Gerogius și Gerogie, precum și o casă parohială.

Paralel cu conscrierile fiscale s-au desfășurat conscripții confesionale a românilor, inițiate de vicarul episcopal Petru Pavel Aron. La această conscripție s-au înregistrat numărul persoanelor, iar nu al familiilor.

Conscripția din anul 1750 înregistrează, pentru Ilia, 400 de suflete, 1 biserică, 3 preoți, 2 cantori și o casă parohială. Toate cele 400 de suflete sunt înregistrate ca aparținând uniților.

Conform conscripției din 1784-1786 se înregistrează, pentru Ilia, un număr de 213 familii, care locuiau în 179 case, având o populație de 937 locuitori, din care 458 bărbați și 460 femei. Bărbații după ocupație erau: 5 preoți, 74 nobili, 5 funcționari, 1 orășan, 30 de țărani, 33 urmași ai orășenilor și al țăranilor, 147 jeleri, 19 de altă ocupație. Din numărul bărbaților, după vârstă se află băieți între 1-12 ani, un număr de 121 tineri, între 13-17 ani sunt 17 tineri.

Conscripția din anul 1850 înregistrează numărul locuitorilor de religie ortodoxă. Înregistrarea s-a făcut pe familie, capul de familie fiind trecut cu numele și prenumele, în unele cazuri și cu porecla sau chiar cu notații privind starea respectivului. Tot aici se înregistrează și soția. În această conscripție, la Ilia, se înregistrează 701 persoane, din care 358 bărbați și 343 femei. Această conscripție prezintă și grupele de vârstă.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Grupele de vârstă:

Vârsta	Nr.	%	Masculin	Feminin	Obs.
Mai tineri de 5 ani	84	11,98	35	49	
De la 1 - 10 ani	73	10,41	39	35	
De la 11 - 14 ani	87	12,41	40	39	
De la 15 - 19 ani	71	10,31	43	28	
De la 20 - 39 ani	191	27,25	96	96	
De la 40 - 59 ani	126	17,97	57	69	
Peste 60 de ani	48	6,84	27	21	
De vârstă nec.	21	2,99	13	8	
Total	701	99,98	358	343	

Cifrele din prezentul tabel evidențiază existența unor raporturi echilibrate între diversele categorii de grupe de vârstă. Populația de vârstă productivă, între 15 și 59 de ani, deține ponderea cu 62,19%, urmată de populația de vârstă sub 15 ani. Persoanele de vârstă de peste 60 de ani dețin un procent de 6,84%. Se observă un procent lent de îmbătrânire a populației. Urmărind structura populației pe sexe observăm un raport echilibrat între numărul bărbaților (358) și al femeilor (343), numărul bărbaților fiind mai mare cu 15 persoane.

Conscripția din anul 1850 nu înregistrează protopopul din Ilia, cu numele și componența familiei. Documentele consemnează că la 9 ianuarie 1849, protopop al Iliei, este Ioaneș Orbanăș, care păstorește credincioșii ortodocși din Ilia până la moartea sa, survenită în anul 1874.

Conscripția consemnează în dreptul a 6 ficioni că sunt „cătane”, un număr de 9 persoane sunt înregistrate ca „lipituri” pe lângă alte familii. Doi copii sunt înregistrați ca „nelegitimi”. Conscripția înregistrează „în trei rânduri nașterea unor gemeni (1855, 1844 și 1852)”. La fel, înregistrează persoane care au defecte, respectiv „vătămat” și respectiv „schiop”. Pe lângă familia lui Petru Raț, de 64 ani și soția sa Catița de 56 ani, care nu aveau copii, apare și o „slujnică” de 15 ani, pentru a ajuta pe cei doi bătrâni la treburile gospodăriei. Pe lângă fa-

milia văduvei Maria Lupșa apare o „slugă” și o „slujnică”, în vârstă de 60 și respectiv 50 de ani.

Urmărind conscripția din anul 1850 putem afla numele de familie și prenumele, putându-le compara cu cele existente astăzi. Este normal ca unele nume de familie să fi dăinuit până în zilele noastre, altele să fi dispărut iar altele noi să fi apărut, datorită migrației. Se pot face analize și asupra altor notații: „cocodel”, „țiganul”, „ciontul”, „lungu”, „bătrân”, „văduvă”, „chila” etc.

Interesantă este însă comparația familiei, după număr de persoane ce compun familia.

– familii cu 1 membru	8	reprezentând	4,49%
– familii cu 2 membrii	25	”	14,60%
– familii cu 3 ”	28	”	15,75
– familii cu 4 ”	34	”	19,10
– familii cu 5 ”	31	”	17,42
– familii cu 6 ”	26	”	14,60
– familii cu 7 ”	13	”	7,30
– familii cu 8 ”	7	”	3,93
– familii cu 9 ”	3	”	1,68
– familii cu 10 ”	1	”	0,56
– familii cu 11 ”	1	”	0,56

Dacă facem o medie pe numărul membrilor ce revin unei familii, media este de 4,40 de suflete pe familie. Familiile ce se compun din 4 membrii de familie sau mai mult reprezintă 65,5%.

Conscripția de la 1850 este importantă și pentru faptul că ea înregistrează modificările de populație după revoluția din anii 1848-1849. Locuitorii acestei comune au luat parte la revoluție, unii luptând în Zarand, sub conducerea și comanda lui Ioan Buteanu și a tribunilor săi. Tabelul cu cei căzuți, întocmit de Iosif Sterca Suluțiu, la 6 martie 1850, cuprinde și 8 locuitori din Ilia, căzuți la revoluție. Între cei căzuți sunt menționate numele lui Feier Pavel, Oprea Ianoș, Rișculan Zaharia, Malteș Pavel, Ultiza Dănilă, Malteș Onu, Malteș Spiridon, și Ultiza Onu. Dintre aceștia, patru (Malteș Spiridon, Ultiza Onu, Rișculan Zaharia și

Malteș Pavel), au căzut în bătălia de la Târnava de Criș, din octombrie 1848, doi (Feier Pavel și Oprean Ianoș) în luptele de la Hălmagiu, din aceeași lună, iar Ulitza Dănilă și Malteș Onu au fost victime ale crimelor insurgenților maghiari din iunie 1849.

Conscripțiile comunei Ilia din 1850 și 1857, deși s-au făcut din considerente confesionale, comparate cu alte conscripții sau urbarii, ne permite să analizăm evoluția din punct de vedere demografic al acestei așezări, pe o perioadă de peste 150 de ani. Conscripția constituie un valoros document despre populația unei importante așezări de pe Valea Mureșului și servește la studierea realităților istorice și demografice din Transilvania. Din comparația conscripțiilor din 1784 - 1787 și 1805, cu cea din anul 1850, putem observa o scădere considerabilă a numărului de familii, de la 213 la 160. Diferența s-ar putea datora necuprinderii, în conscripții, a unor familii de nobili, funcționari sau chiar de preoți.

POPULAȚIA DIN ILIA ÎNCEPÂND CU ANUL 1857 CONFORM RECENSĂMÂNTULUI PUBLICAT ÎN EDIȚIA II. TRANSILVANIA.

Ilia, la data recensământului din anul 1857, avea o populație de 956 persoane, din care, localnici, 898 și străini 58. Cei 956 de locuitori se împărțeau în 426 bărbați și 472 femei.

Urmărind același an, populația după vârstă are următoarea componență: Bărbați: până la 5 ani – 93, de la 6-13 ani – 50, de la 14-23 ani – 102, de la 24-39 ani – 121, de la 40-59 ani – 72 și peste 60 ani, 19.

Femei: până la 5 ani – 82, de la 6-13 ani – 80, de la 14-23 ani – 94, de la 24-39 ani – 127, de la 40-50 ani – 78 și peste 60 de ani – 21.

Populația după religie: 688 ortodocși, 11 greco-catolici; 153 romano-catolici, 64 reformați, 19 luterani, 9 izraeliți.

Populația după starea civilă, la perioada anului 1857: Bărbați: necăsătoriți 259, căsătoriți 183, văduvi 15; Femei: necăsătorite 240, căsătorite 184, văduve 63.

Un alt aspect pe care-l considerăm important, și pe care vrem să-l redăm, este populația după ocupație; Astfel, preoți existau 2 persoane,

funcționari 20, proprietari de pământ 105, personal sanitar 1, industriași 20, comercianți 3, muncitori necalificați în agricultură 47, iar în industrie se regăseau 11 persoane. În alte ocupații își găseau locul ca slugi 13, zilieri 57, iar numărul copiilor și femeilor era reprezentat de 666 persoane.

Perioada următoare de recensământ este anul 1880, la fel, datele au fost publicate în Sargeția, documente aflate la Arhivele statului Deva. Astfel, numărul locuitorilor în anul 1880 era de 974 persoane, în mică creștere față de anul 1857, din care, 651 erau ortodocși, 5 greco-catolici, 166 romano-catolici, 89 evangheliști, 5 unitarieni, și izraeliți 55. Numărul caselor a crescut față de anul 1857 cu 19, acum existând 225, cu pereți din piatră, lemn și pământ-chirpici. Acoperișul fiind realizat din șindrilă și trestie. Referitor la populația după limba maternă, aceasta se prezintă astfel: 644 români, 223 maghiari, 69 germani, 1 slovac, 5 străini, 32 de limbă maternă necunoscută, iar alfabetizați erau 271 persoane.

Urmărind datele statistice de recensământ, vedem din ce înaintăm în timp, către anul 1900, că atât numărul locuitorilor, cât și al caselor crește, devine edificator pentru Ilia în acea perioadă.

Astfel, numărul locuitorilor înregistrați la recensământul din anul 1900, era de 1329 persoane care locuiau în 249 case. Interesant este și faptul că la această dată găsim înregistrată și suprafața agricolă care se cifra la 2057 iugăre.

După religie, populația se compunea astfel: ortodocși 760, greco-catolici 26, romano-catolici 282, reformați 152, evanghelici 15, unitarieni 2, izraeliți 92.

După limba maternă la Ilia existau 753 români, 483 maghiari, (iată o cifră impresionantă de persoane de limbă maghiară), 92 germani, iar de alte limbi o persoană.

Populația după starea civilă: Bărbați existau 662, iar femei 667, aproape la egalitate se afla numărul bărbaților cu cel al femeilor. După starea civilă populația se compunea astfel: necăsătoriți 719, căsătoriți 515, văduvi 91, iar divorțați 4.

Populația după vârstă la recensământul anului 1900 se împărțea

după cum urmează: până la 5 ani – 179, de la 6-11 ani – 161, de la 12-14 ani – 77, de la 15-19 ani – 168, de la 20-39 ani – 410, de la 40-59 ani – 247 și peste 60 de ani – 87. Pereții caselor se compuneau: 70 din piatră, iar din pământ și lemn 178. Acoperișul: 1 din țiglă, 160 din șindrilă și 78 din trestie.

Faptul că Ilia a însemnat pentru localitățile din jur, un centru important și din punct de vedere administrativ, este și numărul locuitorilor în continuă creștere. Astfel, la recesământul din anul 1910, numărul populației înregistrează 1440 locuitori, iar numărul caselor a ajuns la 299.

După religie populația Iliei avea în următoarea desfășurare: 779 ortodocși, 34 greco-catolici, 327 romano-catolici (vedem că numărul acestora a crescut față de anul 1900) 173 reformați, 14 evangheliști, 5 unitarieni și 108 izraeliți.

Populația pe sexe: bărbați 722 iar femeii 718, o mică creștere a bărbaților față de femeii.

Populația după starea civilă era împărțită în felul următor: 790 necăsătoriți, 536 căsătoriți, 103 văduvi, 11 divorțați.

După vârstă populația se prezenta astfel: până la 5 ani – 188, de la 6-11 ani – 172, de la 12-14 ani – 82, de la 15-19 ani – 165, de la 20-39 ani – 448, de la 40-59 ani – 291 și peste 60 ani – 94. Din totalul locuitorilor știau să scrie și să citească 821 de persoane, iar unguerește 106, acest lucru dovedește că un rol însemnat l-a avut școala, învățătorii și dascălii aceluia timp.

Referitor la case, la modul lor de construcție și aici intervine un element nou, găsim case cu pereți din cărămidă și piatră 113, din piatră și pământ 3, din chirpici sau pământ 3, din lemn și altceva 180. Acoperișul are și el altă structură, apar case acoperite cu țiglă în număr de 68, cu șindrilă 181, iar cu trestie și paie 50.

Anul de recesământ din 1930 este mai puțin edificator în statisticile de la Arhivele statului, acesta se referă mai mult la populație, clădiri și gospodării. La o singură privire, putem constata că populația număra 1261 de persoane, mai puțin cu 171 de persoane față de anul 1910. Numărul locuitorilor se compunea din 609 bărbați și 652 femei. Gospodării existau 357, iar case 301.

Începând cu anul 1890 avem date care se referă la întreaga populație a comunei și a satelor ce aparțin comunei:

Satul	1890	1910	1920	1930	-	1966 (rec.)	1968	2002 (rec.)
Ilia	1054	1440	1216	1261	-	2028	2519	1767
Bacea	428	599	533	591	-	512	673	371
Bretea Mureș	594	353	266	777	-	844	1080	659
Brâznic	650	702	670	611	-	452	598	245
Cuieș	141	171	176	159	-	155	226	89
Dumbrăvița	287	342	260	290	-	190	263	45
Săcămaș	446	526	432	462	-	332	432	228
Sârbi	716	1003	833	945	-	714	863	495
Valea Lungă	306	359	330	348	-	236	313	154
Total	4616	5905	4716	5444		5463	6598	4063

Luând numărul de locuitori din 1890 (an de referință) și raportându-i la ceilalți ani de recensământ rezultă următoarele:

La Ilia populația în anul 1890 este de 1054 locuitori, iar în anul 1968 ajunge la 2519, cel mai mare număr de persoane. În anul 2002 se înregistrează un număr de 1767 locuitori, reprezentând 43,47% din populația comunei. În funcție de numărul populației Ilia ocupă locul I.

Satul Bacea începe în anul 1890 cu 428 locuitori; numărul acestora crescând până la 673 locuitori în anul 1968, iar în anul 2002 ajunge la 371 locuitori, reprezentând 9,13% din populația comunei și ocupând locul IV între satele comunei.

Satul Bretea Mureșană începe cu 594 locuitori în anul 1890, ajunge în anul 1968 la 1080 locuitori, apoi numărul populației scade la 659 locuitori, în anul 2002, reprezentând 13,75% din populația comunei.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

ocupând locul doi la numărul populației din anul 2002. Localitatea este favorizată de prezența șoselei asfaltate și de calea ferată.

Satul Brâznic are 650 locuitori în anul 1890, ajunge la 702 locuitori în anul 1910, iar pentru anii următori, numărul locuitorilor scade la 245 locuitori în anul 2002, reprezentând 6,03% din populația comunei. După numărul locuitorilor ocupă locul V.

Satul Cuiș, începe cu 131 locuitori în anul 1890, ajunge la 266 locuitori în anul 1968. În anul 2002 are 89 locuitori, reprezentând 2,19% din populația comunei, ocupând VIII.

Satul Dumbrăvița are 287 locuitori, în anul 1890, ajunge în anul 1910 la 342 locuitori, apoi numărul populației scade și ajunge în anul 2002 la 89 locuitori, reprezentând 2,19% din populația comunei. După numărul populației ocupă locul IX.

Satul Săcămaș are 440 locuitori în anul 1890 și ajunge la 526 locuitori în anul 1910. În anul 2002 are 288 locuitori, reprezentând 5,61% din populația comunei, ocupând locul VI.

Satul Sârbi are 716 locuitori, în anul 1890, numărul populației ajunge la 1003 locuitori în anul 1910, începe apoi să scadă până în anul 2002, când numărul locuitorilor este de 495 locuitori, reprezentând 12,18% din populația comunei ocupând locul 3 pe comună.

Satul Valea Lungă are în anul 1890 un număr de 306 locuitori, ajunge la 359 locuitori în anul 1910, iar în anul 2002 la 154 locuitori, reprezentând 3,79% din populația comunei și ocupând locul VII.

c. DENSITATEA POPULAȚIEI

Densitatea populației a fost diferită de la o perioadă la alta, dar este diferită și de la un sat la altul.

În funcție de datele recesământului populației din anul 2002, avem următoarea situație:

Localitatea	Suprafața satului		Numărul locuitorilor
	Jugăre	Hectare	
Ilia	2017	1169,86	1767
Bacea	1964	1130,12	371
Bretea Mureș	1181	684,98	659
Brâznic	1367	792,86	245
Cuieș	680	394,40	89
Dumbrăvița	1493	865,94	45
Săcămaș	1910	1107,80	228
Sârbi	2928	1698,24	495
Valea Lungă	1497	868,20	154
Total	15.037	8712,40	4063

Transformând suprafața comunei, din hectare în km^2 , rezultă că suprafața comunei este de $87,124 \text{ km}^2$. Dacă încercăm să aflăm densitatea medie pe comună obținem $46,58$ locuitori pe km^2 . Densitatea variază de la o localitate la alta și de la o perioadă la alta. Densitatea medie de populație pe comună este mai mică decât densitatea medie pe județ și țară.

d. MIȘCAREA NATURALĂ A POPULAȚIEI

Factori demografici	1968	1969	1970
Născuți	110	80	72
Decedați	69	72	76
Spor natural	41	8	4
Căsătorii	39	51	42
Divorțuri	1	-	2

e. MIȘCAREA MIGRATORIE A POPULAȚIEI

	1968	1969	1970
Sosiți	102	86	107
Plecați	119	142	178
Spor migratoriu	97	56	71
Spor total	56	48	75

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Recensământul populației din anul 2002 arată că în comună sosiseră pentru o perioadă îndelungată un număr de 9 persoane. Erau la data respectivă în comună, temporar prezente un număr de 49 persoane, iar la rubrica persoane absente, plecate în altă localitate din țară 23 persoane, iar în străinătate 14 persoane. Plecate pentru o perioadă îndelungată în altă localitate din țară 23 persoane, iar în străinătate 4 persoane.

f. STRUCTURA POPULAȚIEI

Dacă urmărim structura populației pe sexe, începând cu anul 1920 observăm:

	1930	1948	1956	1966	1970	2002
Total	5444	4977	5149	5463	5297	4063
din care						
bărbați	2681	2313	2452	2642	2552	2015
femei	2763	2664	2697	2821	2739	2048

Observăm că în toți anii analizați numărul persoanelor de sex bărbătesc este mai mic decât al persoanelor de sex femeiesc. Diferența cea mai mare dintre numărul persoanelor de sex bărbătesc și cel al persoanelor de sex femeiesc îl întâlnim în anul 1948 când diferența este de 351 persoane de sex femeiesc. Probabil că acest fapt se datorește și urmărilor războiului, când au murit mai multe persoane de sex bărbătesc.

Structura populației pe naționalități ne arată că populația de naționalitate română este dominantă. În satele: Valea Lungă, Cuieș, Dumbrăvița, Săcămaș, Brâznic de-a lungul anilor populația a fost numai de români. Recensământul populației din anul 2002 consemnează în comună un număr de 12 persoane de naționalitate maghiară, una persoană de naționalitate ucraineană, una de naționalitate turcă, una de naționalitate ruteană, una de naționalitate germană.

Dacă urmărim populația anului 2002 pe culte religioase observăm că populația ortodoxă predomină, față de 13 romano-catolici, 2 greco-

catolici, 2 retoromană, 48 pentecostali, 3 bapțiști, 4 musulmani, 8 martorii lui Iehova, 3 adventiști de ziua a șaptea.

Factorii demografici indică un spor natural negativ generat de faptul că ne aflăm în apropierea unor puternice centre industriale ca: Termocentrala Mintia, Fabrica de ciment Chiscădaga, centrele miniere de pe Valea Jiului, dar și orașe în plină dezvoltare ca Deva, Simeria, Hunedoara, etc. Migrația definitivă se face din satele comunei, dar și din satele celorlalte comune spre Ilia, dar și din Ilia spre centrele industriale enumerate mai sus. Centrele economice din apropiere folosesc în special forța de muncă bărbătească și într-un fel credem că acest lucru a determinat că populația de sex bărbătesc să fie mai redusă față de populația de sex femeiesc. În general fenomenul de depopulare a localităților rurale și migrarea spre oraș este prezent și la noi ca și în județ și în țară, dar și în lume când populația migrează de la sat la oraș unde găsește condiții mai bune de trai.

În satul Valea Lungă populația s-a redus la jumătate, în anul 2002, față de anul 1910. Din satul Dumbrăvița se înregistrează aceeași migrare, dar și în satele Sârbi, Săcămaș, Brâznic fenomenul de depopulare este ridicat, cu toate că în aceste localități condițiile sunt mai bune.

O migrație din satele Valea Lungă, Sârbi și Bacea către satele din Banat s-a produs în anii 1945-1950.

Este mare și migrația zilnică, din comună spre locul de muncă, adică înspre centrele Mintia, Deva, Hunedoara etc, fie cu trenul fie cu mijloace rutiere.

Dacă până în anul 1989 exista o migrație sezonieră din Maramureș, Oaș, spre comuna noastră folosită în special la lucrările din sivilcultură (împăduriri, exploatarea lemnului cât și la muncile de recoltare a păioaselor), această migrație a încetat după anul 1989.

Populația activă este cuprinsă în general în agricultură iar populația necuprinsă în agricultură poate fi grupată pe locuri de muncă:

- la cariere, balastieră și întreținerea drumurilor 48 persoane;
- la prelucrarea lemnului și ocol silvic -114 persoane;
- la stația de 110 și rețele electrice - 15 persoane;
- în domeniul administrației - 26 persoane;

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

- administrația financiară și percepție - 10 persoane;
 - CEC, Banca de credit - 12 persoane;
 - Poștă, telefoane, cablu - 24 persoane;
 - învățământ - 81 persoane;
 - sănătate - 31 (8 medici, 2 laborante, 2 tehnică dentară, 19 personal cu pregătire medie);
 - O.G.A. - 8 persoane;
 - pompieri - 15 persoane;
 - sanitar veterinar - un medic, 2 farmaciști + personal cu pregătire medie - 5 persoane;
 - Stație benzină - 24 persoane;
 - comerț - 98 persoane;
 - ateliere tâmplărie, cizmărie, brutării, sticlă + la confecționarea ambalajelor, IGO - 17 persoane
- Total 528 persoane + o bibliotecară și un director de cămin cultural. Total 530 persoane.

O parte din forța de muncă, din comună se află într-o situație de șomaj. În comună există 74 de persoane în șomaj ce provin din câmpul muncii. La acești șomeri se mai adaugă 12 șomeri, absolvenți de școală, din anul 2004. Un număr de 24 persoane primesc indemnizație de șomaj din fondul de asigurare, 86 de persoane primesc ajutoare sociale de la primăria comunei.

f. ÎNVĂȚĂMÂNTUL

Învățământul reprezintă o treaptă importantă și în viața acestor comunități datorită grijii pentru instruirea și educarea tinerilor. Referitor la apariția școlii în Ilia și satele aparținătoare cunoaștem că primele școli au fost înființate pe lângă cultele religioase și primii învățători au fost preoții cultelor, director de școală era tot preotul. Cel mai mare număr de adepți l-a avut cultul ortodox. Școala de la Ilia a început aproximativ din anul 1850, fiind o școală confesională aparținătoare cultului ortodox. În anul 1865 are loc la Ilia Conferința învățătorilor din această parte a județului, ocazie de a discuta aspecte referitoare la bunul mers al școlilor. Din anul 1890 se înființează primele grădinițe din comitatul Hunedoara și acestea apar și la Ilia.

*Învățătorul Ionel Orbonaș
în mijlocul elevilor*

Pisania de pe biserica ortodoxă din Ilia ne dă informația că cel dintâi dascăl al școlii confesionale ortodoxe a fost Seminnovici.

La început numărul elevilor ce urmau școala era mai redus, cu trecerea timpului sunt cuprinși la școală un număr tot mai mare. Pentru perioada respectivă învățământul cuprindea numai clase primare, adică clasele I-IV. Cam tot în această perioadă se înființează școli confesionale pe lângă bisericile din satele comunei.

Primul catalog ce se păstrează la Liceul Teoretic „Silviu Dragomir” din Ilia datează din anul școlar 1883-1884 și oferă informații prețioase referitoare la școala din Ilia (număr de elevi, învățător, nr. de clase etc.)

Începând cu anul 1920 școala din Ilia, dar și școlile din satele aparținătoare, devin școli de stat. Învățământul se dezvoltă până la șapte clase. În anul 1922 se încearcă extinderea învățământului spre ciclul

*Pisania de pe
frontispiciul bisericii
ortodoxe*

mediu, dar nu funcționează decât un an. La început școala a funcționat la biserică, probabil în casele parohiale de pe lângă fiecare biserică. O primă clădire în care a funcționat prima școală a fost una veche, undeva unde era atelierul de tinichigerie a lui Fluieraș, mai târziu se construiește clădirea de la

*Clădirea veche a școlii devenită
într-o vreme pretură*

transformator unde funcționează acum grădinița și biblioteca comună.

Creșterea numărului de copii care frecventează cursurile de învățământ, se datorează și faptului că localitatea Ilia devine centru de raion. Cu sprijinul organelor locale și a interesului manifestat de populația din Ilia și din jur, începând cu data de 15 septembrie 1958, la Ilia se trece la învățământul liceal, cursuri de zi dar și cursuri fără frecvență, iar din anul 1977 și clase de școală profesională în domeniul

mecanicii agricole. Pentru buna funcționare a liceului a fost nevoie de îmbunătățirea bazei materiale a liceului.

În perioada anilor 1957-1964 s-a trecut la construirea localurilor de școală, la care și-au adus o contribuție însemnată următorii: – Președinte de raion – VasIU Teodor;

*Clădirea liceului teoretic
„Silviu Dragomir”*

Șef secție învățământ – Peica Andronic.

Contribuția acestor personalități a fost la obținerea aprobărilor necesare bunei funcționări a liceului și la asigurarea cu cadre didactice necesare bunei desfășurări a procesului de învățământ.

Alte personalități:

– Primar Nistor Sebastian

– Primar Roșu Ioan. Au fost acei care s-au ocupat de lămurirea locuitorilor din Ilia și comună pentru a vota autoimpunerea necesară pentru construirea localurilor de școală dar și de mobilizare a locuitorilor la muncile voluntare de sprijinire a construcțiilor și la strângerea de la populație a autoimpunerii respective.

Director Giura Traian;

Director Blendea Vasile;

Director PISOI Constantin;

Director Radu Ioan;

Director Cercea Silviu;

Administrator Balaj Petru.

Persoanele de mai sus au condus lucrările de construcție, au asigurat și s-au preocupat pentru aprovizionare cu materialele de construcție necesare, unelte necesare, supravegherea mersului lucrărilor.

Importantă a fost contribuția cadrelor didactice care împreună cu elevii școlii au participat la munca de apropiere și transport a materialelor de construcții.

Părinții din afara localității Ilia au fost mobilizați la sprijinirea construcțiilor fiindcă și copiii acestora urmau să învețe aici.

Personalul administrativ a participat activ la toate muncile unde nu s-au putut mobiliza alte forțe de muncă.

Prima acțiune a fost amenajarea localului fostei preturi în local de școală, astfel în localul preturii au fost amenajate 5 săli de clasă (a fost spart peretele biroului și uși mutate). Clădirea ce era folosită ca are la pretură a fost transformată în bucătărie și sală de mese. Anexele au fost transformate în magazine de alimente pentru funcționarea internatului.

Între 1957-1959 s-a construit cu fonduri de la autoimpunere

clădirea mare a liceului compusă din 12 săli de clasă și birouri. Între anii 1960-1964 s-a construit, tot prin autoimpunere localul doi de școală, compus din 8 săli de clasă plus un laborator. La fel s-a construit sala de sport cu vestiare. Tot în această perioadă a fost construit localul de ateliere pentru practica elevilor și s-au procurat cele necesare, s-au amenajat terenurile de sport.

*prof. Vasile Blendea,
primul
director al liceului*

Odată cu construirea și darea în funcțiune a liceului a dat posibilitatea copiilor din zonă pentru a urma cursurile liceale, aria de cuprindere întinzându-se de la Făget și Săvârșin până la Brad, Orăștie și Valea Jiului.

Din anul școlar 1958-1959 liceul funcționează cu o clasă de elevi dar apoi se trece la clase paralele, prin anul școlar 1965 la patru clase paralele. Până în anul 1977 liceul a avut profilul teoretic (real-uman), de la această dată clasele de liceu și cele de profesională trec la Ministerul Agriculturii și primesc profil de mecanică agricolă până în anul școlar 1991- 1992 când, clasele de liceu

și profesionale trec iar la Ministerul Educației și Cercetării. Pentru clasele liceale profilul este teoretic iar clasele profesionale rămân tot cu profilul de mecanică agricolă.

O parte dintre absolvenții liceului au urmat cursurile învățământului superior devenind profesori, ingineri, medici, ofițeri, farmaciști, economiști, agronomi, medici veterinari. Cei ce nu au urmat cursurile învățământului superior s-au încadrat în câmpul muncii. Mulți dintre foștii absolvenți s-au întors în locurile natale, chiar cadre didactice la liceul din Ilia.

Un grup de profesori

Unul dintre foștii elevi ai liceului este doctor Balaj Ovidiu - Petru, licențiat în fizică-chimie, urmează cursurile postuniversitare de informatică, „Master of Sciens” în „nouatehnologie”, cursuri de limbi străine, este vorbitor de l. engleză, l franceză și l. germană. Primește o bursă de la Uniunea Europeană pentru specializare prin doctorat la Universitatea Tehnică din München - Germania. Participă la sesiuni internaționale cu comunicări științifice.

Balaj Ovidiu Petru, Dr. prof. la Școala de Înalte Studii Politehnice - Paris

O altă realizare este obținerea locului VI pe țară a elevului Gavra Săndel, la olimpiada de geografie în anul școlar 1985-1986 și locul I pe județ tot la olimpiada de geografie (clasa a X-a), dar din lipsa fondurilor nu se mai organizează olimpiada de geografie, la care avea dreptul să participe. Elevul a fost pregătit de prof. Balaj Petru.

Prof. Idriceanu Lucian pregătește echipajul școlar „Patrurile școlare de circulație”, ocupă locul I la faza pe județ și participă la faza pe țară ocupând locul II în anul școlar 1983-1984.

Prof. Popa Benone - Romi pregătește echipajul „prieteni pompierului” ocupă locul I la faza județeană și participă la faza națională unde ocupă locul II în anii 1985-1986 și 1987-1988.

La concursurile artistice se obțin rezultate bune la fazele zonale sau județene la care participă. Amintim preocuparea deosebită pentru pregătirea echipajelor de către înv. Marcu Bujorel și prof. Fusa Radu.

Ing. Iepure Elena pregătește elevii de la clasele de profesională și participă cu elevii până la faza pe țară unde ocupă un loc meritoriu obținând „mențiune”, cu elevul Blaj Marius în anul școlar 2003-2004.

În prezent, liceul este teoretic și poartă numele „Silviu Dragomir”, fiind condus de: Prof. Partenie-Vasiu Ananie – director; Ing. Iepure Elena – director adjunct.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Învățământul preșcolar funcționează cu trei posturi de educatoare la Iliia, un post de educatoare la Sârbi și unul la Bretea Mureșană.

Clasele I-IV, cu patru clase și tot atâtea posturi de învățători, un post la Brâznic, unul la Săcămaș, două la Sârbi, două posturi la Bretea Mureșană cu un număr total de 77 elevi. La clasele V-VIII funcționează un număr de 8 clase cu 186 elevi:

Clasele IX-XII cu 8 clase sunt frecventate de 195 elevi;

Cele șase clase de școală profesională sunt frecventate de 147 elevi.

În procesul de învățământ din comună lucrează un număr de peste 70 persoane, toate calificate și cu grade didactice.

În cele 42 serii de absolvenți au absolvit aproximativ 1.100 elevi la cursurile de zi și aproximativ 900 la cursurile serale.

Liceul își desfășoară procesul de învățământ în 22 săli de clasă, un laborator de informatică, un laborator de biologie, unul de chimie, 4 săli de atelier, o sală de sport, teren de tenis de câmp, mese de tenis de masă, pistă de atletism, un teren de hambal. Pentru pregătirea profesională se dispune de un autocamion, un autoturism „Dacia”, și tractoare.

Au fost directori la școală din anul 1958 și până în prezent următorii: Înv. Giura Traian,

Prof. Blendea Vasile

Prof. PISOI Constantin

Prof. Radu Ioan

Prof. Cercea Silviu

Prof. Crișan Traian

Prof. Balaj Petru

Prof. Popa Benone Romi

Prof. Ciurea Viorica

Prof. Greavu Adrian Coriolan

Prof. Stănescu Ștefan Voinea

Prof. Terec Gheorghe

Prof. Partenie Vasile Ananie

Prof. Iepure Elena, dir. adj.

Liceul a fost racordat la rețeaua de apă și canalizare. O contribuție deosebită a manifestat directorul Partenie-Vasiu Ananie pentru introducerea în liceu ca obiect de studiu dar și pentru înzestrarea cabinetului de informatică cu un număr de 20 calculatoare, înzestrarea serviciului de contabilitate cu calculatoare și a secretariatului, la fel amenajarea unui centru de informare și documentare pentru cadrele didactice de la liceu dar și pentru cele din zona Ilia, centru dotat cu 10 calculatoare și peste 13.000 de cărți și broșuri ce funcționează pe lângă biblioteca liceului.

Unele cadre didactice care au funcționat la liceul nostru au ocupat funcții importante în cadrul învățământului hunedorean. Amintim pe:

Prof. Căndea Gheorghe, inspector general;

Prof. Blendea Vasile – inspector general adjunct;

Prof. Stănescu Ștefan-Voinea, inspector de specialitate;

Prof. Costa Iosif, inspector de sport.

ACTIVITATEA COMISIEI DE CRUCE ROȘIE – ILIA

Activitatea de Cruce Roșie a fost subordonată organelor județene de Cruce Roșie și Societății Naționale de Cruce Roșie.

Această activitate socială a avut în centrul atenției sale, educarea cetățenilor comunei Ilia în acordarea primului ajutor în caz de răni, fracturi, arsuri, înec, precum și educarea igienico-sanitară a populației în sensul prevenirii unor boli, lărgirea cunoștințelor medicale de strictă necesitate și mobilizarea lor la diferite acțiuni cu caracter igienico-sanitar de igienizare și înfrumusețare a comunei la locuințele particulare, cât și la locul de muncă.

În fiecare întreprindere, instituție s-au creat posturi pentru acordarea primului ajutor cu persoane instruite, care aveau dotat posturile conform baremelor, și legilor în vigoare din perioadele respective.

În Ilia au funcționat 2 grupe sanitare, adulți – Secția Tricotaje și elevi ai „Liceului Agroindustrial” și Liceul Teoretic „Silviu Dragomir”.

Acestea au fost pregătite și instruite de către cadre medico-sanitare ex. Asistent Borza Zenoviu și sanitar Cosma Ioan precum și de profesori

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

de Biologie - ex. Crișan Traian, Băleanu Maria, Cândea Rodica, Suba Alexandru.

Aproape în fiecare an, cu ocazia concursurilor posturilor sanitare, grupele sanitare – adulți și elevi, au obținut premii (I, II, III sau mențiunea I) și recompense ca diplome, excursii sau tabere.

S-a încercat și sensibilizarea cetățenilor comunei, în aprofundarea unor cunoștințe, prin așa zisele „Mese rotunde” pe teme igienico-sanitare.

Cele mai des dezbătute teme au fost: nocivitatea alcoolului și tutunului, familia și sănătatea ei, bolile molipsitoare și prevenirea lor, tinerii și viața sexuală, educația tinerilor căsătoriți, mama întreabă – medicul răspunde, ce este sida, igiena locuinței și a locului de muncă.

De buna organizare a acestor activități s-au preocupat, conform unei planificări anuale, președinții comisiei comunale de cruce roșie Ilia ca: dr. Constantin Viorica, prof. Baci Ion, prof. Partenie Vasii Verghelia, prof. Suba Alexandru, dr. Fodor Liliana.

După 1989 – primăria Ilia cu sprijin național a trecut la construirea unei infrastructuri la nivel de comună, prin introducerea apei potabile și lucrări de canalizare. Populația a beneficiat și de alte lucrări în scopul ridicării standardului de viață. Cu sprijinul Comunității Romilor și a Comunei Ilia – „Liceul Teoretic „Silviu Dragomir” a reușit să construiască grupuri sanitare moderne.

DOMENIUL SĂNĂTĂȚII

În domeniul sănătății se întâlnește o varietate de situații de la o etapă la alta. Până în anul 1950 la Ilia era un singur cadru medical (Dr. Prunaș I). De la această dată la Ilia se deschide și funcționează un spital și situația se prezintă:

Indicatori	1960	1967	1971	2004
Medici	10	11	17	8
Personal mediu	33	29	48	15
Personal elementar	16	30	35	
Farmacii	1	1	1	1
Farmaciiști	1	1	1	1

În localul fostului spital funcționează un centru medical de diagnostic cu trei medici, un laborator pentru analize, format din două laborante (medici: Dan Monica, Hotea. D și Cărbune, pediatru).

Medici de familie: Fodor Liliana și Murari Cristina plus 3 asistente. Medicii de familie consultă persoane și din alte comune.

Medici stomatologi: Mihuț Veronica și Preja I au deschis un cabinet la vechea policlinică. Tot aici se află și două asistente și un laborator cu două tehniciene dentare.

Pe strada Tudor Vladimirescu funcționează ambulanța ce cuprinde doi medici (Cerbiceanu I și Simon M), două asistente și 13 persoane personal ajutător.

Arbori seculari veghează peste spitalul de altădată.

Cine n-a fost măcar odată în această curte? Cine n-a fost pacient pentru câteva ore sau o perioadă mai lungă? Cine nu-și amintește de arborii seculari din preajma castelului unde s-a născut Gabriel Bethlen? Cine nu-și amintește de spitalul care în urmă cu 40-50 de ani, avea secții câte aveau spitalele de la oraș, zeci de paturi pentru internări, medici și asistente, personal de serviciu, funcționari? Câte sute și sute de suferinzi și-au găsit aici alinarea și s-au însănătoșit? Numărul celor ce depindeau de acest spital, se estimează la peste 20.000 de vieți. Cine nu-și mai amintește de doctorul Repede directorul instituției? De dr. Iliescu și soția - chirurghi și de alți doi doctori plecați la spitale renumite din Timișoara? De doctorul stomatolog Cristuț și atâția alții, printre aceștia numărându-se asistente medicale, moașe, șoferi de salvări. Câte sute de copii au venit pe lume aici la spitalul din Ilia? Întrebări peste întrebări și un răspuns; din tot ce a fost a mai rămas doar un Centru de sănătate cu câteva cadre medicale. Și-au mai rămas acești arbori seculari, mai înalți decât clădirea spitalului, la umbra cărora, din primăvară până-toamnă, bolnavii de altădată, se adunau pe bănci și stăteau câteva ore la taifas. Dacă am face un inventar al locurilor de muncă pierdute, prin desființarea atâtor instituții din localitate, nu ne-am mai pune atâtea întrebări.

O ÎNDELUNGATĂ ACTIVITATE CULTURAL ARTISTICĂ ȘI SPORTIVĂ

Localitatea Ilia a fost în decursul câtorva bune sute de ani, nu numai un centru economic și administrativ, polarizând în juru-i zeci și zeci de sate, având statut de târg și orașel, de plasă și raion, dar și unul cultural-artistic și sportiv, de cea mai înaltă ținută, privind punerea în valoare a folclorului, a obiceiurilor acestei vetre. Tineri și bătrâni, adevărați rapsozi ai obiceiurilor, au găsit timp și loc unde să-și manifeste gândurile și dorurile, cântecul și jocul, portul, într-un cuvânt talentul în minunate spectacole prezentate la nivel de comună și în rândul comunei, în afara localității la nivel județean, interjudețean și chiar la nivel național. Ilia a reprezentat pe durata a zeci și zeci de ani, o reală parte din valoarea spirituală și culturală a întregii Văi Hunedorene a Mureșului.

Până în anul 1948, în localitatea Ilia a funcționat un cazinou, specific al aceluși timp, după care, pretențiile au început să crească, mai ales în ce privește asigurarea bazei materiale, a costumațiilor populare, instrumentale, cât și a unei scene adecvate bunei pregătiri a repetițiilor. Casa de cultură și mai târziu căminul cultural, sala cinematografului au asigurat pe o lungă perioadă de vreme, pregătirea și împlinirea a zeci de spectacole folclorice, de recitări, dansuri, cor și chiar teatru. Din 1958 Liceul Teoretic, școala generală au avut reale posibilități în desfășurarea activității culturale artistice și sportive. Adevărații modelatori și instructori au fost cei ai locului și cei veniți în sânul localității, numindu-i pe profesorii Silviu Cercea, Lucian Idriceanu, Traian Crișan, Vasile Bota, învățătorul Bujorel Marcu și Romi Goț.

În anul 1964, s-a construit la Ilia, un cinematograf ce a purtat denumirea „Lumina”, cu activitate de rulare zilnică a filmelor, în unele zile organizându-se două reprezentații, iar în duminici, chiar trei. Din anul 1992, activitatea cinematografică la Ilia încetează. Din anul 2002, se introduce televiziunea prin cablu, iar televizoarele aproape nu lipsesc din nici o casă. În fruntea instructorilor culturali, credem că nu greșim dacă-l numim pe învățătorul emerit Bujorel Marcu, care atât cât a trăit, s-a ocupat de educația elevilor din clasele primare, cât și de a le însufleții

dragostea pentru cântec, joc, dans, teatru și chiar în folosirea unor instrumente de cântat.

De tineri talentați, Ilia n-a dus lipsă, toți cei care au dorit să participe la viața cultural artistică și sportivă, au fost bine primiți și îndrumați către performanță. Au existat formații de dansuri a mai multor generații, care au cucerit o serie de trofee și distincții la concursuri și festivaluri organizate la nivel de comună, județ și nivel național. Au existat prețioși recitatori, umoriști, soliști vocali și instrumentiști care au alcătuit un taraf căruia i se dusese vestea.

Cea mai mare manifestare ce s-a organizat la Ilia, a fost festivalul „Mureș, pe marginea ta”, devenit tradițional, începând cu anul 1970, când s-a desfășurat an de an, în luna mai, în luna florilor și a tinereții, festival, care după 20 de ediții, și-a încetat activitatea pe durata a mai multor ani, reîncepând-o abia din 2001, când acest festival s-a pus din nou în mișcare. De-a lungul desfășurării, aici au venit ansambluri de mare ținută și valoare artistică cum ar fi cele din Hațeg, Hunedoara, Orăștie, Rapoltul Mare, Făget, Lugoj, Arad, Timișoara, din județul Caraș Severin etc. În permanență s-a avut în vedere păstrarea unor puncte din

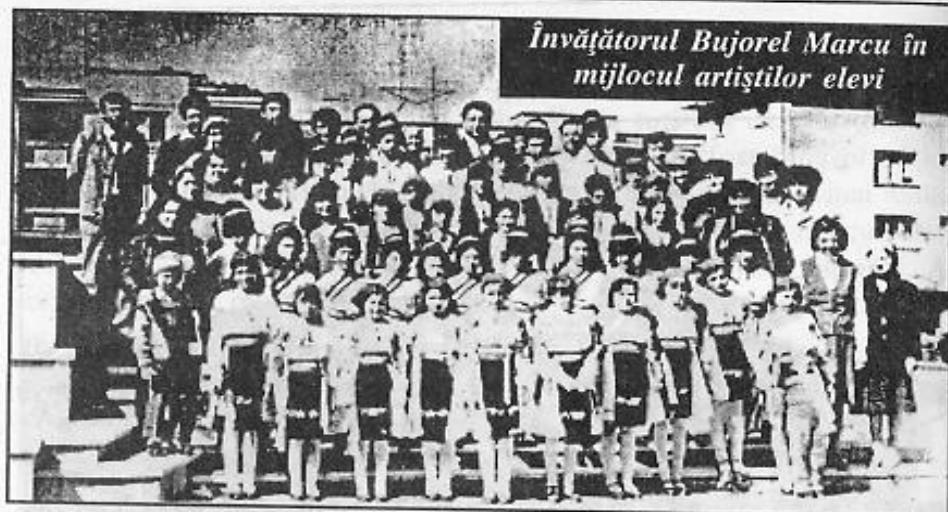
program, cât și introducerea unor noutăți, mai ales prin descoperirea și punerea în valoare a unor obiceiuri scoase din lada de zestre a satelor.

*Noua înfașisare a
Căminului Cultural*

Bujorel Marcu a coordonat în mod deosebit activitatea cultural artistică la nivel de comună, dedicându-se ca instructor al formației de dansuri, cu care a obținut succese de răsunet. De activitatea lui Bujorel Marcu se leagă și câteva scurte perioade când a activat ca învățător la Leșnic, Teiu și Bacea. În două rânduri, formația de dansuri a Iliei a reprezentat județul Hunedoara, la festivalul folcloric de pe litoral, prima oară împreună cu artiștii din Apoldu de Sus, Stremț și Vața de Jos și a doua oară alături de formațiile artistice de la Dâncu Mare cu obiceiul „Popelnicul”, iar Ilia cu obiceiul „Nunta”.

În anul 1972, artiștii din Ilia, au participat cu mult succes la festivalul „Cununa cântecului românesc” desfășurat la Tulcea prezentându-se în fața publicului și al juriului cu ansamblul de cântece și dansuri.

În anul 1985, formația de dansuri a școlii generale din Ilia a cucerit al treilea titlu de laureat pe țară în cadrul Festivalului național „Cântarea României”.

De mare însemnătate s-a bucurat, pe o durată a mai multor ediții, organizarea la Ilia a întâlnirii cetelor de dubași, la care au participat căminele culturale cu dubași din Stănțești, Ohaba, Rădulești, Lăpugiu, Boiu, Gurasada, Fintoag, Almaș Săliște, Pojoga, Zam, Bacea și Ilia. Cu aceste prilejuri s-au prezentat colinde vechi, strigături specifice satelor prezente, prin artiștii-dubași, care au trezit emoția spectatorilor, de parcă atunci s-ar fi sărbătorit praznicele mari. Dubașilor, după ce-și prezentau repertoriu și băteau dubile pe ritmul colindelor, gazda le oferea colaci cu gaură în mijloc, cârnați, mere și nuci, o uiagă de vinars, iar la rândul lor colindătorii răsplăteau gazda cu strigături „Firea-i gazdă sănătos/ Că ne-ai dat colac frumos/ Cât rotița plugului/ În traista voinicului” sau „Hei, feciori, feciorii dubii/ Până voi ați colindat/ Gazda bine s-o gătat/ Cu un șoldu-poldu/ Cu un colac de grâu mănos/ Cum îi fața lui Hristos”. Femeile care însoțeau cetele de dubași, erau îmbrăcate în costume populare, cu salbe cu bănuți la gât, vechi de peste 100 de ani.

În cadrul festivalului „Mureș, pe marginea ta”, se desfășura o adevărată paradă a portului popular, plecarea formațiilor artistice

făcându-se din curtea liceului, continuându-se prin centrul comunei, până la locul de desfășurare „Șâdească”. Pe parcursul defilării portului popular, sute și sute de locuitori aplaudau ținuta și graiul celor din rândul artiștilor.

Numărul artiștilor amatori din comuna Ilia, în decursul câtorva zeci de ani, a fost impresionant de la surorile Eugenia și Zina Josan din satul Brâznic, la frații Nelu și Vasile Moisuc, Mia Goțiu, Dorina Suba, Silvia Alba, Maria Vlaicu, Viorel Călean, Traian Băbuță, Maria Tutelea.

Formațiile artistice ale căminului cultural din Ilia, au fost prezente la mai multe ediții ale Târgului de pe Muntele Găina, cât și la sărbătoarea istorică de la Tebea, de la Gorunul lui Avram Iancu. Artiștii din Ilia, n-au lipsit nici de la întâlnirile de neuitat de la Costești, formația de dansuri, cât și soliștii vocali primind aplauze meritorii.

Într-o vreme, au existat preocupări de reînființarea corului căminului cultural, prin grija dirijorilor Vasile Bota, Bancov Leonid, vrând să-i facă concurență corului istoric din Dobra, dar după puțini ani, s-a desființat așa cum s-a întâmplat și cu cel din Dobra.

O activitate meritoare a desfășurat în cadrul activității culturale prof. Iuliana Spineanu care a organizat o echipă de teatru formată din cadre didactice de la Liceul Ilia, și care a pus în scenă în anul 1962 piesa „Titanic Vals” a lui Tudor Mușatescu, iar în anul 1964 piesa „Escu” de același autor, mai târziu „Gaițele” și altele. Punerea în scenă a pieselor de teatru a fost regizată de către Mircea Zabăion, artist la Teatrul de Stat din Petroșani.

Au interpretat roluri în piesele de teatru cadrele didactice (Filimon) Maria Mitrofan, Ioan Morțun, Liliana Santei, Marian Armeneanu, Petru Balaj, Constantin Arsenie, Rozalia Macarie, Silviu Cercea, Constantin Pisoju, Ioan Radu, etc.

Spectacolele prezentate pe scenele căminelor culturale din Ilia și satele vecine s-au bucurat de aprecieri deosebite din partea forurilor competente, din partea presei județene și a spectatorilor.

Se cuvine să-l amintim pe un alt fiu al satului care a desfășurat o bogată activitate culturală în calitate de cadru didactic universitar și ca director și dirijor al Filarmonicii de stat din Timișoara Nicolae Boboc.

Tot meritoasă este și activitatea profesoarei Zoîța Bogdan Tripa care după pensionare a scris mai multe cărți, fiind declarată „Cetățean de onoare” a Iliei.

Un grup de scriitori la o întâlnire literară în cadrul liceului

Trebuie remarcată și activitatea plasticianei Nora Hruban - Ioviță, născută pe alte meleaguri, dar stabilită în Ilia și dedicată picturii și artei plastice (pe lemn, pânză, piatră de râu) modelări și sculpturi în argilă, cu aceste lucrări participând la expoziții și concursuri unde a primit aprecieri, diplome și premii.

Cu bune aprecieri se poate vorbi despre corul bisericesc înființat de regretatul învățător și dirijor Traian Giura. În decursul a 18 ani de funcționare, fiind prezent duminică de duminică la slujba religioasă din sfântul lăcaș, cât și la unele înmormântări, din corul bisericesc au făcut parte Traian Giura dirijor, Ioachim Mica, Adrian Cosa, Iosif Vlaicu, Vasile Crișan, Avel Giura, Virgil Albu, Maria Moisă, Maria Pruteanu, Melania Dan, Ana Giura, Elena Bota, Florica Iudit, Simina Dănilă, Maria Zbegan, Persida Alba, Maria Găbrean, Septimia Hodorogea, Valeria Mica, Florica Părăoan, Elena Dan, Margareta Neagu, Dorina Macovei, Aurica Crăciun, Paula Chiriac, Anca Rujan, Valerica Bota, Roxana Crăciun, Ioan Miheț, Viorel Marian, Iacob Pinte, Trandafir Marian, Alexandru Covaci, Ioan Dan, Valentin Moț, Victor Chiriac, Călin Petrică, Radu Sorca și Dumitru Goț.

Se cuvine să-i amintim și pe cântăreții de la strană ai bisericii, ajutoare de nădejde ale preotului Bota Emil și anume pe Ioan Buștea, Valentin Danc dar și pe cel care a fost Anghel Burza, crâznic Viorel Avram.

ACTIVITATEA SPORTIVĂ

De-a lungul timpului, tineretul din Ilia, a dorit să-și dovedească talentul și în sport, practicând câteva discipline sportive ca: fotbal, hanbal, tenis de câmp, tenis de masă, volei, popice, șah, atletism. O parte din activitățile sportive s-au desfășurat la nivelul școlar al liceului, cât și în cadrul asociației „Voința” care a avut o destul de lungă activitate, până la apariția clubului de fotbal „Casino” Ilia.

Echipa de fotbal pe vremea când antrenor era Eugen Kiss

La început cea mai înfocată pasiune a ilienților cât și a tinerilor din celelalte sate, a fost fotbalul și popicele. În spatele căminului cultural, încă în urmă cu 50 de ani a existat popicăria, unde mai ales pe timpul toamnă-iarnă, seară de seară se organizau întreceri între popicarii gazdă, dar și concursuri cu alte echipe din județ. După o perioadă, popicăria s-a ruinat și n-au mai fost condiții de joc, abia de la sfârșitul anului 2004 s-au pus bazele reparării din temelii a acestei baze sportive, putând oferi concursuri și competiții de cea mai înaltă ținută, pista fiind de cea mai bună calitate. Tot aici s-a construit o sală de fitness care cu siguranță va avea audiență, mai ales că asemenea săli se găsesc doar la oraș.

Activitatea fotbalistică s-a desfășurat la început cu întâlniri între echipe din zonele apropiate Bretea Mureșană, Boz, și mai ales Dobra Cu Dobrenii a fost multă vreme, o mare rivalitate. Cu timpul amatorismul s-a transformat în înscrierea echipei „Voința” în campionatul județean activând și în alte competiții, unde a făcut o figură destul de bună, mai ales că pe vremea aceea, campionatul se desfășura cu 14-16 echipe, inclusiv din Valea Jiului. La început echipa juca pe terenul din Șădească, în spatele Băii comunale, mai târziu se amenajează terenul dintre cele două poduri de peste Mureș. Abia după ce echipa a fost înscrisă în campionatul diviziei D, terenul s-a împrejmuțit, a fost înșămânțat cu iarbă și a fost bine nivelat, cu o clădire cu vestiare pentru echipe și arbitri, baza sportivă fiind dotată și cu tribună de câteva sute de locuri. Barajul de promovare în campionatul județean s-a desfășurat la Hunedoara, cu echipa CFR Teiuș, echipa Iliei câștigând cu scorul de 3-2. Cine nu-și amintește de o serie de jucători de fotbal care au făcut glorie, fiind iubiți de spectatori, pentru dăruirea lor în joc, fentele și tehnica dovedită în arenă și numele acestora l-aș începe cu E. Martonosi, Eugen Kiss, Laurean Ursa, Viorel Buda, Gheorghe Ișțfan, Viorel Mica, Vasile Cibi, Doinel Someșan, Șoani Hagăr, Dragomir Mițu, Ioan Poleac, Costică Spătaru, Laurian Hui, Laurențiu Bala, Lucian Manea, Nelu Ardelean, Toader D, Ister, Bulgăr, Burlan, Petrică Nicolae, Benone Crișan Tavi, Ioan Brâneț, apoi Constantin Zamfir militar la unitatea de la Sârbi care a ajuns de la Ilia la echipa Steaua București, o veritabilă extremă a naționalei de fotbal, jucând mai bine de 40 de meciuri pentru reprezentativa țării. De la unitatea din Sârbi, au mai jucat pentru echipa Iliei Parancea și Pavlovici. Mai târziu, în echipa de fotbal a Ilieșilor, au jucat foști divizionari A cum este Murari din echipa de aur a Timișoarei, apoi Sava Costică, Lazăr Afet, care este în lotul echipei divizionarei C din Certej, Alin Gabor care a fost luat de Cetate Deva divizionară B, iar din lotul actual al echipei ce este una dintre fruntașele campionatului județean, fac parte Muntean Kora, Cornel Hui, Alexandru Botezatu, Călin Ungur, Florin Potinteu, Vasile Popa, Daniel Toader, Călin Avram, Cosmin Muntean, Emil Fluieraș, Ernes Kișș, Andrița Gabriel. Președintele al asociației este Costică Sava, iar antrenor Ion Moț.

Echipa de fotbal, de-a lungul anilor a fost patronată fie de Școala

de șoferi profesioniști, CAP Ilia, CLF Ilia a cărui conducător a fost Nicolae Crețu. A mai condus echipa Petrică Nicolae și Simion Crainic, Mr. Iulian Butar – președinte și Sorca Ioan vicepreședinte.

La Ilia, a existat una dintre cele mai tari echipe de handbal în perioada anilor 1970-1980 cu câțiva jucători de excepție Pogan și Hedrea. Au existat două terenuri de tenis de câmp, de fapt, pentru acest sport nobil erau amatori și cu peste 70 de ani în urmă.

Echipa de volei a anilor 1970, de asemenea, a obținut rezultate frumoase

Echipa de handbal, fete

Popicăria după reamenajare

un campion național sau internațional.

în disputele cu echipe din județ sau în competiții cu caracter sătesc, ținute la nivel național sau interjudețean. N-au lipsit nici atleții de la unele competiții a sportului de mase și chiar șahiști amatori. Sportul, oricând poate oferi surprize, poate chiar de la Ilia peste o vreme, să putem vorbi de

PORTUL POPULAR ȘI ALTE OBICEIURI PE VATRA COMUNEI ILIA

Portul popular este o mare zestre a tuturor locuitorilor din orice sat și cum este Ilia, cu o vechime de 739 ani de atestare în timp, este cu atât mai valoros.

Costumele populare s-au păstrat cu sfințenie în lăzile de zestre, fiind purtate de câteva ori pe an, cu ocazia marilor manifestări locale (petreceri, sărbători de iarnă) când aproape tot satul îmbrăca „haina albă”. Femeile își

Frumusețea e și mai evidentă în costum popular

Bărbați în costum popular

puneau pe cap chischineile negre sau cu ciucuri. Chiar într-o vreme, se împodobeau cu broboadă din pânză albă cu bată în față, coadă la spate, cusută cu pene și cipcă pe margini. Peste ciupeag se puneau piețar negru din barșon cu cusături și primuri. Mijlocul îl încingeau cu brăcie lată în culori, țesută în război. Iarna peste ciupeag și piețar îmbrăcau șuba albă, căput negru sau laibăr.

Tinerele purtau poale împăturite cu cipcă cu bănuți pe margini, peste poale încingeau cătrântă din lână sau cipcă și țacăni și opreag la spate. În picioare își puneau opinci din piele de porc peste colțunii aleși cu verde.

Bărbații purtau pe cap, în timpul de vară, pălărie românească cu veacă mică, împodobită cu lăcitar. Mai înainte vreme, purtau pălărie românească cu veaca mare, iar părul lung, retezat. În timp de iarnă purtau căiță din blană de miel. Cămașa din pânză albă cu guler mic despicat lateral, cu mâneci largi, era împodobită cu pene umplute cu verde și galben, cusute cu mâna, peste umăr, pe piept și pe margini. Pe sub cămașă se purta cameșoni iar peste cămașă, pieptar de piele de oaie.

Mijlocul se încingea cu brăul lat din piele, ornamentat. Peste cămașă și pieptar se îmbrăca cojoc sau cojocel ciobănesc scurt, din piele de miel, ori șubă.

Cioarecii erau din stofă groasă, strânși pe coapse și pe pulpe, iar vara pantaloni albi, strânși, din pânză. În picioare bărbații purtau opinci sau cizme din piele.

Câteva obiceiuri legate de ciclurile vieții.

Obiceiurile și tradițiile populare, balade cât și cântece, strigături și colinzi, toate elocvente și originale perioadelor de timp, au rămas adevărate mărturii ale continuității vieții spirituale a oamenilor de pe aceste meleaguri. Toate luate la un loc, ori, luate separat, spun multe despre istoria acestei vetre, toate umplând sufletul cu frumusețile și bogățiile folclorului local. Au fost aduse pe scenă jocurile vechi, învățatele ce s-au împământenit prin satele comunei.

Păstrate cu sfințenie să nu piară și să fie transmise urmașilor, ne face plăcere să redăm aceste texte culese din satul Dumbrăvița, de Ioan Buștea „Ține Doamne, neamul meu,/ Că nu-i viță de om rău,/ Nu-i viță de frunză-n fagi/ Că-i viță de oameni dragi,/ Nu-i viță de frunză-n pruni,/ Că-i viță de oameni buni”. Sau „Ochii albaștrii ca seninu,/ Te îmbată ca veninu,/ Iar cei negri și căprui,/ Fură inima oricui”. Și una și mai de

drag „Mult aş da ca să fiu floare,/ Să mă pui în cingătoare,/ În oglindă când te uiți,/ Pe nune să nu mă uiți”.

Interesantă pare și „Povestea lui Ignat” culeasă tot de Ioan Buștea. Astăzi, caracterul anonim a unor astfel de cântece s-a modificat, încadrându-se mai degrabă la literatura cultă. În acest sens, reproducem textul din „Ogor de primăvară” a poetului popular Ioan Buștea „Dragumi-e să ies afară/ La ogor de primăvară/ Să-mi pun floare-n pălărie/ S-aud tril de ciocârlie. Boii ară, eu îi mân/ Cu dorul mândruți-n sân,/ Cucul cântă iar pe coastă/ S-aline dragostea noastră,/ Mierla fluieră într-una/ Până când răsare luna,/ Lăsând loc privighetorii/ Până se revarsă zorii./ Deschisă las fereastra/ Mirosul să-mi umple fereastra/ Mirosul să-mi umple casa,/ De florile primăverii,/ Care schimbă fața zării!”.

În satele Sârbi, Valea Lungă și mai ales în Bretea Mureșană, umblatul dubașilor din casă în casă începea din sara de ajun și continua până în ziua de Crăciun. Colindele și deseori descântece și strigături, însoțeau peste tot alaiul. Redăm din monografia „Binecuvântarea trecutului” câteva dintre acestea specifice satului Bretea Mureșană „Dă pă dubă-gi(de) tare,/ S-audă mândra din vale”. „Spală-ți fată, bligile/ Că-ți venim cu dubile!” „Dă pă dubă, săraca,/Acuma-i vrea și ea, Pân-o ninge ș-o ploia”.

Sau aceste mostre de mulțumiri ale colindătorilor adresate gazdei, după ce i-a recompensat cu colac, cârnaț, vinars. Cel care se adresează gazdei, este cel mai dibaci din ceata dubașilor „Eu mi-s ăl mai mic în școală/ Cu cămașa ruptă-n poală/ Cu părul răcezat/ C-am trudit de-am învățat/ Voi de nu mi-ți da crezare/ Aduceți-mi un cărbune/ Să vă arăt mare minune/ Că n-am mâncat pită cu prune/ Să vă spun vouă minciune/ C-am mâncat pită cu cârnaț/ Ce ține la foale saț/ Și de-acele să ne dați”.

Cântecele, chiar și cele instrumentale, vorbesc despre viața grea și plină de neazuri, dar pe de altă parte și deosebit de frumoasă. Fermecătoarele cântece fie vocale, fie din instrumente au înviorat plaiurile dealurilor și munților, petrecerile din timpul unui an de zile. Era o dată la modă cântatul din frunză și din fluier la pășunatul animalelor și la petreceri. Multă vreme, fluierul a fost singurul instrument care întreținea petrecerile și chiar nunțile, acest obicei fiind moștenit din timpuri tare vechi.

La 24 iunie muntele sărbătorește „Ziua florilor”, Sânzâienele. În această zi, minunatele creații ale naturii, dau o nuanță deosebită, una magică, de curățenie și de frumusețe. De noroc și fericire. Grupuri de fete tinere, cu părul răsfirat pe umeri, în cămăși de noapte, în zorii zilei, scuturau prin poene, fânețe, grădini, florile vremii, apoi, se spălau cu roua dimineții pe față, iar din flori împleteau cununi, pe care le așezau pe cap, rostind în cor „Și pe cap purtăm cunună,/ Să ne fie-n suflet voia bună/ Nu orice cunună ci una de măritat/ Să ne mărităm cu un frumos bărbat”.

Înainte de răsăritul soarelui, cununile de flori împletite le atârnavă într-un cui în grinda de sub strașina casei sau a ușii.

La rândul lor, bătrânele satului, cu ștergare recent cusute, scuturau roua de pe flori, rouă ce se credea că este miraculoasă în vindecarea multor boli.

Frumusețile cusăturilor populare locale, sunt și rămân adevărate comori, care nu pot fi apreciate și trăite decât cu inima și sufletul celor care trăiesc aici pe aceste meleaguri de zeci și sute de ani, de aceea, de aceste sfinte creații, trebuie să ne apropiem cu sfială și respect, gândindu-ne că acestea fac parte din dragostea care leagă generațiile de femei una de alta, cu acea continuitate ce nu va apune vreodată.

Femeile din Bretea Mureșană, Dumbrăvița sau Valea Lungă, au purtat această nobilă comoară în suflet, nerisipind-o, decât atunci când au simțit că aceasta are împlinirea dorită. Așa au rămas drept mărturie o serie de broderii, dantele, ștergare, o serie

Tărăncă în costum popular

de motive de un colorit deosebit așezate pe pânză de bumbac, reținându-se în mod deosebit cusăturile Anișoarei Oprean din Bretea Mureșană.

Albumul caleidoscop „Culegere de cusături populare și artizanale” apărut la editura Ceres din București în anul 1991, are ca autor pe doamna Coca Aglaia Lucaci din Ilia, o mare iubitoare de artă populară, care a așezat în acest volum, un număr de 42 de planșe culese din diverse părți ale țării și mai cu seamă din Hunedoara și nordul Moldovei. Alături de planșele cu modele autentice, preluate de pe ii, fețe de masă, ștergere, autoarea a ținut să adauge și modele de compoziții ornamentale personale. Culegerea a generat o muncă de durată, zile și seri și nopți, în care, doamna Coca Aglaia Lucaci a pus multă dragoste și pasiune, pentru cunoașterea artei populare din județul nostru și din nordul Moldovei unde s-a născut autoarea.

Îmi aduc aminte de vremea copilăriei, când în serile lungi de iarnă, ședeam în apropierea războiului la care țesea mama. Încă din acea vreme, m-a uimit frumusețea covoarelor de un colorit și o imaginație aparte. Mult mai târziu, în deplină maturitate, aceste frumuseți mi-au revenit în priviri, pe vremea când funcționa o secție a Complexului meșteșugăresc, o artă a modei deosebit de bine gândită, când aici s-au executat țesături de covoare, carpete și alte multe lucruri de artizanat. Se dusese vestea acestor minunate lucrări ieșite de sub mâinile unor femei ale locului, care duceau mai departe arta unor frumuseți de cusături și țesături, care au încântat și mai încântă ochiul, deși, acel complex și acea secție, și-a închis demult ușile. Poate cineva se va gândi să repună în funcțiune această meserie de inspirație și chiar de imaginație. Frumosul nu trebuie omorât, trebuie întreținut și dus mai departe, din generație în generație.

e. AȘEZĂRILE OMENEȘTI

Conform împărțirii administrative din anul 1968 așezările rurale aparținătoare comunei Ilia diferă unele de altele atât după numărul locuitorilor, după forma de relief pe care o ocupă, după vechime, după funcția economică și după distanța față de centrul comunei etc.

Cea mai veche mențiune documentară, din anul 1266 se referă la localitatea Ilia, din anul 1468 sunt menționate satele: Cuiș, Valea lungă, Bacea, din anul 1491 sunt atestate satele Brâznic, Săcămaș, Dumbrăvița, iar în anul 1453 satul Bretea Mureșană.

Unele dintre localități nu au avut de la început aceeași vatră de exemplu satele Brâznic și Săcămaș. Satul Brâznic a fost atestat documentar ca Brâznicul de Sus și Brâznicul de Jos. Mai târziu unindu-se și formând un singur sat – Brâznic. Același lucru întâmplându-se cu satul Săcămaș care avea o vatră a satului undeva mai sus pe vale, folosită în caz de primejdie și alta în partea de jos. Poate fenomenul acesta să se fi întâmplat și cu satul Bretea Mureșană, la primejdie sus pe Măgură și jos la poalele ei după trecerea pericolelor.

După formele de relief satele sunt diferite. Satul Ilia și satul Bretea Mureșană au vatra satului în luncă, satele Brâznic, Săcămaș, Bacea, Cuiș și Sârbi au vatra satului la contactul dintre luncă și dealurile Munților Poiana Ruscăi și dealurile de la poalele Munților Metaliferi. Satul Valea lungă este așezat pe cursul Văii Bătrâne iar satul Dumbrăvița pe dealurile de la poalele Munților Poiana Ruscăi.

După numărul de locuitori satele sunt ordonate astfel: 1. Ilia, 2. Bretea Mureșană, 3. Sârbi, 4. Bacea, 5. Brâznic, 6. Săcămaș, 7. Valea lungă, 8. Cuiș și 9 Dumbrăvița. Tot în funcție de numărul locuitorilor constatăm că doar satul Ilia are o populație ce depășește 1.000 locuitori, satele Cuiș și Dumbrăvița au o populație sub 100 locuitori.

Urmărind modul de așezare a gospodăriilor în vatra satului deosebit sate adunate ca satul Ilia și Bretea Mureșană, satele liniare ca Valea Lungă, Săcămaș, Brâznic, Bacea în care gospodăriile sunt așezate în lungul pârâului sau al drumului ce străbate localitatea.

În vederea grupării gospodăriilor în sate, apare o lege care aduce satele la „linie”, e vorba de legea „regulării comunelor” pentru ca autoritățile austriece să aibă la îndemână populația în vederea strângerii birurilor și a recrutării pentru armată, o grupare a gospodăriilor în vatra satelor.

Vedere de pe strada principală din anul 2005

După funcția economică a satelor din comună constatăm că acestea sunt sate agricole, specializate în cultura plantelor și creșterea animalelor.

Dacă urmărim numărul gospodăriilor observăm:

Indicatori	1920 case	1966 case	După recensământul din anul 2002					Anul electri- ficării	
			Nr. clădiri	Nr. loc.	Nr. gosp.	Nr. case apă canal.	Nr. case alimentate curent		
Ilia	300	340	490	1771	597	350	350	490	1949
Bacea	147	176	168	419	119	26	–	159	1965
Bretea M.	72	281	289	703	232	49	–	285	1954
Brâznic	115	165	141	317	99	42	–	135	1961
Cuiș	46	56	44	95	36	8	–	44	1968
Dumbrăvița	74	80	49	79	27	–	–	67	1992
Sârbi	208	276	212	480	181	20	–	196	1964
Săcămaș	120	116	131	238	93	10	–	130	1971
Valea L.	74	87	70	158	59	2	–	67	1971
Total	1156	1577	594	4260	1443	507	350	1573	

La datele de mai sus se adaugă la nivelul anului 2002 numărul de camere 4.260, nr. case cu bucătării 1086 și numărul locuințelor care au baie 360. Toate satele au fost electrificate.

Dintre satele comunei numai satul Ilia are rețea de alimentare cu apă (de la Roșcani, com. Dobra), refăcută în anul 1993. Canalizarea pentru apele menajere la Ilia este făcută din anul 1964 și extinsă pe străzi din anul 2003. Pentru apa menajeră s-a construit și o stație de

pompare și una de epurare a apelor uzate. Numărul locuințelor care sunt racordate la sistemul de canalizare este mic. În celelalte sate ale comunei alimentarea cu apă este din fântânile aflate în gospodăriile proprii.

Din anul 1960 se trece la construirea unor blocuri de locuit la Ilia. Primele blocuri au fost construite pe str. Avram Iancu, adică 3 blocuri cu $p + 2$, cu 36 apartamente, la care se mai construiesc tot pe această stradă 2 blocuri cu 24 apartamente și unul pe strada T. Vladimirescu, construit pentru salariații SMA. Primele blocuri au fost construite pentru cadrele militare de la unitatea militară de la Sârbi iar celelalte două pentru specialiștii comunei. După anul 1970 se mai construiesc două blocuri pe strada T. Vladimirescu cu $P + 3$, adică fiecare cu câte 20 apartamente. Tot în această perioadă se construiesc două blocuri cu spații comerciale la parter și cu câte 8 apartamente fiecare, lângă cinematograful. Pe str. M. Viteazu se construiesc două blocuri cu spații comerciale la parter și 16 apartamente și altul cu 34 de apartamente. În total sunt construite 154 apartamente. Avantajul acestor apartamente este că sunt racordate la rețeaua de apă, curent și canalizare, creind condiții mai confortabile de locuit. O observație se poate face la amplasarea acestor blocuri despre care putem spune că această amplasare este haotică, adică nu se ține seama de posibilitatea amplasării și formarea unei mici străzi care să răspundă cerințelor estetice sau să creeze un centru al localității.

O altă remarcă putem face referitor la construirea de către localnici a unor vile, adică $P+1$, care au și dotările necesare de apă și canalizare s-au construit 35 asemenea vile în Ilia, 4 la Bretea Mureșană, 3 la Sârbi, 3 la Brâznic. Trebuie spus că locuitorii au trecut la construirea unor case cu mansardă, urmând a se mai construi și altele.

O altă remarcă trebuie făcută la faptul că aproximativ în 35 case locuitorii au trecut la amenajarea încălzirii centrale, cu centrală proprie, fie cu încălzire cu carburant lichid fie cu lemn.

Diferențele ca număr de gospodării și locuințe apare tocmai de la locuitorii de la bloc și cel de la case. Multe dintre case nu dispun de amenajări de băi sau grupuri sanitare în interior.

Trebuie să arătăm că aproape 90% din case au fost construite în ultimii 50 de ani, găsindu-se între timp soluții noi în modul de construcție. Astfel, dacă înainte fundațiile caselor erau din piatră, cu liant de argilă, la noile construcții fundațiile se fac din beton sau beton armat ceea ce mărește gradul de rezistență a construcției. Dacă în trecut pereții erau din lemn sau din cărămidă făcută de către constructori, acum se trece la pereți zidiți din cărămidă de fabrică (mai rezistentă), din BCA sau bolțari de ciment. Acoperișurile din paie sau șindrilă au fost înlocuite cu acoperișuri din țiglă sau tablă. Geamurile, mici și simple au fost înlocuite cu geamuri mari, mai luminoase, în ultimul timp și din termopan. Interioarele camerelor din argilă (vatră) este înlocuită cu dușumea, parchet, înlocuitori de parchet și gresie. Toate acestea arătând că în sate se simte apropierea condițiilor cu acele din localitățile urbane.

Dacă comparăm numărul locuințelor (1762) cu cel al camerelor de locuit (4260) și cu cel al populației stabile (4023) deducem că fiecare locuitor are câte o cameră de locuit.

Comparând numărul persoanelor înregistrate în gospodărie (4063) cu cel al persoanelor venite (9) cu cel al persoanelor plecate (23) și al persoanelor plecate în străinătate, rezultă reducerea numărului de populație din comună.

Din datele recensământului anului 2002 reiese că populația comunei Ilia se stabilizează.

În localitatea Ilia s-au construit câteva clădiri care adăpostesc instituții ce își desfășoară activitatea în localitate dar și în afara localității. Amintim: Stația de 110 Kw, sediul ocolului

Una dintre clădirile moderne ale Iliei

silvic, a unității de pompieri, rețelele electrice, sediul O.G.A., gara C.F.R., fosta clădire a morii de porumb, fostul sediu S.M.A., hotelul, sediul Romtelecom, fostul spital, sediul secției S.M.A., clădirea complexului meșteșugăresc, conacul Rapaport, districtul de drumuri, fostul centru de legume și fructe, sediul coloanei de mașini, sediul MAT.

ACTIVITATEA DE PREVENIRE ȘI STINGERE A INCENDIILOR

În cadrul comunei Ilia activitatea de prevenire și stingere a incendiilor, cât și de salvarea vieților omenești, a bunurilor materiale, cât și de participare la limitarea efectelor unor calamități naturale există o bună tradiție. Încă de pe băncile școlii copiii sunt instruiți în cadrul orelor educative cum trebuie să prevină și să acționeze în cazul existenței unei asemenea situații.

Cu elevii din clasele gimnaziale au fost organizate echipe care să se instruiască în cadrul concursului „Prietenii pompierilor”, cu faze de concurs pe școală, zonă, județ și țară. Echipajul „Prietenii pompierilor”, de la Ilia a reușit să se clasifice pe locuri fruntașe la concursurile respective. Astfel, în anul 1987 echipajul se clasifică pe locul III la faza națională. În anul 1988 echipajul școlii se clasifică pe locul I la faza națională. În mai mulți ani, la rând echipajul a obținut locul I la faza concursurilor județene. Trebuie remarcată preocuparea prof. Popa Benone Romi pentru pregătirea echipajelor școlare „Prietenii pompierilor”.

Și pe linie de pompieri civili, la Ilia se organizează o asemenea formație, din locuitori a satului de reședință, cu un șef de formațiune, în persoana lui Petrică Nicolae. Formațiunea a fost dotată pentru început cu o pompă manuală, mai târziu, organele locale au dotat această formațiune și cu o mașină destinată acestui scop.

Mai târziu formațiunea a fost dotată cu o nouă mașină. Formațiunea civilă cuprindea 3 grupe; două pe mașinile de intervenție și una de prevenire.

Formațiunea civilă de pompieri a participat la concursurile profesionale ocupând în mai mulți ani locul I pe județ iar în anul 1982 ocupă locul I pe țară.

În anul 1995, prin hotărârea guvernului României, imobilul situat pe str. Tudor Vladimirescu, nr. 2, din Ilia, județul Hunedoara este trecut în administrația Ministerului de Interne și repartizat ulterior Grupului de Pompieri „Iancu de Hunedoara” al Județului Hunedoara în vederea înființării unei subunități de pompieri militari. Această subunitate va deveni funcțională în anul 1996.

Urmând procesul de reformă din Ministerul Administrației și Internelor, odată cu transformarea Grupului de Pompieri Județean „Iancu de Hunedoara” al Județului Hunedoara în Inspectoratul pentru Situații de Urgență „Iancu de Hunedoara”, subunitatea de pompieri Ilia este ridicată la rangul de Secție.

Încă de la înființare subunitatea de pompieri a intervenit pentru stingerea incendiilor, salvarea de vieți omenești și de bunuri materiale, intervenții la calamități, reușind prin eforturile depuse de către pompieri limitarea pagubelor materiale atât în localitatea Ilia cât și în celelalte localități până la limita de județ, cu județele Timiș și Arad.

Unitatea este dotată cu cele necesare pentru intervenție.

*Clădirea Subunității de
Pompieri Ilia*

CAPITOLUL III. ECONOMIA

a. CARACTERIZAREA GENERALĂ A ECONOMIEI

Încă din cele mai vechi timpuri, pe Valea Mureșului, caracterul predominant în cadrul economiei l-a avut agricultura. Condițiile naturale oferite de Lunca Mureșului, cu soluri roditoare, cu umezeală și câte odată chiar cu exces de umiditate, cu dealuri joase ce permit utilizarea lor în folosul omului, cu condiții climatice favorabile, au făcut de timpuriu practicarea agriculturii – cu cele două laturi – cultura plantelor și creșterea animalelor. Legăturile lesnicioase cu zonele economice din jur, dar în primul rând cu puternice centre economice și căi de transport a făcut posibilă valorificarea produselor agricole.

Meșteșugurile practicate de locuitori, în special cele legate de transportul pe Mureș dar și cele legate de trebuințele în gospodăria proprie a făcut necesară practicarea acestora de timpuriu. Rolul de târg pe care l-a avut localitatea Ilia a dat posibilitatea celor ce au avut surplus de produse sau necesar de unele obiecte de trebuință să valorifice aceste mărfuri pe piețele organizate.

Mai târziu au fost preocupări de dezvoltare a industriei în special a industriei prelucrătoare.

b. AGRICULTURA

Fondul fiuciar al comunei este:

Satul	Suprafața în jugăre	Suprafața în ha	Suprafața în km ²
Ilia	2.117	1.169,86	11,698
Bacea	1.964	1.139,12	11,391
Bretea M.	1.181	684,98	6,849
Brâznic	1.364	791,12	7,911
Cuieș	680	394,40	3,944
Dumbrăvița	1.493	865,94	8,659
Săcămaș	1.910	1.107,80	11,078
Sârbi	2.928	1.698,24	16,982
V. Lungă	1.497	868,26	8,682
Total	15.034	8.712,40	87,124

1. Structura fondului funciar

	1960	1965	1970	2004
Suprafața totală	9208	9072	9063	9063
1. Suprafața agric.	5015	5390	5171	5087
a. arabil	3467	2899	2569	2645
b. pășuni	918	1549	1795	1795
c. fânețe	586	744	744	647
d. vii	8	6	10	-
e. livezi	36	192	53	-
2. Sup. fond. forest.	3060	3060	3326	3398
Alte sup.	1133	613	566	578

Observăm că de la o perioadă la alta modificările suprafețelor fondului funciar și modul de folosință a terenului nu suferă mari modificări. Suprafața agricolă rămâne cam aceeași cu precizarea că aceasta crește în anul 1965 până la 5390 ca după această dată suprafața să revină, aproximativ la aproape suprafața inițială.

Suprafața arabilă scade de la 3467, în anul 1960 până la 2569 în anul 1970, ca în anul 2004 să revină la 2645, deci o diferență de 822 ha. Probabil că aici intervine faptul că în satele care ocupă suprafețe mari la dealuri, o parte din suprafețele destinate terenului arabil să fie

scoasă din această categorie datorită eroziunii puternice pe terenurile în pantă, aceste terenuri trecând în categoria pășunilor. Și în categoria terenurilor „pășuni” randamentul este scăzut. Probabil că o parte din suprafețele ocupate cu pășuni să treacă în categoria „fond forestier”, care crește ca suprafață de la 3060 în anul 1960 la 3398 ha. în anul 2002.

La categoria „alte suprafețe” se observă o diminuare a suprafețelor de la 1133 în anul 1960 la 578 ha în anul 2002. Probabil aceste modificări se regăsesc la categoria „pășuni” care a crescut de la 918 ha, în anul 1960 la 1795 ha. în anul 2002.

O altă observație ce se cuvine a fi scoasă în evidență se referă la modificările apărute la nivelul anului 2004 la categoria „vii” și „livezi”, care la această dată sunt dispărute. Este o constatare referitoare la această categorie de suprafețe pe care o punem pe seama că în perioada cooperativizării suprafețele ocupate cu vii și livezi au fost lăsate în părăsire fără a se executa lucrări de replantare și de înlocuire a viilor și pomilor uscați sau ruși sau chiar de mărire a acestor suprafețe. Este adevărat că viile existente erau vii hibride, fără valoare economică ridicată, adică vie altoită, dar la suprafețele ocupate cu livezi nu putem da altă explicație decât că s-a renunțat la suprafețele de cultură a pomilor fructiferi practică intensiv și se trece la tradiționala cultură a pomilor fructiferi în cultură răzleață. Toate acestea se pot datora și faptului că după anul 1989 își încetează activitatea Centrul de legume și fructe de la Ilia, centru care putea valorifica o parte din producțiile de fructe din comună. Probabil că se merge mai departe pe cultura răzleață de pruni pentru țuică în cadrul gospodăriilor proprii. Despre valorificarea fructelor nu se mai poate vorbi deoarece își încetează activitatea și centrul MAT de la Ilia după anul 1989.

Trebuie făcută o remarcă pentru următorul lucru, dealurile de la poalele munților Poiana Ruscăi, adică teritoriile satelor Brâznic în special și Săcămaș oferă condiții favorabile pentru cultura pomilor fructiferi: mărul, părul, cireșul și nucul și se poate face chiar cultură sistematică, adică intensivă.

Între anii 1949-1989 pe teritoriul comunei au apărut cooperativele agricole și fermele IAS.

C.A.P.-ul de la Ilia cuprindea o parte a locuitorilor din satele Ilia, Bacea și Cuiș (mai la început), pe urmă la aceasta au fost alăturați și locuitorii din satele Brâznic și Săcămaș.

C.A.P.-ul din satul Bretea era constituită numai din locuitorii acestui sat.

Cooperativa agricolă din satul Sârbi era constituită din locuitorii satului Sârbi și locuitorii satului Valea Lungă.

Tot la Ilia își avea sediul Ferma IAS, aparținătoare de IAS Lăpușnic și care era specializată pe culturile de câmp.

Trebuie însă precizat că nu toate gospodăriile populației din această comună au fost cuprinse în aceste forme.

Redăm mai jos situația:

	1965	1966	1967	1968	1969	1970
Nr. total al gosp. ag.	1591	1597	1567	1529	1586	1580
1. Gosp. personale ale membrilor coop.	1423	1464	1398	1363	1390	1389
2. Gosp. individ.	168	173	169	164	169	191
3. Gosp. ale salariaților	50	50	43	37	49	48

Dacă urmărim repartizarea suprafețelor arabile pe sate aparținătoare comunei vom observa că satele Ilia, Bretea Mureșană, Bacea, Brâznic, Sârbi au marea parte din suprafața agricolă în regiunea de luncă, cu soluri foarte roditoare și care dau producții mari. În satele ce ocupă regiunile de deal întâlnim suprafețe mai mari ce aparțin fondului forestier și pășunilor. Facem observația că pășunile din zona de deal, pe terenuri în pantă, din satul Valea Lungă, sunt puternic afectate de eroziunea solului ce face productivitatea scăzută. La acestea se mai adaugă faptul că pe aceste terenuri a apărut vegetația forestieră, în special cea de arbuști (mur, măceș, etc.) care reduc producția ierboasă.

Sunt productive pășunile de la Dâmpul Sârbilor, Șideasca Boiler, Șideasca dintre poduri, pășunea de la Luncă, pășunea de la Pârloaga.

Dacă terenurile din Lunca Mureșului au producții mari, nu suferă de lipsa de umiditate, în schimb apare în unele locuri un surplus de umezeală cum sunt terenurile din partea de nord a gării din Ilia, în

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

unele cazuri terenurile din luncă sunt inundate, cum s-a întâmplat în anul 1932, când au fost inundate 1321 ha teren. La inundația din anul 1970 au fost inundate conform situației de mai jos următoarele suprafețe și case, unele distruse:

	inundată	Arabil	Pășuni	Fânețe	inundate	case distruse
CAP Ilia	945	515	210	220	494	68
CAP Bretea M.	280	280				
CAP Brâznic	156	155		1		
Individual	100	100				
Total	1481	1050	210	221	494	68

Pentru prevenirea inundațiilor au fost luate unele măsuri ca de exemplu; regularizarea și îndiguirea pâraielor ce străbat zona de luncă până la vărsarea în Mureș (p. Brâznic, p. Săcămaș, p. Băcișoara și p. Valea Bătrână). La fel s-au construit diguri de apărare la Ilia.

Lățimea albiei inundate la Ilia în anul 1970 a fost de 2500 m și cu o adâncime medie de 2,5 m.

c. PRINCIPALELE CULTURI AGRICOLE

Prezentăm principalele culturi agricole, pe câțiva ani de referință pentru comparație.

Indicatori	1960	1965	1968	1970
Grâu	1613	757	830	430
Porumb	1251	817	742	287
Cartofi	274	143	186	79
Legume	33	43	59	45
Total	3171	1760	1817	841

Observații: nu sunt cuprinse suprafețele cultivate cu cartofi de către Ferma IAS Ilia.

Alte culturi practicate: orz, orzoaică, seară, soia, plante de nutreț; trifoi, lucernă, borceag, sfeclă furajeră, plante tehnice: sfeclă de zahăr, în cultivat la CAP Sârbi.

La cultura grâului observăm diminuarea suprafețelor cultivate și probabil mărirea suprafețelor cultivate cu alte păioase necesare în special creșterii animalelor. Diminuarea culturilor este observată la toate culturile menționate mai sus.

La cultura „legume” suprafața crește. Menționăm că în perioada anilor 1975-1989 cultura legumelor la Ilia cunoaște o organizare pe ferme de cultură: roșii la pepiniera silvică, ardei, vinete, la Săcămaș, iar cultura căpșunilor la trecerea spre Cuieș. După anul 1989 toate aceste culturi se desființează și se trece la cultura legumelor pe suprafețe mici pe lângă casa agricultorului. De fapt, după anul 1989 toate formele lucrative din agricultură se vor desființa, se trece la cedarea suprafețelor agricole către vechii proprietari.

Principalele culturi agricole, după anul 1989, suferă modificări. Unele culturi dispar, adică nu se mai cultivă în comuna noastră: soia, sfeclă de zahăr, inul și altele.

d. CREȘTEREA ANIMALELOR

Creșterea animalelor este o ramură importantă a agriculturii. În comună creșterea animalelor se practică din cele mai vechi timpuri datorită în primul rând faptului că există condiții naturale favorabile

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

acestei ramuri agricole, dispunem de suprafețe întinse cu pășuni naturale, se practică cultura plantelor de nutreț necesară creșterii animalelor (lucernă, trifoi, borceag, sfeclă furajeră, culturi pentru siloz), păioase și prășitoare.

Efectivele de animale

Grupe	1962	1966	1969	1971	2004
Bovine	2045	2329	2527	2423	1129
Porcine	2069	2093	1788	1315	726
Ovine	5875	2910	2871	2829	942
Caprine	201	266	187	148	113
Cabaline	232	170	163	154	112
Iepuri, animale mici					420
Familii de albine		140	160	110	391

Încercăm să prezentăm categoria „bovine” pe sate; Ilia 110 capete, Bacea 78 capete, Bretea M. 173 capete, Brâznic 35 capete, Cuiș 37 capete, Dumbrăvița 15 capete, Săcămaș 24 capete, Sârbi 139 capete și Valea Lungă 44 capete. Rasa de bovine crescută la noi este predominantă bălțata românească. În trecut existau aproape în fiecare gospodărie câte o pereche de boi, cu care se efectuau muncile în agricultură mai ales că în perioada respectivă mașinile agricole lipseau cu desăvârșire. Ba mai mult se lucra la muncile agricole chiar cu vitele. În prezent în comună se mai află o pereche de boi, în satul Sârbi. Valorificarea laptelui de vacă se face prin colectare de către o firmă și vânzarea pe piața din Deva. Din Valea Lungă și parțial din satul Sârbi, laptele se colectează tot de o firmă particulară.

Pe timpul colectivizării s-au construit aproape în fiecare sat grajduri pentru animale și chiar un complex de creștere a bovinelor la ieșirea din Ilia. După anul 1989 aceste complexe își încetează

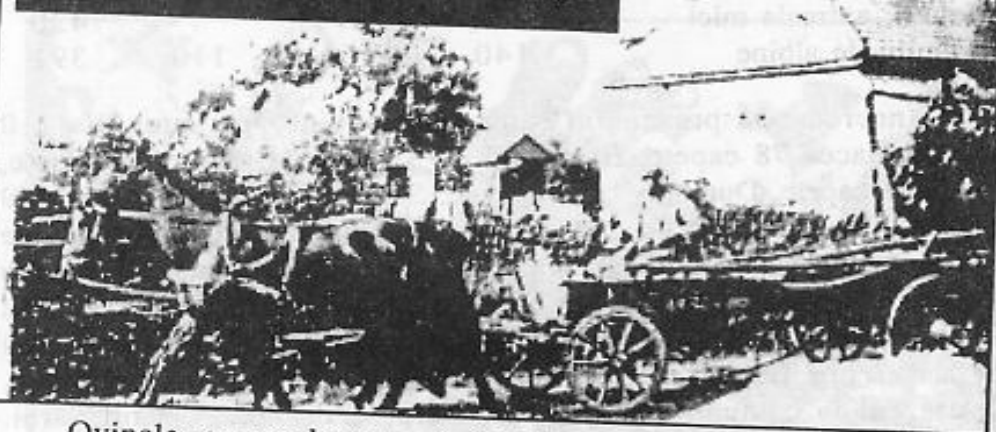
Unul dintre bunii crescători de animale

activitatea. Chiar și abatorul de sacrificare a bovinelor și porcinelor își încetează activitatea.

La porcine, este o tradiție ca fiecare gospodărie să sacrifice de sărbători un porc. Au existat încercări de a dezvolta această activitate (la Bretea M., fam. Sorca D., fam. Ardeleanu, fam. Paul Margareta), la Brâznic (fam. Herbai și Rudeanu), la Ilia, fam. Suci. Rasele crescute sunt cele locale și marele alb.

Cabalinele, folosite pentru tracțiune lipsesc din satele Valea Lungă, Cuiș și Dumbrăvița. Sunt 37 capete la Sârbi și la Ilia câteva perechi.

Căruța cu cai era la modă altădată

Ovinele, cu rasele țurcană (71%), țigaie (21%) și spancă. Nu sunt crescute în satele Valea Lungă, Cuiș și Dumbrăvița. Există totuși turme la Ilia, Bretea M și Sârbi.

Dintre crescătorii de albine amintim: Fam. Bota, la Ilia, Rusu A – Ilia, Târșa, la Cuiș – Iuga, la Brâznic, etc. Se practică pastoralul, la albine. Există o bază meliferă bogată la noi.

Pentru muncile în agricultură au fost înființate o unitate SMA la Ilia, 4 secții SMA (la Ilia, Bretea M, complex și în satul Sârbi. Singura unitate, privatizată și care încă își mai păstrează obiectul de muncă este secția de la Sârbi, condusă de către dl. Sârbu Gheorghe. Celelalte secții

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

și SMA și-au schimbat destinația și activitatea..

Pentru muncile agricole pe comună sunt 151 tractoare, 13 camioane pentru transport. 15 combine de cereale, 43 remorci.

	Tractoare	camioane	combine	remorci
Ilia	49	10	5	15
Bacca	13	—	2	4
Bretea M.	39	2	4	10
Brâznic	17	1	—	4
Cuieș	3	—	—	2
Dumbrăvița	—	—	—	—
Săcămaș	4	—	—	3
Sârbi	22	—	4	5
Valea Lungă	4	—	—	—
Total	151	13	15	43

Pe lângă tractoare, camioane, combine, remorci mai existau și alte utilaje: pluguri, discuri, semănători, cultivatoare și alte utilaje necesare pentru efectuarea muncilor agricole. Fiindcă nu toți agricultorii dispun de cele necesare muncilor agricole se mai practică ajutorarea între locuitori. Se trece de la muncile agricole cu animale la muncile mecanizate. Arătura terenurilor se face numai cu tractoare. Animalele sunt folosite în unele cazuri la transportul produselor în cadrul gospodăriilor. De fapt numărul animalelor s-a tot redus.

Trebuie menționat și Dispensarul sanitar - veterinar din Ilia condus de către Dr. Popa Ioan medic veterinar ajutat de către două cadre medii care se ocupă de starea de sănătate a animalelor, prevenirea unor boli la animale. Raza de activitate a celor de la dispensarul sanitar veterinar este extinsă și pe raza comunei Vorța.

Pentru domeniul agriculturii, în localitate mai există două farmacii sanitar-veterinare care asigură medicamentele necesare sectorului animalier. Pentru cultura plantelor, asigurarea cu îngrășăminte, insecto-fungicide există un magazin condus de către Morar David care asigură și semințele necesare cultivării pământului și un altul aparținător unei firme din Timișoara.

Parcelarea excesivă a suprafețelor agricole după aplicarea Legii 18/1990 și a Legii 1/2000 a făcut ca unele familii să asigure cu greutate lucrările agricole mecanizat și poate că și producțiile agricole să fie mai mici. Este nevoie ca specialiștii din cadrul agriculturii să se implice mai mult în pregătirea țăranilor cu informații pentru intrarea în Uniunea Europeană.

c. FOLOSIREA INDUSTRIALĂ A RESURSELOR

1. CARIERE DE PIATRĂ

Prin anul 1962 se începe extracția și prelucrarea bazaltului din „Măgura Sârbi” și folosirea lui pentru căile ferate, pentru modernizarea și întreținerea șoselelor și a drumurilor, dar în mod special și pentru nevoile populației în cadrul gospodăriilor populației, la construcția caselor și a anexelor gospodărești. Prin măcinare se produc diferite sortimente necesare pentru diferite lucrări. Această unitate își desfășoară activitatea și în zilele noastre. Lucrările la această unitate sunt mecanizate. Sortimente de piatră sunt folosite la modernizarea DN 7 și în afara județului nostru.

Un fost depozit de balastru

Extragerea balastului din Mureș

2. BALASTIERE

Din albia Mureșului în care se află cantități mari de sedimente (nisipuri) s-au extras cu ajutorul excavatoarelor, și transportat cu mașinile la locurile de sortare și depozitare în vederea utilizării pentru

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

construcțiile de case și anexe gospodărești, întreținerea drumurilor și șoselelor. Un beneficiar al sortimentelor balastiere este Cantonul de Drumuri și Poduri de la Săcămaș. În afară de balastiera de la Ilia se mai extrăgea balast din Balastiera de la Bretea Mureșană. Această balastieră livra produse prin depozitul format în gara CFR Ilia. Balastiera de la Bretea Mureșană și-a încetat activitatea. Balastiera din Ilia este încă în funcțiune, dar nu pentru multă vreme, va avea aceeași soartă

Din nisipul Mureșului se extrăgea și aur de către specialiști autorizați. După anul 1914 extragerea aurului din albia Mureșului încetează.

3. EXPLOATAREA ȘI PRELUCRAREA LEMNULUI

Lemnul pus în exploatare de către Ocolul Silvic Ilia și Dobra este transportat și prelucrat de către SA Carpatina Forțest Com Bușteni & Chereștea din Ilia, Str. Gării, care prelucrează bușteni de rășinoase în diferite sortimente de chereștea. Pe lângă gatere unitatea mai dispune și de uscătoare de material lemnos.

Unitatea furnizează chereștea în țară dar și la export, aprovizionează populația cu lemne de foc din resturile care nu pot fi prelucrate.

3. b. O altă unitate de prelucrare a lemnului, în special fag funcționează la intrarea în Ilia de pe Dj. 706, în fostul complex de creștere a vacilor de lapte. Și această unitate dispune de gatere și uscătoare. Produsele rezultate prin prelucrare sunt livrate în țară sau la export.

3. c. O unitate de exploatare a lemnului este situată în fosta IRTA, alta în fostul sediu al fermei IAS din Ilia. Aceste unități exploatează lemnul din parchete, îl transportă, fasonază și îl livrează.

Din cele mai vechi timpuri Ilia a avut un depozit de chereștea de rășinoase necesare pentru populația localității și a localităților vecine. Depozitul a funcționat o vreme pe locul unde s-a construit cinematograful din localitate iar apoi în gara CFR. Aprovizionarea cu chereștea se făcea de la alte unități, cea din Ilia doar vindea populației.

În gara CFR Ilia a funcționat un depozit de lemne de foc procurate în special de la populația din satele Valea Lungă, Săcămaș, Brâznic, Bacea etc. sate care dețin suprafețe de pădure. Se achiziționa lemnul de foioase.

Până prin anul 1942 a funcționat o cale ferată îngustă între Ilia și Visca care transporta lemnul exploatat din Muntele Malul și depozitat în gara Ilia.

4. Fabrica de cartoane de ambalaj este o unitate relativ nouă, în plină dezvoltare.

5. RENEL F.T.D.E.F. stația de 110 kw Ilia și Renel F.T.D.E.F. - punct de exploatare, sunt două unități în domeniu și care funcționează la adrese diferite, asigură energia electrică pentru zona noastră și întreținerea rețelei de transport a energiei electrice și intervenția în cazuri de avarii și la aceste linii.

6. BENO OIL SRL Ilia și Stația peco de la parcare turcilor asigură carburanți pentru populația locală sau cea ce traversează această localitate.

7. BRUTĂRII. Localitatea Ilia a avut trei brutării, în prezent nu mai funcționează niciuna. Se aprovizionează populația cu produse de panificație din Deva sau alte localități.

La Ilia a funcționat și o moară de porumb, de mare capacitate lângă gara CFR. Lângă transformator a funcționat moara de grâu, mecanică. În Ilia au mai existat două mori mecanice. Pe apele curgătoare au funcționat 8 mori. Atât morile mecanice cât și morile de apă și-au încetat activitatea.

Pe teritoriul comunei funcționează un număr de 7 cazane de fabricare a țuicii de prune. În Ilia a funcționat o unitate MAT de mare capacitate care se aproviziona cu prune din satele din jur. Unitatea MAT și-a încetat activitatea.

Aspect din vremea când la Ilia exista unitatea MAT și țuica curgea din plin

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

În Ilia a funcționat o unitate CLF care semiindustrializa produse agricole – și-a încetat activitatea.

8. SÂRBEANA COM PROD SRL din satul Sârbi își desfășoară activitatea de lucru a pământului – mecanizat. Ajută populația care nu dispune de mijloace mecanice.

9. SERVICII. Pentru populație în Ilia funcționează ateliere de: cizmărie, croitorie, tâmplărie, reparații radio-tv, atelier de rame și tablouri, etc.

În Ilia își desfășoară activitatea un punct de lucru pentru gospodărirea apelor, o secție Apaterm Deva.

f. SOCIETĂȚI COMERCIALE

Încă din Evul Mediu Ilia a fost cunoscută ca un târg (opidum) funcție deținută și în zilele noastre. Anual, la Ilia se organizează 6 târguri anuale de animale și de mărfuri (bâlciuri) la Bobotează, la Buna Vestire, Rusalii, Sfânta Maria Mare, Vinerea Mare și Ignat. Săptămânal – în ziua de vineri se organizează târg de produse lactate, ouă, răsaduri, etc. În perioadele de campanie, la prașilă, coasă ori seceră locuitorii din Valea Lungă, Bacea, Sârbi, Săcămaș, Brâznic, dar și din satele comunei Vorța, populația săracă, dornică să-și facă un ban se aduna în piața din Ilia și de acolo era luată pentru muncă. Prezența lucrătorilor era dimineața la răsăritul soarelui, ziua de muncă prelungindu-se până după asfințirea soarelui.

Oamenii mai săraci din satele Sârbi, Bacea și Săcămaș erau tăietori de lemne pentru populația Iliei. Tot ei erau folosiți la săpatul grădinilor etc.

În vederea desfășurării activității de târg a fost organizată o piață cu mese din beton și cu copertină pentru timpul nefavorabil, s-a adus apă și amenajat un grup sanitar, s-a împrejmuit cu gard de beton. Prima piață era în apropierea Consiliului local Ilia.

Piața de animale și-a schimbat de mai multe ori locul. La început a fost la intrarea în localitate pe DN 7 cum se vine dinspre Gothatea apoi s-a mutat lângă complexul de vaci pe DJ 706. În prezent târgul de animale funcționează între cele două poduri de peste Mureș. Oborul nu are dotări speciale.

Pe linia comerțului în Ilia funcționează Coop. com. de consum care și-a mai redus din activitate, nu mai face achiziții de produse de la populație. Are unități comerciale în Ilia și satele aparținătoare, activitatea o desfășoară și pe teritoriul comunelor Vorța și Gurasada. Dispune de spații comerciale nefolosite, la parterul blocurilor de locuințe.

În vechiul complex meșteșugăresc (țesătorie de covoare, tricotaje, broderie, croitorie, plapume, frizerie și coafură), ce și-a încetat activitatea după anul 2000 s-a deschis un mini supermarket. În localitate mai funcționează două restaurante, 4 birturi, o cofetărie, mai multe unități ABC, 3 magazine cu produse metalo-chimice, un chioșc de ziare, librărie - papetărie.

O altă formă de comerț practicat pe meleagurile noastre a fost comerțul ambulant. Din sat în sat cutreierau comercianții cu păcură necesară pentru unsul osiilor, cu vase de brad (moșii vindeau ciubăre, căzi, vase pentru apă), cu sticlă pentru geam (ferestării), produse de mercerie, var ars, cumpărătorii de resturi textile de la populație. De obicei acești comercianți se deplasau cu ajutorul căruțelor proprii.

CAPITOLUL IV TRANSPORTURILE ȘI CĂILE DE COMUNICAȚIE

Așezarea comunei pe cursul mijlociu al Mureșului, într-o zonă depresionară face ca principalele legături între centru și vestul țării să traverseze acest teritoriu care asigură căi lesnicioase pentru legături accesibile.

Teritoriul comunei este traversat de căi pe cursul apei, căi rutiere și căi ferate.

Căile de transport pe apă se fac pe Râul Mureș. Documentele vremii amintesc că Râul Mureș a fost folosit pentru plutărit din cele mai vechi timpuri pentru transportul sării de la Ocna Mureș, încă din timpul stăpânirii romane.

Plutele încărcate cu sare coborau pe Mureș până la Râul Tisa și Belgrad, iar de aici ajungeau mai departe în Imperiul Roman. În amonte urcau bărci cu produse mediteraniene necesare populației de pe aceste meleaguri, ca untdelemn, măslină, stafide, etc, trase de pe mal de către cai. Din timp în timp, se curățau malurile râului de vegetația crescută. Cu sarea transportată se mai încăreau plutele și cu produse de la populația acestor locuri, precum lână, piei de animale, ceară, miere de albine, grâne, etc.

Din loc în loc erau organizate centre de depozitare a produselor transportate sau destinate schimbului cu populația locală. Un mare depozit de mărfuri a fost organizat și la Ilia, pe Mureș.

O relatare de la 1790, din lucrarea lui Gwindichk, Geografie des Grossfürstenthums Siebenbürgens, Gransburg, oferă informația că se

menține transportul pe Mureș și înșiră principalele localități din împrejurimile oficiilor de transport, de unde recrutau personalul necesar pentru transportul sării. Din punct de vedere al impactului economiei țării asupra istoriei sociale este foarte interesantă lucrarea făcută de autorul mai sus amintit, că o mare parte a locuitorilor din așezările situate și de o parte și de alta a Mureșului din Comitatele Alba și Hunedoara, dar și din secuime sau Comitatul Turda își câștigau existența, în cea mai mare parte din confecționarea plutei și corăbiilor, din angajarea lor ca plutași la oficiile de transport, fiind amintite în acest sens satele Ilia, Bacea, Bretea Mureșană, Valea Lungă, Săcămaș și alte localități situate pe lângă Mureș, de unde rezultă că mulți din locuitorii satelor lucrau la transportul sării sau la confecționarea și repararea plutei și bărcilor folosite la transport.

Menționăm că Mureșul curgea în acele vremi cu mult mai aproape de dealurile de la poalele Munților Poiana Ruscăi, față de cursul actual. Trecerea de o parte și de alta a Mureșului se făcea cu ajutorul brodului sau a luntrelor. În localitatea Ilia se mai păstrează până în zilele noastre denumirea unei străzi care amintește de aceste practici, str. Brodului. În iernile mai reci trecerea Mureșului de către populația din sudul comunei se făcea și pe podul de ghiață. Prin anul 1900 se construiește primul pod metalic peste Mureș. Între anii 1960-1965 se construiește al doilea pod peste râul Mureș, pentru DN7.

Transportul rutier se face pe șosele modernizate. Prin comună trece DN 7 (E68). Modernizarea acestei șosele începe în anul 1940 și se face numai până la ieșirea din Ilia spre Arad. Din anul 1960 se continuă modernizarea lui DN 7 Ilia - Arad și pe noul pod construit. Din E 68 se desprinde șoseaua E 68 A de la Ilia la Lugoj, modernizată prin anul 1970.

Pentru întreținerea și siguranța circulației pe drumurile naționale se construiește Districtul de drumuri și poduri de la Săcămaș.

Încă înainte de modernizarea lui DN7 drumul era de pământ și în apropierea dealurilor urca prin pădure. Urme ale acestui drum sunt vizibile și în zilele noastre atât pe dealurile Săcămașului cât și pe cele ale Brâznicului.

Și pe căile rutiere erau organizate din loc în loc așa numitele popasuri de oprire. Un asemenea loc era amenajat și la Săcămaș, la intrarea în localitate cu aproximativ 300 m pe ruta Deva – Ilia. Locul respectiv poartă numele „Peștera lui Iancu”. În Dicționarul Limbii române contemporane, Ed. Științifică și enciclopedică, București, 1980, autor Vasile Breban, se precizează că: peșteră, peșteri s.f., cavitate subterană naturală de dimensiuni mari, formată prin dizolvarea de către apă a unor roci. Intrând în această grotă nu vei vedea stalactite sau stalagmite, ci o grotă lungă de aproximativ 6 m, cu orientare nord-sud, cu pereți și boltă arcuită, zidită din piatră intercalată cu cărămidă arsă, terminată în adâncime cu un perete drept, zidit din aceleași materiale ca și pereții. Deci în loc de peșteră, adică ceva natural găsești ceva artificial, antropic. Se ridică întrebarea ce reprezintă această grotă. Răspunsul trebuie căutat în trecutul istoric al zonei, în activitățile omului. Grotă aflându-se pe drumul de legătură între centrul și vestul țării, pe unde trecea drumul respectiv nu poate fi altceva decât un rest de la locul de popas organizat pe această cale de comunicație.

Popasurile organizate aveau locuri de cazare pentru călători, de hrană pentru călători și pentru animale, ateliere de reparare a mijloacelor de transport și de schimb a cailor, de potcovire a cailor. Grotă respectivă amintită nu poate fi decât un rest al beciurilor în care se păstrau alimente și băuturi pentru călători, mai ales că locul respectiv este adăpostit de căldurile din timpul verii, dar și de geruri pe perioada de iarnă, deci un posibil beci.

Izvoarele istorice consemnează că pe acest drum a călătorit Domnul Alexandru Ioan Cuza, atunci când a fost silit să părăsească România, anul 1866, îndreptându-se către vestul Europei.

Pentru fluidizarea traficului rutier pe valea Mureșului a fost modernizată varianta DJ 706 de la Păuliș, Brănișca, Bretea Mureșană, Ilia și în continuare satele Sârbi, Valea Lungă, spre comuna Vorța și către Baia de Criș. Această șosea este modernizată numai până în satul Vorța. Probabil că se va continua modernizarea în anii viitori. Concluzionăm că legătura Iliei cu satele Bretea Mureșană, Sârbi, Valea Lungă, Săcămaș și Brâznic se face pe șosele modernizate. Legătura

satului de reședință cu satul Dumbrăvița se face pe drum comunal, spre satul Bacea pe drum județean, iar spre satul Cuiș tot pe drum județean.

De un interes național, european și local va fi construirea autostrăzii Nădlac - Arad - Timișoara - Deva - Sibiu, cu legătură spre autostrada Pitești - București, și mare. Construcția autostrăzii trece și pe teritoriul comunei noastre, pe la nord de gara CFR. Construirea autostrăzii va folosi o suprafață destul de importantă și de pe teritoriul comunei noastre și va asigura o călătorie mai scurtă și mai rapidă spre zonele țării.

Transporturile pe calea ferată cunosc o dezvoltare după anul 1869 când se trece la construirea căii ferate Teiuș-Arad. Acest mod de transport mărește traficul pe Valea Mureșului. Se construiește Gara CFR Ilia și stația Bretea Mureșană. Din anul 1975 începe dublarea acestei căi ferate. Din anul 1975 se electrifică această cale ferată.

Din anul 1894 se construiește calea ferată Ilia - Lugoj, fapt care face din Ilia nod de cale ferată.

În prezent, pe calea ferată Teiuș - Arad circulă mai multe perechi de trenuri accelerate, de persoane și de marfă.

Gara Ilia deservește transportul călătorilor dar și de marfă și de produse de piatră de la cariera Măgura Sârbi și de la Balastierele din Ilia. Această gară deservește locuitorii satelor comunei și pe cele învecinate. Spre Ilia navetează elevii Liceului „S. Dragomir” din Ilia, dar și cei care fac naveta spre centrele economice din apropiere. Aproximativ, prin Ilia navetează zilnic aproape 1000 de călători. În gara Ilia se încarcă și mărfuri, în special lemne și produse din lemn de la unitățile prelucrătoare din comună.

Concluzionăm că aceste căi de transport favorizează localitatea Ilia și în prezent, cum au favorizat-o încă din cele mai vechi timpuri. Mulți locuitori își află locul de muncă pe aceste căi de transport.

TRUPA LUI PASCALY ȘI MIHAI EMINESCU AU TRECUT PRIN ILIA.

Atras de teatru încă de când era la Cernăuți ca „gimnazist”, Mihai Eminescu intră în relații cu trupe de teatru vestite; Fani Tardini, Iorgu Caragiale, apoi cu „Societatea” lui Mihai Pascaly, în care va fi sufler și copiator de roluri.

În anul 1868, Mihai Eminescu, împreună cu trupa lui Pascaly, începe un turneu cu o ședere lungă de o lună în Brașov, unde lui Eminescu i se crează largi posibilități de cunoaștere a realităților românești.

Trupa se oprește, pentru puțin timp și la Sibiu, de unde pleacă spre Lugoj.

În cartea sa „Pe urmele lui L. Eminescu”, Z. N. Pop scrie „De la Sibiu căruțele cu paiate ajunseră la Lugoj prin Ilia, pe drumul de țară fiind primite exemplar de locuitorii de aici”.

CAPITOLUL V TURISMUL ȘI OBIECTIVE TURISTICE

Ilia, o așezare milenară are un rol important și în direcția turismului.

Urme ale unei așezări, pe Măgura Sârbi, din perioada culturii cucuteni, cercetate de către specialiștii de la Muzeul Județean din Deva, constituie un punct de atracție pentru cei care sunt dotori să cunoască istoria acestor locuri.

În anul 1574 Principele Transilvaniei Ștefan Bathory începe construirea castelului și a cetății din Ilia și se continuă de către Farcaș Bethlen, tatăl lui Gabriel Bethlen, principe al Transilvaniei între 1613-1628, care-l va și renova.

Cetatea de la Ilia și castelul au avut un rol de apărare împotriva pericolului otoman, cu ziduri de piatră și creneluri fortificate. O parte din fortificații au fost distruse de vreme și de repetatele inundații ale Mureșului, iar resturile acestor construcții pot fi văzute în curtea Centrului medical din Ilia.

În centrul cetății a fost construit castelul, unde s-a născut Gabriel Bethlen, construcția fiind terminată în anul 1582, după cum arată o inscripție de piatră de pe peretele castelului. Castelul era pe cale să devină ruină. În ultima perioadă s-a trecut la renovarea lui. Acest castel mai este cunoscut și sub numele de „Castelul Bethlen” și reprezintă o fază mai veche a arhitecturii renascentiste din Transilvania conținând mai puține influențe ale stilului baroc. Castelul a fost retrocedat unui moștenitor al ultimului proprietar.

Castelul este înscris în listele UNESCO ca vechi monument de arhitectură medievală, fiind cunoscut sub numele de „Turnul cu bufnițe”.

În legătură cu acest castel există mai multe legende, unele prezintă legături cu cel din Hunedoara, Cetatea Deva, Castelul din Zam sau cu biserica din Săcămaș.

Castelul Rappaport, construit în anul 1878 de o familie de evrei bogați, din Ilia a fost renovat și bine dotat și aparține unei societăți română-italiană al cărui patron este Ionel Olteanu. Este amenajat în interior în stil Ludovic al XIV-lea și deosebit de elegant. Este vizitat în special de personalități de talie națională, dar și de talie internațională; are piscină și terenuri de sport.

Conacul dimineților liniștite – Punct turistic

2. TURISM

3. Hotelul cu restaurant și magazin de la șosea aparține Cooperativei de consum din Ilia și dispune de un număr de 12 camere, cu toate dotările necesare pentru cazarea și hrana turiștilor ce doresc să poposească în acest local. Unitatea are și posibilități de parcare pentru cei care sosesc cu mijloace de transport auto.

4. Alt obiectiv este Măgura Sârbi, unul dintre punctele care oferă o priveliște deosebită turiștilor asupra așezărilor din depresiunea Ilia. Asemănătoare cu cea obținută din mijloacele de zbor, mai ales că se

Complex comercial și Hotel

poate urca cu mijloace auto până aproape de vârf. Nu în zadar acest loc a fost folosit ca punct de observație din cele mai vechi timpuri.

5. Printr-un interes comun al ma

multor factori, este posibil ca în viitor să se amenajeze o mică plajă lângă barajul de pe Valea Sârbi, mai ales că în sezonul cald și în special în zilele de sărbătoare foarte mult tineret din Ilia și împrejurimi își petrece timpul liber în acest loc făcând baie în apa râului și practicând diferite jocuri și activități sportive.

6. Amenajarea unui muzeu cu obiecte oferite din zonă; costume populare, țesături, cusături, mobilier, obiecte agricole țărănești existente în gospodăria populației și nefolosite în zilele noastre.

7. Agroturismul ar putea constitui o dezvoltare pe mai departe pentru comuna noastră mai ales că la Băcișoara (parte a satului Bacea) există câteva cabane care ar putea însemna începutul acestui mod de practicare a concediului.

8. Având o bună bază pentru cazarea turiștilor am putea organiza drumeții cu aceștia (în special străini) pentru vizitarea unor obiective istorice și turistice din apropiere: Tebea, Deva, Brad, Hunedoara, Orăștie etc.

În organizarea drumețiilor nu trebuie omise vizitele de la bisericile ortodoxe din satele Bacea, Bretea Mureșană, Sârbi, Valea Lungă, Dumbrăvița, Brâznic, care sunt obiective istorice și care oferă vizitatorilor cunoștințe remarcabile despre trecutul nostru.

Trebuie avute în vedere unele dintre tradițiile culturale ale locuitorilor fie în cadrul Festivalului „Mureș pe marginea ta”, a Nedeii de la Bretea Mureșană sau a celei de la Dumbrăvița.

*Primarul Marius Omotă discutând
cu o delegație franceză*

PARTEA II SATELE COMUNEI ILIA

BACEA – AȘEZAREA CE NU-ȘI UITĂ VÂRSTA

În după-amiaza acelei zile, satul era apăsător de o ploaie mărunță de toamnă și printre picuri își făcea loc vântul cu foșnetul frunzelor ce părea aproape identic cu fâlfâitul aripelor de păsări. Drumul sau ulița principală, mi se păreau interminabile, dar nici un moment, acest lucru nu-mi credea vreo indispoziție și nici ceva straniu, simțind mereu în ochi, trecutul îndepărtat al acestui sat.

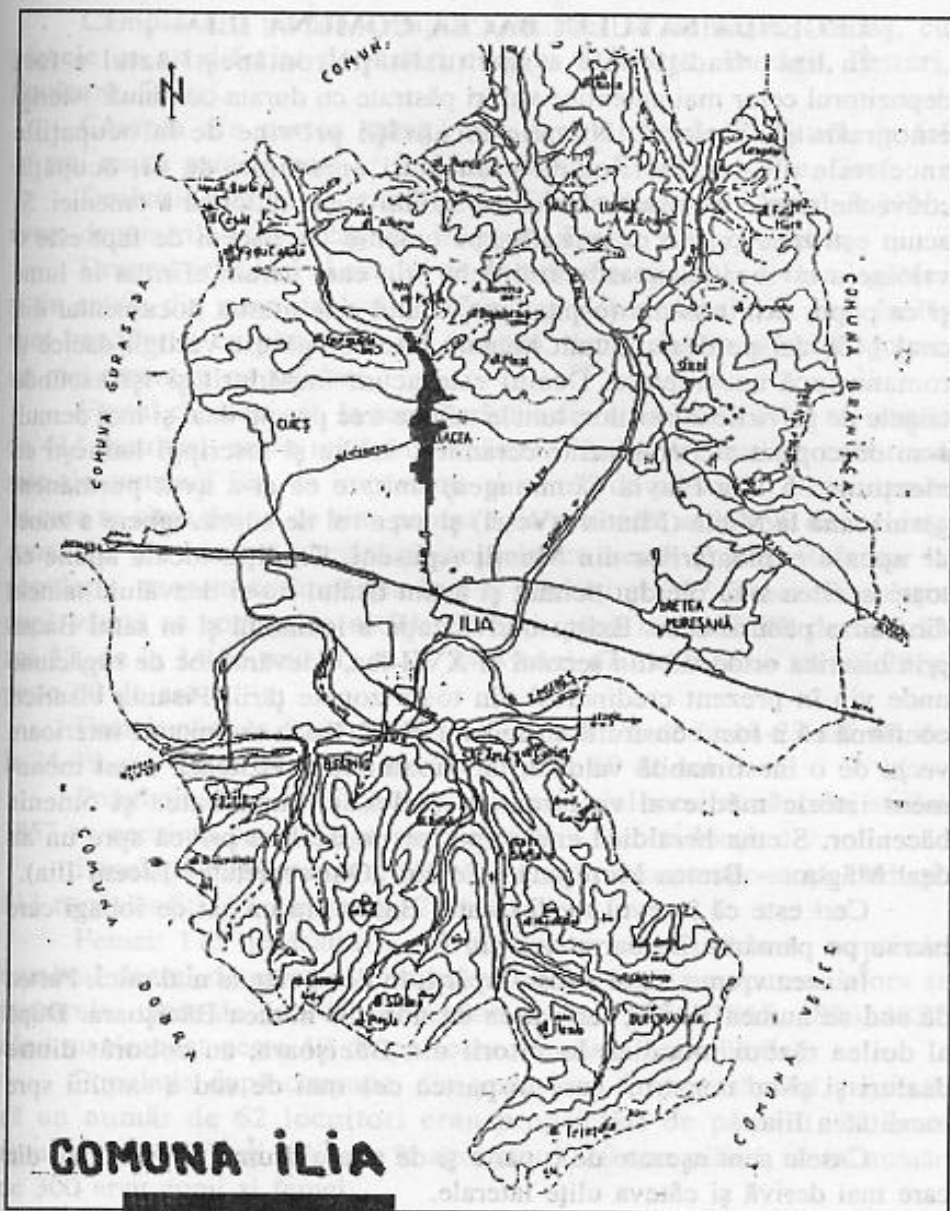
Satul Bacea este situat la Nord de localitatea reședință de comună, la aproximativ 3 kilometri distanță, fiind „lungit” pe Valea Băcii, din marginea Luncii Mureșului, pe o ușoară terasă la poalele dealurilor marginale ale Munților Metaliferi, ce constituie partea cea mai de Sud a grupeii Munților Apuseni din unitatea de relief – Carpații Occidentali.

Prima atestare documentară datează din anul 1468, pe vremea când se numea Bachafalva, toponimul provenind de la n.p. Bacea formă paralelă cu Baci. De fapt, satul este pomenit cu numele de persoană și în documentele din anul 1505. În anul 1733 i se spunea Bacsfalva, în anul 1750 Batsfalva, în 1850 Bacșe, în 1854 Bacsfalva, ca mai apoi să i se spună Bacea, numele de azi și de acum înainte.

Numele satului, mai este identic cu un sat dintr-o comună Movileni, cât și cu o localitate din județul Sibiu.

Legende locale pomenesc faptul că pe locul satului era o luncă cu multă iarbă pentru pășunatul animalelor. Acolo s-a așezat un baci cu oile și i-a mers așa de bine că au mai venit și alții și s-au așezat acolo.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

COMUNA ILIA

Satul Bacea

LEGENDA SATULUI BACEA COMUNA ILIA

În linia tradițională a spiritualității românești satul a fost depozitorul celor mai autentice valori păstrate cu durată continuă: istoria, etnografia și folclorul. Numele localității provine de la ocupațiile ancestrale ale locuitorilor ei: erau mari crescători de oi, ocupația străveche care a statornicit în lumea satului legea nescrisă a omeniei. Și acum ești bine primit ca musafir „pe omenie” la baceni de fapt este o valoare a civilizației noastre străvechi prin care ne-am afirmat în lume și ca popor prin omenie (ospitalitate). Satul este atestat documentar din anul 1468 dar pe dealul numit Măgura Băcii se găsesc vestigii dacice și romane încă necercetate. Dealul este acum împădurit și își ascunde tainele de privirile curioșilor; tunele tainice trec pe sub deal și mai demult s-au descoperit aici fragmente ceramice, unelte și inscripții latinești cu mențiunea a II-a Flavia Commageni unitate ce și-a avut permanent garnizoana la Micia (Mintia - Vețel) și avea rol de supraveghere a zonei de apus a exploatărilor din Munții Apuseni. Tradiția locală spune că toate acestea s-au pierdut demult și acum dealul nu-și dezvăluie tainele din cauza pădurii dese. Exista o civilizație a lemnului și în satul Bacea prin biserica ortodoxă din secolul al XVII-lea, adevărat loc de rugăciune unde vin în prezent credincioși din toate zonele țării. Pisania bisericii confirmă că a fost construită în secolul al XVII-lea are picturi interioare vechi de o inestimabilă valoare, iar turistul care vizitează acest monument istoric medieval va remarca modestia, simplitatea și omenia băcenilor. Stema heraldică era un pastor pe deal ce privea spre un alt deal Măgura – Bretea Mureșană. (Cercul „Om societate” Liceul Ilia).

Cert este că în evul mediu, satul Bacea era un sat de iobagi care lucrau pe pământurile baronului din Ilia.

În acea vreme, satul a fost împărțit în două cătune mai mici. Partea de sud se numea Bacea, iar partea de nord se numea Băcișoara. După al doilea război mondial, locuitorii din Băcișoara, au coborât dintre dealuri și și-au construit case în partea cea mai de sud a satului spre localitatea Ilia.

Casele sunt așezate de o parte și de alta a drumului principal, din care mai derivă și câteva ulițe laterale.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Câmpia din partea dreaptă a satului se numește Traoaș, cu parcele ce au diferite denumiri cum ar fi Bocșa, Buruga, Petrari, Forțatură, Getari.

Câmpia din partea stângă are denumirea de Sărătura, la fel cu mai multe parcele cum ar fi: Meri, Dâmp, Livezi, La Vie, Grof.

Dealurile marginale poartă și ele diferite denumiri. Astfel, la N.V., avem denumirile Pleșa, Lășniți, Băcișori, Plopi, Vișini, Cornet.

Drumul principal al satului ce duce în direcția N.S. – face legătura și cu satele din zona dealurilor, Coaja și Certej. Dealurile mai înalte sunt împădurite cu păduri de fag, carpen, dar și de cer, gârniță, gorun, iar mai recent și cu salcâmi.

Faptul că acest sat, la recesământul din anul 1857, avea un număr de 414 locuitori, are o mică însemnătate, fiind al treilea din cele nouă sate ale comunei Ilia, ca importanță și număr de persoane. Și ca număr de case se situa destul de bine pentru acea perioadă, având 90 de locuințe construite din lemn și pământ și acoperite cu trestie și paie. Referitor la populație, aceasta se împărțea în 197 bărbați și 217 femei. Populația după vârstă se compunea astfel; Bărbați; până la 5 ani 34, de la 6-13 ani 35, de la 14-23 ani 51, de la 24-39 ani 47, de la 40 - 59 ani 22 și peste 60 de ani 8.

Femei: până la 5 ani 46, de la 6-13 ani 38, de la 14-23 ani 48, de la 24-39 ani 49, de la 40-59 ani 30 și peste 60 de ani 6.

Populația după credință și religie la nivelul recensământului anului 1857 se prezintă cu întreaga populație de 414 ortodocși.

Populația după starea civilă avea următoarea componență: bărbați: 113 necăsătoriți, 82 căsătoriți, 2 văduvi.

Femei: 115 necăsătorite, 83 căsătorite, iar 19 văduve, surprinde numărul destul de mare a văduvelor, acest lucru s-ar putea datora și numărului mare de decedați, începând cu anii 1854, 1855, 1856, 1857 când au decedat peste 40 de persoane, în mare parte bărbați.

Populația după ocupație, din același an de recensământ, ne arată că un număr de 62 locuitori erau proprietari de pământ, 32 erau muncitori necalificați și lucrau în agricultură, 19 erau zilieri, iar un număr de 300 erau copii și femei.

Recesământul din anul 1880, găsește populația satului Bacea cu un număr de 402 persoane, cu 12 mai puțin față de anul 1857, poate din nou, datorită numărului mare a decedaților, exemplificăm în acest sens anii 1871 cu 30 de morți, 1872 cu 21 de morți, 1873 cu 28 de morți. În schimb a crescut numărul caselor la 109, toate păstrând aceleași elemente de construcție lemn și pământ iar acoperișul din paie, trestie și câteva cu șindrilă. Din totalul populației, 387 erau ortodocși, 1 greco-catolic, 13 romano-catolici, 1 reformat.

Populația după limba maternă se prezenta astfel: români 374, maghiari 3, germani 2, străini 9, cu limba maternă necunoscută 14, numărul alfabetizaților era de 35.

După douăzeci de ani, când a avut loc recesământul din anul 1900, satul Bacea avea o spectaculoasă creștere a numărului de locuitori ajungând la 508, iar cel al caselor la 118, din care, 2 cu pereți din piatră sau cărămidă, iar 116 din lemn sau altceva.

Satul Bacea, dispunea de 1966 iugăre de teren agricol. Populația se compunea din 259 bărbați și 249 femei. După starea civilă 280 necăsătoriți, 205 căsătoriți și 23 văduvi.

Populația după vârstă arăta astfel, de la 0-5 ani – 81, de la 6-11 ani – 72, de la 12-14 ani – 49, de la 15-19 ani 55, de la 20-39 ani – 144, de la 40-59 ani – 84, iar peste 60 de ani – 23.

Casele erau acoperite; 5 cu șindrilă și 113 cu trestie.

După limba maternă 500 erau români, 3 maghiari, 1 german și 1 slovac.

După religie 503 persoane erau ortodoxe, 3 romano-catolici, și 2 izraeliți.

Recesământul din anul 1910, găsește satul Bacea, într-o perspectivă și mai bună, numărul locuitorilor ajungând la 599, iar a caselor la 147. Suprafața terenului agricol număra 1964 iugăre. Din totalul de 599 locuitori, 311 erau bărbați și 288 femei. După starea civilă 299 erau necăsătoriți, 266 căsătoriți, iar 34 văduvi. Din totalul locuitorilor un număr de 112 persoane știau să scrie și să citească, iar 20 știau limba maghiară.

Populația după vârstă arăta astfel: până la 5 ani – 103, de la 6-11 ani – 84, de la 12-14 ani – 39, de la 15-19 ani – 51, de la 20-39 ani – 181, de la 40-59 ani – 99, iar peste 60 ani – 42.

După atâția ani, când casele erau construite doar din lemn și din pământ, în satul Bacea se construiesc primele case din piatră și cărămidă, cu acoperiș din țiglă, e drept, ponderea o dețineau cele cu pereți din chirpici sau pământ, iar acoperișul din șindrilă și trestie.

Populația după limba maternă se compunea din 569 români, 11 maghiari și 19 de alte limbi.

După religie 588 erau ortodocși, 5 romano catolici, 1 reformat și 5 izraeliți.

La recesământul din anul 1930, satul Bacea, își menține populația la un număr ridicat de locuitori totalizând 591 persoane, din care 275 bărbați și 316 femei. Suprafața terenului agricol s-a menținut și ea la același nivel a anului 1910, iar numărul caselor a crescut la 180.

Așa cum s-a întâmplat și în alte sate din jur, din momentul când ne-am apropiat de anii '50, numărul locuitorilor a început să scadă, datorită faptului că foarte multe familii s-au mutat fie la Ilia, Deva, Hunedoara, Simeria, fie în alte orașe din țară, mai toți, pe unde și-au găsit locuri de muncă prielnice. Chiar dacă pe o perioadă de 50 de ani s-a întâmplat acest fenomen, satul, n-a suferit prea mult din punct de vedere al tradițiilor și obiceiurilor. Petrecerile au avut loc la aceleași date din an, iar nunțile s-au făcut tot prin păstrarea aceluiași ceremonii, când vornicii din partea mirelui și a miresei, porneau cu 2 săptămâni înainte pe la casele neamurilor, a prietenilor spre a face invitația (de obicei vornicii erau însoțiți de unul dintre părinții mirilor, de obicei tatăl) cinstindu-i cu vinars dintr-o ploscă frumos ornamentată.

În prezent, satul Bacea se numără printre cele care încep să

Mai multe generații dintr-o familie

fie repopulate cu orășeni care au venit și au cumpărat gospodării (case cu pământ) integrându-se în viața comunității.

Și acest fenomen poate continua, fiindcă în sat, mai sunt case ce pot fi cumpărate și recondiționate, deci sunt reale perspective de creșterea numărului locuitorilor. Acest lucru este un semn bun și poate anii ce vin, vor reface și alte sate din acest punct de vedere. O caracteristică specială pentru satul Bacea, este că locuitorii – atât băștinașii cât și cei veniți mai recent, sunt foarte preocupați de estetica caselor, cu pereți luminoși, iar din primăvară până în toamnă, grădinile din preajmă sunt de un colorit fabulos și de un parfum deosebit astfel, satul pare mereu îmbrăcat în straie de sărbătoare.

Așa după cum înregistrează recesămintele vremii, satul a fost și rămâne format în majoritate din creștini ortodocși, care au o bisericuță din lemn, (adusă de la Ilia), care are o vechime în jur de 300 de ani. Preotul satului Bacea, Alexandru Faur slujește în zilele de duminică și în alte sărbători ale anului, credincioșii venind pentru a asculta liturghia și a trăi clipe de credință sfântă, în număr destul de mare.

În sat, funcționează o școală primară, având-o ca învățătoare pe Sanda Coste, pentru anul școlar 2004-2005, frecventează un număr de 10 elevi, aici funcționând și o grădiniță de copii – educatoare fiind Daniela Gross la un număr de 18 copii.

Actuala clădire a școlii a fost construită în anii 1912 - 1914, acest lăcaș de cultură pregătind generații întregi de elevi, unii dintre ei continuând până la nivel de a ajunge intelectuali.

Învățătorii care s-au dăruit din tot sufletul modelării tinerelor vlăstare, conform cerințelor timpului în care au funcționat au fost: Dincă Marin 1928, Berta Dincă, Gheorghe Crișan, în anii următori fiind urmași de Veronica Crișan, Traian Giura, Eleonora Giura, Grecu Viorica, Asinefta Mica, Lia Coste, Sanda Coste.

Prezenții învățători au funcționat la școala din Bacea începând cu anul 1928, cea mai lungă activitate fiind a învățătoarei Asinefta Mica pe o durată de 26 de ani. Multe personalități s-au ridicat din rândul elevilor satului și pe unde și-au desfășurat activitatea profesională, au

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

adus numai cinste și omenie, printre aceștia numărându-se dascălii evidențiați mai sus, cât și Gherasin Olariu preot, Zaharia Mica jurist, Zaharia Bolca comisar de poliție, Iosif Sorca general, Manole Sorca maior, Eugen Mica inginer, Gheorghe Crișan locotenent colonel, Cornel Băbuța colonel, Cornel Gherman inginer, Elena Duruș Crișan economist, Georgeta Faur inginer, Asinefta Mica deputat în MAN, cât și o serie de locuitori cu meserii diferite care au devenit folositoare satului. Amintim și numele acestora Viorel Moisin, Lăcătuș Manasiu, Iosif Crișan, Andronic Negrilă, Gavrilă Morar, Gherasim Negrilă, membru în fanfara militară, Ioan Mica, Mihai Gherman, Zaharia Crișan, Andronica Crișan, Petru Crișan, Florin Enciu, Ioachim Vlaic, Aron Boldura, Ioachim Mica, Mihai Băbuța, Ioan Băbuța, Ioachim Z. Mica, Sabin Mica, Iosif Negrilă, Petru Luca, Petru Popa, Petru Coste, Ioan Ioancă, Ioan P. Mica, Ludovic Drăgoi.

În perioada „epocii de aur” satul și-a trăit viața mai departe, întregându-se vrând-nevrând în sistem, muncind în CAP pe zile-muncă și pe lotul de 0,30 ha. dat în folosință.

După 1989, terenurile agricole au revenit locuitorilor satului cu bucuriile ce au umplut un gol imens, aceste pământuri erau moșteniri de la părinți și bunici, cei care cu multă trudă le-au agonisit.

Locuitorii cu inițiativă agricolă și-au cumpărat diferite mașini și unelte agricole cu care lucrează mai ușor și mai bine, cu un mai mare randament terenurile agricole. Dintre locuitorii satului, sunt unii angajați la diferite firme din comună și din județ.

La mare cinste se află în satul Bacea, activitatea culturală desfășurată zeci și zeci de ani, la căminul cultural care a fost înființat la 2 iulie 1939 cu ajutorul Fundației Regale, prin ASTRA Regională Banat, și prin intermediul Fundației culturale (Regele Mihai) a județului Hunedoara).

Căminul cultural a primit numele de Cămin cultural „Marele Voievod Mihai” din satul Bacea. Se mai păstrează și astăzi, un document de constituire și reorganizare de la 5 II 1946.

De asemenea, se păstrează un act emis de căminul cultural „Voievodul Mihai” Bacea, editat cu ocazia festivalului artistic - cul-

tural, ce a avut loc la restaurantul „Athanasiu” din Ilia, în seara zilei de 10 mai 1947, organizat în scopul obținerii de fonduri destinate renovării acestui edificiu.

În cadrul satului Bacea, pe o durată de zeci și zeci de ani, s-a desfășurat o bogată activitate culturală care a fost prezentă pe multe scene cu ocazia diferitelor festivaluri locale și județene.

O activitate deosebită, în sat, în cadrul comunei și chiar a județului, a avut-o taraful înființat de Gheorghe Negrilă în anul 1928. Instrumentele au fost cumpărate cu bani de la o bancă din Cehoslovacia. Instrumentiștii tarafului s-au numit Gherase Negrilă, Grigore Sorcz, Ioachim Drăgoi, Ioan Coste, Gherasie Căciu, Iosif Popa, Andronic Negrilă. În anul

Fanfara satului

1945 a fost înființat Corul Mixt al satului Bacea, pe patru voci, acest lucru datorându-se învățătorului Gheorghe Crișan, cor cu o activitate deosebită, care a rămas adânc întipărit în memoria localnicilor satului Bacea.

Corul Căminului Cultural

Într-o perioadă mai apropiată zilelor noastre, s-a remarcat în mod deosebit „Grupul vocal feminin” înființat de învățătoarea Asinefta Mica în anul 1980 cu multe participări la diferite festivaluri din comună și din județ.

De asemenea au activat în mod deosebit

tural, ce a avut loc la restaurantul „Athanasiu” din Ilia, în seara zilei de 10 mai 1947, organizat în scopul obținerii de fonduri destinate renovării acestui edificiu.

În cadrul satului Bacea, pe o durată de zeci și zeci de ani, s-a desfășurat o bogată activitate culturală care a fost prezentă pe multe scene cu ocazia diferitelor festivaluri locale și județene.

O activitate deosebită, în sat, în cadrul comunei și chiar a județului, a avut-o taraful înființat de Gheorghe Negrilă în anul 1928. Instrumentele au fost cumpărate cu bani de la o bancă din Cehoslovacia. Instrumentiștii tarafului s-au numit Gherase Negrilă, Grigore Sorcz, Ioachim Drăgoi, Ioan Coste, Gherasie Căciu, Iosif Popa, Andronic Negrilă. În anul

1945 a fost înființat Corul Mixt al satului Bacea, pe patru voci, acest lucru datorându-se învățătorului Gheorghe Crișan, cor cu o activitate deosebită, care a rămas adânc întipărit în memoria localnicilor satului Bacea.

Într-o perioadă mai apropiată zilelor noastre, s-a remarcat în mod deosebit „Grupul vocal feminin” înființat de învățătoarea Asinefta Mica în anul 1980 cu multe participări la diferite festivaluri din comună și din județ.

De asemenea au activat în mod deosebit

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

și dubașii satului Bacea cu un repertoriu inedit, pregătiți de aceeași vrednică învățătoare Asinefta Mica.

Căminul cultural deține și o bibliotecă care cuprinde aproximativ 100 de volume donate de fundația culturală „Astra” Regionala Banat.

CĂMINUL CULTURAL »VOEVODUL MIHAI«
BACEA

BILET DE ONOARE

Onor.

Cu drag vă invită la

Festivalul Artistic - Cultural

*care va avea loc în sala restaurantului „Atanasiu”
din Ilia, în seara zilei de 10 Mai 1947, orele 21.*

Venitul fiind destinat edificării
Căminului Cultural din Bacea.
ARANJĂTORII

În satul Bacea, a existat acea frumoasă dorință de a se păstra peste timp obiceiurile populare de la marile praznice; dubașii, colindele copiilor cu steaua, a celei cu sorcova, cât și a moroleucii din seara prinderii postului de Paști.

În general, locuitorii satului au dat dovadă de multă înțelegere, receptivitate față de momentele și evenimentele timpului prin care au trecut.

Și locuitorii satului Bacea, au fost prinși de tăvălugul celor 2 mari conflagrații mondiale ale secolului XX.

Tineri feciori care și-au dorit o tinerețe și o viață lungă și fericită alături de familie, au fost smulși și aruncați în ghearele războiului, a tranșelor.

În memoria multor familii din Bacea, a rămas numele celor care au participat la primul război mondial, aceștia numindu-se Petru A. Negrilă, Vichenti Negrilă invalid de război, Roman Gherman, Miron Negrilă, Iosif N. Mica, Arcadie Băbuța, Andronic Orșa.

Și cel de-al doilea război mondial a provocat multă suferință în sat, numărul participanților la război fiind mult mai mare. Amintim printre aceștia pe Plt. Ioan Ister mort în război, Aurel Tinca mort în război, Ioanichie Butaș prizonier, Moisă Man prizonier; Ioachim Negrilă prizonier, Arcade Vlaicu prizonier.

Pentru faptele lor deosebite de eroism au fost decorați cu „Virtutea militară” clasa II-a și cu medalia „Bărbăție și credință”.

Bacea – un sat ce nu-și uită vârsta, vremurile de sute și sute ani, dar și privește din ziua de azi spre acea de mâine, cu vise mari.

BRĂZNIC – DOUĂ SATE ÎNTR-UN SAT

Satul Brâznic face parte din Comuna Ilia odată cu împărțirea administrativă din anul 1968 – până la acea dată a făcut parte din Comuna Lăpușnic.

Satul este la o distanță de 2 km de centrul de comună și la 24 de km față de orașul Deva, reședința județului Hunedoara. Este străbătut de D.N. 68 A și este vecin cu satul Săcămaș la est, cu Lăpușnic la vest, cu Stâncești - Ohaba, la sud și cu Ilia, la nord. Satul este așezat la poalele munților Poiana Ruscăi și are o suprafață de 1367 iugăre. Are în general o expunere nordică, relieful fiind dealurile nordice ale Munților Poiana Ruscăi, dealuri ce coboară spre Lunca Mureșului, Dealurile din vestul pârâului Brâznic sunt Coasta Satului, care coboară brusc spre șosea ca și Dealul Brâznicului (381 m). Spre est se află dealul Files. În general dealurile au pante domoale, cu excepția părții terminale spre luncă unde se termină abrupt în Șoseaua Națională. Dealurile sunt împădurite, în special pantele abrupte iar pantele domoale sunt folosite pentru pășune și cultura pomilor fructiferi. La adăpostul pe care-l oferă

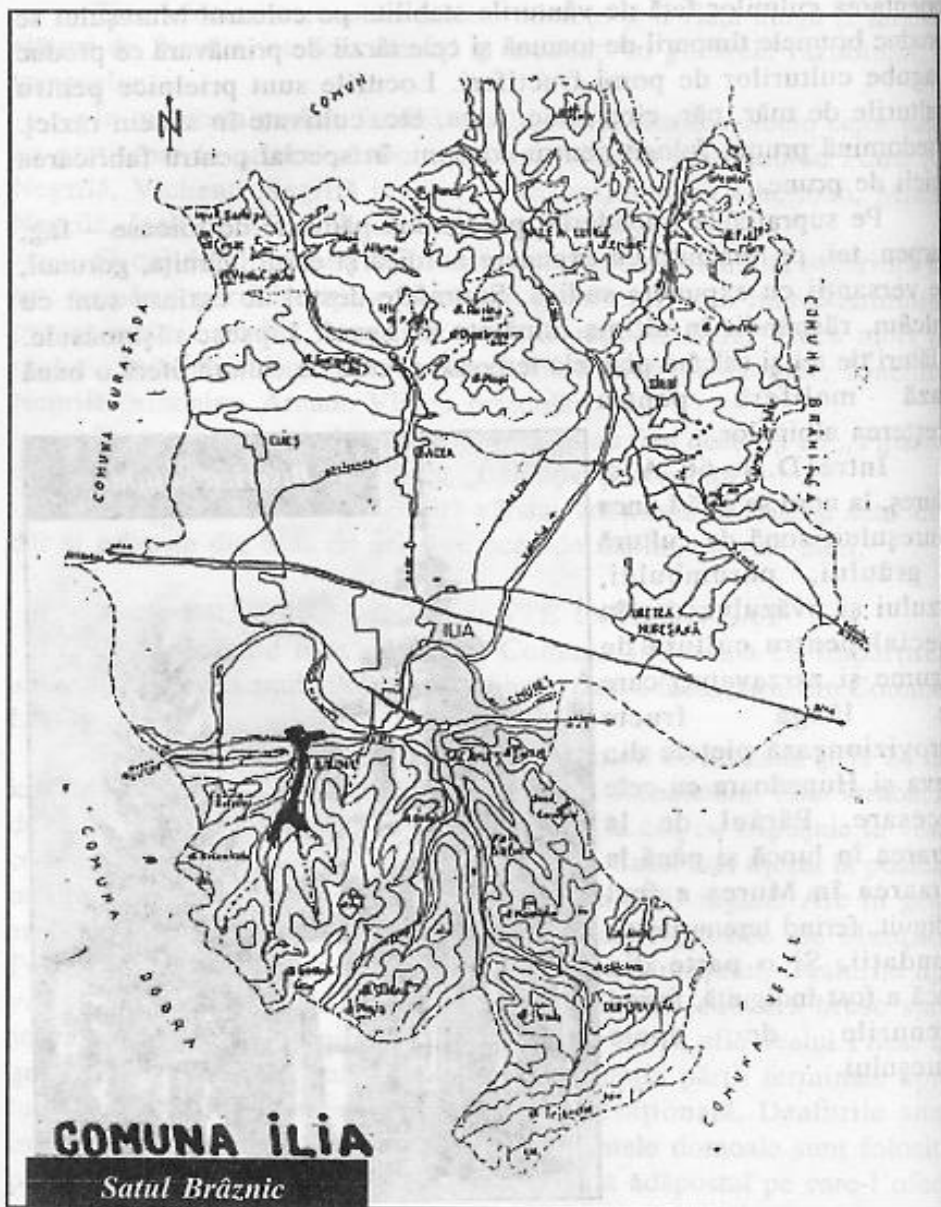
orientarea culmilor față de vânturile stabilite pe culuarul Mureșului se produc brumele timpurii de toamnă și cele târzii de primăvară ce produc pagube culturilor de pomi fructiferi. Locurile sunt prielnice pentru culturile de măr, păr, cireș, nuc, prun, etc. cultivate în sistem răzleț. Predomină prunul folosit pentru consum, în special pentru fabricarea tuicii de prune.

Pe suprafețele împădurite predomină pădurile de foioase – fag, carpen, tei, pe versanții cu expunere nordică și cerul, gârnița, gorunul, pe versanții cu expunere sudică. Suprafețe destul de extinse sunt cu salcâm, răspândit în ultima jumătate de secol. Lipsesc rășinoasele. Alături de tei și salcâm plantele ierboase și cele de cultură oferă o bună bază meliferă pentru creșterea albinelor.

Între D.N. 66 A și Mureș, la nord se află Lunca Mureșului, zonă de cultură a grâului, porumbului, orzului și ovăzului, dar în special pentru cultura de legume și zarzavaturi care pe lângă fructe aprovizionează piețele din Deva și Hunedoara cu cele necesare. Pârâul de la intrarea în luncă și până la vărsarea în Mureș a fost îndiguit, ferind terenurile de inundații. Și o parte din luncă a fost îndiguită, ferind terenurile de apele Mureșului.

Biserica satului

LEGENDA SATULUI BRÂZNIC

Satul Brâznic, este un sat, cu o civilizație străveche atestat documentar în secolul al XIV-lea – prin 1350 când este menționat și târgul Iliia – district românesc al cetății Deva. Brâznicul este renumit prin Biserica ortodoxă de lemn – înălțată în secolul al XVI-lea – monument istoric al Transilvaniei. Desprinsă parcă din legendă – biserica încheiată în cuie de lemn, construită din bârne masive, încheiate în creștături în coadă de rândunică, cu splendide și viguroase console profilate și încrucișate la colțuri, constă dintr-o navă dreptunghiulară despărțită în naos și pronaos și reprezintă o valoare autentică care păstrează firul permanent și tainic al credinței ortodoxe strămoșești, al bunei cuviințe și al meritului brâznicanilor. Legenda locală spune că satul a aparținut unui cneaz roman, brâznican, care s-a remarcat prin vitejie în luptele cu turcii în secolul al XV-lea în timpul lui Iancu de Hunedoara și de aceea a rămas numele satului de Brâznic. Cnejii români locali înregistrați din 1446 (sec. al XV-lea au fost înnobilați și pentru faptele lor de arme – sătenii au ridicat biserica ortodoxă de lemn în secolul al XVI-lea, loc de închinăciune și datina străbună – pentru pomenirea numelor vitejilor cneji romani. În același timp, bătrânii satului spun că pe Dealul dintre Brâznic și Lăpușnic s-au descoperit urme ale existenței omului încă din comuna primitivă: vase de lut pictate înainte de ardere cu negru, roșu, alb (negru = fertilitate, roșu = viața, alb = moartea) și niște statuete de lut cu cap de lup și niște tăblițe de lut asemănătoare cu cele de la Tărtăria pe Mureș (jud. Alba) despre care se povestește că sunt mai vechi decât cele din Sumerul antic. Dealul ascunde încă multe taine și semet domină așezarea medievală. (Cercul „Om - Societate” Liceul Iliia).

Satul datează din vechime, documentar însă este amintit prima dată în anul 1491 sub numele poss. Felsew Brâznek, Also Brâznek, Felsewer Eznek, Alboereznek, adică Brâznicul de Sus și Brâznicul de Jos. În 1494 Vila Alsobraznek (csaky v. 80). În anul 1601 Also Brâznic (Verss. Doc. VI 370). Deci până la această dată documentele vremii vorbesc despre două sate cu numele de Brâznic. În anul 1733 i s-a spus Bresnik (C.K.), iar în anul 1750 Brâznic (c.a.).

În anul 1760 - 1762 Brâznic (c.B.), în anul 1805 Burzuyk (c.D) iar în anul 1854 Brusnyk, Brișnic (Bul. 106).

Asemănător cu satul Lăpușnic sau cu satul Săcămaș și Brâznicul a rezultat din Brâznicul de Sus și Brâznicul de Jos. Probabil din cauza deselor năvăliri a popoarelor străine și a altor primejdii, populația se retrăgea spre zona de sus, împădurită și mai ușor de apărat, de a face față pericolelor, după trecerea primejdiilor populația cobora spre lunca Mureșului, adică spre satul de jos. O altă cauză este și aceea că în urmă cu secole Mureșul curgea mult mai aproape de dealuri, aproximativ pe unde trece acum șoseaua națională, lunca ce aparține acum satului în acele vremuri aparținea satului Ilia.

În Evul Mediu satul aparținea de marele domeniu feudal al cetății Deva. Acestui domeniu îi aparținea și Districtul Dobra din care făcea parte și satul Brâznic.

Un document din anul 1601 amintește despre satul Brâznic, că principele Transilvaniei Sigismund Bathory cerea introducerea lui în stăpânirea cetății Deva pe lângă satele Vețel, Sântuhalm, Cozia, Almașul Sec, Cârjiți, Herepeia, Vâlceș, Dobra, Lăpușnicul de Sus și de Jos, Bănești, Rădulești, Play, Strigoanea, Stănțești Ohaba, Brâznicul de Sus și de Jos, Focha, etc. Iobagii aveau unele obligații în muncă, produse, întreținerea armatei etc.

Alt eveniment care consemnează și participarea locuitorilor satului Brâznic este cel al Răscoalei de la 1784 condusă de către Horia, Cloșca și Crișan, care s-a pornit din părțile Bradului, după care s-a extins și în Zarand și în Comitatul Hunedoarei și au adus pagube importante și în satul Brâznic. Țăranii nu-și mai achitau obligațiile. Printre satele nesupuse din Districtul Dobra se amintește și satul Brâznic.

Numărul locuitorilor satului Brâznic e diferit de la o perioadă la alta. În anul 1890 populația satului era de 650 locuitori, în anul 1910 de 702 locuitori, în 1920 de 670 locuitori, în anul 1930 de 611 locuitori, în 1966 de 602 locuitori, în anul 1968 de 598 locuitori.

Recensământul populației din anul 2002 arată că în satul Brâznic erau 245 locuitori, din care 115 de sex masculin și 130 de sex feminin. Scăderea accentuată a populației din ultima perioadă de timp arată că o

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

parte din populație a migrat fie spre satul de reședință de comună, fie spre orașul Deva. Migrația a fost și a persoanelor tinere fapt care face ca natalitatea să fie scăzută, iar populația îmbătrânită.

Tot recensământul populației din anul 2002 consemnează la Brâznic 141 locuințe majoritatea electrificate. Satul Brâznic a fost electrificat în anul 1961. La același recensământ din 2002 în Brâznic existau 141 clădiri cu 317 camere de locuit. În sat existau 99 de gospodării, iar în ultimii ani au fost construite trei case sistem vilă.

La nivelul anului 2004 în satul Brâznic existau un număr de 35 bovine, 8 cai, 22 oi și 60 de familii de albine. Pentru muncile din gospodărie se înregistrau 17 tractoare, un camion și 4 remorci.

Școala din sat, la început a fost confesională, pe lângă biserica ortodoxă, și a fost înființată în anul 1850. După anul 1920 școala devine școală de stat.

Bisericile din sat au fost construite cu mult înainte.

Într-o scrisoare a lui Andrei Șaguna din 1850-1854 acesta îl amintește ca învățător la Brâznic pe Dionisie Radovici, care făcea parte din protopopiatul Dobra. Cursurile școlii erau urmate de un număr de 23 elevi.

Alți învățători care au funcționat la școala din Brâznic au fost Gheorghe Josan între 1882-1883, Ioan Luca, între 1884-1886, Ioan Haida, între 1888-1889, Ioan Șuiaga între anii 1890-1891, Ioan Raica, între 1892, Petru Lucicău, între 1909-1918. După această dată au funcționat ca învățători la această școală; Peica Andronic, Peica Ana, Bărbăntan Silvia și Dura Rodica, care este și în prezent.

Dintre fii satului care s-au remarcat în viață amintim pe Pogan Gheorghe – pictor, Peica Septimiu – ofițer, Peica Ileana – profesoară, Herbai Monica – economistă, Bărbăntan Monica – economistă, Bărbăntan Marcel – inginer, Iorgovan Gheorghe – inginer, Dobrotă Maria (Stoichițoiu) – profesoară, Dobrotă Virginica – profesoară, Dobrotă Aron – economist (fost contabil șef la Cooperativa din Ilia), Rudeanu Cristina – economistă.

*Prof. Maria
Dobrotă
Stoichițoiu*

Părău Petru, om de aleasă demnitate a fost primar al Comunei Lăpușnic, Dobrotă Tiberiu Mircea, actual consilier.

Herbai Octavian – o lungă perioadă de timp a fost economist la S.M.A. Ilia. De fapt, familia Herbai, din satul Brâznic face parte dintr-o familie veche a satului și în același timp o familie înstărită.

Marea majoritate a locuitorilor satului sunt ortodocși. Este satul care are biserică în amândouă părțile de sat, adică atât sus pe vale și una nouă în partea de jos. Preotul slujește la amândouă bisericile. Dintre preoți care au slujit la aceste biserici amintim pe Iulius Josan, care o bună bucată de vreme a slujit și la biserica din Ilia și a îndeplinit și funcția de protopop. Alți preoți: Miclea I, Han Ioan, Crișan Mircea.

Profesor Maria Dobrotă (căsătorită Stoichitoiu) activează o vreme la Școala generală Gurasada unde predă matematica, apoi la Liceul din Ilia și pentru mai multă vreme la Școala generală nr. 4 Deva.

Profesor Silviu Cercea la început funcționează ca învățător, apoi ca director de cămin cultural la Ilia. Ajunge între anii 1969-1974 director adjunct și director la Liceul din Ilia.

După anul 1974 funcționează în calitate de profesor la mai multe unități de învățământ din orașul Deva.

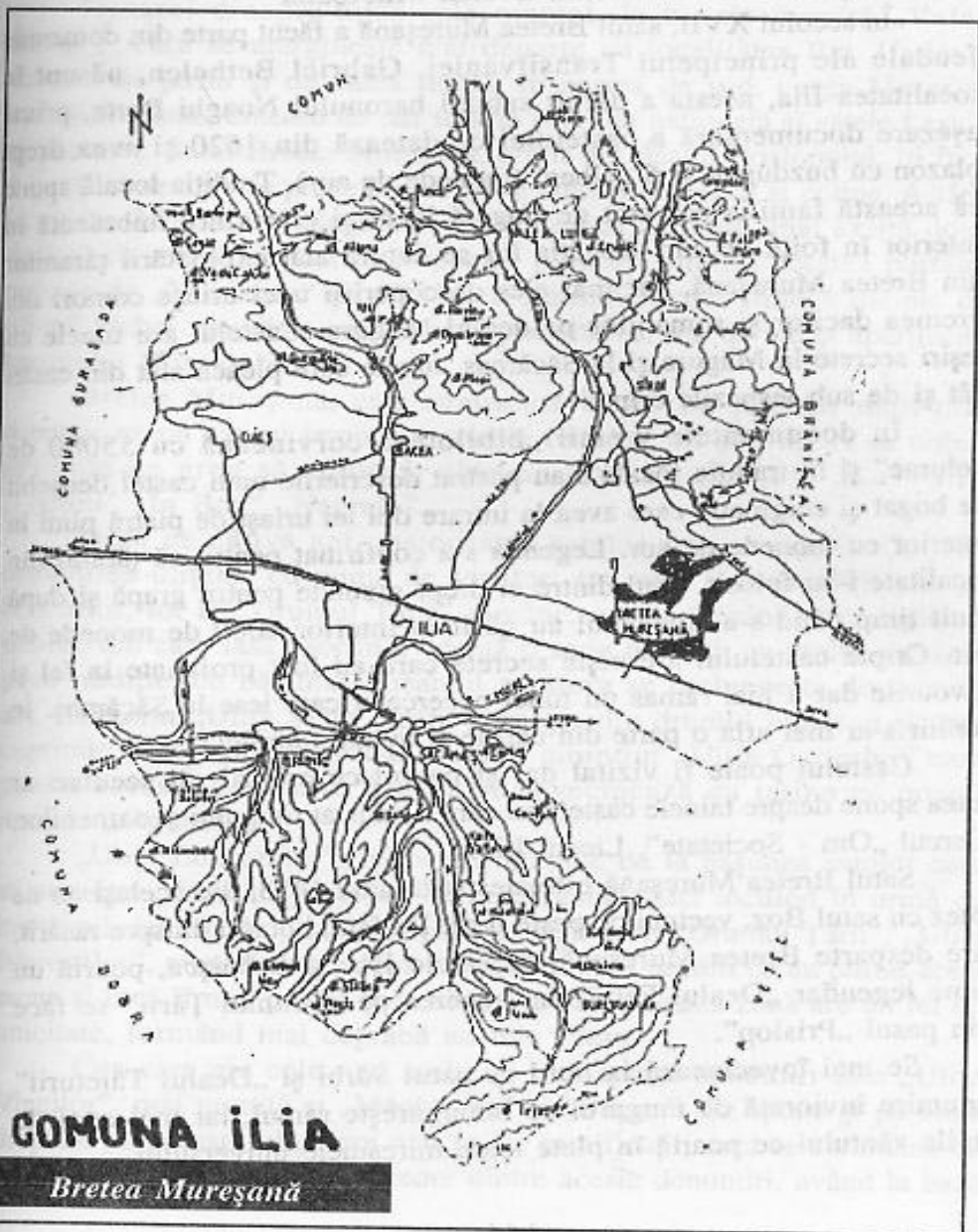
BRETEA MUREȘANĂ – UN SAT „TĂIAT” DE „DRUMUL ȚĂRII”

Iată un sat, prin care am trecut de sute și sute de ori, pe care, l-am privit cu atenție, bucurându-mă de frumusețea și priceperea gospodarilor, pe mulți, cunoscându-i, cu unii, am fost și am rămas prieteni, iar dacă mă gândesc bine, cu profesorul universitar dr. Ioan Drăgan, fiu al satului, am corespondat vreme de vreo zece ani, citindu-i cărțile, scriind despre ele în revistele literare, iar când mi-a venit vestea că acest minunat Om a trecut în lumea de dincolo, am lăsat o lacrimă la marginea satului.

Prof. dr.
Ioan Drăgan

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Legenda Castelului din Bretea Mureșană

În secolul XVII, satul Bretea Mureșană a făcut parte din domeniile feudale ale principelui Transilvaniei, Gabriel Bethelen, născut în localitatea Ilia, acesta a dăruit satului baronului Noaghi Bertz, prima așezare documentară a castelului ce datează din 1620 și avea drept blazon cu buzdugan și 5 galbeni (monede de aur). Tradiția locală spune că această familie era atât de bogată încât și cripta era îmbrăcată în interior în foițe de aur. Bogăția lor se datora atât exploatarii țăranilor din Bretea Mureșană, dar mai ales descoperirii unei uriașe comori din vremea dacilor și romanilor pe dealul Măgura. Castelul are tunele cu ieșiri secrete la Măgura și la Săcămaș, tunele care pleacă atât din castel cât și de sub lespezile criptei.

În documentele vremii „biblioteca corvineană cu 55000 de volume” și în tradiția locală s-au păstrat descrierile unui castel deosebit de bogat și enigmatic care avea la intrare doi lei uriași de piatră plini în interior cu monede de aur. Legenda s-a confirmat pentru că țăranii din localitate i-au folosit, unul dintre ei drept greutate pentru grapă și după mult timp când s-a spart leul au găsit în interior 1000 de monede de aur. Cripta castelului are niște secrete care au fost profanate la fel și cavourile dar a mai rămas un tunel necercetat care iese la Săcămaș. În cimitir s-ar mai afla o parte din cărțile și avuția familiei.

Castelul poate fi vizitat dar și parcul cu arborii săi seculari ar putea spune despre tainele castelului care a rezistat timpului și oamenilor. (Cercul „Om - Societate”, Liceul Ilia).

Satul Bretea Mureșană este atestat în anul 1453, din același an de botez cu satul Boz, vecinul de peste deal. De fapt, hotarul dinspre răsărit, care desparte Bretea Mureșană, de satele Boz și Brănișca, poartă un nume legendar „Dealul Fetii” iar trecerea pe „Drumul Țării” se face prin pasul „Prislop”.

Se mai învecinează la nord cu satul Sârbi și „Dealul Tăieturii” denumire înviorată de mugurul ce înmugurește ramul, iar mai apoi de aripile vântului ce poartă în plete toate miresmele universului.

Hotarul dinspre apus este marcat de o vale numită „Valea Bătrână” care se mărginește mai departe cu localitatea Ilia. Undeva, dincolo de țarini și de calea ferată, în partea de sud, curge Mureșul, anticul Marisus, dincolo de râu se află șoseaua națională și satele Leșnic și Săcămaș. Satul Bretea Mureșană, privit din dealul Prislopului, îți face o imagine ce ușor se poate pierde peste amiezi de șesuri și coline. Astfel, în partea de nord, pe lângă cele două dealuri amintite, mai există două dealuri cu relief mai lin bune pentru pășunea vitelor, acestea purtând numele de „Via-mare” și „Via-mică”, numite astfel fiindcă înainte de primul război mondial, acestea erau plantate cu viță de vie și aparțineau baronului Bornemisa.

Bretea Mureșană, este cunoscută de vecini și chiar mult mai departe, ca un sat cu terenuri agricole rodnice, cu pământuri ca untul, nefiindu-ne greu să amintim câteva „Lunca”, „În șes” „La Vale” „Ogorul” „În Boz” „Negrele”.

Dacă de câțiva ani, majoritatea satelor s-au „orășenizat”, prin denumirea ulițelor cu nume de scriitori sau eroi ai neamului, gândul bretenilor, tot la „Drumul Țării” rămâne, acesta trecând prin mijlocul satului, din care iasă ușor în evidență o serie de uliți, cu multă vechime și cu tradiție, cu băștinași, neamul acestora se prelungește de sute de ani. Amintim „Ulița Mare”, care pornește din drumul județean și care cuprinde destul de multe case. Apoi, amintim „Ulița Ogorului” care poartă această denumire fiindcă se învecinează cu țarina ce poartă numele „Ogorul”.

„Ulița Luncanilor”, își poartă numele de la pășunea satului care se numește „Lunca” și pleacă de la „Țigani” (aici locuind în urmă cu mulți ani, familii de țigani), și până la ieșirea în „Drumul Țării”, „Ulița Istereștilor”, numită astfel după numele câtorva familii ce au purtat acest nume și încă îl mai poartă și în zilele de azi. Această zonă are un fel de unicitate, formând mai degrabă un mic cătun.

Cea care are cele mai multe și mai aparte denumiri este „Ulița Vienilor”, mai numită și „Măgheruța” și „Beșica”. Se spune și pe bună dreptate că această uliță, are mai multe ramificații, deci se aseamănă cu un fel de cartier al satului, fiecare dintre aceste denumiri, având la bază

o anumită istorie proprie. Denumirea de „Bășică” vine de la o legendă foarte veche în care se spune că „Măgura”, ar purta în burta sa o bășică enormă de apă, dovadă fiind și cele patru izvoare situate în cele patru puncte cardinale ale „Măgurii”.

„Ulița Vienilor” are istoria ei, numele venind de la cele două suprafețe numite „Via-mare” și „Via-mică”. Se spune că locuitorii acestei uliți, nu s-au bucurat în vreme de oameni înstăriți, aceștia având terenuri mai puțin roditoare, ei afirmându-se totuși în satul lor, prin câteva obiceiuri unice; astfel, aici a trăit Ioan Băcu, unicul cimpoiaș, care și-a construit singur acest instrument muzical cu care i-a înveselit pe „vieni” cu cântecele sale.

Dincolo de ulițele satului, de marginile ce curg din streășinile caselor, se întinde teritoriul cuprins în două unități; Culoarul Mureșului și Carpații Occidentali. Culoarul Mureșului reprezintă o regiune de contact geomorfologic care se poate distinge prin caracterul lui Galben, constituit dintr-un fundament mezozoic și cristalin intens fracturat și scăzut la diferite adâncimi.

În cadrul mării unități a Culoarului Mureșului au fost separate două subunități morfologice bine individualizate din punct de vedere morfologic; Lunca Mureșului și Terasale Mureșului. Lunca Mureșului reprezintă cea mai recentă formă de relief și este împlinirea proceselor de aluvionare neuniformă a râului Mureș, combinat cu procesul de proluvionare ale văilor afluate, cum este în cazul de față Valea Bătrână. Aici, se formează o luncă largă și anume, Lunca înaltă, neinundabilă și Lunca joasă, periodic inundabilă. Lunca înaltă este caracterizată printr-o altitudine absolută de 175 m, printr-un mezorelief aproape orizontal, cu panta generală est-vest și nord-sud de 1-3 grade și printr-un microrelief complex, cu forme pozitive (grinduri) și negative (microdepresiuni).

Lunca joasă este caracterizată prin altitudini absolute de circa 170 m și este localizată între râul Mureș și linia ferată Deva-Ilia. Inundarea anuală a luncii joase, are loc mai cu seamă primăvara, durata este scurtă, dar cu toate că apa nu stă prea mult pe terenuri, se produce degradarea acestora și împiedică executarea lucrărilor din perioada optimă de lucru.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Terasele Mureșului au fost identificate pe trei nivele, dar pe teritoriul satului Bretea Mureșană, sunt caracteristice numai de nivelul 5-8 m. Acest nivel se caracterizează printr-o altitudine medie de 185 m și o înclinație de 3-7 grade spre sud.

Terenurile plane din cadrul acestui nivel sunt folosite ca terenuri arabile cu o bună productivitate și se pretează la lucrările mecanizate, pe când terenurile depresionare sunt folosite, în general, ca pășuni sau fânețe.

Bretea Mureșană se numără printre satele care nu are nici un râu sau măcar o vale care să-i traverseze vatra. În schimb, țarina dinspre sud, este străbătută pe o lungime de aproape 5 km, de către râul Mureș. Scăpat din culoarul destul de îngust, din zona Brăniștii, Mureșul, după ce trece de vechea carieră de piatră, își lărgeste treptat culoarul până dincolo de satul Lăpugiu. Documentele vremii spun că până în anul 1869, când s-a construit calea ferată Teiuș Arad, Mureșul, era curățat pe margini de sălcii pentru a da posibilitatea ca plutele să fie trase de cai, pe atunci, râul era cea mai importantă cale de transport. În decursul timpului, apa Mureșului nu a curs doar ca o apă liniștită și domoală, în mai mulți ani, inundațiile au cotoplit terenurile și culturile, lăsând aluviuni nisipoase, de diferite dimensiuni peste soluri. Anii, cu inundații ce nu s-au uitat au fost 1913, 1932, 1970 și 1975. Unul, dintre afluenții Mureșului, din zona satului Bretea Mureșană, este și Valea Bătrână, care înainte de a fi regularizată producea destule ieșiri din mal și peste terenurile agricole ale bretenilor.

În ce privește izvoarele de coastă, cele mai frecvente se întâlnesc la contactul primului nivel de terasă cu lunca înaltă, aceste izvoare ajutând la formarea mlaștinilor de lângă calea ferată.

Mlaștinile se întind de-a lungul căii ferate și mai ales în sezonul de primăvară, concertul broaștelor se poate auzi de la distanță. N-am știut că, bretenilor, li se mai spune și broscari, până în urmă cu câțiva zeci de ani, când am auzit de la fereastra vagonului, aceste porecle datorite celor care coborâseră în halta satului. Cei căzniți le arătau pumnul celor ce îndrăzneau să le aducă astfel de ofense, iar într-o zi, a venit și pedeapsa, cel mai înfocat căznitor, a fost dat jos din tren și lăsat să-și continue drumul apostolește.

Referitor la climă și aspectul regimului termic, temperaturile maxime înregistrate pentru perioada anilor 1930-1952, au fost de 39,7 °C, iar temperaturile minime absolute înregistrate au fost de -28,6 °C, în anul 1947.

Regimul pluviometric s-a constatat că este destul de neuniform, anii 2002-2003 fiind caracterizați ca secetoși pentru agricultorii satului Bretea Mureșană. Din câte se cunoaște, precipitațiile sub formă de zăpadă, mai frecvent se aștern în lunile începutului de an, iar cele mai sărace în precipitații – ninsori și ploi sunt lunile martie, mai și septembrie.

Vântul bate dinspre nord-est, uneori simțindu-se puterea Crivățului. Din câte s-a observat, frecvența vânturilor mai dese aparțin lunilor aprilie, mai, iunie, iar cele mai vijelioase le întâlnim în lunile noiembrie și decembrie.

Vegetația lemnoasă este caracteristică pădurilor de foioase, reprezentante fiind pădurile de stejar cu toate variațiile acestuia. Formația caracteristică a pădurilor din zonă, este alcătuită din *Quercus petraea* (Gorunul) în amestec cu alte elemente: *Quercus cerris* (Cerul) Gârnița, Carpinul, Teiul, mai puțin frecvent Fagul și Frasinul.

Pe lunca Mureșului și Valea Bătrână, întâlnim esențe lemnoase de zăvoi ca: Salcâmul și Plopul.

În această zonă, vegetația ierboasă este foarte variată mai cu seamă datorită înclinației și expoziției plantelor, cât și al altitudinii terenului și regimului de umiditate al solului. Nu trebuie să fi chiar un specialist, ca să dai peste iarba vântului în cadrul reliefului cu altitudine cuprinsă între 300-500 m. Flora este caracteristică zonei Transilvaniei, găsindu-se flori și plante de câmp prin fânețe naturale care dau un miros deosebit de puternic și de aromat, iar verdeța otavei în mijlocul toamnei, te face să petreci clipe de plăcere în preajma-i. După cosirea otavei, ca niște stele pe cer, apar brândușele, florile statornice până vine peste ele bruma și înghețul.

Pământurile sunt cultivate în mod obișnuit și tradițional cu grâu, orz, ovăz, porumb, orzoaică, lucernă, trifoi, cu legume și zarzavaturi, cartoful fiind alimentul de bază. Sunt foarte mulți pomi fructiferi: meri, peri, cireși, vișini, gutui, nuci, iar în câte o curte străjuiesc frăgari. Din roadele prunilor, în unii ani, se fabrică țuica sau vinarsul, cum obișnuit îi zice pe aici. Din viile boltite peste curți sau sub strașina caselor, se face vin. Fauna este caracteristică oarecum pădurilor de foioase și de câmpie, întâlnind destul de sporadic lupi, vulpi, dihor, dintre animalele mamifere carnivore, iar dintre omnivore - mistrețul; erbivore: cerbul, căprioara, rozătoare: iepurele și șoarecele de câmp.

Dacă privim cerul vedem fâlfâitul aripilor de grauri, ciori, uli, prepelețe, șuietul stolurilor de vrăbii, cât și a păsărilor cântătoare: mierla și cucul.

În apele Mureșului și a văiilor pot fi întâlnite specii de pești ca: zărluga, plătica, mreana, cleanul, scobarul, somnul, crapul, știuca și chiar caracudă și caras, prilej mai puțin pentru locuitorii satului și mai mult pentru cei din alte împrejurimi de a pescui în aceste ape.

Însemnătatea istoricului satului Bretea Mureșană

Așa cum s-a întâmplat și pe alte vetre străbune și pe teritoriul aparținând satului Bretea Mureșană s-au întreprins cercetări arheologice în scopul cunoașterii acelor care s-au stabilit aici cu sute de ani în urmă. Așa se face că în luna septembrie 1976, un colectiv de specialiști din cadrul Muzeului din Deva, au deschis în satul Bretea Mureșană, o lucrare în vederea executării unor săpături arheologice de salvare pe înălțimea dealului „Măgura Sârbiului” unde au fost descoperite de-a lungul anilor numeroase vestigii arheologice, aparținând, în special, perioadei de tranziție din timpul epocii bronzului. Deschiderea unei cariere de extracție a bazaltului pe înălțimea amintită a impus întreprinderea de urgență a unei cercetări arheologice de salvare a urmelor trecutului.

În acest scop, pe pantele sud-estice, rămase relativ intacte, a fost trasată o casetă, urmărindu-se precizarea caracterului așezării, precum și dezvelirea a două locuințe de suprafață parțial distruse de lucrările anterioare, de extracție a bazaltului.

Materialul arheologic descoperit cu această ocazie aparține în totalitate culturii de tip Coțofeni. Astfel, la adâncimea de aproximativ 1 m de la suprafața solului a fost dezvelită o locuință de suprafață cu podina distrusă parțial de lucrările de carieră. Se deduce că locuința a fost construită prin terasări artificiale a puntei după ce întreaga suprafață astfel obținută, inclusiv peretele rezultat din secționarea pantei a fost lutuit cu un strat subțire de pământ galben alburii umos. Se mai observă că peste această lutuială a fost așezat un pat de pietre de râu și apoi s-a trecut la construirea podinei din lut amestecat cu foarte multă pleavă. Culoarea podinei lutuite este cărămizie, pe alocuri neagră. Suprafața locuinței a fost realizată din pari și nuiele căptușite cu lut, acoperișul fiind din paie sau stuf, această ipoteză fiind trasă după cantitatea mare de cenușă aflată la acest nivel.

S-a găsit aici ceramică de uz comun foarte bine arsă de culoare castanie, neagră, cenușie sau portocalie. În amestec s-a folosit ca degresant nisip fin. Pereții relativ subțiri au fost acoperiți cu slip, lustruit puternic metalic. Acest material arheologic de la acest nivel a fost descoperit pe podina locuinței. Ceramica aparține celor două specii: ceramică de uz comun și ceramică fină. Dintre obiectele arheologice găsite aici amintim străchini cu marginea lățită, castroane cu marginea dreaptă sau rotunjită, uniform îngroșată sau căniță cu corp sferic, căniță cu corp bombat, torțe scurte supraînălțate, amfore, vase de uz comun. Au mai fost descoperite cu ocazia acestei cercetări două urechiușe verticale și fund cu talpă lățită. La nivelul II s-a găsit o rășniță. Ce este important îndeosebi că săpătura de salvare efectuată la Bretea Mureșană, pe „Măgura Sârbiului” aduce noi dovezi și contribuții la cunoașterea culturii Coțofeni în Transilvania.

Așa după cum am mai scris, satul Bretea Mureșană, este menționat în documentele medievale în anul 1453, un an de atestare identic cu al altui sat din comuna Ilia și anume satul Dumbrăvița, pe atunci sub forma *possessio Berkete*, iar la 1516 sub forma *Bretthe*, în 1773 sub forma *Brettye*, iar la 1750 sub forma *Bretye*. La 1760-1762 satul apare sub denumirea *Maroș-Bretye*, iar în anul 1854 sub denumirea *Maroș Brettye*.

În decursul vremii, satul Bretea Mureșană, împreună cu alte 22 de sate și comune au aparținut domeniului Ilia, până în anul 1918.

Îndeletnicirea locuitorilor n-a fost alta decât a satelor din jur; lucrarea pământului și creșterea animalelor. Bretenii s-au ocupat și cu plutăritul și transportul sării, așa cum au făcut-o și alți țărani din satele situate pe malul din apropierea Mureșului. Comunitățile sătești aveau de îndeplinit pe lângă obligațiile obișnuite și această sarcină iobăgească, plutașii făcând și ei parte din rândul plebei contribuabile. Între a doua jumătate a veacului al XVIII-lea și începutul celui de-al XIX-lea, statul Austriac urmărea: 1. Acoperirea necesităților de sare ale Imperiului cu sarea exploatată din Transilvania; 2. Organizarea cât mai bună a transportului și amenajarea căilor fluviale; 3. Reglementarea pe bază de convenții și statute a raporturilor dintre comunitățile sătești și deținătorii monopolului transportului, precum și a relațiilor cu „domeniul de pământ”. Din cauza penuriei de sare și chiar a scumpirii, apar indivizi care se ocupă cu vânzarea ilicită printre aceștia numărându-se și doi corăbieri din Bretea Mureșană, care au fost arestați pentru furt. Convenția nautică din 24 februarie 1772, adoptă o nouă conscripție a corăbierilor din întreg Comitatul Hunedoarei, și din satul Bretea Mureșană sunt înregistrate un număr de 14 persoane.

În anii 1810-1811 se recurge la o nouă conscripție și de data aceasta la Bretea Mureșană, pe domeniul lui Ioan Bornemisa sunt înregistrate 15 persoane.

Frământările sociale din Comitatul Hunedoara, din aproape toate satele ating apogeul, obligațiile țăranilor față de nobili devin din ce în ce mai grele.

Dacă în urma războiului țărănesc din 1514, robota fusese fixată la o zi pe săptămână, Dieta din 1714 o stabilește la patru zile pe săptămână pentru iobagi și trei zile pentru jeleri. O înăsprire a situației iobagilor intervine în 1769 prin regulamentul urbarial „Certa puncta” care, în loc să reducă numărul zilelor de robotă, îl menține la patru zile pe săptămână, dacă au pământ și gospodărie, și la o zi pentru jeleri lipsiți de aceste mijloace de producție.

Nemulțumirile și plângerile adresate baronilor, deveneau din ce în ce mai dese. Marian Crișan din acest sat, supus al baronului Ioan Bornemisa, se plângea de obligațiile pe care țăranii le au față de acesta;

„Slujbele sunt de neîndurat, vara țineau cu bărbat, cu femeie, cu vite, toată săptămâna, iarna, patru zile pe săptămână, iarăși bărbat, femeie și vite. Nu le rămâne timp nici măcar să meargă la moară, să macine făină pentru pâine pentru ei și copii. Dacă vreunul din supuși, fiind la strâmtoare, părăsea lucrul în acest timp, primea 25 de băte și 8 zile de arest. La arestarea lui, domnul le-a luat tot ce au avut și nu le-a dat înapoi nimic”.

Înainte de a fi înfrântă răscoala de la 1784, preotul numit Popa Ioan din Ilia, anunță autoritățile că „nelegiuții din Bretea Mureșană, conduși de cei trei Popa Zaharia, Marian Crișan, Onu Nuț, au năvălit în Ilia și au pustiit casele lui Petru Albuț și Francisc Gotzam. Lui i-au poruncit aspru ca, sub pedeapsă prin tragere în țepă, să nu aibă nici o corespondență cu nobilii și nimeni să nu îndrăznească să citească ori să scrie scrisori, sub pedeapsa tăierii limbii și mâinilor. Nu li s-au putut cu nici un fel împotrivi, căci, pe lângă cei cu pistoale, erau cu puști ceilalți toți, cu lănci, cu băte, cu securi. Pe ei au vrut să-i omoare pe toți, i-au amenințat și cu foc.”

La sfârșitul răscoalei, printre cei arestați sunt amintiți Popa Zaharie, preotul unit din Bretea, fiul preotului din Bretea Mureșană împreună cu tatăl său, tot preot. Cei arestați se plâng de abuzurile soldaților și ale stăpânilor și de lucrurile care le-au fost luate: „Astfel, preotul unit Popa Zaharia din Bretea se plânge că dragonii din regimentul Wurtemberg i-au luat 14 și 3/4 florini ungurești, și o șea, o căciulă și tot ce au mai găsit în cameră”.

O mare agitație a cuprins în acea vreme cercul Ilia. Aici, era un focar care era gata să reizbucnească răscoala. Preotul neunit Popa Ioan din Ilia a primit poruncă privind liniștirea răscoalei scrie el la 30 noiembrie.

În satul Bretea Mureșană, țăranii cărora în 1845 li se luase cu forța o bucată de pământ numită Șideașca, în 1848 în urma Adunării de la Blaj ocupă pământul pe care-l deținuseră, fapt pentru care la fel sunt bătuți.

Tot în anul 1848 Ioan Orbonaș îl înștiințează pe A. Șaguna despre execuțiile militare, despre amenzile aplicate satelor Bretea Mureșană,

Cuieș, Bacea, și despre faptul că numeroși țărani sunt bătuți, iar patru dintre ei sunt arestați și închiși la Deva.

La 3 aprilie 1772, căpitanul Gredorovics Pal se adresează Prefectului Comitatului Hunedoara, cerând transferarea încartiruirii jandarmeriei de la Lăpușnic și Leșnic la Gurasada și Bretea Mureșană. După informațiile din acea vreme, din Bretea Mureșană fugiseră 28 țărani.

Revoluția din 1848 a marcat o etapă importantă în procesul dezvoltării Transilvaniei, a modernizării ei, Societatea feudală primise o grea lovitură făcând imposibilă o întoarcere la vechea stare de lucruri.

Dacă anii 1848 - 1849, au răvășit multe sate, în Bretea Mureșană nu s-au semnalat devastări sau incendieri, nici de revoluționarii maghiari și nici de către cei români. Familia Nagy Szent Gerlițe avea legături morale și familiale cu românii din sat. La vremea izbucnirii revoluției, familia Nagy și-a luat angajamentul să intervină dacă revoluționarii maghiari încearcă să aducă vreo vătămare populației române din Bretea Mureșană. De asemenea, conducătorii obștii comunității române s-au angajat să apere familia Nagy de orice atac venit din partea moșilor conduși de Avram Iancu.

Nagy Albert, cunoscut în satul Bretea Mureșană „Berții” drept recunoștință s-a căsătorit legal cu o româncă ortodoxă – Popa Maria. Fata acestora s-a măritat cu meșterul pălărier Szegedi Bella, stabilit în Bretea Mureșană, Familia „Berții” au mai avut un fiu, pe Albert. După moartea mamei lor, copiii au fost crescuți în spiritul și limba neamului maghiar. Maria Popa Nagy a rămas până la moarte româncă ortodoxă și a fost înmormântată în cimitirul ortodox și nu în cel catolic familial din locul situat sub Măgura Sârbiului. Fiul ei a ridicat o cruce din marmură roz cu următoarea inscripție „Aici odihnește Maria Nagy, născută Popa, născută în 1829, răposată în 1871. Fie-i țărâna ușoară”.

Nagy Albert II (fiul Mariei Popa) a fost administrator pe moșia prințului Esterhagii și a luat în căsătorie pe Maria Luiza Franka. I-a avut pe Albert III junior și pe Laslo care a fost locotenent de husari, dar la începutul primului război mondial, acesta a căzut pe frontul rusesc în Galiția. Corpul său a fost adus la Bretea Mureșană și așezat lângă tatăl său Berți-Albert II, în cavoul-capelă familial din preajma conacului, și se spune că după anii 1950 sicriile au fost jefuite.

Între anii 1865-1875 Bretea Mureșană a fost sediu Plasei Ilia.

Războiul de la 1877-1878 pentru cucerirea independenței a avut un mare ecou și în Transilvania. Mulți transilvăneni au trecut munții să lupte în armata română, în acest scop, făcându-se liste de subscripție în bani, alimente sau îmbrăcăminte. Preotul Alexandru Olariu a scris suma de 1 florin.

În primul război mondial din 1914-1918, din Bretea Mureșană, mulți feciori și bărbați tineri, au trebuit să lase acasă părinți și tinere soții, unii dintre ei au căzut pe câmpul de luptă. Acestor eroi li s-au adăugat alții în cel de-al doilea război mondial. Undeva din „Drumul Țării” pe una din ulițele satului, există un monument cu numele acestor eroi. Iată că satul cu locuitorii de ieri și de azi, cinstește memoria eroilor căzuți și mai mult, în fiecare an, la acest monument se oficiază o slujbă de pomenire, ca un pios omagiu adus celor căzuți pe câmpul de luptă, la care iau parte elevii școlii generale de 4 ani, locuitori ai satului, care împodobesc monumentul cu flori și dau de pomană pentru sufletul celor ce n-au avut parte să ajungă anii bătrâneții și nici să fie înmormântați în cimitirul satului.

Câteva date statistice despre populația satului.

Din datele statistice ale Recensământului din anul 1857, satul Bretea Mureșană, era al treilea ca număr de populație, după Ilia și Brâznic, având la acea dată 579 locuitori și 113 case, din care, bărbați 296 iar femei 283. Populația după vârstă; bărbați până la 5 ani – 58, de la 6-13 ani – 46, de la 14-23 ani – 78, de la 24-39 ani – 66, de la 40-59 ani – 37, iar peste 60 de ani – 11

Femei; până la 5 ani – 46, de la 6-13 ani – 55, de la 14-23 ani – 66, de la 24-39 ani – 67, de la 40-59 ani – 42, iar peste 60 de ani – 9.

După religie: 566 persoane erau ortodocși, 3 romano catolici, 6 reformați, 6 izraeliți. Populația după starea civilă: bărbați – 179 necăsătoriți, 110 căsătoriți, 7 văduvi; Femei – 154 necăsătorite, 111 căsătorite, 20 văduve.

Populația după ocupație: proprietari de pământ – 95, industriași – 2, muncitori necalificați – agricultori – 37, lucrător în industrie – 1, zilieri – 14, alte categorii – 43, cât și 389 femei și copii sub 14 ani.

Casele din acea vreme erau acoperite cu paie și dispuneau de o cameră mare, cu „meșter grindă la mijloc” cu pereți ziși „groși”, iar unele case aveau pereți din „grădele”, care se muruiau, apoi se văruiau cu var.

La recensământul din anul 1880, Bretea Mureșană avea o populație de 553 locuitori și 146 case, acum se observă că a sporit numărul caselor cu 33 și a scăzut numărul locuitorilor cu 26 persoane. Din totalul populației 541 erau ortodocși, 2 greco-catolici, 10 romano-catolici. După limba maternă 511 erau români, 2 maghiari, 6 germani, 9 alte naționalități, 1 străin, 24 cu limba maternă necunoscută. Alfabetizați; un număr de 89 locuitori.

Recensământul din anul 1900, găsește satul Bretea Mureșană într-o situație de evoluție demografică îmbunătățită, numărul locuitorilor a ajuns la 667, sporind cu 104, a caselor la 149, iar a suprafeței agricole la 2138 iugăre, fiind după satul vecin Sârbi cu cea mai mare suprafață de pe teritoriul comunei.

După limba maternă 626 erau români, 34 maghiari, 6 germani și 1 alte limbi.

După religie 622 erau ortodocși, 5 greco-catolici, 24 romano-catolici, 10 reformați, 16 izraeliți. Din totalul populației 335 erau bărbați și 332 femei. Populația, după starea civilă; 362 necăsătoriți, 260 căsătoriți, 45 divorțați. Din totalul caselor 145 erau construite din lemn și altceva, doar 4 erau construite din piatră. Anul 1900 a fost primul recensământ când a înregistrat 3 case acoperite cu țiglă, 29 cu șindrilă și 117 cu trestie. Tot cu acest recensământ, înregistrăm că din totalul populației, 211 știau să scrie și să citească, iar 64 știau ungurește.

Populația după vârstă avea următoarea componență: până la 5 ani – 106, de la 6-11 ani – 102, de la 12-14 ani – 49, de la 15-19 ani – 73, de la 20-39 ani – 183, de la 40-59 ani – 123, peste 60 de ani – 28.

Anul de recensământ 1910 ne aduce cifre superioare tuturor perioadelor recenzate până la această dată. Astfel, numărul locuitorilor a ajuns la 762, iar al caselor la 177. După limba maternă existau 705 români, 54 maghiari și 3 germani. Numărul celor din rândul ortodoxiei

era de 704, romano catolici erau 17, reformați 35, iar 6 erau izraeliți. Din totalul locuitorilor 402 erau bărbați, iar 360 femei. Populația după starea civilă se exprima în următoarele cifre: 399 necăsătoriți, 319 căsătoriți, 44 văduvi. Din totalul locuitorilor 217 știau să scrie și să citească, iar un număr de 86 persoane știau ungurește. Populația după vârstă; până la 5 ani – 157, de la 6-11 ani – 97, de la 12-14 ani – 34, de la 15-19 ani – 69, de la 20-39 ani – 107, de la 40-59 ani – 156, iar peste 60 de ani – 42. După douăzeci de ani, adică, în 1930, recensământul general al populației, ne arată că în satul Bretea Mureșană existau 777 locuitori, 381 bărbați și 396 femei, iar numărul caselor era de 204.

Recensământul din 15 martie 1966, găsește satul Bretea Mureșană cu o populație de 844 persoane, cu 67 de suflete mai mult decât în 1930, din care; 426 erau bărbați și 418 erau femei. După limba maternă erau 843 de români și 1 german. Populația la acea vreme, era destul de activă, un număr de 615 persoane aveau o activitate; 76 lucrau în industrie, un număr de 9 persoane în construcții, 388 în agricultură, 26 în comerț, nu mai puțin de 10 persoane activau în învățământ, cultură, sănătate, iar 106 în alte diferite domenii. Statistic, recensământul din anul 1966, ne arată că din numărul de 727 persoane, una era absolvent al unui institut de învățământ superior, 6 persoane erau absolvente de liceu, 9 persoane a unor școli medii tehnice, 31 persoane erau absolvenți de școli profesionale și de meserii, 45 de persoane erau absolvente a școlii generale de 7 și 8 ani, iar alte 635 de persoane au absolvit doar școli primare.

Viața satelor în urmă cu sute de ani, n-a fost nici simplă și nici ușoară. Nici satul Bretea Mureșană, n-a fost scutit de diferite forme de posesie și de stăpânire a pământurilor de către seniori, baroni și nemeși, care lăseau pe mai departe averile, fiilor și nepoților, rudelor apropiate. Astfel, seniorul din Ilia, Giurh din familia lui Akoș a deținut satul până când moșia ajunge la familia Bethlen, iar mai târziu, în stăpânirea lui Rakoți, iar din anul 1661 în stăpânirea familiei Apofi, mai târziu devine stăpân baronul Boremisa Ioan, fiii și nepoții săi Ignat, Iosef, Pal, Ianoș pe o durată destul de lungă de ani, până în 1918, când moșia este expropriată de statul român. Dintre familiile de nemeși, amintim pe Szent,

pe Neagy Iosef, ai căror urmași Albert I, Berți II și fiul Albert III, zis junior, dețineau o moșie de circa 150 de iugăre de teren și conacul și parcul din fața „Drumului Țării”. Un alt nemeș Goro Nicolae deși locuia în Ilia deținea aici 150 de iugăre de teren, ce se întindeau din locul numit Boican, până la Mureș, vecin cu familia Nagy. Pe locul de sub Măgura Sârbiului se întindea via cu teasc și pivniță. Medicul de circumscripție Iancso a avut și el pământ în satul Bretea Mureșană.

PORTUL, O LUMINĂ NEPERITOARE

Portul atât bărbătesc cât și cel femeiesc, din satul Bretea Mureșană nu diferă prea mult față de cel din satele vecine, chiar în multe cazuri, se aseamănă izbitor de mult. Costumul bărbătesc se alcătuiă din cămașă, izmene, cioareci, cojoc, laibăr, curea lată, prinsă peste brâu, șubă, burcă, bundă, opinci, bocanci, cizme, pălărie, căciulă, straiță. În orice gospodărie țărănească, nu lipsea războiul, așa că, în primul rând se țesea materialul de cămașă din fuior de cânepă, mai târziu fuiorul de cânepă era amestecat cu firul de bumbac, care făcea cămașa mai moale și mai ușor suportată de corp. Cămașa nu era prea lungă, puțin rămânea afară de sub șerpar, dar destul de largă și cu mâneci prinse în manșete înguste cu nasturi și cășițe. Gulerul cămășii era mic, uneori dublu și se incheia cu nasturi.

Izmenele se confecționau din același material, erau destul de largi și de lungi, pentru a nu ajunge sub opinci sau bocanci, se prindeau sub genunchi cu o năframă îngustă. Iarna, izmenele se înlocuiau cu ȋtari sau cioareci, de obicei se confecționau din lână albă și erau bine strânși pe picior.

Vara, peste cămăși se puneau laibere de culori mai mult negre, cu pieptare bine asortate. Șubele își făceau apariția în sezonul rece, acestea erau făcute din pănură groasă țesută în război. Tot în perioada de iarnă, se purtau și bunde din piei de oaie, când ningeă și cădea

*Un sătean
în port
popular*

lapoviță, bunda se purta cu blana în afară, iar pe vreme de ger, se purta cu blana înăuntru. Ca încălțăminte, mai frecvente erau opincile din piele de vițel, care se legau pe picior cu nojițe, acestea se protejau cu unsoare sau seu de oaie. Unii dintre locuitori se încălțau în unele perioade cu bocanci sau cizme.

Pălăriile cu boruri largi, cât și căciulile din blană de miel, făceau parte din „Garderoba”, bărbaților.

Despre portul femeilor se poate spune că este unul dintre cele mai frumoase din județul Hunedoara, unele lăzi de zestre mai păstrează și astăzi, aceste nestemate ce se compun din cămașă, poale, rochie, cătrânță, cojoc, opreg, șubă, cișcineu, opinci sau cizme din piele. Cămașa avea croiul tradițional, materialul fiind din cânepă, in sau bumbac țesut. Cămașa era lungă și largă, cu mânecile largi și cu pumnari înguști. Cămășile ce se purtau în zilele de sărbătoare, erau frumos dichisite, cu cipcă pe marginea manșetelor, iar pe piept avea tot felul de cusături cu modele de ață din mai multe culori.

Femeile, peste cămașă purtau laibere de catifea neagră sau maro împodobite cu modele mărunte cusute cu mărgelile mărunte sau cu mătase.

Poalele se făceau din pânză albă de care se prindea cipcă albă pe tiv.

Rochia era la fel largă și se confecționa din cânepă țesută sau din alt material, de diferite culori, predominând albastru, roșu, bordo, negru. Bretencele, mai ales de sărbători, îmbrăcau rochii plisate, care din care mai arătoase. Peste rochii, în partea din față, purtau o cătrînță, de obicei colorată, de sărbători se purtau cătrînțele plisate pe margini având cusută o dantelă de culoare neagră. Pe cap, purtau cișcineu legat sub barbă sau la spate.

Iarna, pe timpul rece, se purtau cojoace din blană de miel, fără mâneci sau șube lungi, albe. Cișcineul ce se purta iarna, era din lână, (ștrincănit) cu ciucuri lungi, care se purta chiar peste unul subțire.

Despre costumele populare, acestea se purtau rar, mai ales la ocazii deosebite, la diferite programe artistice de către fete și băieți. Costumul popular avea influențe ardelenesti din zona Orăștiei și a Sibiului.

OCUPAȚIA BRETENILOR

Aceasta nu diferea față de cea a satelor vecine, la bază fiind agricultura, lucrarea pământului, unii având mai mult, alții mai puțin, aceștia din urmă fiind nevoiți să lucreze „în parte” pentru a câștiga traiul vieții. Bretenii s-au îndeletnicit și cu creșterea animalelor, în deosebi a vacilor de lapte, asta și datorită faptului că aveau o suprafață bună de pășune și a plantelor furajere ce le cultivau. Pe piața Devei, puteai vedea, mai ales în zilele de miercuri și vineri, zeci de bretence cu lapte, brânză, smântână de vânzare.

La Bretea Mureșană CAP-ul a luat ființă destul de repede, printre primele în județ, pe 11 iunie 1950. De atunci, țăranii au rămas doar cu câte 0,30 ha., în folosință, restul pământului cât și a animalelor și uneltelor agricole, fiind predate la CAP. Suprafața agricolă în folosință era în anul 1978 de 708 ha, iar suprafața arabilă de 480 ha. Sectorul zootehnic, din același an 1978, înregistra 368 taurine, 13 cabaline și 7 porcine.

Câteva din obiectivele economice și societăți comerciale

O vreme, în preajma satului Bretea Mureșană a funcționat Balastiera, de unde, datorită faptului că apa încetinea mult pe acea porțiune cu curbe, se extrăgea pietriș, balast și nisipuri fine. Lucrau aici excavatoare puternice care încărcau materialul direct în camioane.

În anul 1991 este înființată SC Ardeleana Construcții SRL – patron fiind Ardelean Mircea – care își încetează activitatea în anul 2003. În anul 1993 ia ființă SC Casnica „Claudia”.

De asemenea, au luat ființă o serie de Magazine ABC.

Mai amintim SC Sorca Tehnofram SRL, SC Sava Company SRL, cât și SC Ludi Prest SRL Import-Export patronată de Ludoșan Ioan.

INSTITUȚIILE STATULUI

ȘCOALA

Datele de când au funcționat învățători în satul Bretea Mureșană și de când s-a pus temelia unei școli, a unei clădiri corespunzătoare, le-am cules din „Contribuții la monografia satului Bretea Mureșană”, cât și

din Condica parohiei ortodoxe române pe care a lăsat-o ca o mare și demnă mărturie peste timp preotul Romul Iacob. Spicuiim din aceste valoroase documente că „Din vremi străbune Bretea Mureșană a avut o școală foarte veche, în ultima vreme 1930-1932, proptită în bărne. Aici au funcționat vechii învățători confesionali, numai suflet și inimă.

Ei nu aveau multe cunoștințe, dar predau scrisul, cițitul, cele patru operațiuni aritmetice, câteva cântări și pilde cu bune moravuri practice pentru viață. În anii 1932-1933 s-a clădit actualul local de școală cu două săli de clasă mari, spațioase, cu cancelarie, arhivă și cele necesare bunului mers al învățământului... Deși îmbătrănită, școala este renovată periodic cu sprijinul comunității și a primăriei din Ilia. Iar prinde bine și o bibliotecă. Nădăjduim că acest lucru nu ar fi imposibil dacă și cadrele didactice (tinere și inimoase)ce-și desfășoară activitatea în prezent ar dori acest lucru.

Tabel nominal cu învățătorii care au funcționat în satul Bretea Mureșană din anul 1850.

1. Dehel David	din Gurasada	între anii 1850-1869
2. Olariu Alexă	Tătăraști	1865-1875
3. Iuga Nicolae	Brâznic	1879-1900
4. Părvu Iosif	Lăsău	1900-1905
5. Răsădeanu Constantin	Seitin	1905-1928
6. Beu Septimia	Sibiu	1928-1931
7. Iacob Eufimia	Ilia	1931-1940
8. Becu Doloroza	Pitești	1940-1941
9. Giua Traian	Târnăvița	1940-1941
10. Bozan Sevastian	Sulighete	1934-1935
11. Buda Dumitru	Ilia	1935-1938
12. Popa Cornelia	Hărtăgani	
13. Porumb Maria		
14. Poantă Gheorghe		1953
15. Crișan Viorel	Bretea Mureșană	1945-1960
16. Olariu Elena născută		
Mihăilescu	Pitești	1950-1981
17. Mica Asinefta		1968

18. Căci Maria, căsătorită Sav	Breteia Mureșană	1968-2001
19. Căceu Crișan Teodora	Târnavă	1981-1987
20. Ene Lucica născută Farcaș	Breteia Mureșană	1996
21. Lucia Greti, născută Ardelean	Breteia Mureșană	2001
22. Carole Ana Maria		
23. Marcu Liana		2001
24. Erbâncă Luminița		2002
25. Ionescu Daniela		2003

În anul școlar 2003-2004 au fost înscriși 23 de elevi.

În satul Bretea Mureșană funcționează și o grădiniță de copii în incinta școlii.

Căminul cultural a fost construit imediat după înființarea CAP-ului, în anul 1952, aici desfășurându-se serbările elevilor, a preșcolarilor, într-o vreme sala mare ținea loc și de cinema. S-au organizat și alte petreceri baluri, nunți, botezuri, sărbători ale majoratului.

BISERICA

Despre lăcașul sfânt și despre preoții care au slujit în satul Bretea Mureșană, am procedat la preluarea datelor din „Contribuții la monografia satului Bretea Mureșană”, la bază stând monografia scrisă de pr. dr. Iacob Romul. În cimitirul din deal (catolic și reformat unguresc) se pare că s-a găsit o modestă mănăstire

Biserica veche din secolul XVII

ortodoxă pe care țaranii o numeau bisericuță. Mănăstirea bisericuță a fost distrusă în perioada 1762-1764, când, la ordinul împărătesei Maria

Tereza, generalul Bucov a distrus cu tunurile peste 300 de biserici ortodoxe din Transilvania...

Paralel cu mănăstirea – bisericuță a fost construită o biserică din lemn (bârne de stejar) având pictură pe lemn și pânză. Din descifrarea „pisaniei” de către cercetătorul profesor Atanase Popa din Cluj, data construirii este anul 1650.

Conform tradiției, biserica se afla în mijlocul satului, dar se pare că satul a fost ars de turci în 1479 și 1658. De asemenea, satul a suferit și în timpul războiului dintre „Curuți și Lobonți” între anii 1703-1713. În aceste condiții, poziția satului s-a tot mutat, ajungând, în final, pe actuala locație, în timp ce biserica a ajuns din centru satului, în cimitirul satului.

În 1868-1869, la stăruința pretorului Alexandru Herbai din Dobra, s-a clădit o nouă biserică de zid, în timp ce biserica din cimitir a fost distrusă datorită faptului că nu s-a montat acoperișul.

În 1913, la stăruința episcopului Olariu Avisalion, biserica a fost refăcută; s-a înlăturat lemnul putred, a fost micșorată și s-a acoperit cu țiglă. Din 1913, biserica din cimitir a fost folosită numai când biserica din sat era în reparație (zugrăveli) capitală, în timpul postului mare sau în a doua zi de Paști când se ieșea la morminte și se făcea pomenitul morților...

Iată ce spune „Pisania” bisericii:

„Această sfântă biserică greco-răsăriteană s-a ridicat spre mărirea lui Dumnezeu, în zilele înaltului împărat și mare principe al Ardealului Francisk Iosif I, cu binecuvântarea excelenței sale Mitropolitul Andrei Baron de Șaguna, a prea onoratului domn protopop Ioan Orbonaș, prin neobosita stăruință a preonoratului Alexandru Herbai jude (pretor) cercual, a lui Ioan Brâznican, jude (primar) comunal și tutore al tutorilor, Gheorghe Josan, acesta a dăruit locul, Ignat Crișan, Mihai Crișan, Mihai Duba, Mihai Sonoc, Ilie Hui și Petru Petrescu; prin spezele locuitorilor comunei Bretea și a altor binefăcători s-au gătat și sfințit în anul 1869”.

Din arhiva parohială, în special din „Protocolul cununaților” începând cu anul 1811, și din „Protocolul morților” din 1851, reiese că parohia Bretea Mureșană a fost prea puțin parohie de sine stătătoare și

independentă, cu preoți locali aleși de popor, care au locuit în localitate. În cea mai mare parte a timpului, a fost administrată de preoți din jur, în special din satele Sârbi, Brănișca, Ilia sau Bacea.

Ca parohie independentă, datează numai din anul 1909, când locuitorii se obligă să-l susțină pe preot, dându-i o măsură (30 litere) de bucate anual, precum și folosirea cimitirului și a pământului de la „Ogor”, în suprafață de 3 iugăre (2 ha).

Mai jos, „Dipticul” sau „Pomelnicul” preoților parohi și administratorilor parohiali care au slujit în Bretea Mureșană începând cu anul 1811, odată cu venirea primului episcop român ortodox Vasile Moga de la Sibiu:

- 1811-1844 - preot Simion Farcaș, paroh în Sârbi;
- 1844-1852 - preot local Petru Farcaș;
- 1852-1857 - preot Dimitrie Ratz din Bacea;
- 1857-1859 - preot local Sârbovici Teodor;
- 1859-1860 - preot Mihail Moiescu din Brănișca;
- 1860-1864 - preot Lazăr Perian;
- 1864-1865 - preot Ioan Orbonaș din Ilia;
- 1866-1876 - preot Arcadie Olariu din Sârbi. Sub administrația lui s-a clădit noua biserică din Bretea;
- 1876-1883 - preot local Alexie Olaru
- 1883-1885 - preot Arcadie Olariu;
- 1885-1898 - preot Ioan Olariu din Sârbi;
- 1898-1904 - preot Arcadie Olariu
- 1904-1907 - preot Serafim Olariu din Brănișca;
- 1907-1909 - preot Emil Miclea din Brănișca;
- 1909-1917 - preot titular și statornic Longhin Poenaru, născut în satul Podele.
- 1917-1918 - preot Serafim Berariu, paroh în Bejan și Brănișca;
- 1918-1929 - preot Gavril Simedrea, născut în Buzeștii de Sus;
- 1929-1931 - preot Ioanichie Oprean din Boz - Târnăvița;
- 1931-1969 - preot dr. Romolus Iacob din Gurasada. Studiază la Academia Teologică din Sibiu (1923-1927), iar între anii 1927-1931 studiază dreptul la Cluj unde își dă și doctoratul cu o teză din domeniul dreptului bisericesc.

- 1949-1950 – preot Septimiu Iuga, paroh în Vorța;
- 1950-1968 – preot dr. Romulus Iacob;
- 1968 – prezent preot local Miclea Mircea.

Între anii 1940-1941 Traian Giura a organizat și a condus corul satului, având în repertoriu atât cântece patriotice și populare cât și cântece religioase.

Din cele mai vechi timpuri, satul Bretea Mureșană și-a păstrat tradițiile și obiceiurile și chiar pe parcursul anilor, au dat acestora noi frumuseții și noi valențe. Locuitorilor de aici, le-a plăcut viața, au știut să sărbătorească marile izbânzi ale satului, ale celor tineri și ale celor vârstnici. Unirea într-o familie a doi tineri s-a făcut prin nuntă și ce nuntă, care a ținut două zile și două nopți. Cu invitarea tuturor neamurilor, vecinilor și a pretenilor, cu o săptămână - două înainte de a avea loc evenimentul, vornicul, avea un important rol, atât la chematul la nuntă, cât și în timpul desfășurării ospățului, că așa-i se spunea înainte vreme. N-o să insistăm pe pregătirea nunții, a modului cum își pregătea mireasa hainele pentru marele eveniment, nici pe cea a mierului, ci pe faptul că nunta era ceva sfânt pentru satul Bretea Mureșană, nimeni nu concepea să nu însoțească nuntașii la cununia religioasă a mirilor și nimeni nu concepea să nu-și boteze copii la timp. Nunțile la breteni nestinse lumini în suflete, murmure călătoare în timp, amintiri ce vor rămâne ca niște sărbători ale fericirii.

Se spune că în preajma anilor 1930, în satul Bretea Mureșană s-a înființat un grup de dansatori, din băieți și bărbați tineri, care dansau „Călușarul” un dans apropiat cu cel al călușarilor de azi. Dansatorii aveau cămăși albe, largi și erau încinși peste mijloc cu brâu tricolor. Acest grup de dansatori, a durat doar câțiva ani, după care a rămas ca o amintire frumoasă a timpului.

De sărbătoarea Crăciunului, satul Bretea Mureșană, trăia clipe înălțătoare și sigur le mai trăiește și astăzi. În noaptea Ajunului de

Crăciun, atât bărbații tineri, cât și cei vârstnici (era mare nevoie de aceștia din urmă, fiindcă știau colindele) cu o dubă fiecare la piept, însoțiți de muzică, porneau din casă în casă. Pregătirile și repetițiile începeau imediat după lăsarea postului de Crăciun. Atunci se stabilea gazda și vătaful dubii, după care se arvunea muzica, apoi, începeau repetițiile la un repertoriu destul de bogat de colinde, fiindcă, niciodată nu se știa ce pretenții o să aibe gazda la care ajungeau colindătorii.

Umblatul cu duba dura până la ziuă, adică în dimineața de Crăciun. Seara, în prima zi de Crăciun dubașii se întâlneau la „jocul colacului”, la care fetele care au slobozit dubașii în casă intrau fără să plătească vreo taxă.

Serii de Crăciun îi dădeau frumusețe nu numai dubașii, ci și tinerii

Crăieși, cărora abia le-a mijit mustața. Echipa de Crăieși era formată din patru crai: Irod (împărat), Melhior, Voltezar și Gașpar, un popă și un cioban. Cei patru erau costumați în cămăși albe și lungi până la genunchi, largi, cu mâneci largi fără manșete. La poala cămășii, la mâneci și la guler aveau

Instrumentiștii satului

cusute cu ață neagră modele mărunte. Peste cămașă era prins un batic mare, viu colorat, cu flori mari, cu ciucuri negri și lungi pe margini. Pe batic aveau cusute funde din panglici de diferite culori: roșii, albastre, roz, albe.

Pantalonii crăieșilor erau croiți, prinși sub genunchi cu o moliteră croșetată din lână în culori asemănătoare cu cele din batic.

Pe cap, Crăieșii purtau un căceu înalt împodobit cu hârtie colorată și cu fire de lame lungi. Craii țineau în mâini săbii de metal, cu care se duelau în timp ce colindau sau dialogau toți în cor sau individual: Irod împărat, Voltezar, Melhior sau Gașpar. Un rol aparte îl avea popa și ciobanul îmbrăcat cu o țundră de cioban lungă, mișoasă și grea, iar în

mână ducea un toiag. Popa era îmbrăcat cu o haină neagră, avea mustăți lungi și barbă albă, iar în mână ducea o cruce mare din lemn și o carte învelită în negru cu semnul crucii pe ea. Crăieșii, erau primiți cu multă așteptare de către toate gazdele caselor satului, fiindcă tinerețea și frumusețea acestora, dă dovadă de sărbătoare creștinească.

Sigur, în existența satului, se mai cunosc multe alte alese obiceiuri legate de o serie de sărbători din timpul primăverii, a verii, toamnei și a iernii, cum ar fi ziua de 23 aprilie (sfântul Gheorghe, de Sânzâiene, de postul paștelui, a Anului Nou.)

Nu putem a nu aminti despre un nume drag celor ce adoră cântecul popular: Augustin Oană, un mare doinitor venit în satul Bretea Mureșană, din satul Căbești pornind să cânte pe vremea când făcea naveta cu trenul la Hunedoara, unde era angajat. Pe acea vreme, de la fereastra vagonului, mai ales în gări, unde trenul făcea popas de câteva minute, doinea de mama focului. Mulți l-au ascultat și s-au minunat de vocea sa aidoma cu a lui F. Fărcașu și nu după prea mult timp, a ajuns la ansamblul Ciocârlia din București, cu care a dat multe spectacole în localitățile țării și a făcut imprimări la radio. De o vreme, nu i-am mai auzit vocea cântărețului drag și zău, îmi este dor de-al asculta.

Această monografie a satului Bretea Mureșană este o oglindă în care am putut privi și privirea a rămas o vreme acolo, după care am scos-o la lumină aprinsă de fericire și bucurie că dorința noastră s-a realizat

CUIEȘ

Satul rupt dintr-o poveste...

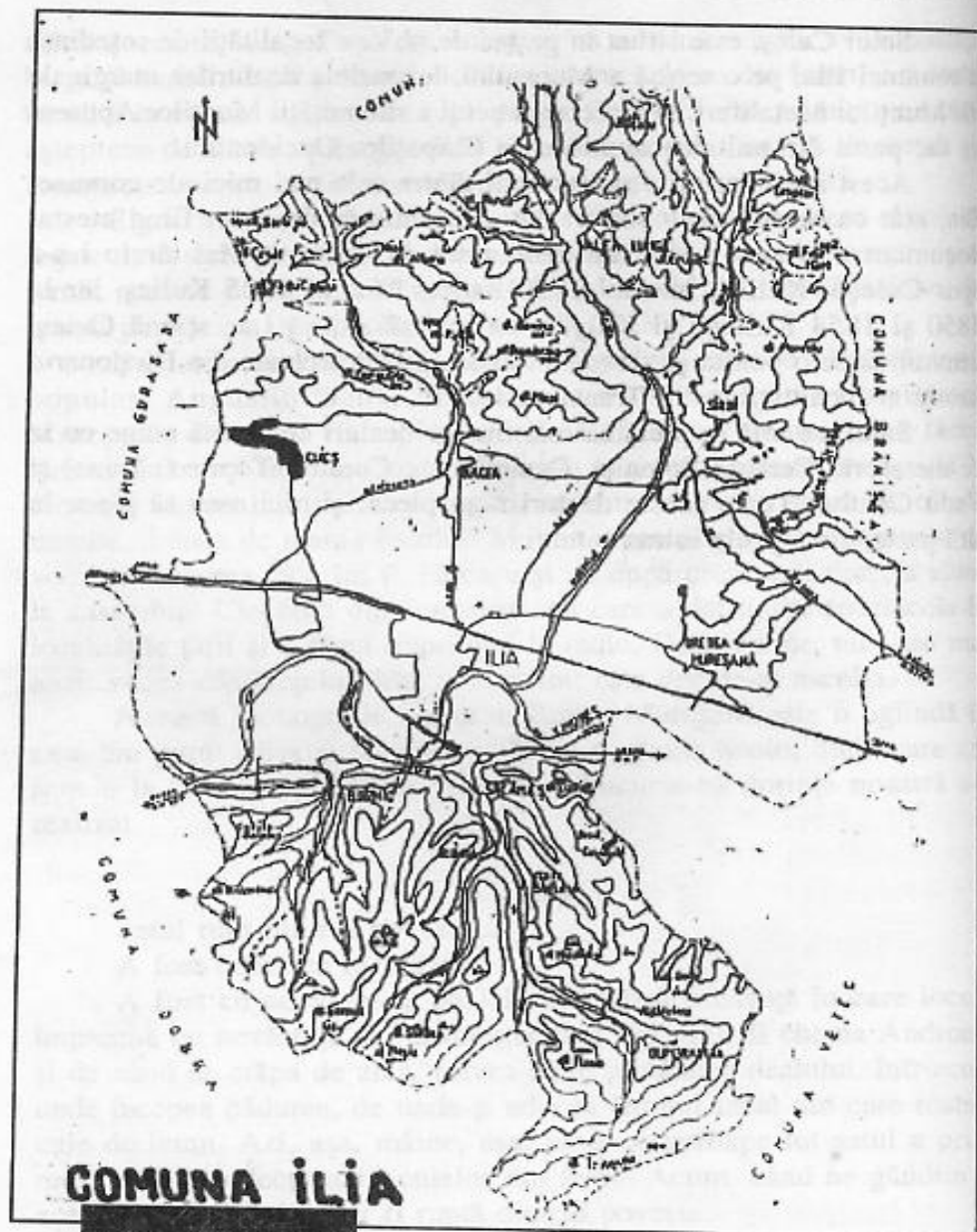
A fost odată ca niciodată...

A fost cu adevărat la poalele unui deal o căsuță în care locuia împreună cu nevăstuța sa, un meșter tare priceput. Îl chema Andronic și de când se crăpa de ziuă, privea către jumătatea dealului, într-acolo unde începea pădurea, de unde-și aducea lemnul ideal din care rostuia cuie de lemn. Azi, așa, mâine, așa, până ce aproape tot satul a prins meșteșugul confecționării cuielor din lemn. Acum, când ne gândim la această meserie parcă ar fi ruptă dintr-o poveste.

Satul Cuiș, este situat în partea de N.V. a localității de reședință a comunei Ilia, pe o terasă a Mureșului, la poalele dealurilor marginale ale Munților Metaliferi, munți componenți a subunității Munților Apuseni ce fac parte din unitatea muntoasă a Carpaților Occidentali.

Acest sat a fost și a rămas unul dintre cele mai mici ale comunei Ilia, atât ca număr de locuitori cât și ca număr de case, fiind atestat documentar în anul 1469 sub denumirea de Cunești. Mai târziu i s-a spus Cuișu, Kulus, în anul 1750 Kujes, în anul 1805 Kulieș, iar la 1850 și 1854 Kulieșu și Kulyes, ca mai târziu să i se spună Cuiș, denumirea ce o poartă și azi (denumirile au fost preluate din Dicționarul istoric al localităților din Transilvania).

Satul, se află în preajma mai multor dealuri ce poartă nume cu iz de metaforă: Cerățul, Poienița, Dealu Mare, Curatul, Topile (pășune) și Vadu Calului. Toate aceste dealuri n-au plecat și nici n-au să plece în altă parte, simt și ele inima satului.

COMUNA ILIA
Satul Ciules

LEGENDA SATULUI CUIEȘ

Dacă vizitezi satul Cuiș bătrânii înțelepți ai satului încearcă să susțină că înaintea localității Ilia prima așezare a fost satul Cuiș așezat inițial pe locul numit „Dealul Mare”, deci este o așezare mult mai veche decât a localității Ilia. Legenda locală, uitată de tânăra generație, afirmă că pe „Dealul Mare” s-au descoperit între cele două războaie mondiale – unelte, podoabe, arme și morminte celtice – descoperiri la fel de importante ca și cele de la Balta Șoimuș (județul Hunedoara). De fapt, la sfârșitul secolului al IV-lea î.e.n., dinspre apus pătrund în Transilvania pe Valea Mureșului, celții, care aduc unele elemente de cultură materială (metode noi de prelucrare a fierului, roata olarului). Daco-geții autohtoni, preiau aceste elemente noi și îi asimilează pe celți în secolul al II-lea î.e.n. Datorită celților, în Transilvania se generalizează întrebuințarea fierului, începând cu a doua vârstă a fierului (La Tene). Bătrânii satului spun că celții au preluat și ei de la autohtonii daco-geți diferite obiecte și incinerăția, de aceea pe Dealul Mare s-au descoperit morminte celtice cu tumuli, iar din evul mediu a existat o biserică veche ortodoxă din lemn pe Dealul Mare și câteva morminte. Biserica era atât de veche încât toate cuiile erau de lemn – unii spun că de aici se trage numele satului Cuiș – de la mulțimea cuielor de lemn ale vechii biserici. Alții spun că numele localității vine de la cneazul român Cuișan – care a venit din Banat în secolul al XV-lea în urma victoriei împotriva turcilor la 1479, și-a întemeiat această așezare datorită frumuseții locurilor, a pădurilor de stejar și fag. Ceea ce impresionează la Cuiș este că s-a transmis din generație în generație alături de învățăturile strămoșilor noștri și învățăturile celtice ale druzilor (preoți celți) referitoare la natura înconjurătoare. De exemplu: bătrânii povestesc faptul că stejarul este simbol al puterii, al stabilității, mesteacănul simbolizează un început și aduce noroc; arinul care prezintă particularitatea de a rezista eroziunii apei și când este tăiat lemnul sau devine roșu, este simbol al forței și perseverenței; alunul, simbolizează creativitatea, sursa de unde țâșnesc frumusețea și puritatea; bradul este simbolul sănătății, energiei și vigoarei deoarece se știe că rămâne verde tot timpul anului. Satul Cuiș este un sat pitoresc din vremuri de demult cu un peisaj de vis, unde predomină

liniștea și frumusețea locurilor. Aici se găsește și o biserică ortodoxă considerată monument istoric al Transilvaniei.

(Cercul „Om - Societate” Liceul Ilia)

Locuitorii sunt menționați încă din evul mediu deprinzând un meșteșug propriu acelor vremuri, confecționarea de cuie de lemn de mărime mijlocie, care serveau la construirea corăbiilor, dar și de confecționarea unor cuie mari din lemn pentru locuitorii satului Zam.

Au fost recunoscuți pe plan local, pentru creșterea vitelor mari, pentru care au fost de multe ori premiați la târgurile și concursurile organizate la Ilia de către Centrul de achiziții a animalelor „ORACA”. În îndeletnicirile lor, cuieșenii se ocupau și de cultivarea terenurilor agricole, care se întindeau cu pășuni și păduri, cu totul pe 680 de iugăre. Pomicultura este destul de bine reprezentată, mai ales prin speciile de prun și măr, care în primăvară împodobesc versanții dealurilor, cu ramurile colorate de flori, iar toamna cu aroma fructelor coapte.

Deși, la începutul și la mijlocul secolului XX, aproape fiecare familie a satului Cuiș, avea între 4-7 copii, pe parcurs atât natalitatea cât și numărul locuitorilor s-a micșorat de la an la an.

Mulți dintre tineri – fete și feciori s-au căsătorit în satele vecine: Ulieș, Gothatea, Gurasada sau Ilia, astfel numele specifice întâlnite aici: Orșa, Frenț, Cosa s-au răspândit și în satele vecine.

Date referitoare la populația satului Cuiș s-au găsit începând cu recensământul anului 1857, care ne indică că în acea vreme, satul Cuiș, înregistra un număr de 125 locuitori, din care, bărbați 65, iar femei 60. Case existau în număr de 22, toate păstrau aceleași caracteristici fiind construite din lemn și pământ și cu acoperiș de paie sau trestie.

Populația după vârstă se compunea astfel; până la 5 ani – 11, de la 6-13 ani – 16, de la 14-23 ani – 15, de la 24-39 ani – 12, de la 40-59 ani – 8, iar peste 60 de ani – 3.

Populația după religie cuprindea 125 ortodocși, iar populația după starea civilă înregistra la bărbați: 41 necăsătoriți, 21 căsătoriți, 3 văduvi; iar la femei: necăsătorite 35, căsătorite 21 și 4 văduve.

Populația după ocupație: 20 erau proprietari de pământ, 10 persoane lucrau necalificate, iar 95 reprezentau copii și femei.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Anul de recensământ 1880, situează Cuiеșul într-un mic progres în ce privește numărul locuitorilor care au ajuns la 133, iar cel al caselor la 30.

Populația după limba maternă evidențiază un număr de 131 români și 2 persoane cu limba maternă necunoscută. Numărul alfabetizaților era de 4 persoane.

După o perioadă de douăzeci de ani, în anul 1900, găsim satul Cuiеș în cea mai bună înflorire privind creșterea numărului locuitorilor ajungând la 193, iar cel al caselor la 39. Suprafața agricolă a satului însuma 680 de iugăre unde erau incluse și suprafețele de pășune, dealuri și păduri.

După limba maternă – români erau înregistrați 183, maghiari 8, și germani 2 persoane. După religie 183 ortodocși și 10 romano-catolici.

Populația după vârstă până la 5 ani – 30, de la 6-11 ani – 33, de la 12-14 ani – 10, de la 15-19 ani – 23, de la 20-39 ani – 45, de la 40-59 ani – 38 și peste 60 de ani – 14. Din totalul de 193 persoane, 100 erau bărbați și 93 femei. Populația după starea civilă: 109 necăsătoriți, 78 căsătoriți și 6 văduvi. Casele acoperite cu șindrilă și trestie erau construite din lemn și alte materiale.

Din totalul populației un număr de 15 persoane știau să scrie și să citească, iar un număr de 14 persoane știau ungurește.

Recensământul următor, cel din anul 1910, evidențiază o scădere a populației în satul Cuiеș (de 22 persoane) totalul fiind de 171, iar al caselor de 44. După limba maternă 162 persoane erau români, iar 9 de alte limbi materne. După religie întreaga populație era de origine ortodoxă.

Populația după vârstă se compunea în felul următor: până la 5 ani – 32, de la 6-11 ani – 22, de la 12-14 ani – 9, de la 15-19 ani – 19, de la 20-39 ani – 45, de la 40-59 ani – 29, iar peste 60 de ani – 15.

Din totalul populației 25 persoane știau să scrie și să citească, iar 5 știau ungurește. Numărul populației se împărțea în 85 bărbați și 86 femei.

Populația după starea civilă: 93 erau necăsătoriți, 69 căsătoriți, 9 văduvi. Casele în număr de 44, erau tot din lemn și chirpici; doar una era acoperită cu țiglă, 15 cu șindrilă, iar 28 cu trestie și paie.

La recensământul din anul 1930, populația Cuieșului înregistrează o scădere, coborând la 159 persoane, din care, 80 bărbați și 79 femei. Gospodăriile figurau 41 iar clădiri 49. După această perioadă, populația satului Cuieș, a fost într-o continuă descreștere, fie datorită unor familii ce s-au mutat în alte sate sau localități, fie a tinerelor –băieți și fete care s-au căsătorit în zonele din jur. Așa se face că satul n-a apucat să aibă o școală proprie, copiii fiind nevoiți să învețe la școala satului vecin Ulieș. Satul, n-a avut niciodată cămin cultural, activitatea culturală mărginindu-se doar la cea realizată de elevii școlii primare din satul Ulieș sau uneori a școlii generale și a liceului din Ilia.

Satul, ca toate cele din jur, a trăit necazurile primului și celui de al doilea război mondial, prin bărbații plecați pe front, cum au fost: Ioan Trenț și Miron Trenț, iar Virgil Trenț, Ioachim Orșa și Valentin Cosa, au ajuns prizonieri la ruși, în al doilea război mondial.

O mare parte dintre locuitorii satului Cuieș, au fost membri ai Frontului Plugarilor susținători a lui Petru Groza.

Deși au fost puține familii, unele s-au învrednicit să aibe mulți urmași, așa se face că au existat familii cu 11 copii.

Și satul Cuieș are legenda sa, aproape uitată, poate doar câțiva bătrâni o mai știu, că pe Dealul Mare s-au descoperit între cele două războaie mondiale unelte, podoabe, arme și morminte celtice, descoperiri la fel de importante ca și cele de la Balta Șoimuș. Acest fapt atestă că în secolul al IV-lea, dinspre apus au pătruns în Transilvania, pe valea Mureșului celții care aduc elemente de cultură materială, cum ar fi metode noi de prelucrare a fierului.

Biserica ortodoxă din satul Cuieș este foarte veche, un adevărat monument istoric al locului, unde puținii locuitori se adună în duminică, pentru a se închina în fața altarului și a asculta liturghia, și din dorința de a-și lumina sufletul cu rugăciuni și cu sfânta cruce.

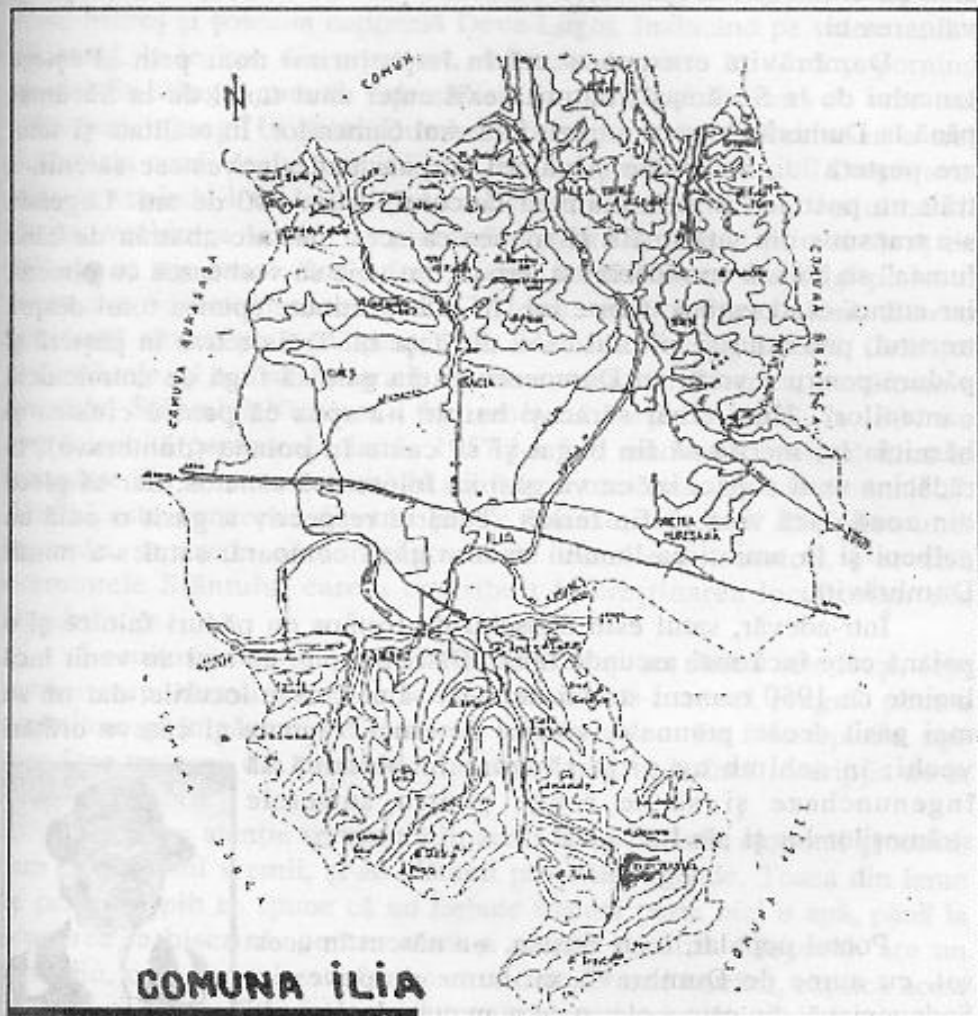
DUMBRĂVIȚA

Sau Dumbrava minunată de altădată, de astăzi și de aici înainte, cât o dori să rămână întru veșnicie.

Sat așezat la poalele Munților Poiana Ruscă, la o depărtare de 28

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

de kilometri de orașul reședință a județului Hunedoara, ce dăinuiește în vreme, de mai bine de 550 de ani, anul de atestare fiind 1453, așa cum îl au și alte sate ale comunei Ilia și anume Bretea Mureșană. În vremurile mai de demult, a purtat mai multe denumiri: Dumbrăvica, Dombrovica, Dumbravica, ca mai târziu, să se numească Dumbrăvița.

Satul Dumbrăvița

LEGENDA SATULUI DUMBRĂVIȚA

Satul este o așezare străveche, cu o istorie milenară, fascinantă, puțin cunoscută și cercetată. Biserica satului este un monument istoric din secolul al XVII-lea, după cum precizează inscripțiile slavone și este un simbol al creștinătății ortodoxe prin vechimea, frumusețea și valoarea ei.

Dumbrăvița era cunoscută în împrejurimi doar prin „Peștera Iancului de la Săcămaș”, datorită existenței unui tunel de la Săcămaș până la Dumbrăvița care a trezit interesul oamenilor. În realitate și satul are peștera lui, cu tunele și galerii surpate unde, povestesc sătenii, a trăit un pustnic cu mult înaintea Iancului, acum 500 de ani. Legenda s-a transmis din tată în fiu și spunea că acest pustnic „bătrân de când lumea” se hrănea cu rădăcini și ierburi, nu voia să vorbească cu nimeni, iar atunci când vorbea, foarte rar, în câteva minute spunea totul despre trecutul, prezentul și viitorul celui din fața sa. Trăia retras în peșteră și pădure pentru a vorbi cu Dumnezeu și era gata să fugă de „nimicnicia oamenilor”. Unui tânăr sărac și harnic i-a spus că pentru cinstea și hărnicia lui merită să fie bogat și să caute în poiana (dumbrava), la rădăcina unui copac, iar ce va găsi să folosească sănătos, dar să plece din zonă dacă vrea să fie fericit. Tânărul respectiv a găsit o oală cu galbeni și în amintirea locului unde a găsit comoara, satul s-a numit Dumbrăvița.

Într-adevăr, satul este deosebit de frumos cu păduri falnice și o poiană care încă mai ascunde taine. Bătrânii spun că aici au venit încă înainte de 1950 oameni străini de zonă să cerceteze locurile, dar nu au mai găsit decât: pumnale, vârfuri de lănci, topoare și câteva brățări vechi; în schimb au uitat să intre în biserică să îngenuncheze și să se roage pentru sufletele strămoșilor lor și ale lor.

Poetul popular, Ioan Buștea, s-a născut în acest sat, cu nume de Dumbravă, cu nume de povestire Sadoveniană, din care a plecat cum au mai plecat mulți

Poetul popular
Ioan Buștea

alții la oraș sau în satele de la șes. Ioan Buștea, a ales localitatea Ilia, acolo, în satul natal rămânând bătrânii de azi, care au jurat că nu pleacă „nici morți”. Și totuși, Ioan Buștea, n-a uitat satul, și-a amintit mereu de acele minunate locuri și chiar mereu pornește într-acolo...

„Plecând din localitatea Ilia, centru de comună, trecând podul peste Mureș și șoseaua națională Deva-Lugoj, înaintând pe valea satului Săcămaș, la ieșirea din acest sat, valea se desparte în două și pornind pe cea din stânga, numită Valea Mică, la o distanță de mers de vreo trei kilometri, ajungi în satul Dumbrăvița. Așezat în depresiunea a trei dealuri, la nord, dealul numit Fața Dealului, la răsărit, dealul Dumbrava, numele venindu-i de la pădurea ce-l străjuiește, iar la sud, dealul numit Duma, vechimea satului se pierde în negura de ani și primul lăcaș de cult, nu se știe exact când a fost ridicat, s-a distrus cu timpul și pe locul acela s-a ridicat în secolul al XVII-lea, un nou lăcaș sfânt. Este o bisericuță situată pe o înălțime, între dealurile Costița, La Vii, Grădiște și Fântânele, și a fost declarată monument istoric. Biserica, purtătoare a hramului Sfântului Nicolae, a fost renovată parțial în 1882, în 1937 i-a fost înlocuită pardoseala, iar în 1957 i-a fost renovat acoperișul fiind în întregime din lemn, construită în stilul tipic românesc „coada rândunicii”. Altarul este conceput din trei pietre imense, iar după dănuirea unei legende, se crede că sub pietrele de temelie a bisericii, s-ar afla osemintele Sfântului care a contribuit la creștinarea locuitorilor din Dumbrăvița.

Locuitorii satului Dumbrăvița au fost și au rămas ortodocși, fapt pentru care, duminica, biserica îi cheamă să-i treacă pragul, pentru rugăciune și împăcare sufletească cu Dumnezeu. Pe frontispiciul ușii care face trecerea din pronaos în naos, se mai vede încă inscripția de la data întemeierii.

De mare atenție se bucură în acest lăcaș de cult, clopotul și toaca, care în decursul vremii, și-au alăturat propriile legende. Toaca din lemn de paltin cioplit se spune că nu trebuie trecută peste nici o apă, până la aducerea la biserică, pentru a nu-și pierde sunetul. Clopotul, are un sunet lin, care curge peste întinderi, locuitorii mai bătrâni, explică acest lucru că ar fi fost fiert în lapte dulce, în timpul primului război mondial,

și că acest clopot, când peste sat s-au așezat nori de furtună, a fost tras și norii s-au împrăștiat și primejdia a trecut. Interesant este și modul cum se trage clopotul, nu din clopotniță, ci de frânghia care se află în interiorul bisericii.

Din satul Dumbrăvița, au plecat pe front și nu s-au mai întors vreodată, tineri bărbați care s-au numit Traian Bocioacă, Roman Buștea, Aurel Feneș, Traian Feneș, Gheorghe Crișan, numele lor este azi de Eroi.

Prin anul 1950, numărul familiilor era în Dumbrăvița de 85, dar de atunci, vreme de mai bine de 50 de ani, numărul locuitorilor s-a micșorat, unele case fiind părăsite sau dispărând de pe vatra satului.

Din cele mai vechi timpuri, preocuparea locuitorilor a fost agricultura și creșterea animalelor, toți fiind gospodari pricepuți, harnici și cu mare dragoste de pământ. Bărbații, nu puțini, se pricepeau în a meșteri lemnul, iar nevestele lor, desăvârșite gospodine, împodobeau interioarele caselor cu tindeie, covoare și alte cusături. Femeile dumbrăvițene aveau mândria lor, țineau ca hainele soților să fie croite și cusute de mâinile lor învrednicite de mare măiestrie. Bărbații, vara, purtau cămașă lungă până la genunchi și izmene largi legate sub genunchi cu o curelușă din piele (făcându-le un fel de buclă sau foi, acestea erau de asemenea croite din pânză țesută în război, în perioada serilor lungi. În picioare, atât bărbații cât și femeile purtau opinci din piele cu gurgui și nojițe (găuri)), prin care erau trecute curele din piele, care se legau pe picior, până către genunchi.

O familie din sat

În opinci, piciorul era învelit în obeală din pănură de șubă sau în ștrânfi lucrați de femei cu ace din lână toarsă. La cingătoare, bărbații, erau încinși cu curea din piele de bovine, în care țineau banii, un briceag sau un cuțit, peste curea îmbrăcau un lăibăr (vestă), dechis în față, făcut tot din pănură. În vreme de iarnă, bărbații se îmbrăcau cu șubă lungă, mai ales pe vreme foarte rece, iar când nu era așa de aspră vremea, își

puneau pe umeri, un căput ce ajungea mai sus de genunchi. Toți purtau cioareci bine strânși pe picior, din șubă albă, cu cămașă lăsată peste ei. Căciula din blană de miel, era purtată din noiembrie până când înfloreau pomii, de aici, încolo, pălăria era cea care se ridica pentru binețe.

Femeile purtau cămașă din pânză țesută care era croită cu măiestrie și împodobită cu culori de ață atât pe mâneci, cât și pe piept, aceste cusături se numeau spăcei, iar pumnarii la mâneci erau încrețiți. La gât, purtau laciță făcută din mărgele mărunte și colorate. Rochia era largă, peste ea, se puneă cătrânța, iar peste brâu femeile erau încinse cu o fâșie lungă (circa doi metri) și lată de 5-6 cm țesută în război, în culori diferite numită brăciră. La hainele de sărbătoare, la poale, pe marginea de jos, era cusută cipcă cu colți mai mici sau mai mari și care se vedeau de sub rochie.

Așa cum spuneam mai la început, ocupația dumbrăvițenilor era agricultura și îngrijirea animalelor. Iată cum se derulau muncile pe anotimpuri în viziunea lui Ioan Buștea; „Primăvara după topirea zăpezii, în zilele cu soare, femeile, albeau pânzele care erau udate din când în când și întinse pe iarba verde și curată. Oile cu miei care erau fătați mai devreme, se scoteau la iarbă pe pășunile de la feție, unde și iarba era mai bine răsărită. Pe măsură ce se zvânta pământul, începea aratul de primăvară, apoi semănatul grâului de primăvară, a ovăsului, a porumbului și mai la urmă rămăneau cartofii și legumele.

Când venea vremea, se semăna lucerna și trifoiul prin grâul din toamnă. După mijlocul lunii mai, la grâu, începea plivitul (cu țarușul), apoi, prășila la cartofi și porumb, aceste lucrări țineau până către finalul lunii iunie. Soarele verii ardea puternic pământurile și dealurile, holdele cu spicele aurii auzindu-se în preajmă pocnind mai ales în amiaza zilei. Prin pocnete scurte, acestea dădeau semnalul sau sorocul că, nu peste multă vreme, începe secerișul. La marginea lunii iunie, începea cositul fânului din grădina casei, cel de pe deal, se cosea mult mai târziu. Muncile continuau cu recoltatul cănepei de vară, a celei de sămânță se făcea recoltarea în miezul toamnei, după ce se cocea bine, pentru a se obține sămânță spornică, ce se însămânța în anul următor. Cânepa, atât cea din vară, cât și cea din toamnă, după ce era uscată la soare, se așeza

la topit în apa din vale, care se zăgăzuia într-un baraj, ce se consolida cu gli de pământ și iarbă și chiar cu piatră, dându-se adâncime pentru ca mânușile de cânepă, să fie bine acoperite de apă. După vreme de 3-4 săptămâni, cânepa se scotea și se întindea la soare, iar după ce se prăjea bine începea melițatul. Fiecare femeie avea în curte meliță, cei care se pricepeau la construirea acestora erau 2-3 locuitori în vârstă, care, între două scânduri lăsau o deschizătură pe nijloc, unde putea să intre o altă scândură rotunjită în partea de jos, pentru a putea rupe mânușile de cânepă. La un capăt, era prevăzut un cui de susținere, iar la alt capăt, era prevăzut un mâner pentru a putea fi ridicată. Ambele scânduri paralele, erau susținute de două picioare înfipte într-un trunchi de lemn greu prevăzut cu patru picioare, pe care, cea care melița, putea să-și sprijine piciorul stâng. După ce cânepa era melițată și din ea erau scoase puzderiile, rămânea fuiorul ce se trăgea printr-un pieptănuș cu colți mulți și deși. De acum, fuiorul putea fi pus pe furcă și tors.

Dar să lăsăm îndeletnicirile casei din perioada iernii și să ne întoarcem în inima verii, după cum ne îndeamnă Ioan Buștea; „Secerișul grâului se făcea manual, cu secera, din mai multe mănunchiuri se împlinea un snop care se lega cu legături de grâu făcute dimineața când nu era plecată roua și pentru a nu se rupe, aceste legături se udau și se păstrau la umbră. Din 15 snopi se făcea o cruce, apoi se făceau clăi din 30 de snopi, care rămăneau pe câmp, până la sfârșitul lui August, când snopii de grâu erau transportați și puși în șură, șoproane sau se clădeau în stoguri care se acopereau pentru a fi protejate de ploaie, până la venirea batozei, care era trasă cu boi sau cu cai, de la casă la casă. La secerat, cei mai înstăriți se întrajutorau în clacă, la care participa tot tineretul satului, dar și cei mai în vârstă. Seara, se făcea o masă ca la o nuntă, udată cu țuică de prună, urmată de joc până târziu în noapte.

Toamna, după ce se adunau roadele holdelor, a dealurilor de pruni și meri și se termina însămânțarea grâului, începea făcutul vinarsului, pentru cei mai „setoși” această perioadă fiind cea mai darnică.

Când se intra în postul Crăciunului, începeau repetițiile colindelor, atât de cei care mergeau cu steaua și viflaemul, cât și de cei care mergeau cu duba, feciori și însurați se împărțeau în cete, fiecare având în frunte

câte un capel maistru, care știa toate colindele și urăturile. Cu colindatul se pomea în dimineața de Crăciun, din casă în casă, copii cu steaua și irodul, iar feciorii și însurații cu duba. Ceata dubașilor era însoțită de un cântăreț din fluier, cimpoi sau torogoată, în același timp, se făceau urări și strigături fetelor sau unelor combinații ale femeilor și bărbaților din sat. Odată ajunși la ușa gazdei, aceasta deschidea ușa iar colindătorii intrau salutând „Bună seara lui Crăciun” apoi, dădeau după una, două colinde din cele 36 învățate la repetiții. După ce gazda se declara mulțumită de colindă, le mulțumea și îi cinstea cu un colac mare împletit și cu gaură la mijloc, cârnați, un litru de vinars sau de vin, nuci și chiar bani, după care, unul dintre colindători aducea urări gazdei dorindu-i „Sărbători fericite” și „La mulți ani” apoi porneau la altă casă. După ce dubașii gătau satul de colindat, se odihneau câteva ore, iar spre seară se adunau pentru a gusta din produsele primite și unde se juca vârtos, jocul continuând și a doua zi și a treia zi de Crăciun. În cele trei zile ale Crăciunului, mulți locuitori ai satului, mergeau la biserică să asculte slujba preotului din marele praznic.

Ce făceau și cu ce se îndeletniceau Dumbrăvițenii, în anotimpul iernii? În serile și nopțile lungi, se făceau șezători la care participau atât bărbații, cât și femeile. Bărbații, puneau țara la cale, se bârfeau, se căzneau, mai dădeau peste cap câte un păhărel de vinars, în timp ce neyestele torceau fuiorul, împleteau ciorapi și aveau grijă să le învețe pe tinerele fete cu lucrul casei. După ce fuiorul era tors, firul de pe fus era tras pe rășchitor, o unealtă țărănească de casă, care era făcută dintr-un lemn care avea la un capăt doi craci și la celălalt capăt o limbă peste care era purtat firul de pe fus, din această operațiune rezultau jirebile care se băgau mai târziu în pârâu (o butură din lemn), deasupra punându-se cenușă și apă fierbinte, fiind lăsate acolo, după care se spălau și se storceau, punându-se apoi la uscat, reușind ca după aceste lucrări să fie gata albite. Într-o altă șezătoare, jirebile se puneau pe vârtelniță, de unde, în final, rezulta un ghem. Se întâmpla ca jirebile mari, să nu poată fi puse pe vârtelniță, în această situație, în casă se instala pentru o zi, urzoiul, mecanismul de lucru fiind același ca și la vârtelniță, în final rezultând gHEME. Urzeala rezultată se întindea pe

sulul din spate al războiului, apoi, firele erau trecute prin țe și spață. Țele se legau cu sfoară de tăpăligile de la picioare, cu care se făcea manevra, în timp ce printre fire se trecea suveica cu alt fir dintr-o parte în alta, după care se bătea firul.

Familia era pentru Dumbrăvițeni o carte sfântă. Întemeierea unei familii se făcea în urma unei nunți. Nunțile la Dumbrăvița, se făceau în toate anotimpurile anului, mai puțin în posturi, data fiind stabilită de către viitorii cuscri mari și cuscrii mici. Cu două săptămâni înainte de ziua nunții, vornicii din partea mirelui și a miresei, împreună cu unul din părinți (de obicei tatăl), porneau pe la neamuri și prieteni, pentru a-i invita la marele eveniment. Vornicii aveau trecute peste piept două panglici tricolore, iar într-o mână țineau o bătă cu măciucă în vârf, împodobită și aceasta cu panglici. Nu era omisă plosca plină cu vinars, din care erau omeniți viitorii nuntași. Nuntașii veneau la nuntă, imediat după ora amiezii, iar cei din partea mirelui, după ce se veselau vreo 2 ore la casa mirelui, în frunte cu vornicul, plecau la casa miresei, drumul până acolo, era un alai de veselie, colorat cu fel de fel de strigături. Ajunși la poarta casei miresei, nuntașii mirelui erau întâmpinați de o prăjină înaltă în vârful căreia era legată o oală din lut, în care era pusă apă sau cenușă, în timp ce un trăgător ținea cu pușca, apoi, cineva dintre nuntașii mirelui, trebuia să scuture prăjina, până ce oala cădea, și-n cădere se spargea, punându-i pe fugă pe cei din apropiere, pentru a nu fi stropiți cu apă și cenușă sau pentru a nu le cădea cioburile de oală în cap. Poarta nu se deschidea, cei doi vornici trebuind să se dueleze în vorbe, până când se recunoștea pentru ce au venit aici. Deschiderea porții era urmată de chiote și urale de către nuntașii mirelui, care intrau în curte, apropiindu-se de o masă acoperită cu o țesătură colorată, lângă care era un ciubăr plin cu apă, prin toartele căruia era trecut un ștergar de casă. Pe masă, se afla o farfurie cu grâu și o legătură de busuioc. În acest timp, vornicul, din partea miresei, intra în rol ducându-se în casă de unde se întorcea cu o fetiță îmbrăcată mireasă, care nu era acceptată fiind prea mică, recomandându-i-se să mai aștepte să mai crească. Urma a doua scoatere din casă, de data asta era adusă o femeie bătrână, cernită pe obraz și îmbrăcată în zdrențe, și aceasta fiind

respinsă de vornic și nuntașii mirelui. A treia oară era adusă adevărata mireasă, în timp ce muzica cânta „La mulți ani”. Mireasa condusă de cei doi vornici era întoarsă de trei ori pe lângă masă, după care mireasa lua câte o mână de grâu din farfurie și-l arunca peste mulțimea de nuntași. Urma stropitul cu apă din ciubăr, pentru a fi belșug în bucate și ploi venite la vreme. După această ceremonie, ciubărul era luat de mire și mireasă și dus în grădină, la un altoi de măr, pe lângă care se întorceau roată, golind câte puțin din apă, până se ajungea la tulpina mărilor, de care, ciubărul era legat și lăsat acolo până seara. După îndeplinirea acestor ritualuri, alaiul pornea către biserică, aici se oficia cununia religioasă, după care se pleca la casa mirelui, unde, în grădină, lângă un altoi, mireasa era așezată pe un scaun, în timp ce două femei îi luau cununa de pe cap și o așezau pe un ram, care era aplecat de mire și ținut așa, până ce miresei i se făcea conciu și se puneau un piaptăn în el. Când conciu era gata, nașul îl întreba pe mire de trei ori, cine poruncește aici? la care mirele răspundea: Întâi Dumnezeu și al doilea eu, după al treilea răspuns, mirele cu un briceag bine ascuțit, trebuia să taie ramul cu cununa din prima, altfel, se zicea că e semn rău, dacă mai trebuie să încerce odată. După aceste frumoase obiceiuri, nuntașii erau poftiți de vornic la masă, apoi la joc, se bea și se juca, mai spre dimineață se striga cinstea iar mai târziu se juca mireasa pe bani și nunta nu se termina, uneori ținea chiar trei zile, în timp ce mireasa era trecută în rândul nevestelor.

Jocurile din zilele de duminică și de la Nedeia din Duminica Mare, erau adevărate bucurii ale tinerilor și chiar a celor trecuți de prima tinerețe. Era specific jocul brâul când se țineau de mâini o fată și un fișor făcându-se un șir lung ce se întorcea roată prin sală. Jocul în doi, era tare plăcut ca și învățita, ambele se puteau învăța ușor, chiar de la vârsta copilăriei.

„Un sătuc între dealuri aproape uitat de lume. Mulți n-au auzit de acest sat, dar și cei care îl știu, nu se mai apropie de el. Dar eu? Eu nu l-am uitat, fiindcă e satul copilăriei mele, de atunci mi-au rămas cele mai frumoase amintiri, cât și nestematele obiceiuri... Și iată-mă ajuns în curtea fostei case, devenită o dumbravă cu iarbă verde. În mireasma

ramurilor de prun și de cireș, abia date în floare, îmi venea să nu mai dau drumul aerului tras în piept.

M-am așezat pe spate și-am privit cerul senin, timp în care, mi-au revenit în minte, a câta oară? amintirile cu farmecul acestui sat.

Oricât te-ar umple mândria,

Nu-ți uita copilăria,

Și părinții ce-ai avut

Până mare te-au crescut”.

Nu știu în care sat, s-ar mai găsi și întâlni atâta liniște și atât de multă tăcere ca aici la Dumbrăvița. Parcă nici vântul nu bate, nici păsări nu zboară și nici câini nu latră. Oamenii sunt puțini, în jur de 50 de locuitori și aceia trecuți în vârsta amurgului, care nu se mai strigă dintr-un deal în altul, fiindcă le-a slăbit și glasul și vederea. Și totuși, la Dumbrăvița, odinioară, viața pulsa din plin, bucuria și veselia tămăduiau necazurile ivite. Ne amintim că, cea mai importantă petrecere din an, era nedeia. În prima duminică după Rusalii, veneau neamurile, tineri din satele învecinate, cunoscuți și necunoscuți, atâta lume sosea aici, încât, satul, devenea pentru acea zi, o mare sărbătoare a bucuriei, a întâlnirilor, unde cu toții cântau, jucau, petreceau, de parcă s-ar fi cunoscut de când lumea și pământul. Era un obicei, dar și o mare fală a fiecărui locuitor să aibă cât mai mulți oaspeți. Nu avea importanță din ce sat veneau, că te cunoșteai sau nu cu gazda, erai ospătat regește, cu cele mai alese mâncăruri, cu cele mai gustoase bunătăți și o răchie pe măsură. Nu era suficient timp să ajungi pe la cât mai multe gazde, că de primit erai primit cu aceiași vorbă bună și mulțumiri că le-ai călcat bătătura satului. Despărțirile aveau și ele farmecul propriu, oaspeții, fiind rugați să mai vină și la anul, să nu dea uitare satului și oamenilor lui.

Nedeia de la Dumbrăvița mai însemna și un prilej de cunoaștere, de legarea unor prietenii de iubire, din care, se ajungea la căsătorii. Se încingea petrecerea de credeai că nu se mai termină, până se lăsa seara, și mai apoi noaptea Duminicii Mari și într-un târziu, liniștea se așeza peste tot, semn că întinderile de jur împrejur erau și ele furate de somn.

Gheorghe Buștea, în anul 2001, avea 92 de ani și se număra

printre cei mai bătrâni locuitori ai satului. A fost și el tânăr, dar a trecut și prin multe necazuri, fiind pe front la Stalingrad. Într-o vreme, după ce a venit acasă a fost 7 ani primar la satul Ilia.

Aidoma altor sate și Dumbrăvița a avut de îndurat vremurile grele, dar oamenii de aici s-au rugat la Dumnezeu s-au gândit la ziua ce vine și la soarele de pe cer ce le luminează vatra.

Atestat documentar în anul 1453, cei care s-au așezat aici întâia oară, au simțit că aceste dealuri, nu le vor fi potrivnice, ci îi vor apăra de dezastre, poate și din acest motiv, vatra băștinașilor a dăinuit. Mai venea câte o fată noră, câte un băiat ginere, de prin alte sate, dar unitatea satului rămânea mereu una de sânge și neam.

Recensământul din anul 1857, înregistrează în satul Dumbrăvița, 48 de case și 54 de locuințe, iar populația număra 222 locuitori din care: 107 bărbați și 115 femei.

Populația după vârstă: bărbați, până la 5 ani – 19, de la 6-14 ani – 21, de la 14-23 ani – 21, de la 24-39 ani – 26, de la 40-59 ani – 18 și peste 60 de ani – 3 persoane. Femei, până la 5 ani – 18, de la 6-13 ani – 27, de la 23-24 ani, – 27, de la 24-39 ani – 20, de la 40-59 ani – 20, peste 60 de ani – 4.

Populația după religie 222 persoane de religie ortodoxă.

Bărbați necăsătoriți – 60, căsătoriți 41, văduvi 6.

Femei necăsătorite 62, căsătorite 46, văduve 7.

Recensământul din anul 1880, înregistra în satul Dumbrăvița, 55 de case, iar numărul populației era de 238 persoane, toate de religie ortodoxă. Din cele 238 de persoane, 233 erau români și 5 cu limba maternă necunoscută.

Recensământul din anul 1900, scoate în evidență creșterea numărului locuitorilor la 325 cu 92 de persoane mai mult decât în anul 1880. Toți erau de origine română și toți erau de religie ortodoxă. Satul Dumbrăvița, înregistra la această dată o suprafață de 1608 iugăre, 67 de case. Din totalul populației numai o persoană știa să scrie și să citească.

Anul de recensământ 1910, ne arată că numărul caselor a sporit la 74, iar numărul locuitorilor la 342 de persoane, în schimb suprafața agricolă a scăzut la 1493 iugăre. În rândul populației un număr de 9

persoane știau să scrie și să citească, iar trei știau ungurește. Case cu pereți din piatră sau cărămidă exista una, 73 din lemn sau altceva, iar acoperișul la 31 de case era din șindrilă, iar la 43 din paie sau trestie.

Recensământul din 1930, înregistra la Dumbrăvița, 290 de locuitori, din care, 144 bărbați și 146 femei. Gospodării existau 75 iar clădiri 82.

Astăzi despre satul Dumbrăvița, unii spun că e pe cale de a apune, alții sunt de altă părere de vreme ce aici s-au stabilit niște Belgieni, care au venit de mai mulți ani la Dumbrăvița, și-au cumpărat o casă impunătoare, pe niște bani mulți, dar merită, aerul curat și priveliștea cât cuprinzi și nu cuprinzi cu ochii, îndeamnă, poate și pe alții să respire aer de Dumbrăvița. Aici, au locuit oameni sănătoși, care n-au ajuns nici măcar o zi la spital, muncind din greu pământul, dar cu folos. Acum, satul numără puțini oameni față de ce au fost înainte. E greu cu aprovizionarea cu cele necesare traiului, până la centrul de comună e cale de 10 kilometri.

Despre școala din Dumbrăvița, de când și unde a funcționat, se păstrează unele date, cum ar fi că în timpul de dominație Austro-Ungară funcționa o școală primară într-o casă particulară. În perioada anilor 1936-1937, la Dumbrăvița, era școală de șapte clase, la care predau doi învățători veniți din județul Argeș. Predarea și ascultarea la clasele I-IV se făcea până la amiază, iar după amiază urmau clasele V-VII, în total fiind în acei ani 38 de elevi. În perioada anilor 1959-1977 a funcționat un învățător calificat, Stermir Minodora, apoi vreme de câțiva ani a funcționat un suplinitor cu șapte clase. Cursurile se făceau într-o casă a unor proprietari care plecaseră din Dumbrăvița. Abia în anul 1970, s-a construit școală nouă, care a fost dotată cu material didactic, bănci și alte obiecte necesare bunului mers al școlii. În acea vreme, când exista școală corespunzătoare, învățau până la 15 elevi, după câțiva ani nu mai sunt copii nici pentru această limită, școala existând doar prin pereți și acoperiș, degradarea începe să-și facă efectul.

În decursul anilor, de aici s-au ridicat oameni importanți cum este colonelul Ioan Feneș, Elisabeta Feneș, Dr. veterinar, inspector de CFR Băbuța Samson, unul dintre Dumbrăvițeni a ajuns prin Alger și

mulți alții cu bune meserii și funcții.

Dumbrăvițenii de azi și de mâine, puțini câți mai sunt, nu sunt singuri, Dumnezeu este cu ei, îi veghează, chiar dacă prin întinderile minunate, sunt multe case părăsite, diminețile renasc ca și altădată. Poetul popular Ioan Buștea, fiu al acestui sat, mai vine din vreme și își vindecă privirea cu aerul amiezii și mai ales cu cel al înserărilor line.

MIC GLOSAR DIN VORBIREA SATULUI DUMBRĂVIȚA

- A te împopoțona – a te aranja cât mai diferit;
- A giugiuli – a mângâia pe cineva în mod drăgăstos;
- A bate un șteamp – a fixa un țăruiș în pământ;
- A ciufului – a zbârli părul cuiva;
- Hârcă – flegmă;
- A bucta – a rata, a nu termina un lucru;
- Vandră – a umbla fără nici un rost;
- Buciniș – plantă pe mormânt;
- A bombăni – a vorbi de unul singur;
- A ciondăni – vorbe de ne-nțelegere;
- Feleșugă – femeie care umblă cu mulți bărbați;
- Cisăliță – borhotul rămas de la fabricatul vinarsului;
- Vraniță – portiță mai mică;
- Ciuță – un frate mai mare ca ani;
- Pripor – pantă de drum;
- Podișor – bufet pentru vase;
- Dârză – zdreamță rea;
- Nălăut – murdar.

Dumbrăvița. Un sat cu văi și dealuri, cu niște bătrâni, stăpâni de pământuri și case, în curțile cărora latră un câine. Cu dimineți, amiezi, amurguri, nopți și niște oameni care au fost cândva tineri și frumoși, vestitori acestei Dumbrăvi Minunate. Și cât mai au zile pe acest pământ, rămân stăpâni peste vremuri.

SĂCĂMAȘ

SATUL DE SUB FEREAȘTRA CURCUBEULUI

Satul Săcămaș aparține comunei Ilia și este așezat la poala nordică a Munților Poiana Ruscă pe D.N. 7 la intersecția cu D.N. 68 A, la aproximativ 23 de kilometri de orașul Deva, reședința județului Hunedoara și la aproximativ 2 kilometri de Ilia, reședința de comună.

Așezat pe drumurile de legătură între centrul și vestul țării, ne face să afirmăm că satul a apărut încă din epoca de piatră, dovada este așezarea din comuna primitivă situată la limita cu satul Ohaba, aparținător comunei Dobra.

De când se știe, Valea Mureșului era amenințată de pericole, astfel că populația satului pare să fi ocupat această zonă mai ferită de dezastre și să revină la părțile joase atunci când treceau pericolele, cu toate că documentele vremii nu menționează existența a două sate ca la Brăznic, Lăpușnic și Dobra, aceasta putând fi una din ipoteze.

În toponomia locului se întâlnește numele de Dealul Pleșa cu o altitudine de 480 m despre care localnicii spun că vârful acestuia servea ca loc de observație asupra Mureșului și de anunțare a pericolelor ce se apropiau. Trecerea acestui deal, asigură ochiului observarea Văii Mureșului până spre satele Teiu și Lăsău sau spre Câmpuri, care se putea observa de pe Măgura Sârbilor. Locul de retragere în perioada pericolelor sunt numite bordeie, probabil cu rol de locuri prielnice de locuit, înconjurate de păduri și unde primejdiile erau mai mici și mai ușor de apărut sau de ascuns.

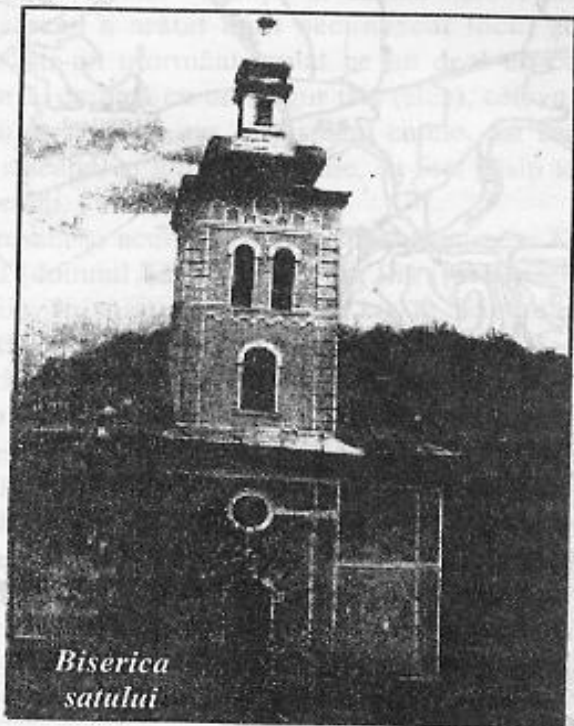
Satul fiind așezat pe Valea lungă de circa 2 kilometri și la contactul dealurilor cu lunca Mureșului este străjuit spre est de Dealul Cornet și Misudalm (430 m altitudine), iar spre vest apare Dealul Batiște și Slatina. Aceste dealuri nu sunt altceva decât vechile tranșee ale Mureșului, unde spre nord se întinde la nesfârșit lunca Mureșului, cu resurse cum ar fi rocile de construcții.

Relieful coboară de la sud către nord.

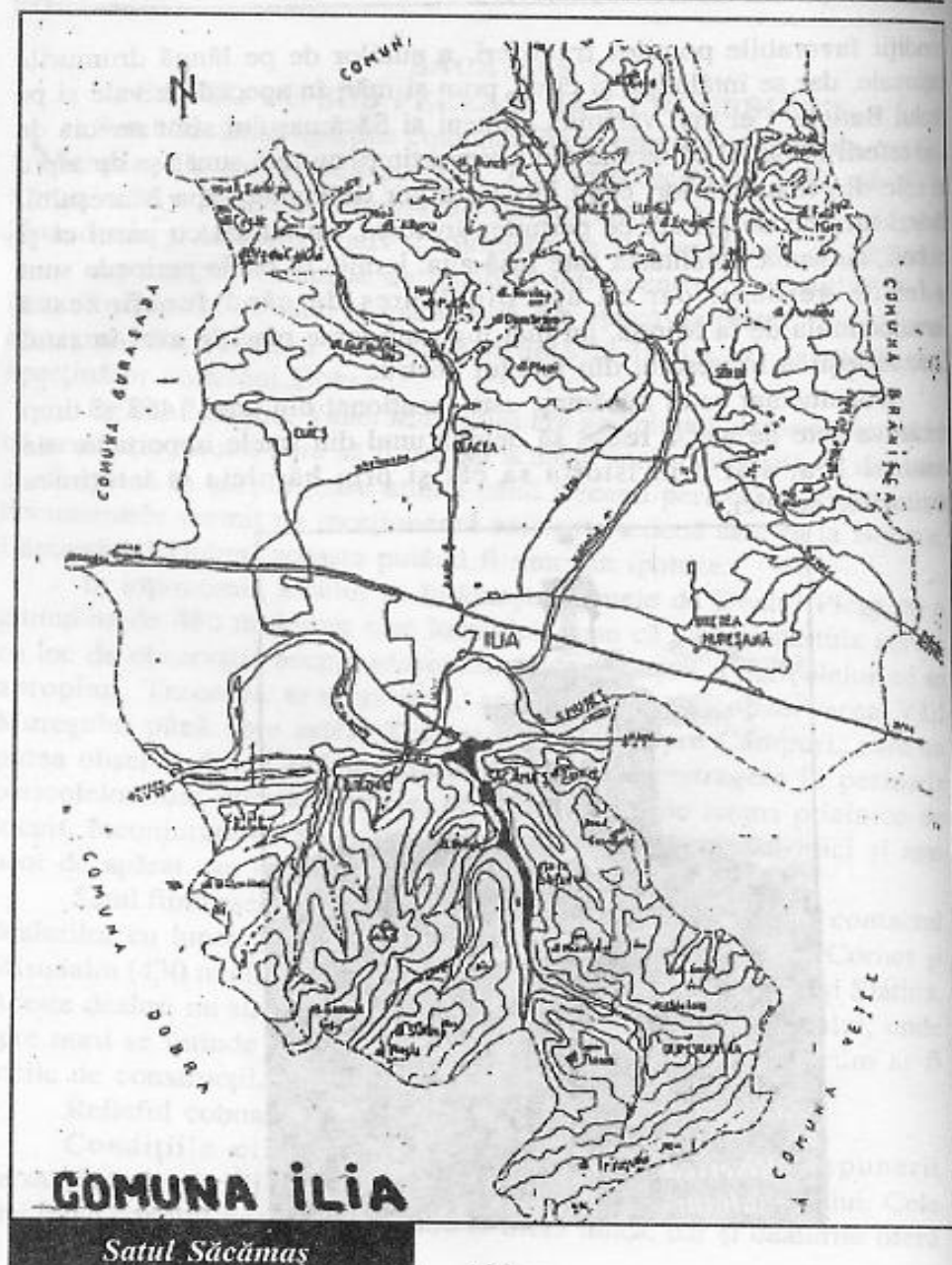
Condițiile climaterice sunt favorabile datorită expunerii versanților și a feririi lor de curenții ce circulă pe Valea Mureșului. Cele mai bune condiții pentru agricultură le oferă lunca, dar și dealurile oferă

condiții favorabile pomilor fructiferi, a nucilor de pe lângă drumurile naționale, dar se întâlnește și cireș, prun și măr, în special pe vale și pe dealul Batiște. Cei mai vârstnici oameni ai Săcămașului simt nevoia de a se referii la faptul că iernile din ultimul timp, nu mai sunt așa de aspre ca cele din tinerețea lor, când iarna era ger de îngheța apa Mureșului, făcând un pod de gheață ce permitea trecerea, nu numai cu pasul ci și cu boii, cu sania. Realitatea este însă alta, iernile în unele perioade sunt la fel de geroase, dar că apa din Mureș de când funcționează Termocentrala de la Mintia, nu mai îngheață iarna până în aval în satul Zam, la ieșirea Mureșului din județul nostru.

Documentar satul Săcămaș, este menționat din anul 1468 și timp de câteva sute de ani, a reușit să devină unul din satele importante ale comunei Ilia, atât prin istoria sa cât și prin hărnicia și istețimea locuitorilor de aici.

*Biserica
satului*

LEGENDA TUMULILOR DIN SĂCĂMAȘ

Ritualul de înmormântare al dacilor era incinerarea sub forma mormintelor cu tumuli. Pe dealurile Săcămașului sunt numeroase morminte cu tumuli. Legenda spune că urmele cu cenușa celor incinerați erau aduse din munții Oastici printr-un tunel secret la Săcămaș. Acest tunel există și astăzi în curtea Bisericii în partea stângă lângă gard. La Săcămaș sunt morminte sacre de incinerare cu tumuli ale marilor preoți daci și ale celor inițiați în misterele dacice mai ales că Mureșul era considerat apa zeului Zamolxis. Religia inițiatică de tip mister, că ei nu mor, că sunt nemuritori, că acela care piere se duce la Zamolxis, este dovedită și prin faptul că străbunii noștri râdeau la înmormântări și plângeau la nașteri. Oamenii locului nu voiau să vorbească despre aceste morminte vechi mai mult, nu voiau să arate celor străini locul exact pentru că legea spune că după al doilea război mondial, prin 1945-1946, un sătean a arătat unui necunoscut locul și acesta a săpat, a descoperit într-un mormânt izolat pe un deal un coif de aur, o sabie dacică, scurtă, curbată cu un singur tăiș (sica), câteva cești dacice (cătui) și o oală cu monede de aur. A dispărut cu ele, dar zeul dacilor Zamolxis a pedepsit săteanul și întreaga familie, au fost găsiți toți morți dimineața, de către vecini.

Interesant și acum cei foarte bătrâni numesc Dacia (Țara Zeului), pe Decebal (domnul Țării Zeului), iar Ilia (locul sacru unde erau inițiați începătorii), în misterele dacice, iar la Săcămaș locul unde erau înmormântați nobilii și preoții daci.

Bătrânii spun că numele de Săcămaș vine de la cenușa străbunilor îngropată aici, sătenii în vârstă și acum se tem de mânia zeului Zamolxis, iar când în 1997 a fost găsit pe un deal, un meteorit (despre care au scris ziarele), au considerat că a fost un semn de la Zamolxis. Nu au știut să-l păstreze, în prezent este la Craiova și are proprietăți vindecătoare. De fapt, femeile bătrâne din Săcămaș cunosc calitățile terapeutice ale plantelor: izma și talpa găștii, foarte bine cunoscute și de daci.

Mormintele cu tumuli din Săcămaș, pot fi identificate doar în noaptea de Sf. Gheorghe spun cei bătrâni.

(Cercul „Om – Societate”, Liceul Ilia)

Recensământul din anul 1857, găsește satul Săcămaș cu 337 de locuitori și un număr de 64 de case. Din totalul populației, un număr de 174 erau bărbați, iar 163 femei. Populația după vârstă arăta astfel: Bărbați: până la 5 ani – 30, de la 6-13 ani – 30, de la 14-23 ani – 46, de la 24-39 ani – 32, de la 40-59 ani – 31 și peste 60 de ani – 5 persoane. Femei: până la 5 ani – 27, de la 6-13 ani – 42, de la 14-23 ani – 31, de la 24-39 ani – 34, de la 40-59 ani – 25 și peste 60 ani – 4 persoane.

Populația după religie arată că 327 persoane erau ortodoxe, iar 10 persoane erau romano-catolici.

Populația după starea civilă pentru bărbați; 107 necăsătoriți, 60 căsătoriți și 7 văduvi. Femei: 141 necăsătorite, 107 căsătorite, 16 văduve.

Populația după ocupația avută: 1 preot, 46 proprietari de pământ, 20 rentieri, 2 industriași, 15 necalificați, ce lucrau în la agricultură, 1 în industrie, 2 slugi, 5 zilieri, 254 copii și femei.

Anul de recensământ 1880 a însemnat o creștere a numărului populației la 445 persoane și la 96 de case.

Populația după limba maternă; 433 erau români, 12 cu limba maternă necunoscută. Un număr de 38 persoane erau alfabetizați.

Recensământul din 1900 menține satul Săcămaș la nivelul celui din 1880, adică, numărul locuitorilor era 449, a caselor de 105 iar a suprafeței agricole de 1910 iugăre. După limba maternă existau 447 români și 2 maghiari. După religie un număr de 437 locuitori erau ortodocși, 5 greco-catolici și 7 izraeliți. Din totalul populației, 240 erau bărbați și 209 femei. Populația după starea civilă înregistra 238 persoane necăsătorite, 179 căsătorite și 32 văduvi. Din totalul caselor existente una era cu pereți din piatră și 66 din lemn sau altceva. La 20 de case acoperișul era lucrat din șindrilă și la 42 cu trestie.

Populația după vârstă se compunea astfel; până la 5 ani – 80, de la 6-11 ani – 57, de la 12-14 ani – 30, de la 15-19 ani – 38, de la 20-39 ani – 129, de la 40-59 ani – 91, și peste 60 de ani – 24.

Recensământul din anul 1910 evidențiază o sensibilă creștere a numărului de case cât și a numărului de locuitori. Astfel, existau 526 de persoane și 111 case, iar suprafața agricolă se menținea la 1910 iugăre.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

După limba maternă 503 erau români, 5 maghiari și 2 germani, de alte limbi materne 16. După credință și religie locuitorii săcămășeni erau 519 ortodocși, 2 romano-catolici, 5 izraeliți. Din totalul locuitorilor 111 persoane știau să scrie și să cietască și 19 știau ungurește. Pe sexe: existau 260 bărbați și 266 femei. După starea civilă 271 persoane erau necăsătoriți, 225 căsătoriți și 30 văduvi. Casele erau construite două din piatră și cărămidă, 15 din piatră și pământ, una cu pereți de chirpici și 93 cu pereți din lemn și altceva. Din totalul caselor 6 erau acoperite cu țigla, 44 cu șindrila și 61 cu trestie și paie.

Populația după vârstă putea fi împărțită pe următoarele categorii: până la 5 ani – 90, de la 6-11 ani – 82, de la 12-14 ani – 25, de la 15-19 ani – 44, de la 20-39 ani – 140, de la 40-59 ani – 111 și peste 60 ani – 34.

În anul de recensământ 1930, satul Săcămaș înregistra cu 39 de persoane mai puține decât la recensământul din 1910, adică un total de 462 persoane, din care, 226 bărbați și 236 femei. Satul dispunea de 114 gospodării și de 120 clădiri.

În anul 1971 populația satului era de 6,1% din populația comunei Ilia.

După recensământul din anul 1997 în sat trăiau 193 locuitori din care 187 ortodocși, 4 de religie baptistă, 2 penticostali și 1 catolic.

Numărul persoanelor ce locuiau la acea dată, ne face să recunoaștem că populația este nu numai în scădere dar și îmbătrânită. Prin contribuția credincioșilor în anul 1911 s-a construit aici o biserică nouă zidită din cărămidă și acoperită cu țigla, locul sfânt fiind gândit de arhitecții Mihai Szarvadi și Francisc din Ilia, cu hramul „Duminica tuturor sfinților”. Icoanele din biserică au fost pictate de către Nicolae Baciuc din Agârbici.

La început, copiii satului au fost instruiți în școala confesională ortodoxă din sat, necunoscându-se anul de la care începe funcționarea școlii confesionale. Dintr-o scrisoare a episcopului Andrei Șaguna aflăm că între anii 1850-1854 este amintit ca învățător la Săcămaș, Petre Ficeriu care avea grad de pregătire pedagogică și școala era frecventată de 30 elevi.

Se mai cunoaște că satul Săcămaș și satul Brâznic făceau parte din protopopiatul Dobra, iar din anul 1883, acestea, împreună cu alte sate până la Dobra și Vadu Dobrei vor fi trecute la Plasa Ilia ce va rămâne până după anul 1918.

Amintim că fiind școli confesionale preotul bisericii era și directorul școlii, dar putea fi și învățător. Dintre învățători amintim pe: Ioan Luca între anii 1884-1886, pe Gheorghe Josan 1884-1886, Ioan Zamonița 1885-1886, Ioan Popa 1888-1891 și 1895-1896, 1901-1908, Andrei Ciobică între anii 1912-1918. Ulterior au funcționat ca învățători Raica Andronic și Peica Ana, Balaș Teodor și Balaș Paraschiva, Stemir Minodora și Părău Monica. Au existat perioade de timp când școala a funcționat cu două posturi de învățători, astăzi din lipsă de elevi la școala din Săcămaș mai funcționează ca învățător Zăvoian Teodora.

După anul 1920 școala devine de stat, cea confesională a funcționat până în anul 1912 în casa parohială, abia în anul 1936 se construiește noul local de școală.

Din punct de vedere al cultului ortodox satul Săcămaș și satul Brâznic formează o parohie al cărei paroh este în prezent Crișan Mircea. Dintre preoții care au activat la Săcămaș amintim pe Victor Sălăgean, Lupaș Andronic, Sălăgean Ion, Comșa Ion, Vlădăreanu Valer, Mircea Ioan și Han Ioan.

Dintre oamenii satului care s-au distins în muncă și viață amintim pe Balaș Teodora absolventă a Univ. de medicină, Balaș Viorica economist, Secula Sanda inginer, Suiegan M și Suiegan E. ingineri, Goț Mircea medic veterinar, Tămaș Gheorghe avocat, Josan Nicolae profesor, Căceu Mihaela profesor biolog, Peica Andronic învățător activând mai mulți ani în cadrul M. Învățământului, ca inspector școlar șef la Raionul Ilia. Din rândul celor ce și-au făcut o profesie de studii superioare mai amintim pe Peica, profesor, Peica Septimiu ofițer, Simion Olimpia profesor și Pitic I, tehnician de telefonie.

Participarea locuitorilor satului la marile evenimente; la loc de cinste sunt cele din anul 1918, când pe lista delegațiilor trimiși din partea cercurilor electorale la Marea Adunare Națională de la Alba Iulia, în cercul electoral Dobra, se hotărăște participarea lui Miron Oprean

din Gothatea, Toma Roșiu din Dobra, Dr. Ștefan Roznany avocat Ilia, Dr. Simion Dragomir, avocat Ilia, Simion Moșuț din Săcămaș, iar ca supleanți Ioan Costea din Almaș Săliște, Ioan Comșa învățător, George Ișvan econom, Aron Puițiu econom, toți din satul Leșnic.

Dintre membrii Marelui Sfat Național Român, aleși în adunarea de la Alba Iulia la 1 decembrie 1918 face parte și Dr. Ștefan Roznany, avocat din Ilia.

Din anul 1968 satul Săcămaș face parte din comuna Ilia, legătura cu satul de reședință fiind mult înlesnită după construirea celui de-al doilea pod peste râul Mureș. De menționat că, până la construirea primului pod peste râul Mureș în anul 1900, trecerea spre Ilia se făcea iarna pe gheață sau cu brodul al cărui proprietar era baronul de Ilia. În unele cazuri trecerea se făcea și cu barca.

Pe D.N. 7 cu aproximativ 300 metri înainte de intrarea în localitate venind dinspre Deva se află peștera lui Iancu. Adevărul e că nu este o peșteră, ci un rest al vechiului „popas” sau han; făgădău ce exista pe drumul de legătură Deva - Lugoj care dispunea de grajduri pentru cai, camere de locuit pentru călători, ateliere de potcovit caii, de repararea căruțelor, alimente și depozite de alimente (beciuri). Este cunoscut faptul că Mureșul în perioada respectivă curgea pe lângă dealuri, iar pentru transporturi se folosea un drum prin pădure (drum vizibil și astăzi). Pe acest drum a trecut și Domnitorul Alexandru Ioan Cuza în februarie 1866, în drumul său spre apusul Europei. Nu este exclus un popas la acest făgădău mai ales dacă ținem seama de popasul făcut anterior și de distanța și starea drumului, un popas era binevenit.

După acțiuni de îndepărtare a Mureșului (lucrare întreprinsă de către baronul Bornemiza) se va părăsi vechiul drum și se va construi și moderniza drumul de la poalele dealului – în contactul cu lunca Mureșului în perioada 1940-1945 lucrarea s-a făcut cu societatea Derubau. Modernizarea căilor de transport face ca importanța popasurilor să scadă, iar în prezent să nu mai prezinte decât un mic interes.

Locuitorii satului au practicat agricultura din cele mai vechi timpuri, după punerea în funcție a Termocentralei Mintia, tinerii și-au găsit o nouă profesie și locuri de muncă făcând mulți ani naveta.

Lunca Mureșului oferă condiții deosebite pentru culturile agricole și în special pentru culturile de legume și zarzavaturi care dau recolte bune iar produsele constituie un surplus de venituri prin vânzarea pe piețele din Deva, Hunedoara și Simeria.

Documentele vremurilor îndepărtate ne amintesc că pe Mureș funcționau două mari plutoare care aparțineau baronului din Ilia. Până în anul 1975, în sat a funcționat moara mecanică a lui Știopa care după această dată își încetează activitatea. Pe pârâul Săcămaș au mai funcționat două mori mici de apă a lui Șerban Ana și Căceu Gligor și acestea încetându-și de mai multă vreme activitatea de morărit.

În sat au funcționat trei ferării: una a lui Tămaș Iosif, alta a lui Tămaș Aurel și una lângă podul vechi de peste Mureș a lui Keler Francisc. Nici aceste ferării nu mai funcționează, în schimb funcționează un autoservis auto condus de către Marghita Tiberiu.

În domeniul apicol este de amintit preocuparea familiilor Muntean, Părău, Ioviță pentru creșterea albinelor și care valorifică baza meliferă bogată pe care o oferă întinsele suprafețe ocupate cu salcâmi (în special pe vale ferite de înghețurile târzii de primăvară) și de tei de pe versantul nordic al Dealului Cornetu. Nu încheiem fără a aminti și strădania ce o depune Sevestrean Petru ca și consilier local.

SÂRBI – SATUL SORBIT DE O ÎNSERARE

M-am aflat, cândva, în satul Sârbi, la o vreme, când înserarea începea să-i soarbă liniștea, să-i dea forma unui cuib, în care, odihna nopții și visele deveneau stăpâne.

Satul Sârbi se găsește la 7 km de comuna Ilia, fiind așezat pe Valea Sârbilor. Legenda spune că acest sat s-a format din sârbii veniți aici după înfrângerea iustinilor la Kossovopolie 1389, (câmpia Mierleii, când turcii au învins pe cneazul Lazăr și au supus Serbia. Regele Sigismund le-a acordat privilegiu fiind scutiți de taxe și impozite. În anul 1396, coloniștii Sârbi, au luptat și la Nicopole. De la acești luptători legenda spune că ar veni numele satului.

La un kilometru de sat, se găsește „Câmpul Focului”, un teren, o parte împădurit, o parte teren arabil. De ce și de când a rămas această denumire „Câmpul focului”? Se pare că aici a fost vechea vatră a satului, distrusă de turci, în urma invaziei din 1391-1392. Nu departe de sat, se găsește „Dealul Spânzuraților”, un loc al pedepsei unde erau spânzurați conform legendei nelegiuitii și trădătorii.

Cercetările arheologice (atât cele de la suprafață, cât și cele sistematice) de pe raza satului Sârbi, au demonstrat că locuirea umană, este mult mai veche pe aceste meleaguri. La Nord-Est de sat se găsește înălțimea „Măgura Sârbilor”, din vârful căruia se poate privi întinderea care parcă așteaptă să o aduni în ochi și o bună vreme, să nu-i mai dai drumul, până-i simți cu adevărat pâlparea și prospețimea blândă și poate chiar bizară. De-a lungul timpului, în acest loc s-au descoperit două straturi culturale, unul aparținând neoliticului (cultura Coțofani) și celălalt Laten-ului - dacic.

În așezarea de tip Coțofeni s-au descoperit urmele unei locuințe construite din pari și nuietele căptușite cu lut, ceramică, fragmente de rășniță. Stratigrafia stațiunii indică o locuire destul de îndelungată de-a lungul a două nivele de locuire, cu o depunere de aproximativ 1 metru grosime. Așezarea se încadrează în perioada culturii Coțofeni, faza III-a.

Al doilea strat cultural aparține Laten-ului dacic. Așezarea dacică a fost poziționată pe vârful „Măgurii Sârbilor”, deoarece este un excelent punct de observare. Din vârful măgurii, când este senin, se poate vedea cu ochiul liber, la Est, fortificația de pe dealul Cetățeaua din satul Câmpuri-Surduc, iar la vest, așezarea dacică de pe vârful Piatra Cozia.

În afară de satul Sârbi, din județul Hunedoara, documentele medievale mai menționează la 1341, satul Sârbi locuit de români în Comitatul Solnocul de mijloc. În Comitatul Maramureș, la 1387 este menționat satul Sârbi, locuit de români, iar urbariu cetății Șiria din ținutul Zarandului menționează la 1525 satele Sârbii de jos și Sârbii de sus.

COMUNA ILIA

Satul Sârbi

LEGENDA SATULUI SÂRBI

Satul Sârbi, este situat la 7 km de localitatea Ilia și la 30 km de municipiul Deva, este o așezare milenară atestată documentar abia în secolul al XIV-lea. Legenda spune că acest sat s-a format din coloniile de sârbi veniți aici după înfrângerea creștinilor la Kossovopolie (1389) când turcii înving pe cneazul Lazăr și supun Serbia. Regele Sigismund le-a acordat privilegiu fiind scutiți de taxe și impozite, dar cu obligația de a participa la luptele împotriva turcilor. În 1396 cruciada de la Nicopole la care au participat și acești coloniști sârbi au căzut în luptă alături de Nicolae Pereny fostul Ban al Severinului. De la acești eroi luptători împotriva turcilor, satul poartă numele de Sârbi. Acum populația satului a crescut și are 260 de familii dar nici măcar un locuitor al satului nu este de origine sârbă, în schimb s-au păstrat maxime și muzica sârbească.

La 1 km de sat este un loc numit „Câmpul Focului” acum împădurit, iar o parte teren arabil. Documentele vremii „diploma armatis”, din vremea regelui Sigismund spun că în 1390-1391 au invadat Caraș-Severinul distrugând prin foc și sabie și vatra inițială a satului Sârbi, aflată pe acest „Câmp al focului” și acum când se ară cu plugul mai ies la iveală obiecte medievale, săbii și iatagane turcești. Alt loc legendar este Dealul Spânzurătorilor unde erau spânzurați, după exemplul lui Vlad Țepeș nelegiuții și trădătorii. La Sârbi exista o mină de aur foarte veche de pe vremea romanilor și are un tunel pe sub pământ până la Valea Lungă. Mai demult bătrânii găseau în apropierea minei bulgări de aur brut. Cariera este și ea foarte veche, dar demnă de văzut, iar biserica veche de lemn este atestată și ea din epoca medievală. (Cercul „Om-Societate”, Liceul Ilia).

Localitatea este menționată prima dată în documentele medievale la 1484, sub forma Zeghfalva-Zerbfalua, în 1494 sub denumirea Ihothfalrv, la 1733 Ihothfalva, iar în 1750 sub numele Szirb. Localitatea este menționată mai întâi sub numele Sârbi, ca veche denumire generică românească pentru slavii sudici și abia mai târziu s-a impus pentru aceiași populație termenul tot generic folosit pentru slavii din Transilvania de către Maghiari.

Satul mai apare în documente cu ocazia răscoalei lui Horea, Cloșca și Crișan. La 4 noiembrie 1784, țăranii din Sârbi au atacat reședința comisarului fiscal Ladislau Gotffy, care după ce a fost bătut a fost împușcat. Soția și cele două fete au reușit să se salveze după ce au auzit cum a fost omorât tatăl și soțul.

Barbala Gotffy, una din fiice, avea să povestească peste ani, cum a auzit strigătele de durere, bătăile, gemetele și apoi împușcătura care a curmat viața tatălui ei. De asemenea, povestește primejdiile prin care a trecut împreună cu mama ei, ascunzându-se prin cotețe, clăi de fân, păduri, chinuite de ploi, frig, foame, și cum au fost ajutate de o servitoare a lor, de o morăriță, și în sfârșit, de un grănicer român care le-a dus în casa lui, apoi le-a dus cu carul până la Deva unde s-au salvat în cetate.

Răscoala lui Horea, Cloșca și Crișan a fost rezultatul unui proces îndelung de acumulări și frământări sociale generate de însăși evoluția societății omenești. Aceste frământări care au premers răscoalei, sunt de natură nu numai să explice viața socială a epocii, cauzele adânci ale izbucnirii din toamna și iarna anului 1784, ci ele fac legătura între răbufnirile anterioare ale maselor asupra de iobagi, și mai fac dovada luptei neîntrerupte a poporului român împotriva exploatării. Unul dintre cele mai afectate Comitate, în timpul revoluției de la 1784, a fost Comitatul Hunedoara. După înfrângerea răsculaților, situația țăranilor a fost și mai mult agravată de excesul nobililor, ale armatei și ale autorităților.

Pentru îngreunarea cu robota peste măsură se plâng și țăranii din Sârbi și Brănișca. De asemenea, sunt afectați și corăbierii de pe Mureș din zona Iliei. Zilele de robotă sau de slujbă, care erau cele mai grele pentru țăranii dependenți, ele trebuind să fie îndeplinite fie cu unelte și vitele proprii, fie cu brațele, atunci când nu aveau animale de muncă, oricând li se pretindea în acest fel, la începutul secolului al XIX-lea aceste zile de robotă, erau în toate satele hunedorene, ca de altfel în toată Transilvania.

Daturile în natură erau obligații impuse, îndeosebi femeilor, țăranilor dependenți, uneori putând fi antrenați, pentru executarea lor

și alți membri ai familiilor iobagilor, cum era la prelucrarea lânii și mai ales a cânepii, adică torsul și țesutul.

Dijmele erau obligații ale țăranilor dependenți, potrivit cărora trebuiau să dea statului sau stăpânilor feudali, a zecea parte din toate produsele obținute pe pământurile lor atribuite, adică din grâu, orz, secară, porumb, mere, fasole, mazăre, linte, ceapă, cartofi.

Ca și alte sate și Sârbiul are o vale care se revârsa și producea inundații, până când din ordinul prefectului Bornemisa Toader, administratorul moșiei Csato O, a săpat un canal drept și afund din Sârbi până la Mureș. Acest canal, cu amenajări tehnice și baraje, a salvat multă vreme de inundații terenurile agricole. Înainte de primul război mondial, fiecare locuitor al satului, trebuia să participe la curățirea canalului pe o porțiune de 2 metri lungime. După perioada primului război mondial, acest canal nu s-a mai curățat, și din această cauză apa a inundat terenul din marea parte a hotarului mergând iarăși pe vechea albie numită „Valea Bătrână”.

Cu timpul, acest sat a crescut atât ca număr de case, cât și ca număr de locuitori, devenind după centrul de comună al doilea ca mărime în decursul a mai bine de 140 de ani. Ca suprafață arabilă a deținut până după anii 1930, primul loc.

Recensământul începând cu anul 1857, ne prezintă următoarea situație. Astfel, anul 1857, consemnează în datele statistice, în satul Sârbi, 97 de case și 99 de locuințe, 539 de suflete, din care 537 localnici și 2 străini. Numărul bărbaților era de 274, iar a femeilor de 265. După vârstă situația se prezenta astfel: bărbați: până la 5 ani – 64, de la 6-13 ani – 49, de la 14-23 ani – 50, de la 24-39 ani – 53, de la 40-59 ani – 44 și peste 60 de ani – 16.

Femei: până la 5 ani – 56, de la 6-13 ani – 60, de la 14-23 ani – 34, de la 24-39 ani – 66, de la 40 și peste 60 ani – 8.

Întreaga populație era de religie ortodoxă.

Populația după starea civilă: Bărbați 163 necăsătoriți, 104 căsătoriți și 9 văduvi.

Femei 141 necăsătorite, 107 căsătorite, 16 văduve.

Populația după ocupație: exista un preot, 80 proprietari de pământ, 2 industriași, 50 agricultori și muncitori necalificați, două slugi, 12 zilieri, alți bărbați peste 16 ani – 16, iar copiii și femeii 377.

La 1880, recensământul referitor la satul Sârbi menționează că satul avea 129 case, o populație de 658 locuitori, iar după religie erau 648 ortodocși, 3 romano-catolici și 7 izraeliți.

Populația după limba maternă: 622 erau români, 8 alte naționalități, 1 străin, 20 cu limba maternă necunoscută și 15 alfabetizați.

Două decenii mai târziu, la recensământul din anul 1900, satul Sârbi avea 180 case, o populație de 885 locuitori și o suprafață de 2890 iugăre. Din totalul de 885 de persoane, 460 erau bărbați și 425 femei.

După limba maternă: 870 erau români, 7 maghiari și 7 germani.

După religie 870 erau ortodocși, 12 erau romano-catolici, și 2 reformați. Un număr de 74 de persoane știau să scrie și să citească, dintre care, 16 știau și limba maghiară.

Case din lemn sau din piatră exista una, din lemn sau altceva 179, acoperite cu șindrilă erau 12, iar cu trestie și paie 168.

Populația după vârstă se prezenta astfel: până la 5 ani – 165, de la 6-11 ani – 130, de la 12-14 ani – 55, de la 15-19 ani – 74, de la 20-39 ani – 263, de la 40-59 ani – 151 și peste 60 ani – 47.

La recensământul din anul 1910, satul Sârbi avea o suprafață de 2928 iugăre, 207 case, iar populația număra 1003 locuitori.

Numărul bărbaților era de 506, iar a femeilor de 497.

După religie, 973 erau ortodocși, 1 greco-catolic, 19 romano-catolici, 5 reformați și 3 izraeliți.

După limba maternă: 938 erau români, 22 erau maghiari, 10 germani și 1 croat.

Populația după vârstă: până la 5 ani – 154, de la 6-11 ani – 161, de la 12-14 ani – 50, de la 15-19 ani – 94, de la 20-39 ani – 270, de la 40-59 ani – 218, iar peste 60 de ani – 56.

Populația după starea civilă: 548 necăsătoriți, 416 căsătoriți, iar 39 erau văduvi.

Case cu pereți de cărămidă și piatră existau 3, de piatră și din pământ 1, iar din lemn și altceva 203.

Șase case aveau acoperișul de țiglă, 31 din șindrilă iar de trestie și paie 170.

La recensământul din anul 1930, satul Sârbi avea o populație de 945 locuitori, din care 461 erau bărbați și 484 erau femei. Satul dispunea de 230 de clădiri și 242 de gospodării. Un element în defavoarea satului, este că numărul locuitorilor a scăzut față de anul 1910, cu 58 de persoane.

Satul Sârbi, nu mai este cel de altădată, astăzi, aici s-au ridicat case impunătoare, adevărate vile, cu încălzire centrală, cu acoperișuri semețe, iar înăuntru cu toate utilitățile necesare.

De câte ori, am ajuns în satul Sârbi, am pornit agale, dintr-o uliță în alta, fără să bat la vreo poartă, deși, cine m-a văzut, sigur a crezut că am venit să caut pe cineva anume. Nu, în multe cazuri, n-am căutat pe cineva anume, am vrut să văd satul cu casele și curțile, cu porțile și gardurile frumos orânduite și de ce nu, și pe cei ce viețuiesc aici. Mi-am făcut timp să ajung și în curtea școlii noi, cât și în cimitirul bisericii.

Și totuși, în vizitele mele, mai scurte sau mai lungi, cel mai mult m-am gândit la locuitorii acestui sat, atât la cei care s-au petrecut din lumea aceasta intrând în istoria vetrei, a pământului de suflete, cât și la cei de astăzi, care au priceperea și hărnicia lor, rostuiesc în bine și frumos, muncesc pământul, găsindu-și împăcare că nu sunt dintre aceia care să-l lase de izbeliște.

Sunt aici, de câteva bune minute și ici colo văd prin grădini, câte un măr bătrân și câteva mere țuguiate în vârf.

Satul Sârbi, n-a fost ocolit de vizitatori și nici sătenii n-au fost arătați cu degetul.

Satul Sârbi a fost și rămâne o lume mică, dar adevărată, cu copii și tineri. Cu părinți și bunici și chiar străbunici. Un sat, cu diminețile limpezi, dar și cu unele îmbrăcate în păclă, apăsate de cernerea deasă a norilor apropiați de pământ.

Anotimpurile anului au fost darnice și pentru acest sat, iernile cu unele zile cu multe grade sub zero, dar și cu zile când albul zăpezii îmbracă satul și hotarul, făcând bine grâului, pentru a nu-l învinge gerul. Cu ghioceii și pomii înfloriți ai dulcei primăveri. Cu soarele torid și

uneori leneș al verii, cât și cu rodul toamnelor, când, doar la o singură șoaptă, merele din livezi și grădini, își dăruiau parfumul de mireasmă.

Dacă am asculta de fiecare dată, murmurul acestor anotimpuri, a vremii ce rămâne în urmă, n-ar fi greu să aflăm că locuitorii acestui sat, au avut parte de bucurii și vise frumoase, dar și de necazuri și deznădejdi. Bucuriile s-au ivit la nașterea copiilor, la ridicarea unei case, la sădirea unui pom, la o nuntă sau la o petrecere. Necazurile au venit când au plecat bărbații la războaie, când a murit cineva drag, când li s-au luat pământurile și animalele și utilajele. Când peste sat s-au abătut urgiile vântului și ale ruperilor de nori, ale furtunilor dezlănțuite. Ne dăm seama că, nici viața sârbenilor, n-a fost altfel decât a celor din jur, din satele vecine, cu de toate și bune și rele.

Obiceiurile satului sunt și ele asemănătoare cu cele din Valea Lungă, Bretea Mureșană sau Vorța. Portul, cântecul, colindele, religia, mersul cu duba de Crăciun, legea posturilor de a nu face nunți sau alte petreceri, au fost și au rămas, în mare parte și-n zilele noastre.

Locuitorii satului Sârbi au trebuit să se înscrie în CAP, să lucreze la zi-muncă, în folosință rămânându-le suprafața de 30 de ari. Acum, pământul le-a revenit, sunt din nou proprietari, dar parcă a trecut prea multă vreme și oamenii satului au îmbătrânit, le vine tot mai greu să se lupte cu brazdele pământului.

*Inv. Traian
Giura*

Informații despre școală, dinainte de 1900, sunt destul de puține doar că printr-un document din 1867 se arată că în satul Sârbi a funcționat ca învățător Simion Curiac care preda la un număr de 46 de elevi. Nici despre școala veche nu sunt date care să ateste anul construcției, aceasta stă și acum pe zidurile ei, în spate aflându-se școala nouă, deosebit de primitoare și chiar cu gust construită. În această clădire funcționează și grădinița de copii. Dintr-o condică de procese verbale, rezultă că în anul 1960, funcționau ca dascăli Zamfir Florea și Zamfir Paraschiva, la un număr de 35 elevi, în acea vreme, cursurile se făceau în clădirea veche. Pe parcursul anilor, mai

funcționează ca învățători Forandiu Maria, Miclea Maria, Mihăilescu Maria, Cașolea Ioana. Din anul 1997, funcționează ca tineri dascăli Călin Fluieraș din Bacea și Floroiu Flavia din Valea Lungă, care prin căsătorie este locuitoare a satului Sârbi. Numărul elevilor de la școala primară din Sârbi, este de 24, iar a celor care frecvențează grădinița este de 18 copii. Preotul Ioan Boldor predă învățătura întru religie.

Din satul Sârbi, în decursul anilor s-au ridicat o serie de personalități, care prin profesiile lor și activitatea desfășurată, nu numai la locurile de muncă ci și în rândul celor din care au plecat, au dovedit multe lucruri bune. Fie că e vorba de economistul Traian Crișan, de profesorul Benone Popa, de inginerii Radu Mane și Fabian Popa, chiar dacă unii au trecut în locul veșniciei, satul își aduce aminte de numele lor.

Se cuvine să-i amintim, pentru activitatea de păstrare a religiei ortodoxe în sat, pe vrednicii slujitori ai bisericii, preoții Silviu Andrica născut la 1888, decedat în 1956 și pe Traian Andrica născut în anul 1913, decedat în 1990.

Biserica satului este așezată pe o mică ridicătură și privită chiar din uliță, îți apare ca un edificiu luminos și bine întreținut, cu renovări făcute de puțină vreme, atât interioare, cât și în exterior, cu refacerea picturii și înlocuirea burlanelor. Aceste renovări au putut fi realizate datorită unei donații făcute de un fost enoriaș al satului (acum fiind plecat în altă localitate), pe nume Petru Popa. De la poarta cimitirului, până în preajma edificiului bisericesc, s-a amenajat o aleie cu trepte de beton.

Sârbi, un sat care așteaptă pe oricine să-i afle și să-i asculte istoria, o istorie încărcată de frumusețe și de culoare. Chiar dacă satul de azi, nu mai numără atâția locuitori, câți număra în anul 1910 și nici câți

avea în 1930 sau la recensământul din 1966, rămâne în cadrul comunei Iliia, făuritor de evenimente, de fapte și de continuitate în secolul abia început.

SATUL VALEA LUNGĂ

Satul Valea Lungă este așezat în partea cea mai de nord a comunei Iliia (fig. 1), la o distanță de 8 km, față de satul de reședință a comunei din care face parte și la 32 km, față de reședința județului, pe D.J. 706, care face legătura cu Comuna Vorța și peste M-ții Metaliferi spre Baia de Criș din bazinul Crișului Alb. Drumul este modernizat până pe teritoriul Comunei Vorța și cu perspectiva continuării modernizării lui până la Baia de Criș (Fig. 1).

Satul este așezat în lunca Văii Sârbi, mărginită către est de dealurile: Curatu, Mogos, Usoiu, Scaiu, Bodea, iar spre vest de Dealurile: Barzana, Dealul Cojii, Albina și Pârloage. Spre nord se află satele aparținând Comunei Vorța (Coaja, Vorța), iar spre sud satul Sârbi, pe lunca Văii. Peste dealuri la est se află satul Dumești iar spre vest satul Bacea.

Ca forme de relief se întâlnește lunca Văii Sârbi mărginită de dealurile amintite. Lunca văii este mai mică de 1 km iar în partea de nord în jur de 100 m. Este principala zonă pentru culturile agricole. Dealurile sunt de origine vulcanică, cu versanți destul de abrupti fapt ce face ca legătura cu satul Dumești și Bacea să fie greoaie. Părțile abrupte spre luncă sunt împădurite, cu excepția dealurilor Bodea și Curatu care sunt cu vegetație ierboasă. Subsolul reliefului ascunde minereuri complexe (exploatate în satul Vorța) iar în partea de SV cu bentonite și argile. În timpul stăpânirii austro-ungare s-a extras aur, locul numindu-se Băița. Activitatea de extracție încetează la sfârșitul primului război.

Orientarea văii pe direcția NS oferă legături lesnicioase pe această direcție dar climatic are efecte negative favorizând scurgerile de mase de aer reci dinspre nord producând brume frecvente, păguboase pentru culturile de pomi fructiferi și pentru culturile agricole timpurii.

Dealurile sunt împădurite cu cer, gârniță, gorun (versanți cu expunere sudică) dar apare și fagul, carpenul și teiul pe fețele dealurilor

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

mai umbrite. Dealurile Bodea, Curatu, Puștiu sunt despădurite, cu puternică eroziune a solului datorită cultivării pantelor cu culturi prășitoare și a despăduririlor.

Satul are o suprafață de 1.497 iugăre de pământ plus o parte pe teritoriul satului Bretea Mureșană primită ca împrumut după primul război.

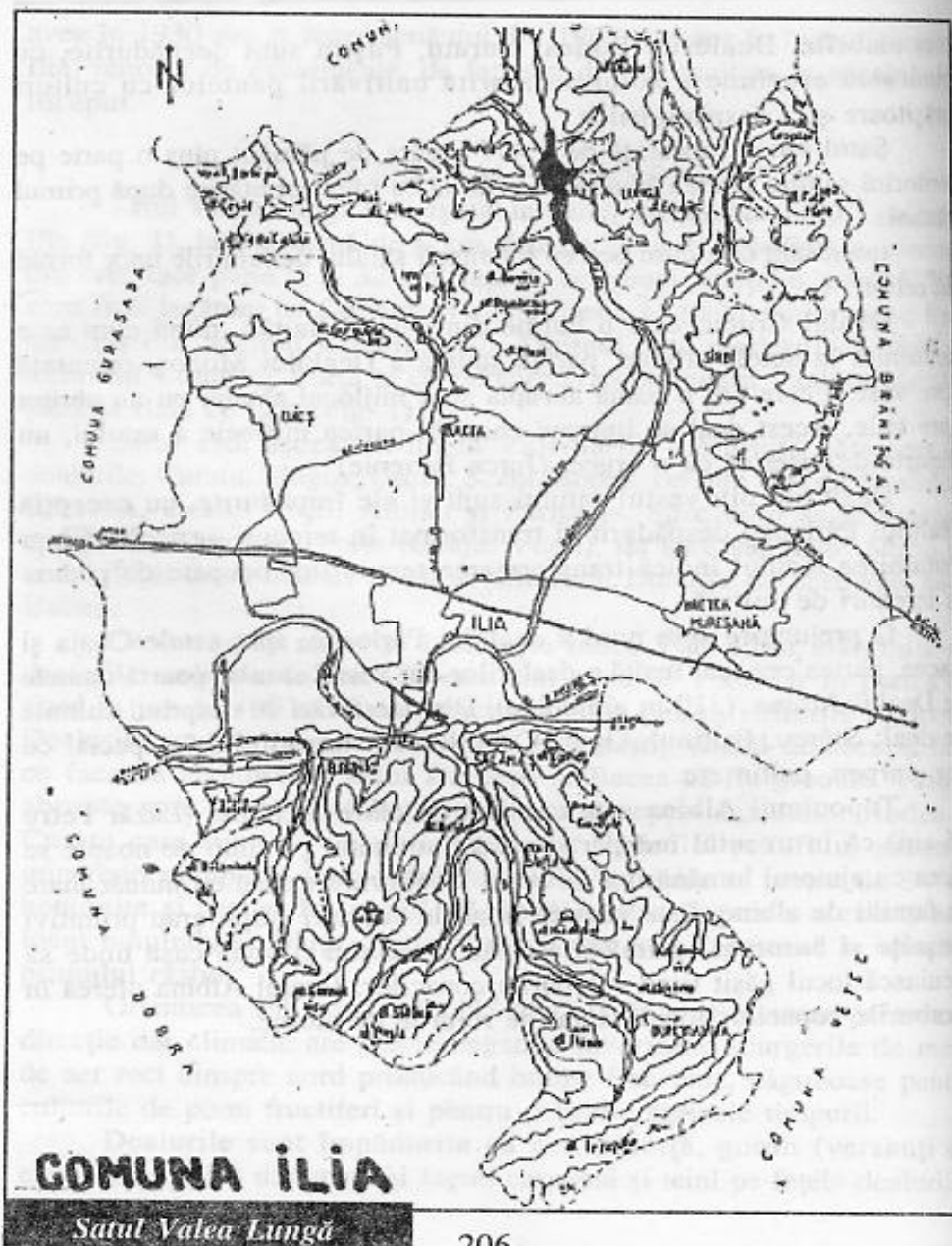
Interesant este cum percep locuitorii satului denumirile unor forme de relief.

Dealul Crucii, este o culme din Dealul Șaitău, după cum este denumită în actele silvice, partea sudică a Dealului Mogoș, orientată spre vest și care are o pantă abruptă spre mijlocul satului cu un abrupt spre vale. Acest deal se impune chiar în partea mijlocie a satului, nu departe de biserică ca o cruce. (Jurca Partenie)

Dealurile din vestul satului sunt și ele împădurite, cu excepția dealului Pârloage despădurit și transformat în terenuri agricole. Chiar denumirea locului indică transformarea terenurilor ocupate de pădure în terenuri de cultură.

O prelungire spre nord a dealului Pârloage, spre satele Coaja și Bacea, partea cea mai înaltă a dealurilor din vestul satului poartă numele de Dealul Albina. (310 m altitudine). Din acest vârf se desprind culmile de deal: Stârcu, Paltinul, Ogor. Culmile sunt împădurite în special cu fag, carpen, paltin etc.

Toponimul Albina este explicat de către localnici (Lazăr Petru 76 ani) că în trecutul îndepărtat când iluminatul pe timp de noapte se făcea cu ajutorul lumânărilor de ceară locuitorii creșteau un număr mare de familii de albine. Este știut că în acele vremuri stupii erau primitivi (coșnițe și buturugi) primăvara roiau și căutau o nouă casă unde să locuiască locul găsit fiind scorburile copacilor. Dealul Albina oferea în scorburile copacilor locul căutat de roiurile de albine.

COMUNA ILIA

Satul Valea Lungă

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Lumea animală corespunde cu cea a comunei Ilia și a comunelor vecine cu mențiunea că pe teritoriul satului se întâlnesc mai mulți mistreți (produc pagube culturilor agricole), căprioare, vulpi, iepuri și păsări comune și altor sate.

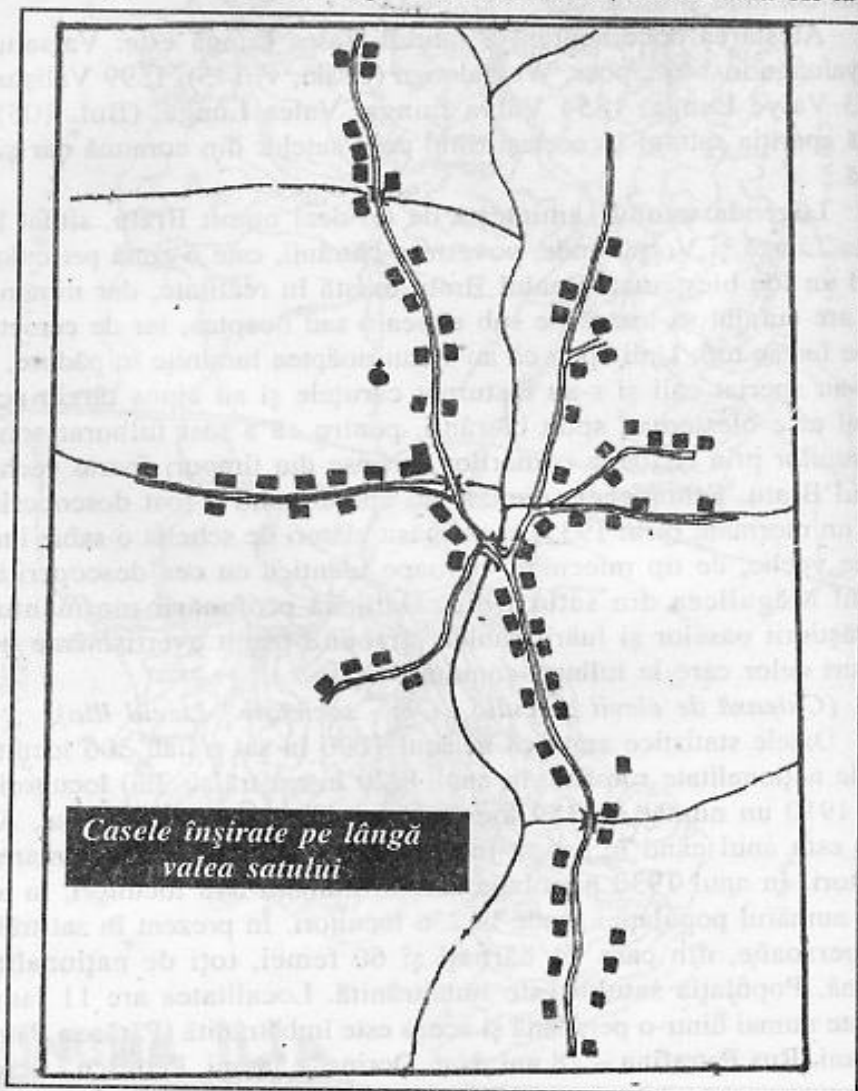
Atestarea documentară a satului Valea Lungă este: Valsalunga, Valyalunga în 1468, poss. Waylalonga (Csaki, v. 145), 1599 Valişlungg, 1733 Valye Lunga, 1854 Valva Lunga, Valea Lungă, (Bul. 105), ne arată apariția satului în același timp cu a satelor din comună dar și din zonă.

Legenda satului „amintește de un deal numit Bratu, situat între Valea Lungă și Vorța, unde, povestesc bătrânii, este o zonă periculoasă, fiind un loc blestemat. Dealul Bratu există în realitate, dar nimeni nu mai are curajul să treacă pe sub el seara sau noaptea, iar de cercetarea lui se feresc toți. Unii spun că au văzut noaptea luminițe în pădure, alții că s-au speriat caii și s-au răsturnat căruțele și au ajuns târziu acasă. Locul este blestemat, spun bătrânii, pentru că a fost tulburat somnul străbunilor prin căutarea comorilor ascunse din timpuri foarte vechi pe dealul Bratu. Fenomenele ciudate au apărut când a fost descoperit pe deal un mormânt (prin 1935) și s-a găsit alături de schelet o sabie lungă, foarte veche, de tip micenian, aproape identică cu cea descoperită pe dealul Măgulicea din satul Boiu. Datorită profanării mormântului, împrăstierii oaselor și luării sabiei, străbunii trimit avertismente peste veacuri celor care le tulbură somnul”.

(Culeasă de elevii cercului „Om - societate” Liceul Ilia).

Datele statistice arată că în anul 1890 în sat trăiau 306 locuitori, toți de naționalitate română, în anul 1920 în sat trăiau 330 locuitori, în anul 1910 un număr de 359 locuitori, cu un număr de 74 case. Anul 1910 este anul când în sat se înregistrează numărul cel mai mare de locuitori. În anul 1930 populația satului număra 348 locuitori, în anul 1966 numărul populației scade la 236 locuitori. În prezent în sat trăiesc 131 persoane, din care 71 bărbați și 60 femei, toți de naționalitate română. Populația satului este îmbătrânită. Localitatea are 11 familii formate numai dintr-o persoană și aceea este îmbătrânită (Părăoan Pătruța - 80 ani, Rus Patrafina - 78 ani, Nan Dorina - 58 ani, Petrescu Lucreția

- 79 ani, Osoian Petru - 79 ani, Târșă Lazăr - 69 ani, Petrescu Saveta - 93 ani, Marian Maria - 73 ani, Cărmăzan Maria - 74 ani, Păsăuan Iulia - 78 ani). Urmașii acestor persoane nu mai locuiesc în sat ci în alte localități, de obicei în oraș - Deva, Simeria, Hunedoara ori la Ilia.

În prezent în localitate există aproximativ 11 case nelocuite. Scăderea numărului de locuitori și îmbătrânirea populației au dus la scăderea natalității și chiar la desființarea școlii din localitate.

O relatare de la 1790, din lucrarea lui G. Windichk, intitulată „Geografie des grossfurtenhume Siebenburgens”, oferă informația referitoare la menținerea transportului pe râul Mureș și înșiră mai multe localități din împrejurimile oficiilor de transport, de unde se recruta personalul necesar pentru transportul sării. În lucrarea respectivă se arată că o mare parte a locuitorilor din așezările situate și de o parte și de alta a Mureșului, din Comitatul Hunedoarei, dar și din alte comitate, își câștigau existența în cea mai mare parte din confecționarea plutei și corăbiilor, din angajarea lor ca plutași, la oficiile de transport, este amintit pe lângă alte sate din comună, dar și din împrejurimi și satul Valea Lungă. Din această relatare rezultă că o mare parte din locuitorii satului erau lucrători la Depozitul de sare din Ilia. Deși erau oameni pricepuți la lucrul lemnului pentru confecționarea plutei, repararea corăbiilor, erau și buni plutași pe Mureș. Tradiția de a lucra lemnul s-a transmis și urmașilor. Proprietarii de mori (în sat existau 3 mori) își reparau singuri morile în caz de defecțiune. Un asemenea lemnar era și Cărmăzan Ovidiu, Petrescu Gheorghe, etc. Lucrători în lemn, la construirea de case și de anexe gospodărești (dulgheri) erau: Holdean Petru, Petrescu Ioan, Petrescu Augustin, Petrescu Aron, etc.

Locuitorii se ocupau, în special iarna cu exploatarea lemnului din parchetul primit de la Composesoratul silvic. Din partea de lemne rezultată de pe parcela de pădure primită din cadrul composesoratului local de pădure (aproximativ 20 m steril), localnicii foloseau doar crăcile copacilor, uscăturile și butucii, restul de lemne era transportat și vândut oamenilor din Ilia sau în gara C.F.R. Ilia, lemne destinate pentru alte localități din țară ori la export. Lemnul de construcție era folosit pentru nevoile construcțiilor din gospodăria proprie. Cu banii primiți pentru lemnele vândute își cumpărau cele necesare traiului, pentru a-și plăti „aruncul” și „darea” (impozitul pentru pădure și impozitul pentru terenurile agricole). Pe perioada de iarnă grupuri de locuitori lucrau la

exploatările de pădure din localitățile Baru Mare, Tomești (Timiș) în condiții foarte grele. Transportul la exploatările respective și înapoierea la locul de domiciliu se făcea pe jos, banii erau necesari în gospodărie. Vara când se făcea seceratul grâului în satele de pădureni, grupuri de localnici plecau la muncă în aceste sate. Fetele la seceră iar bărbații la coasa fânurilor. Puteau primi pentru munca depusă fie lână (pe care o foloseau în gospodăria proprie) fie bani cu care își satisfăceau cele necesare nevoilor din gospodărie proprie.

De la începerea construirii Drumului Național DN7, populația satului lucrează la construirea și modernizarea acestei șosele, lucrare executată de societatea Derubau, între anii 1939-1948.

În inventarul din anul 1640, întocmit cu ocazia vânzării cetății castelului și a domeniului feudal din Ilia, printre cele 22 de sate de locuitori ce aparțineau de acest domeniu feudal este amintit și satul Valea Lungă, printre altele: Ilia, Bretea Mureșană, Bacea, Băcișoara, Coaja, Săcămaș, Herepeia, Fizeș, Cuiș, Ulieș, Gothatea, Gura Sada, Vorța, Visca, Certej, Lucșoara, Băgara, Valea Lungă, Cărmăzănești, Tătăraști și Dănuști. În acest inventar iobagii sunt trecuți cu bunurile lor: boi, cai, porci, capre, din care se dădea 10% stăpânului. Până în anul 1845 mulți locuitori lucrau pământul dat „în parte” de către unii locuitori ai satelor Ilia și Bretea Mureșană.

În „Consemnarea preoților și învățătorilor din comunele protopopiatului Ilia” – datat 20 iunie 1861 se menționează: preot Theodosie Moiescu, iar învățător Alexandru Hegji. Consemnarea se referă la toate parohiile protopopiatului Ilia. Din consemnarea respectivă observăm că satul Valea Lungă avea același preot și învățător ca și satul vecin – Vorța. Școala din sat era confesională ortodoxă, până în anul 1919, date de la care școala devine școală de stat. În anumite perioade de timp preotul este și directorul școlii sau chiar învățător. Dintre preoții care și-au desfășurat activitatea în sat amintim pe: Theodosie Moiescu, David Avram, Andrica Silviu și Andrica Traian, Iuga Septimiu (de la Bretea Mureșană), Vișciu T, Ghișa Cornel (s-a transferat la Furșoara). Dacă în anumite perioade de timp și din punct de vedere al religiei satul a avut parohia împreună cu satul Vorța, după

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

anul 1952 parohia ortodoxă a fost modificată fiind cuplată cu satele Sârbi și Dumești, în prezent paroh este domnul Boldor Ioan.

Biserica ortodoxă din sat este construită în anul 1692 și declarată monument istoric. Este construită din lemn și acoperită cu țiglă. Toți locuitorii satului sunt de credință ortodoxă. Pisania de pe peretele bisericii este scrisă cu litere chirilice.

Școala, în care copii satului învățau era la început în casa parohială, până în anul 1947, când se construiește un nou local de școală. Din moment ce în consemnarea preoților și învățătorilor din protopopiatul Iliei, din anul 1861 este amintit și satul Valea Lungă cu preot și învățător de la această dată trebuie să admitem că în sat exista școală încă înainte de această dată.

Și-au desfășurat activitatea de învățător în sat, Lungu Dorice (din Ilia), Dobrovolschi Arcadie, Bardașu Nicolae, Topa Minodora și alții.

În anul 1947 locuitorii satului, îndrumați și mobilizați de către învățătorul Giura Traian și Giura Eleonora, încep construirea unui nou local de școală, cu două săli de clasă, o cancelarie și locuință pentru familia învățătorului.

Pentru finanțarea lucrării de construire a școlii, locuitorii satului au cedat un parchet de lemne din pădurea posesorului silvic, aproximativ 250 m steri lemne de foc, care au fost tăiate coborâte și transportate de către fiecare locuitor cu carul până în gara CFR Ilia, iar la întoarcere a transportat de la Ilia cărămida și țigla necesară noii școli. La toate acestea se adaugă zilele prestate în muncă manuală, ca muncă necalificată dată meșterilor constructori.

Pe linie de învățământ s-au obținut rezultate meritorii, în urma muncii depuse de către familia de învățători Giura. Astfel, în anul 1947, la sfârșitul anului școlar 1946-1947 elevii absolvenți ai clasei a VII-a de la Școala din satul Valea Lungă, participanți la examenul de absolvire a clasei a VII-a la Ilia (la nivel de revizorat școlar) un elev din Valea Lungă reușește să obțină premiul I la examen. (în total din sat au absolvit clasa 10 elevi). Din alte sate (Ilia, Bacea, Sârbi, Bretea Mureșană, Săcămaș etc), au participat la acest examen desfășurat la matematică și la română.

Învățătorii Giura Traian și Eleonora s-au ocupat și de activitatea căminului cultural din localitate. Au instruit și condus un cor bisericesc pe patru voci, cu care au participat la slujbele religioase din cadrul bisericii din localitate, dar și prin deplasări la alte biserici, inclusiv la sfințirea bisericii din satul Băgara. În cadrul căminului cultural formația corală a participat, alături de alte formații la diferite sărbători. De un rezultat remarcabil s-au bucurat echipa de teatru instruită de către aceiași familie de învățători, cu care participă la un concurs în primăvara anului 1947 la Ilia, la căminul Cazino, unde se prezintă piesa de teatru „Oameni norocoși” unde echipa satului Valea Lungă primește drept răsplată un premiu de 200.000 lei, premiu înmănat chiar de suprefectul județului Hunedoara. Premiul primit va fi dat pentru construirea școlii și a căminului cultural. Ca interpreți Petrescu Loghin, Petrescu Petru și Petrescu Partenic.

La locuința școlii au locuit familiile de învățători: Giura Traian, Cosma Veronica, Munteanu Viorica.

Între anii 1953-1955 la Valea Lungă a funcționat școala cu clasele I-IV dar și cu clasa a V-a de la ciclul II și în anul școlar următor și cu clasa a VI-a. Elevii școlii proveneau din localitate și din satele vecine. Pentru elevii proveniți din afara localității a funcționat și un internat. Din anul 1955, din lipsă de spațiu clasele gimnaziale se mută în satul Vorța. Dintre cadrele didactice ce au funcționat în această perioadă amintim pe: prof. Chiseev Vadim, prof. Petruțoiu I., Benea Lucreția, etc.

În localitate s-au născut și trăit câteva persoane care s-au distins prin ce au realizat în viață. Amintim o parte din foștii locuitori ai satului: Primii subofițeri: Pitic Damaschin și Barșa Nicolae. Primul ofițer din sat a fost Petrescu Ioan a lui Persida.

Alt ofițer din sat care a avut gradul cel mai mare a fost Pitic Laurean (col. r.).

Primul absolvent de învățământ superior este Balaj Petru, junior, absolvent al Institutului Pedagogic de 3 ani Timișoara, facultatea istorie-geografie, licențiat în geografie la Universitatea Babeș-Bolyai din Cluj, facultatea de geografie, obține gradul didactic I în învățământ. A

funcționat ca profesor – director la Școala gen. din Lăpușnic, comuna Dobra, director la Liceul teoretic „Silviu Dragomir” Ilia, profesor la școala generală din Dobra, prof. la Liceul nr. 3 din Deva.

Prima ingineră care se bucură de multă apreciere și care lucrează în domeniul proiectărilor este Petrescu Dana (fiica lui Petrescu Maxim).

Migrația populației din sat, în mod definitiv, s-a făcut în special spre satele Ilia, spre orașul Deva, Simeria, dar și spre Banat (satele Libling, Fibiș, Orțișoara, Hunedoara Timișeană). O parte din tinerii plecați din sat mai păstrează legătura cu cei rămași în sat (de obicei cu părinții). Nu credem să existe posibilitatea ca cei plecați din sat fie la studii, fie la muncă să mai revină la casele lor.

Prof. Balaj Petru

Populația satului este ocupată cu agricultura – cultivarea plantelor

și creșterea animalelor. Lipsa de pământ face însă ca să nu existe necesarul de pământ pentru practicarea agriculturii. Suprafețele arabile sunt destul de reduse. Cele mai fertile terenuri sunt în luncă, totuși dau recolte destul de slabe. Un aspect negativ îl constituie scurgerea apelor de pe

O familie din sat

versanți, în multe cazuri cu stagnări, din lipsa șanțurilor de scurgere spre locurile mai joase. După primul război mondial, parte din populația satului – văduve, orfani de război, au fost împroprietăriți cu pământ din țarina satului Bretea Mureșană (pe Negrele și în Șidească), din pământul baronului Iojika. Tot atunci satul a fost împroprietărit, din pădurea baronului și cu o suprafață de 28.600 stânjeni de pădure (adică 280 jugăre), pentru un număr de 80 familii din sat, pădure pe care s-o

exploateze în folos personal dar în regim silvic și indivizibil. După întoarcerea în sat a bărbaților ce participaseră la război a început o perioadă când se încearcă cultivarea viței de vie pe terenurile cu expunere sudică – la Usoiu, Răzurele, Suri și în multe cazuri chiar pe lângă grădinile caselor. În timpul colectivizării plantațiile respective nu au mai fost întreținute, practic fiind neglijate și ca atare au dispărut.

Cultura pomilor fructiferi s-a făcut în sistem răzleț, predominând în special prunul pentru țuică. Singura familie care a încercat cultivarea pomilor fructiferi în sistem intensiv a fost familia lui Balaj Petru Senior, la locul numit „În dos” (loc ferit de brumele târzii de primăvară datorită orientării pantelor). Pe timpul colectivizării cultura a ajuns pe rod, cei ce dirijau activitatea au recoltat și folosit după plac roadele plantației dar nu au mai întreținut cultura respectivă. În prezent și această cultură este aproape distrusă.

Pentru transformarea grânelor în făină, în sat au existat trei mori de apă (moara de jos a familiilor Rusu, în centrul satului a familiilor Popa, Petrescu și Jurca, iar moara de sus aparținătoare familiei Roman. Moara de sus era frecventată și de locuitorii satelor Homorod, Coaja, Certejul de Jos și chiar a locuitorilor satului Bacea. În prezent singura moară existentă, dar care nu funcționează este moara lui Roman, celelalte două mori au fost desființate. O cauză a dispariției morilor de apă poate fi considerată și apariția pâinilor gata coapte de la oraș și a scutirii femeilor pentru a mai face pâine în casă. Este adevărat că nici locuitorii satului nu mai cultivă suprafețe mari cu grâu mulțumindu-se numai să cumpere pâinea gata coaptă.

Pentru fabricarea țuicii au existat două cazane de fabricat țuica, unul a familiilor Petreștilor și unul al lui Miheț Ioan. În prezent în sat nu mai există nici un cazan, dar nu se mai face nici țuică datorită reducerii numărului de pruni și a brumelor.

Pentru fructele de pădure în sat a fost organizat un centru de colectare a acestora (măceșe, mure, coarne, porumbe, jir, ghindă și ciuperci) condus de către Cozma Eleonora pentru Cooperația de consum dar și pentru Ocolul Silvic. În prezent acest centru și-a încetat activitatea.

În vederea aprovizionării cu cele necesare populației a fost construit un magazin de către locuitori cu sprijinul cooperației.

Și în satul Valea Lungă au fost locuitori care s-au opus comunismului, amintim pe Petrescu Gheorghe a lui Ilona care a ispășit ani grei de temniță pentru activitatea anticomunistă iar averea sa a fost confiscată.

Eroi căzuți în primul Război Mondial:

- Petrescu Antonie a lui Persida;
- Petrescu Aron, tatăl lui Petrescu Ionuț, căzut în loc necunoscut, pe frontul din Austria.

Eroi mutilați în timpul Primului Război Mondial:

- Lazăr Aron (șuștărul)
- Petrescu Ioan (a lui Pătru);

Eroi căzuți în al II-lea Război Mondial:

- Rusu Gheorghe a lui Arcadie – fost marinar;
- Lazăr Tudosie a lui Lazăr Aron;
- Petrescu Trandafir, a lui Mitru;
- Cărmăzan Aron;
- Părăuan Gheorghe, soțul lui Părăuan Pătruța;
- Petrescu Petru, a lui Miron;
- Lazăr Dumitru, soțul lui Părăuan Verghelia;
- Pitic Ioan, Băcu;
- Petrescu Simica, soțul lui Petrescu Dafina.

Amintim și pe cei care s-au ocupat de treburile satești, fiind aleși de către obște primari ai satului:

- Petrescu Ioan, Belei;
- Nicula Ioan;
- Trifan Petru;
- Balaj Petru – senior;
- Lazăr Serafim.

Pentru omisiune ne cerem scuze și rugăm pe cei ce sesizează asemenea omisiuni să întregească prezenta.

Amintim și cântăreții din strana bisericii: Simedru Simion, Trifan Damaschin, Trifan Antonie, Trifan Livius, Osoian Petru etc.

În domeniul comerțului relatăm a scurtă istorioară. Faptele relatate vizează perioada de trecere de la iluminatul de noapte cu lumânările de

ceară sau a opaițului la iluminatul cu lampa de petrol. Mai exista și iluminatul cu ajutorul focului de pe vatră – o vatră de pământ unde se făcea focul care ilumina și încăperea, dar unde se pregătea și mâncarea, fie în spuză (prin învelire) fie cu ajutorul caprelor (un tripod metalic pe care se așeza oala și sub care se făcea focul). Tot pe vatră exista și cuptorul pentru copt pâinea sau țestul (o jumătate de sferă de piatră special amenajată). Peste această vatră exista un fel de cupolă (hotă) – zidită din piatră cu pământ și care avea rolul de a colecta fumul.

Își amintește un locuitor al satului (Pitic Siminic) despre un anume Cărmăzan Alexe (născut la 1870) care îi povestise cum a cumpărat prima lampă de petrol. Casele aveau geamuri mici și simple. Deplasându-se la Ilia, la târg, este îndemnat de către un vânzător să cumpere un aparat de iluminat pe timp de noapte (lampă cu petrol). La îndemnul vânzătorului cetățeanul răspunde că nu dispune de bani pentru a cumpăra așa ceva, nu știe cum să-l folosească. Vânzătorul răspunde că dă și pe datorie iar de folosit îl instruieste. Plata se va face până la târgul următor iar lampa se pune pe masă, se introduce în ea o parte din lichidul pe care-l primește într-o sticlă împreună cu lampa, aprinde fitilul cu o puzderie (partea lemnoasă a cânepii după ce a fost topită și uscată, chibrite nu erau) iar cu ajutorul șurubului ridică sau micșorează flacăra, pe care o acoperă cu ajutorul unei sticle. Ajuns acasă procedează în modul cum fusese instruit, dar la care participă un număr de vecini să vadă „minunea”. Rezultatele sunt pe măsura așteptărilor iar aceasta duce la răspândirea acestui mijloc de iluminat, deci la progres.

Nuntă în sat

Dintre obiceiurile vechi multe s-au pierdut, cum sunt cele legate de Sărbătorile de iarnă, de primăvară, de nașteri și înmormântări și comune cu a satelor vecine.

Un obicei legat de perioadele de secetă este Păpăruța. Vara, în perioada de secetă prelungită se organizează

paperuda, de obicei duminica ori în zile de sărbătoare religioasă. La paperudă participă fetițe cu vârste cuprinse între 8-12 ani. Una dintre fetițe este împodobită cu lăstari de vegetație (salcie, plop, arin etc) în așa măsură ca să nu poată fi recunoscută. Era ținută de mâini de către colegile ei. Fiecare dintre fetițe purta în mână câte un buchet de lăstari pe care-i muiau în apă și stropeau în jur în timp ce se mișcau în jurul paperudei dar și cântau:

Paparudă rudă
 Întoarce-te împrejur
 Ca grâuțu-ciur
 Rodu până-n podu
 Spicu cât cuțitu
 Dă Doamne ploiță
 Ploiță curată
 De la Dumnezeu lăsată
 Și se repeta de mai multe ori.

Plecarea se face cu paperuda de la intrarea în sat a văii (hotar) și se continuă până la hotarul din sud spre Satul Sârbi. Un alt obicei Cununa, practicată la terminarea seceratului de grâu. În vremurile acelea seceratul se făcea cu secera și mai rar cu coasa. După ce grâul se secera, se lega snop iar apoi se făcea par sau clăi, din spicele frumoase se legau mănunchiuri de spice în formă de cruce. De obicei cel mai tânăr din familie (copii) ducea comuna acasă și o lega la săgeata de la târnaț. Pe drum spre casă, din spatele porților, cei care știau că familia respectivă termină de secerat și aduceau cununa acasă îl așteptau cu găleata cu apă și îl udau pe cel cu cununa. Udarea cununii nu se făcea cu răutate și cel udat nu se supăra.

În sat funcționează o asociație silvică denumită: „Vălungana” ce are proprietate 129,7 ha teren de pădure pe care-l exploatează în regim silvic. Pădurea provine din împrăștierea făcută satului după primul Război Mondial și a aplicării Legii 1/2001. Această unitate ar putea deschide centrul de achiziționare a fructelor de pădure (jir, ghindă, mure, coarne, măceșe), a ciupercilor și a melcilor și prin aceasta ar spori aducerea de venituri pentru populația satului.

Satul a fost încadrat administrativ în Comuna Vorța, după anul 1920 și până în anul 1968 satul împreună cu Satul Sârbi și Satul Dumești au format Comuna Sârbi. Din anul 1968 satul Sârbi și satul Valea Lungă trec la comuna Ilia iar satul Dumești este arondat comunei Vorța.

PARTEA A III-A

DATE ISTORICE REFERITOARE LA PAROHIA ORTODOXĂ ROMÂNĂ DIN ILIA

Primul document în scris, care amintește de Ileş-Sadeş-Feres datează din anul 1266 iar al doilea din vremea regelui ungar Bella al IV-lea, care în 1292 iunie 16 a dat drept prin decret regal, unei familii de nobili, aceste moşii pentru fapte de vitejie și arme, în luptele cu lătarii, pentru a umplea golul provocat de pustiirea Tătarilor Mongoli de la 1243, când în deșertul Muhi, din șesul Ungariei, a învins armata regatului Ungar condusă de regele Bella al IV-lea, care a avut doi feciori pe Erno și Șandor care se trăgeau din neamul și familia lui „Akoș”.

Moșierii medievali ce au urmat din neam în neam, au stăpânit ținutul Iliei, Gurasada, până la Zam, iar pădurile dintre Mureș și Criș și cele ale satelor aparținătoare, până în satul Feneș din Munții Apuseni pe Criș.

Acești stăpâni au zidit o fortăreață în jurul castelului și a scareturilor, cu magazii și grajduri, cu turnuri și creneluri fortificate. În mijlocul fortăreței se află castelul vechi, azi, monument istoric unde s-a născut Gabriel Bethlen ajuns principe al Transilvaniei. El și aproape toți nobilii unguri, au îmbrățișat legea cea nouă a Calvinismului, din care pricină biserica ortodoxă română a suferit mult fiindcă a trebuit să asculte de stăpânitorii de moșii mai ales la Ilia, unde stăpânul era chiar Principele sau Craiul Țării Ardealului. Credința ortodoxă română a avut foarte mult de suferit din partea Calvinismului pe această vatră, mărturie fiindu-ne Pissania săpată în piatră de pe latura de Miazăzi a turnului bisericii ortodoxe din Ilia.

După preluarea parohiei, între alte îmbunătățiri, s-a purces la descifrarea Inscricției de pe turnul bisericii, în acest scop, a fost chemat Ovidiu Florea din Gurasada, care după ce a curățat piatra, a vopsit-o în

alb cu vopsea de ulei, apoi, literele le-a scris cu vopsea neagră de duko, care e mai trainică la intemperiiile vremii. Astfel, s-a scos în relief slovele putându-se descifra, conținutul Pissaniei.

Anno... 1792 Domini 2 iunie

În anul acesta din sus amintit

Bun lucru în Ilia s-a izvodit

În zilele Înălțatului Francisk împăratului

Gerasim Adamovici episcopul Ardealului

Biserică de piatră la acest hei de aci curând

Care să-i numim cu numele pe rând

Ce numai loc ne-a dat Domnu-Măria Sa

Baronul Bornemisa Iozef alduiască-l Precista

Prin rugarea Domnului Tot Daniel

Care fiind rugat ne-a făcut voia deplină

Ca ctitor mare peste lucru fiind se iscălește

Cu soția sa Cati împreună, vorba lui Dumnezeu se numește

La biserica noastră 70 de galbeni și 8 e zidită

Ce este pe două moșii sădită

De un capăt ce răspunde românească

Jumătate încă cătră biserica veche să se pomenească

Cu cheltuiala orașului în lucrată

Și piatra acestei scrieri cu 17 florini încumpărată

Fiind paroh heifului; Ioan Popovici

Și dascăl din Bălgrad, Nicolae Simonovici

Eu piatră am scris, viersurile am izvodit

Pe șase cititori la olaltă am iscălit

Tat Miclăuș, Baic Iani, Colibaș Petru

Buda Iosif, Baic Toader, Mariș Petru

Încă și pă popa Ioan Raț l-am însemnat

Că 100 de florini a dat. Cu alții și Popa Dumitru s-a îndemnat

Jiban Tanăsie din Gura Sadului

Și toți bătrânii orașului

Voie bună rostim deplin

Zice-ți cu mine Amin.

Trecuseră o perioadă de câțiva ani (1784-1785) de când Ardealul fusese zguduit și frământat de marea revoluție a lui Horea Cloșca și Crișan, ce cuprinsese în special Comitatul Hunedoara și 4 ani de la marea revoluție franceză care a culminat în decapitarea pe eșafod la Paris a regelui Ludovic al XVI-lea a Franței. Chiar în acel an 1792, în comuna Ilia și parohia Ilia se zidea o biserică nouă de zid.

Feudalii nobili văzând la ce poate duce furia dezlănțuită a iobagului supra-exploatat au tras concluziile cerute de împrejurări și au cercat să îndulcească în parte soarta clasei de jos. Poate au fost sfătuiți de însăși împăratul cu idei umanitare și progresiste Iosif al II-lea. Astfel că, cu toată osânda crudă dată capilor revoluției, făcută cu mare publicitate la Alba Iulia, cu scop de intimidare deoparte, pe de altă parte, în chip tainic, nobilii încercau să îmblânzească ura seculară și antagonismul clasei de jos în majoritate de limba română.

Așa se explică de ce Baronul Iosif Bornemisa stăpânul moșiilor din Ilia și din jur, cât și a pădurilor dintre Mureș și Criș, donează o grădină intravilan de 1/2 iugăre credincioșilor ortodocși din parohia orășelului Ilia, pentru a-și ridica o biserică de zid în anul 1792, deci după 7 ani de la zguduitorile frământări sociale din 1784-1785.

În locul unei biserici modeste de lemn, credincioșii români din Ilia, ridică o biserică din cărămidă și piatră, cu un turn mult mai înalt, în proporție cu corpul bisericii, voind parcă și în forma aceasta să se răzbune de umilirile trecutului, care nu îngăduiau la cei de lege română, să aibe turnuri mai înalte decât confesiunile recunoscute și stăpânitoare. De atunci și până azi, acest turn stă semeț dominând de la distanță celelalte turnuri din localitate.

Toth Daniel

Pe vremea aceia aici un credincios de religie reformată pe nume Toth Daniel, mic proprietar, care în calitatea lui de administrator al

Biserica Ortodoxă Ilia

moșiei baronului Iosef Bornemisa, a donat un teren pentru a lărgi curtea și cimitirul bisericii ortodoxe din Ilia. Precum se constată, el avea cunoștință de arhitect și dragoste de a ridica biserici dovadă că el este conducător și ctitor al bisericii reformate din Ilia, precum atestă Pisania dăltuită în piatră din incinta acelei biserici.

Toth Daniel, ca arhitect amator primește la cererea obștei, a credincioșilor ortodocși, să conducă lucrările de edificare a bisericii ortodoxe și se înscrie ca mare ctitor și binefăcător împreună cu soția sa Katia donând 78 de galbeni. Deci Toth Daniel, ca arhitect amator și ctitor de biserici, restaurează din nou și se înscrie ca ctitor și la biserica Reformată – Calvină din Ilia, anul 1787, numele lui fiind dăltuit în cele două pietre ce formează Pisaniile celor două biserici ortodoxă și reformată din Ilia, ca dovadă că pe aceste meleaguri acum mai bine de 200 de ani, oamenii trăiau conduși de ideile umanitare ale ecumenismului creștin din veacurile primare.

Se presupune că soția sa Katia a fost de origine română, așa cum crede că susnumitul iubește deopotrivă cele două biserici. După protocolul Răspopiștilor a parohiei reformată din Ilia, se constată că Toth Daniel și soția sa Katia, sunt înmormântați în cimitirul bisericii reformate.

Parohul titular pe timpul edificării a fost Ioan Popovici, dar în același timp în Ilia, mai locuiau și alți preoți, ca Popa Dumitru, Popa Ioan Raț, Pr. Mariș, Pr. Lungă, care administrau diferite parohii din jur și care, în mod indirect au sprijinit prin danii ridicarea bisericii în special, Popa Ioan Raț, care a dat 100 de florini de argint, îndemnând și pe alții în această binefacere.

Preotul Ioan Rațiu, făcea parte dintr-o veche familie. Familia Raț are și o ramificație de Raț-Orbonaș.

Nicolae Simonovici

Învățătorul Nicolae Simonovici a fost originar din Bălgradul de atunci – Alba Iulia – simbolul viselor noastre de unificare națională. Ca învățător la școala de limbă română confesională, susținută de credincioșii parohiei și de cântăreț de strană, a scris Pissania, în versuri, așa cum s-a priceput, reușind să ne transmită în rimă istoria ce a zguduit anii 1791-1792, credincioșii din Ilia, care în frunte cu conducătorii lor

sufletești, cu cei 6 ctitori, au trecut prin frământările și zdroaba edificării unui nou lăcaș de închinare din zid cu turn înalt, cu orologiu ce la tot sfertul de ceas, aducător aminte muritorilor să răscumpere vremea trecătoare, până este ziuă, că zilele grele sunt multe.

Isvodul e săpat în piatră așezat de partea de miază-zi a turnului deasupra intrării cu litere cilitice, în forma lor de tranziție cum se obișnuia la sfârșitul secolului al XVIII-lea, presărate cu caractere latine și pe alocuri prescurtate și cu mai multe silabe contopite. Dăltuirea Pissaniei a fost încumpărată cu 17 florini sau zloți de argint.

Biserica noastră este pe două moșii zidită

De un capăt ce răspunde românească

Jumătate încă către biserica veche să se privească.

Dacă analizăm cu temei cele de mai sus, pricepem că actuala biserică a fost zidită pe locul bisericii de lemn. Una veche confiscată și trecută la legea calvină și una românească, construită ceva mai târziu pentru credincioși de lege românească.

Cu ocazia construirii noului lăcaș, aceste biserici vechi de lemn, cu peste 200 de ani vechime, au fost cu pricepere și migală demontate, mai ales că erau construite din lemn din bârne de stejar, cioplite în patru fețe, prinse în cepuri și pe alocurea în cuie de lemn și vândute de obștea orașului; una a fost mutată în satul Bacea. Această biserică a avut sculptată următoarea inscripție:

„Această biserică s-a ridicat în vremea Măriei Sale Mihail Apafi craiul Ardealului în anul 1678”.

Biserica a avut o frescă care s-a păstrat pe alocuri, cu o turlă modestă la mijloc, cu un parapet deschis și cu creștături în lemn, așa cum întâlnim la vechile biserici de lemn.

Cealaltă biserică tot din lemn, după demontare a fost transportată la malul Mureșului, la o distanță de 500 metri, de locul unde a servit ca biserică. Acolo exista o plajă de nisip, unde poposeau pe vremuri plutele ce coborau de la Reghin pe Mureș în jos, spre Zam-Arad și Seghedin de pe Tisa. Biserica a fost încărcată pe plute de brad și transportată până la Valea Mare – Căpâlnaș, din partea de Nord-Est, a județului Caraș Severin, Banat, unde a fost descărcată pe partea stângă a

Mureșului. De la Mureș, a fost încărcată pe care trase de boi și transportată la fața locului. S-a reconstituit și a servit ca biserică de cult într-un sat de munte din protopopiatul Făgetului, în satul Crivina.

Pr. Romul Iacob a scris cu sfințenie și cu mult suflet în această condică parohială, rânduri ce rămân peste vreme, ca semne vii ale istoriei, ale Iliei. Judecata preotului Dr. Iacob Romul - paroh este una de echilibru, cu prețioase date, care ne fac să ne gândim, la cât de glorios și zbuciumat a fost acest pământ al Iliei.

„Dacă judecăm mai adânc, scrie mai departe Pr. Romul Iacob, în lumina trecutului, ne punem întrebarea cum de parohia Iliei la 1792, avea două biserici de lemn clădite în apropiere? Una, veche și una mai recentă construită sub craiul Mihail Apafi”.

Ilia a fost locul de naștere a lui Gabriel Bethlen, a conților Bethlen, care stăpâneau moșiile din comună și din jur, la care se adăuga cetatea din Deva, și cea din Hunedoara. În timpul domniei sale, renovează casa părintească, deasemenea clădește Maga Curia – castelul în stil Baroc, de la poalele Cetății Deva. A adus îmbunătățiri și castelului din Hunedoara fiind renovat și condiționat de văduva lui Ioan Corvin de Hunedoara, Elisabeta Silaghi, mama regelui Matei Corvin de Hunedoara.

Sub domnia lui Gabriel Bethlen, calvinismul a ajuns la culme, iar tendința de trecere a românilor la noua lege a stăpânilor de moșii, printre care se număra însuși Măria Sa – principele, nu puteau să se împotrivescă.

La „Istoria Bisericii Românești” Ștefan Mateș scrie „cu scopul de a face o puternică țară calvină, cum ne spune însuși în octombrie 1618, prin stârpirea regiunilor nerecepte și false, din țară, între care era și cea a românilor, Bethlen, ca diplomat dibaciu și șiret, a întrebuintat toate mijloacele posibile pentru a câștiga pe români, la legea calvină, mijloace pe care le-au folosit toți principii ardeleni din veacul al XVII-lea.

În decretul de întărire a Mitropolitului Simion Ștefan, ca Vlădică sau Inperintendent, din 10 octombrie 1643, se specifică „în afară de bisericile din: Orăștie, Hațeg, Indioara, Ilia, Crișan... în care va avea numai atâta drept, cât îi va lăsa episcopul calvin maghiar. Din acest document pricepem că biserica cea veche din Ilia, era trecută deja în stăpânirea calvinilor și depindea direct de episcopul calvin maghiar.

Drept recompensă, principele Gabriel Bethlen, în 25 iunie 1614 și în 18 septembrie 1624, scutește pe preoții români de serviciile iobăgești, adică de dijma grâului, secarei, orzului, ovăzului, meiului, linteii, mazărei, fasolei, cânepii, inului, stupilor, mielușeilor și a altor vite.

În schimb, preoții sunt obligați să răspândească Catheismul românesc Calvin, să părăsească boscoanele de la botez și cununii; sărutarea icoanelor și a crucii, să se elimine după puțină, preoții bisericilor românești, sârbești și grecești să citească în biserici Testamentul Nou.

Această presiune calvinistă la Ilia, a fost așa de mare încât chiar și biserica Romano-Catolică a fost confiscată de calvinii-reformați și transformată mai bine de 100 de ani în biserică reformată.

Este cunoscută și politica turcofilă a lui Bethlen și a urmașilor lui. Dar odată cu învingerea armatelor turcești de generalul Eugen de Lothandgia comandantul armatelor imperiale austriece și izgonirea lor din Europa peste Dunăre; calvinismul pierde sprijinul turcesc iar catolicismul prinde putere sub Pazmany Peter, omul Habsburgilor.

Drept consecință catolicii-romani din Ilia, primesc biserica lor îndărăt împreună cu clopotul cel mare ce era achiziționat de reformații calvini în timpul folosirii (100 ani) bisericii catolice. Biserica catolică a fost retrocedată catolicilor în 1747. Reformații calvini nu au mai primit clopotul achiziționat de ei și rămâne în stăpânirea catolicilor.

În timpul frământărilor din trecut putem afirma că românii din Ilia și biserica lor au suferit de:

- a. Influența calvinilor
- b. Influența turcilor
- c. Influența catolicilor.

Astfel, românii din Ilia și biserica lor ortodoxă română numită veche sub mitropoliții Sava Brâncovici și Ilie Iorest precum și în general în secolele XVI și XVII suferă de influența calvinistă cu toate consecințele, puține bune dar mai mult rele împreunate cu umilirii și privațiuni de tot felul.

După dezastrul de la Mohaci când floarea nobilimii din Ungaria și Ardeal a căzut, zdrobită pe câmpul de luptă în frunte cu regele Ungariei, Ungaria cu capitala la Buda, iar Banatul cu capitala la Timișoara devin Pașalâcuri sau comandamente militare turcești.

Cu ocazia trecerii turcilor pe Valea Mureșului în sus sau în jos, biserica din Ilia era transformată ad-hoc în Moschee, iar clopotnița sau turla în formă patruleteră cu ceardac sau parmalâc deschis servea adesea mahomedanilor de unde Museinii vesteau la orele rituale vești din coran.

Biserica din Ilia și credincioșii săi de la 1697 au suferit influența catolicilor uniți.

La sinodul unionist din 1698 din părțile Iliei ia parte și Protopopul Dănilă a Iliei care prin semnătura sa și punerea pecetei personale primește atât el cât și cei 20 de preoți din jurul Iliei, Unirea. Unirea s-a făcut firește pentru îmbunătățirea stării materiale a clerului cu condiția ca toată legea și rânduielile să stea pe loc.

Confiscarea bisericii vechi sub calvini, i-a determinat pe credincioșii din Ilia să construiască o nouă biserică de lemn, unde se închinau numind-o biserica românească. Această biserică au folosit-o până în anul 1792, 2 iunie când a fost demontată și vândută credincioșilor din parohia Bacea.

Așa după cum ne spune și Pissania, alături de Toth Daniel la lucrările de înălțare a bisericii din zid se cuvine să-i prezentăm și pe ceilalți șase ce au ostenit la ridicarea acestui sfânt lăcaș:

1. Toth Miclăuș, român ortodox cu nume ce suferă de influența maghiară din Micloș sau Nicolae se transformă în Miclăuș, un nume de botez intermediar între limba maghiară, Miclăuș și cea română Nicolae rezultând numele de Miclăuș. Numele Toth s-a strecurat până în zilele noastre ultimul fiind Toth Iosif. Din familia Toth găsim pe Toth Nicolae, crâznic și epitrop al bisericii iar Toth Victor, născut în Ilia, a plecat la București. Din familia Toth a fost și Tat Zenovia căsătorită cu Cărmăzan Antonie din care au rezultat mai mulți copii. Tat Cărmăzan Elisabeta, moașă comunală căsătorită cu Cosa Alexa a căror cruce se află în fața bisericii din Ilia. Apoi, Cărmăzan Ioachim, Petru Gheorghe, Ioan Alexandru a căror urmași au fost Cărmăzan Viorel, Cărmăzan Ionel, Cărmăzan Virgil, Cărmăzan Petru.

2. Baic Iosif vine de la ungurescul Ianăș, Iani. Familia Baic a fost foarte cunoscută în Ilia.

3. Mariș Petru

4. Colibaș Petru face și el parte dintre cei șase ctitori ai bisericii de azi și a fost o vreme episcop. Crucea lui se află în rândul crucilor din fața bisericii. A fost căsătorit cu „Boriș” nume unguresc. A fost înmormântat în 1811 alături de soția sa. Familia Colibaș este foarte cunoscută în Ilia, prin cei care au fost și prin cei care mai sunt și în prezent.

5. Buda Iosif; din familia acestuia au făcut parte Buda Petru, Buda Iosu, Buda Dumitru, Buda Nicolae zis „honvezu” (a făcut armata la honvezi), care a avut copii pe Buda Iosif lui Nicolae, Buda Nicolae zis Iță, iar copiii lui Iosif Buda Simuț sau Iosif, Buda Ionel și Buda Lia.

6. Jiban Tănăsie din Gurasada, de asemenea este amintit în Pisanie. Se crede că a fost meșter lemnar și a lucrat lemnăria turlei și a șarpantei naosului.

În parohia Ilia au fost trei familii care au dat o serie de preoți; Familia Orbonaș – nemeși de Vaida – Huniad cu titlul de nobil, are adânci rădăcini în comuna Ilia. În anul 1812-1832 îl aflăm în funcție pe Mihail Orbonaș protopop și paroh.

Ioan Orbonaș a fost protopop între anii 1833-1874, fiind hirotonisit și înscăunat foarte tânăr la 21 ani, iar ca protopop semnează pentru prima dată la 7 februarie 1835.

În 1834 aflăm un alt preot din familia Orbonaș, pe Orbonaș Nicolae paroh în Glod-Zam.

Familia Raț. Încă din anul 1792 îi aflăm ca preoți pe Ioan Raț tatăl și pe Dumitru Raț originari din Ilia unde familia Raț era înfloritoare; ba aflăm pe crucea din cimitir că în 1777 aceste familii erau contopite în Raț-Orbonaș. Deși preoții Ioan și Dimitrie Raț au locuit în Ilia, ei au păstorit în jur, la Burjuc, Bacea sau Vorța. Preoteasa Rafila Raț aflăm că a fost nașa copilului Ioan Orbonaș nemeș protopop și a copiilor lui

Petru Sirbina, iar. Pr. Raț ca preot botezător. Pr. Lupșa Gheorghe nu apare la botezele copiilor Protopopului Ioan Orbonaș, ci apare Pr. Dimitrie Raț dovadă că familia Orbonaș cu familia Lupșa Gheorghe nu au trăit într-o armonie familială și s-au mărginit la cele oficiale ca prieten și împreună slujitori.

În 1810 îl aflăm pe Ioan Lupșa, paroh în Ilia. Din 1813 Gheorghe Lupșa funcționează până în 1847 neîntrerupt, alături de Protopopul Mihael și apoi de Ioan Orbonaș. În 1842 se naște Dimitrie fiul lui Ioan Lupșa și a Mariei. Botezul e săvârșit de preot Petru Lupșa paroh la Gealacuta și Dealul Mare.

Preoți ce au servit în parohia Ilia

1792 paroh la Ilia este Ioan Popovici

1792-1800 au slujit preoții Ioan Raț, Dumitru Raț

1810 îl găsim aici pe preotul Ioan Lupșa

1812-1832 își aduce aportul întru slujirea bisericii Protopop și paroh Mihale Orbonaș Vaida de Huniad.

1833-1865 la parohia Ilia îl găsim pe preotul Ioan Orbonaș

1875 după moartea preotului Ioan Orbonaș urmează preotul Alexie Olariu.

1902 aflăm că la Ilia în fruntea parohiei se afla Gheorghe Oprea.

1910-1914 funcționează ca preot Zevediu Mureșan, de aici în 1914 pleacă la Sebeș.

1918 Protopopiatul e administrat de Iosif Morariu din Dobra, iar parohia de preoții din jur Pr. Romul Iacob din Gurasada, Gavril Simedrea și Loghin Poienaru.

1919 - parohia este preluată de Constantin Moldovan până în anul 1928.

Din 1928 urmează ca protopop Iulian Josan, paroh din satul Brâznic, care devine și profesor de limba română și religie la Liceul Decebal din Deva. După aproape 40 de ani de păstorie, predă parohia Preotului Ioan Mihael din Cugir.

La 1 februarie 1968 urmează la parohia din Ilia, după mulți ani petrecuți la parohia din Bretea Mureșană, Pr. Dr. Romul Iacob. În anul

1976, luna noiembrie 1976 se transferă de la parohia Visca la Ilia, preotul Emil Bota, unde se află și în prezent.

La 25 mai 1980 Arhiereu Vicar Gherasim Hunedoreanul consemnează în condica parohială „Cu ajutorul lui Dumnezeu am avut prilejul ca la acest mare praznic „Duminica Mare” să slujesc în această Parohie Ilia. Binecuvântează pe credincioșii acestei parohii în frunte cu vrednicul lor paroh, Pr. Emil Bota”.

„Astăzi, 25 mai 1980, cu prilejul marelui Praznic al coborârii Duhului Sfânt peste sfinții mucenici și apostoli din slujba Sf. liturghii creștinească dinpreună cu Prea Sfințitul Părinte Arhiereu Vicar Gherasim ce a avut ca însoțitor pe Prea Cucernicul Părinte Miron Jercan.

Fie ca marele Praznic să reverse peste noi toți harul Duhului Sfânt, iar peste credincioșii parohiei Ilia pace și binecuvântare.”

Protopop Alexandru Hotăran

DATE ISTORICE DESPRE CASELE PAROHIALE ȘI ACTIVITATEA RELIGIOASĂ

Preotul Romul Iacob notează în condica parohiei „Datele cuprinse în această condică se datoresc conversației avute cu bătrânii Toth Nicolae, Orbonaș, Iuliu, Pap Sandor și Crișan Tudosie din Secui, fost episcop, care au preluat o serie de aspecte despre casa parohială aflată pe actuala stradă a Libertății cât și a celei din strada Ștefan Cel Mare. Din scrierile preotului, se rețin date privind edificarea bisericii cât și asupra vieții religioase, spirituale și politice din parohia Ilia.

Astfel, Casa parohială nr. 1 este declarată Monument istoric de arhitectură, fiind a doua casă construită din cărămidă și piatră din Ilia, prima casă ridicată din aceste materiale a fost castelul din curtea spitalului, în care s-a născut Principele Ardealului Gabriel Bethlen, acestea construindu-se la începutul sec. al XIX-lea, de un oarecare român-macedonean, pe nume Sirbina. Una dintre aceste case a fost prima percepție regească. De la acest român-macedonean, casele au ajuns în proprietatea unei familii de nemeși Paap care avea în continuare încă o grădină, din care s-a construit strada ce duce la biserică.

Din proprietatea acestei familii de nemeși, după scurt timp, casa a trecut în proprietatea unei familii de moșieri maghiari, Kenosy Șandor. De la acest moșier scăpătat, prin intervenția Protopopului P. Păcurariu, casa a fost cumpărată împreună cu terenurile și pădurile de la Sârbi de Consiliul Arhiepiscopesc din Sibiu.

Pământurile și pădurea nu după mult timp s-au vândut prin parcelare la țărani, 20 de iugăre din „Luncani”, parohiei Ilia, destinate ca serie parohială pentru răscumpărarea „adăului”, rămânând numai casa și grădina din lungul străzii „Avram Iancu”, până în strada Ștefan cel Mare, din care s-a format strada de azi; Avram Iancu.

Această casă și grădină, după legea „Conviețuiri” din 1932, cu ocazia ordinului de inventarierea bunurilor bisericești, a fost cedată de Consiliul Arhiepiscopesc parohiei Ilia, până la această dată, parohia plătea chirie Consiliului Arhiepiscopesc. Casa parohială nr. 2 (fosta școală confesională) din strada Ștefan Cel Mare nr. 3 s-a construit pe capătul grădinii, teren cedat în acest scop, în timpul și după legea școlară din anul 1905, care cerea ca toate școlile confesionale să aibă local conform legii. În anul 1919 Statul Român a preluat susținerea învățământului, trecând edificiul propriu de stat din actuala Stradă a Libertății.

Parohia, în acest an, a destinat edificiul pentru locuința preotului ajutător-secretar protopopesc și conducătorul „Casei culturale”, până la desființarea postului de preot ajutător și secretar protopopesc. După aceasta casele au fost ocupate de diferiți locatari și mai pe urmă închiriate cu contract legal pentru învățământul primar.

Despre așezarea și formarea localității Ilia, se spune că din lipsa unor documente scrise, s-ar putea să aibe o vechime mult mai mare decât cea care s-a putut găsi în documentele de la Arhivele statului. Unii, susțin acest lucru bazându-se pe indicii privind tradiția verbală, rămasă și transmisă din moși strămoși.

Numele localității Ilia, provine de la un oarecare refugiat din calea nimicirii otomane (turcești), probabil tot un macedonian numit „Ilea”, care împreună cu cei din serviciul și jurul lui, au pus bazele unei așezări gospodărești, ce s-a perpetuat până în vremurile noastre.

Bunurile așezării Ilia, în anii după Reformația lui Luther, au trecut în posesia agenților stăpânirii feudale și conducătorilor politici de pe atunci, până la familiile Bethleniștilor, unde s-a născut viitorul Principe.

Mai târziu, avem dovezi că valea mănoasă a Mureșului, de la Brănișca și până la Zam a ajuns în stăpânirea Baronului Bornemisa și a baronului Iosika de Brănișca.

Parohia Ort. Rom Ilia a fost organizată începând din cele mai vechi manifestații ale neamului nostru. Dovezi mai apropiate avem numai în timpul răscoalei lui Horia, Cloșca și Crișan, când se spune că în iureșul luptei, Preotul Florea din Ilia, a menținut cu dârzenie și fermitate, lozinca răscoalei „libertate și dreptul la o viață mai bună a poporului nostru”. Tot în spiritul acestei scumpe dorinți, poporul nostru credincios la umbra bisericii, organizație de masă creștină și română strămoșească, în timpul toamnei anului 1918, după prăbușirea Austro-Ungariei, a luat primele măsuri pentru organizarea și asigurarea „Unirii” tuturor românilor „cei de un sânge și de o lege”.

În Ilia și Dobra s-au înființat cele dintâi gărzi naționale organizând liste de adeziuni în vederea Adunării Naționale de la Alba Iulia la 1.12.1918, la care, împreună cu o delegație aleasă și cu Iuliu Josan ca preot paroh în parohia Brâznic, au luat parte. Garda Națională din Ilia a cooperat cu garda de sub comanda căpitanului Banciu, care revenea dinspre Brad, pentru a curăța linia ferată Brănișca - Zam de blindatele rămășițelor de rezistență a armatei maghiare.

În Ilia, pe lângă Parohia Ortodoxă Română s-au organizat, cu sprijinul și susținerea Baronilor moșieri, încă două parohii minoritare Româno-Catolică și Reformată Luterană, deși ambele la un loc, nu aveau mai mult de 100 suflete de enoriași. Biserica noastră românească construită din cărămidă și piatră, s-a edificat în anul 1792, din dorința

enoriașilor și un mic ajutor simbolic a unui administrator cu inimă bună (vezi Pisania) de pe fața turnului dinspre miazăzi.

După patru ani s-au ridicat și bisericile Romano catolică și Reformată - Luterană cu ajutorul capital al Baronului Bornemisa și aceste biserici au câte o Pisanie pe partea dinspre miazăzi.

Așa după cum se știe, în locul bisericii noastre ortodoxe de azi, a existat o altă biserică din lemn, care a fost donată unei parohii din partea Banatului, transportată cu plute pe Mureș. În fața actualei biserici a existat o modestă clădire a școlii confesionle, care ne mai fiind corespunzătoare, a fost demolată, iar școala s-a ținut într-o casă din strada principală, fostă casă a familiei Marian Mihai.

Dovadă că, înainte de biserica actuală a fost o altă biserică, este și faptul că în cimitir sunt cruci funerare de la 1777 și unele chiar mai vechi, a căror inscripții, timpul scurs de sute de ani, le-a șters.

Pomelnicul preoților parohi și protopopi de la Ilia, nu se poate reproduce deoarece cu puțin înainte de anii revoluției din 1848, arhiva veche a fost răvășită, scoasă din două lăzi și împrăștiată prin podul caselor parohiale, cu greu mai putându-se reconstitui în câteva dosare.

În jurul anilor 1848, a fost preot paroh un oarecare Lupșa, a cărui soție este înmormântată în fața bisericii, unde se află și crucea funerară a acestei preotese, preotul nu se știe unde a fost înmormântat.

După preotul Lupșa, au urmat doi preoți parohi și un protopop paroh din familia băștinașă Orbonaș, a căror cruci funerare s-au aflat lângă biserică, cărora le-a urmat Protopopul paroh P. Păcurariu, plecat după scurt timp la Hunedoara, urmându-i, Protopopul paroh Zevedei Mureșan, care, și acesta după scurt timp, a plecat la Sibiu, după care îl găsim ca preot paroh pe Constantin Moldovan, care, ca și cei de mai sus, după puțin timp, pleacă la București în serviciul Patriarhiei, aceasta, întâmplându-se în anul 1928. În intervalul de 80 de ani, la Ilia, au servit în parohie, un număr de 8 preoți parohi și protopopi.

De-a lungul istoriei în Ilia au existat credincioși aparținând cultului catolic care au construit o biserică pe la sfârșitul sec. XVIII-lea și o casă parohială. Cu timpul credincioșii catolici au plecat din Ilia, în prezent doar două persoane mai aparțin acestui cult, iar slujbe religioase se țin doar de Paști și Crăciun.

Cultul pentecostalilor numără în jur de 100 de persoane din care 75 la Ilia, 20 în satul Bacea și restul în satele Sârbi și Bretea Mureșană.

Acest cult deține o biserică nouă construită după anul 1990 în Ilia și două biserici în satele aparținătoare.

În Ilia se mai află o biserică reformată dar fără enoriași.

PROTOCOLUL BUNEI ÎNVOIRI

Iubirea și dragostea au însemnat și pentru locuitorii tineri ai Iliei, un semn de-a-și lega viețile printr-un act de logodnă, de legitimare a voinței. Un document de reală frumusețe, păstrat în parohia din Ilia, este „Protocolul Bunei Învoiri”, și datează din anul 1856. Și nu numai că datează din acea perioadă, dar se și concretizează prin aceea că, în anul 1858, ziua 13, luna ianuarie, teologul absolvent și candidat la preoție Ioan Papiu din Crihalma, comună așezată mai sus de Făgăraș, pe Olt, semnează „Protocolul Bunei Învoiri”, cu ocazia logodirii cu fecioara Rozalia Georgescu, fiica comerciantului de origine Macedo-Român Dimitrie Georgeviciu, care cu această ocazie se romanizează și își transformă numele de familie în Georgescu.

Doamna Rozalia devenită preoteasă, a trăit în deplină armonie cu soțul Ioan, numai șapte ani, căci în anul 1866, în etate de numai 25 de ani, răposează și este înmormântată în cimitirul din Ilia, lăsând orfană o fetiță, Emilia, de numai șase ani.

Se spune că, părintele Papiu devenit Protopop în Deva, a crescut-o și educat-o pe Emilia cu multă duioșie, aceasta devenind o domnișoară foarte frumoasă, cultă și plină de sănătate.

La fel, se spune că tot în acea vreme, un tânăr cult și bogat, pe nume Dionisie Ardeleanu, proprietar de pământ și de alte bunuri materiale, student la Politehnică, o simpatiza pe domnișoara Emilia și chiar a iubit-o sincer cerând-o în căsătorie. Cererea nu i-a fost onorată și nu datorită domnișoarei Emilia, ci Mitropolitului Ardealului Miron Românuț, care avea un nepot locotenent de cavalerie în armata austro-ungară; om chipeș dar chefliu și iubitor de petreceri.

Înaltul Prea Sfințitul cunoscând-o pe fiica Păr. Protopop Papiu și-a manifestat dorința de a o căsătorii cu nepotul său, locotenent Românuț

care era și absolvent de teologie fiind numit Protopop în Deva, iar pe Protopopul Ioan Papiu al transfera la Sibiu consilier asesor. Cu toate regretele și lacrimile vărsate de domnișoara Emilia, n-a fost altă cale de împotrivire și salvare și astfel a devenit Doamna protopop Românul în Deva. Căsătoria n-a fost una de loc fericită. Cum se spune „lupul își schimbă părul dar năravul ba”. Protopopul Românul a continuat viața sa de chefliu, cu nopți albe care i-au zdruncinat nervii și sănătatea. Astfel, frumoasa sa soție și cei doi copilași, au trebuit să sufere în tăcere, neavând o altă cale. Încolțit de mai multe boli, Protopopul, om cât un munte moare lăsând o soție văduvă foarte tânără și cu doi copilași.

Iată cum eșecurile în dragoste și în familie, nu sunt doar de azi, de ieri, ci vin din secolul al XIX-lea și nu numai de atunci și mult mai din vechime. Nici atunci, dragostea nu s-a uscat și nici nu a dispărut, cum dispare o frunză dusă de vânt. Așa se face că dragostea inginerului Dionisie Ardelean, cel care o ceruse mai întâi pe Emilia în căsătorie, nu s-a stins, răbdând și așteptând desfășurarea evenimentelor din familia Protopopului Românul. După trecerea sorocului de jelanie, cei doi s-au iubit și și-au unit destinele devenind soț și soție legitimi trăind fericți, bunica Emilia ajungând la etatea de 90 de ani.

Atât doamna Rozalia Georgescu cât și Emilia Ardelean fiica ei, au reprezentat tipul oriental al femeii Greco-Macedonian, pline de viață, frumusețe și gingășie, culte și deplin credincioase întru toate bărbaților lor. Familiile Papiu și Georgescu au fost înrudite cu familia Pr. Dr. Romul Iacob paroh de Bretea Mureșană și Ilia.

Istoria se scrie cu oameni și cu fapte, cu vremurile de demult sau mai apropiate. În anul 1940, a început mobilizarea în cel de-al doilea război mondial cu multe nevoi, cu refugiați, morți pe front, dispăruți, mutilați, copii orfani și, soții văduve și mame ce și-au pierdut feciorii. Au urmat ani de secetă și foamete nu numai în Moldova ci și în Ilia. Din cauza bombardamentelor aviației, Ilia și Bretea Mureșană au adăpostit refugiați chiar și din București. Mai toate casele mari și școlile au servit ca birouri, iar unele locuințe au fost rechiziționate ca locuințe pentru familiile refugiaților.

În anii 1943-1944 în Ilia, a fost un lagăr de evrei din Valea Jiului, care au locuit în casele din curtea spitalului. A fost bombardată și gara din Ilia și s-a încercat și distrugerea podului de peste Mureș, dar nu s-a reușit acest lucru.

Ilia a trecut prin multe perioade grele, dar n-a putut fi îngenunchiată, nici de turci și nici de alte popoare năvălitoare. Așezată în calea drumurilor lungi de trecere, fie pe apa Mureșului, fie pe drum, mai târziu, pe calea ferată, dintotdeauna, locuitorii băștinași sau a celor ce s-au aciuit aici, pe noile străzi: T. Vladimirescu, Unirii, Gării, Ștefan cel Mare s-au alăturat Săcuienilor în luptă și muncă și rugăciune pentru o cauză mai bună.

Cele patru biserici de pe teritoriul Iliei, sunt mărturiile ale acestei vetre, biserica ortodoxă are sfânta menire de sute de ani, de a avea în rândurile sale marea majoritate a locuitorilor. Biserica reformată e pe cale să devină o ruină. Nu se mai găsește nimic din ce a avut. Cea catolică e pe cale s-o urmeze, noroc, că, din vreme în vreme, se mai ține slujbă la care iau parte Doamna Kaipp și domnul Weber Ioanci.

DANGĂTUL CLOPOTELOR

O doinire spre care îți deschizi privirea și auzul. Un sunet limpede, curat ca un mugur, pornește din turla bisericii, prinzând aripi peste întinderile satului sau ale orașului, ca semn adevărat vestind sărbătoarea și mai ales chemarea către lăcașul sfânt pentru a participa la sfânta liturghie.

Timpu, suntem siguri, trece fără măcar o secundă să stea pe loc, doar sunetul și dangătul clopotelor planează o vreme în aerul ierbii sau în albul zăpezii îndeplinind o chemare pentru sființire.

Dangătul clopotelor din biserici, mi-a îndulcit anii copilăriei, de pe vremea când aveam vreo patru anișori, când bunica, care aproape își pierduse vederea, m-a luat de mână să o conduc pe drumul satului ce ducea către biserică. La un moment dat, m-a strâns ușor de mână, semn ce însemna să ne grăbim că trăgeau clopotele de începerea liturghiei. Mai târziu, oriunde m-am aflat, mi-am îndreptat atenția sufletului într-acolo de unde se apropia acest dangăt. Și nu numai atât,

acolo unde ajungeam, vroiam să aflu vechimea acestor clopote și cine s-a preocupat de aducerea lor. Am aflat că biserica din Ilia, a avut trei clopote cu dangăne cu totul și totul aparte. Clopotul cel mare a fost procurat cu cheltuiala credincioșilor în vremea Domniei din acea vreme a M.S. Regelui Ferdinand I, când arhiepiscop și Mitropolit era Dr. Nicolae Bălan, iar Protopop paroh Constantin Moldovan și Iuliu Orbonaș episcop I. Acest clopot a fost executat în turnătoria lui Novotny din Timișoara, iar ca maestru de turnare a fost Nedubal, aceasta petrecându-se în anul Domnului 1922.

Pe clopotul mijlociu se află următoarea inscripție „Acest clopot s-a procurat cu cheltuiala credincioșilor bisericii ort. rom. din Ilia în anul 1922”.

Clopotul cel mic a rămas din vremi străbune de la bisericile Vechi și se pare că s-a reînnoit la Călan în timpul Mariei Tereza.

Biserica din Ilia, a mai avut două clopote mari care au fost rechiziționate și ridicate în primul război mondial, pentru a fi topite pentru trebuințele războiului. A rămas peste timp, un firesc adevăr, că aceste clopote vechi, aveau un sunet plăcut deoarece conțineau aur și argint materiale nobile ce se puneau în aliaj pentru obținerea bronzului. De o vreme, aceste materiale sunt înlocuite cu zinc, alamă și alte materiale mai puțin costisitoare, de aceea, sunetul nu mai este la fel de dulce și lin, ca a celor din vechime.

Pentru locuitorii Iliei, și ai satelor din jur, dangătul clopotelor bisericii, a rămas și rămâne un îndemn și o chemare spre a-și îndrepta pașii spre lăcașul sfânt. Preotul Emil Bota îi așteaptă pe toți în fața altarului pentru a le împodobi sufletul și gândul cu iubirea și Lumina divină amintindu-le ce a spus Domnul Iisus „Orice veți cere în numele meu de la Tatăl, vi se va da vouă”.

Dangătul clopotelor răsună la fel și la Bretea Mureșană ca și la Sârbi, Valea Lungă, Bacea, Cuiș, Săcămaș și Brâznic și credincioșii duminică de duminică sau în unele sate la două duminici, vin la sălașurile sfinte să asculte slujba liturghiei a preoților Ioan Boldor, Crișan Mircea, Alexandru Faur, Miclea Mircea.

Dangătul clopotelor sună anunțând credincioșii de intrare la slujba de vecernie, dar și pentru ai jeli pe cei plecați pe drumul fără întoarcere,

pe cel al veșniciei sau atunci când satul este amenințat de vreun incendiu sau de urgența unei grele furtuni.

Dangățul clopotelor ca o melodie ce se prelungește prin aerul dimineții și cel apropiat amiezii, pe care-l respirăm ca pentru o mântuire.

CÂND DEALURILE SE STRIGĂ ȘI AR VREA SĂ-ȘI DEA MÂNA

Dacă n-ai urcat niciodată pe fruntea unui deal și n-ai rămas acolo, măcar vreme de câteva amiezi de primăvară sau de vară, n-ai cum să le iubești.

Dacă n-ai urcat acolo să-i ceri cuiva iertare sau n-ai fost în stare să-i spui cuiva că o iubești, înseamnă că nu ți-ai încercat sufletul cu aerul acestor înălțimi.

Dacă n-ai urcat acolo când mieii anotimpului tânăr, înveselesc aceste locuri cu joaca lor nemărginită, înseamnă că degeaba ai trăit la săt.

Dacă n-ai urcat acolo unde firicele de iarbă pot fi admirate cum cresc dintr-o clipă în alta, înseamnă că în acea dimineață, n-ai privit răsăritul de soare.

Dacă n-aș fi urcat pe un deal al satului meu, când eram încă adolescent, alături de poetul Ilie Măduță, poate n-aș fi scris niciodată și n-aș fi crezut că viața are propria poezie.

De pe aceste line coline, cerul privit, e mult mai albastru și aici cuvintele au mereu tremurul blând.

Dacă n-ai urcat pe un deal al satului, când iarna e mai puțin tristă, înseamnă că nu știi că acolo zăpezile rămân mai albe decât o batistă.

Cine n-a fost pe dealul „Dealul Fetei”, n-are de unde să-i simtă legenda și nici să știe că este hotarul dintre răsărit, care desparte satul Bretea Mureșană de comuna Brănișca.

Cine n-a fost în inima „Dealului Tăieturii” n-are de unde să afle că este semnul ce desparte Bretea Mureșană de satele Boz și Sârbi.

Ce nu are Ilia? nu are un deal al ei. Au în schimb, destule dealuri satele din jur; Bretea Mureșană, Dumbrăvița, Sârbi, Valea Lungă, Săcămaș; Fața Dealului, Dumbrava, Fântânele, Pleșa, Cornetu și încă

multe coline legendare, într-o vreme, parcă se strigă, **vrând** să-și dea mâna așa cum fac niște prieteni buni.

FAMILII DE SEAMĂ

Se spune că bucuriile și durerile îi unesc pe oameni și-i leagă și mai mult sufletește, iar atunci când sunt mai mulți la un **loc**, au nădejdi mai mari în Dumnezeu și-n ei.

În viața și istoria Iliei, au existat și o să existe, **familii** de seamă, care au dorit și au reușit să-și îndrepte pașii spre centre de **învățatură** și lumină, pentru a aduna hrana sufletească, atât de necesară **trcerii** peste nevoile vieții. Aici, au rămas urmele pașilor străbunilor, bunicilor și părinților, familii de oameni de seamă, în sufletul cărora s-a statornicit căldura, iubirea și buna înțelegere, din care, au rezultat **sufletele** vii - copii - botezați creștinește, cărora li s-a asigurat o **educație** pe măsura credinței și mândriei de a se fi născut pe această vatră. **Familii**, cu multă bunătate, îndurare, iertare și pace sufletească, cu dorința de a-i ajuta pe cei din jur, cu știința și înțelepciunea lor în cadrul **instituțiilor**: biserică, școală, plasă, primărie, notariat etc.

În decursul zecilor și sutelor de ani, Ilia s-a putut **mândri** și lăuda cu astfel de oameni, cu astfel de familii, care, deși **unele** au trecut în lumea de dincolo, au rămas prin numele ce l-au purtat, **prin** profesiile ce le-au avut, o frumoasă amintire urmașilor. Fie că **au** fost preoți, epitropi, învățători, profesori, avocați, ingineri, comercianți, stupari, jococari, agricultori etc., merită să facem o întoarcere **în timp** și să le dăruim câteva rânduri.

Familia Orbonaș a venit aici la începutul secolului **al XIX-lea**, ca nemeși de Vaida cu titlul de nobili, ca o familie numeroasă și a multor generații, ca un model, cu vocație deosebită pentru **profesia** de preot. O suită de preoți, așa poate fi caracterizată această familie, preoți, care au slujit fie în cadrul parohiei locale, fie în alte parohii **din** satele din jur. Între anii 1812-1832, îl aflăm ca paroh pe Mihael Orbonaș, apoi, în anul 1833 pe Ioan Orbonaș ca arhidiacon și protopop, **fiind** hirotonisit și înscăunat în funcție de foarte tânăr, când abia împlinise **21** de ani. În anul 1834, un alt descendent Nicolae Orbonaș îl găsim ca preot la biserica din satul Glod de lângă Zam.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

În familiile Orbonaș se nasc câțiva copii. Astfel, aflăm de botezul fiicei lui Gheorghe Orbonaș, Agnesa și de botezul fiului Ioan a lui Iosif Orbonaș. În anul 1837 se naște Ioan fiul protopopului Ioan Orbonaș, mai târziu ajuns preot în satul Bretea Mureșană, decedat în anul 1865, la numai 28 de ani. Faptul că, preoții din această familie au fost atașați de consătenii lor este și acest demers, când în anul 1848, Ioan Orbonaș îl înștiințează pe Andrei Șaguna, despre execuțiile militare și despre amenzi aplicate satelor Bretea Mureșană, Cuiș și Bacea, cât și despre faptul că, numeroși țărani sunt bătuți, iar patru dintre aceștia au fost arestați și închiși la Deva. Profesiile celor din familia Orbonaș, nu s-au oprit numai la cea de preoți, dovadă că, Emil Toader Orbonaș, frate a lui Ioan Orbonaș a fost procuror și judecător la Târgu Mureș, pe timpul ocupației austro-ungare, de unde, mai târziu s-a refugiat la Deva, aici, activând pentru o vreme ca procuror, apoi, îl găsim la Cluj, ca procuror și profesor la Facultatea „Babeș Boliay”. Un alt descendent al familiei, Iuliu Orbonaș a fost atașat comercial în Legiunea română din Germania, până în anul 1944, după care s-a întors în țară și a locuit în București. Iuliu Orbonaș de profesie inginer a deținut o perioadă de timp funcția de director la Uzinele „Malaxa” din București. A avut un număr de patru urmași, la toți, în anul 1935, le-a atribuit cu acte notariale câte 10 iugăre de teren arabil.

Ioan Ionel Orbonaș a îmbrățișat profesia de învățător, „Anuarul” Gimnazialului din anul 1922/1923 menționându-l ca dascăl, la acest gimnaziu în care au învățat și elevi din Ilia, printre care și Dănilă Nicolae ajuns unul dintre cei mai buni cântăreți ai bisericii. Ionel Orbonaș a obținut diploma de învățător pentru școala primară de limba maghiară. Prin Decretul nr. 6677/1919 al Consiliului Dirigent Resortul Cultelor și Instrucțiunilor Publice, Ionel Orbonaș a fost numit învățător diplomat. A fost Membru pe viață al Asociației pentru literatură română și cultura poporului. Printr-un alt document i se atestă Legitimația de grad semnată la Viena la 9 mai 1918. La începutul secolului XX, în anul 1901, se naște Ioan Orbonaș, unul dintre cei mai înstăriți locuitori ai Iliei, deținând câteva zeci de hectare de teren arabil, cât și 15 hectare de pădure. Pentru cultivarea pământului a deținut o serie de utilaje agricole, între acestea

numărându-se un tractor cu plug, secerătoare, batoză și animale de muncă; două perechi de boi, două perechi de cai. Mai avea și sprijinul unei familii venită dintr-un sat vecin, însăși Ioan Orbonaș muncea pe atelaje, hărnicia nu-l putea ține de o parte. Fiul său, Liviu, actualmente pensionar, povestește drama prin care a trecut întreaga sa familie, când în anul 1950, a fost deportată nemaivând drept să locuiască aici, așa cum hotărâse regimul acelor vremi. În casa familiei Orbonaș, s-a instalat sediul conducerii CAP „Drumul lui Lenin”, abia după mai bine de 25 de ani, familiei i s-a dat dezlegare de a se întoarce la Ilia. Era prin anul 1976 și bătrânul Ioan Orbonaș a mai trăit până în anul 1991.

E o zi rece de iarnă și de câteva zeci de minute, afară fulguie de o rară frumusețe și parcă nu-ți vine să te desparți de acest minunat joc al fluturilor cerului. Sunt în locuința lui Liviu Orbonaș și amintirile acestuia se succed, de la casa de unde au fost deportați, la strada Ștefan cel Mare, care, își amintește Liviu, „nu avea lungimea de acum, se oprea undeva la poarta cimitirului, unde se afla o barieră, semn că de acolo începeau grădinile baronului”. Strada Ștefan cel Mare s-a prelungit către strada T. Vladimirescu, după ce baronul a cedat o parte din grădina alăturată, diferența de la stradă a servit la mărirea cimitirului. Deși a lipsit mai mulți ani, din satul natal, Liviu Orbonaș, își amintește că „de bobotează sfințirea apei se făcea în marginea Mureșului și, atunci când era înghețat se făceau câteva copci (găuri), de unde se scotea apa pentru a fi sfințită”, iar din vremea celui de-al doilea război mondial, Liviu Orbonaș, îmi povestește „de avioanele nemțești care încercau să bombardeze podul vechi de peste Mureș, dar, din cauza apropierii dealurilor Săcămașului, țintele n-au nimerit podul. Amintirile despre sat, nu m-au părăsit niciodată, dar vremea aceea când am fost deportat cu familia, n-a fost deloc ușoară”.

O altă familie în care s-au înregistrat câțiva preoți, a fost cea cu numele Raț. Astfel, în 1792, îl aflăm ca preot pe Ioan Raț – tatăl și pe Dumitru Raț - fiul, originari din Ilia, familia Raț era în plină înrudire cu familia Orbonaș, acest lucru se deduce și din faptul că, preoteasa Rafila Raț a nășit băiatul lui Ioan Orbonaș iar preot botezator apare Dumitru Raț. Șirul familiilor în care putem menționa preoți, nu se încheie aici, în

anul 1810 este numit paroh Ioan Lupșa. Din anul 1813, îl aflăm ca preot pe Gheorghe Lupșa care a funcționat până în anul 1847, alături de Protopopul Mihael iar ceva mai târziu împreună cu Ioan Orbonaș. Se crede că, din această familie au mai făcut parte și alți preoți, dovadă, Petru Lupșa paroh la Gelacuta Mare, îi botează fiul lui Ioan Lupșa.

Alte familii importante care au sprijinit ridicarea bisericii, după cum se menționează și în Pisania de pe frontispiciul sfânt, sunt cele a lui Petru Colibaș, Iosif Buda și Mihai Baic. Între familiile cu stare bună și multe iugăre de teren agricol și păduri se numără cele ale lui Robinson Dimperiu, Sabuko și Goro. Nu pot fi uitate, numele celor doi avocați Hărăguș și Rapaport, ultimul locuind în clădirea Conacului din vecinătatea fostei Societăți Anonime Pruna.

Familia Iosif Olteanu a locuit o bună vreme în satul Sârbi, unde s-a ocupat cu colectarea și prelucrarea laptelui de vacă, a fructelor și cu albinăritul. După ce s-a mutat la Ilia, Iosif Olteanu a dat o și mai mare importanță albinăritului, ajungând la 140 de familii. Îl pasiona această îndeletnicire și acumulașe și știința de a face din această ocupație una rentabilă. Plăcerea de a se afla lângă albine, a venit, poate, de când a deschis primul stup și a simțit emoția că și aceste viețuitoare se trezesc la viața primăverii, când își reiau activitatea pentru formarea și plecarea roiului, întemeierea unei noi cetăți, nașterea, luptele și zborul nunții a tinerelor măști cât și nimicirea trântorilor și apoi întoarcerea la somnul din timpul iernii. Așa a observat Iosif Olteanu că anul apicol este destul de scurt și nu ține decât din luna aprilie până în luna septembrie. Iosif Olteanu știa că în unele perioade ale anului, familiile de albine trebuie ajutate cu hrană, iar la momentul prielnic, stupina trebuia dusă la floarea de salcâm, de tei și culturi de trifoi. Iosif Olteanu a fost unul dintre cei mai străluciți apicultori din cadrul județului nostru. A fost un exemplu pentru toți locuitorii comunei privind pasiunea sa pentru albine.

Făcând o statistică a familiilor băștinașe din Ilia, am ajuns la concluzia că sunt din ce în ce mai puține, doar în Secui, mai trăiesc câteva familii, populația mereu înoindu-se cu zeci și zeci de familii din satele din jur. Aici, au existat mai multe familii de evrei și de unguri, locuitorii mai vechi ai Iliei și amintesc pe frații Clopot, familia Foarcoaș

care se ocupa cu colectarea pieilor de animale, familia Șolomon care avea o librărie cu carte, lucruri de artizanat și papetărie. Alte familii au fost cele cu numele de Klain, Doaici, Mozeș, care avea batoză, Hagăr, Kon, Horovit, Marcovici, David, Kagka, Lazăr, Komlosy, Marton. Familii de seamă care au lăsat semne reale că au trăit aici și n-au trăit degeaba, ci în bună înțelegere cu românii, ajutându-i pe cei de alături. Astăzi, familiile despre care am scris, nu mai fac parte din această lume, au trecut în lumea veșniciei, numele lor rămânând încrustat pe niște cruci fie în fața bisericii, fie în stânga sau în dreapta cimitirului. Crucii de marmură albă sau neagră, din care, poate se scurg niște șoapte sau se ridică niște flăcări dezgolite în noapte.

CRUCI VECHI ÎN CIMITIRUL ORTODOX ROMÂN ILIA

Locul celor ce trec în lumea veșniciei, rămâne însemnat în vreme, printr-un mormânt și o cruce la căpătâi. Preotul Romul Iacob, notează în condica parohiei, cele mai vechi cruci ce au putut fi descifrate, începând cu anul 1777, martie 17.

„Pomenește Doamne pe robii tăi aceștia Ratz-Orbonaș Mihai Șabău (croitor) cu fiul său Ratz-Orbonaș Petru Astaluș (tâmplar) și tot neamul acesta

ISI XCMKA 1801 9 FEBRUAR Pomenește Doamne pe roaba aceasta Marinca și pe fiica fiului său Ratz-Orbonaș Camelia

IS HR N I C A Ilona 1806 iulie 7

Pomenește Doamne pe robul tău Colibaș Petru care aci s-a îngropat 1811

1823 ianuarie 1 Colibaș Boris care aici într-acest mormânt s-a îngropat

1813 april 9 Pomenește Doamne pe Măria Patra și fii (ei) săi Demetriu Ungur 1813-1920

Rozalia Ungur 1844-1916 19 august

1843 Decembrie întâi zi (1)

Pomenește Doamne pe robul tău acesta Iacob Gheorghe Craiesc - Haius - Meșter și fost ctitor al bis (curator-epitrop)

Întru eterna memorie a lui Ioan Popovici cantor născut în 1822

răposat 1894 și soția Maria născută în 1826 mort în 1895 și fii Ioan Petru și Simion născuți în 1861.

Pe dosul acestei cruci se află scris 1898 aprilie.

S-a ridicat prin fii Teodor Popovici-Leontina, Zânovia, Savia și Catița.

Aici odihnește în Domnul Ratz-Hazi Miclău, a lui Dani având ani 38 a răposat în 1855.

Aici odihnește în Domnul Maria soția preotului Gheorghe Lupșa având anii vieții sale 60. A răposat la 25 martie anul 1853.

Aici se odihnește Robul lui Dumnezeu Kozma Petru 4/5 1864.

„Aduți aminte muritoriule ce am fost eu ești și tu / Ce sunt acum și tu vei fi” Aici odihnește în Domnul Rozalia Papiu născută Georgescu răposată în 10 august 1886 în etate de 25 ani ale vieții.

Aici odihnește în Domnul Crișan Mihai răposat în 1883.

Aici odihnește în Domnul Zaharia Papu (Greco) mort în 3 mai 1872, Alexandru mort în 10 mai 1862, Nicolae mort în 1 octombrie 1894, Gheorghe, mort în 1910. Tot aici e înmormântat și fiul lui Gheorghe Papp, Alexandru Papp născut în 1890 răposat în 1966 tatăl lui Alexandru Papp avocat juristconsult în Deva și Sofia Papp.

Blaj Maria - Negrilă căsătorită Vischonici, născută în 1839 răposată 1864 9 martie

Vischonici Cazimir născut în 18 aprilie 1860 mort în ianuarie

Eugen Dolorosu mort la 14 aprilie 1864

Viață eternă și pomenirea părinților în veac.

Gheorghe Nandra – pretor 1826-1894. Cruce ridicată de fiul său Iulius în semn de recunoștință.

Se spune că morții dăinuiesc prin vremea veșnică, prin morminte și crucea de la căpătâi, semn credibil de vreme ce aceste cruci a unor locuitori ai Iliei decedați în urmă cu sute de ani, se mai păstrează în timp și-n filele acestei monografii.

BUCĂTĂRIA ILIENȚILOR

Cea de zi cu zi, a nunților, botezurilor și pomenilor

Populația Iliei, ca număr, în decursul a zecilor și sutelor de ani, s-a schimbat mereu, cei mai mulți au venit, din satele din jur, alții din alte comune și chiar din alte sate și orașe ale altor județe. Au și plecat, mai ales cei cu dorința de a locui în orașe mari, cu multe avantaje de cultură, distracție (având la dispoziție universități, teatre, operă, stadioane, meciuri de divizia A, internaționale, festivaluri artistice, baruri de noapte, cafenele de lux etc), și mulți, foarte mulți locuitori în decursul sutelor de ani, au trecut în lumea veșniciei, au umplut cele două cimitire sau „prograde”, cum li se spunea cu ani în urmă, locuri împânzite de morminte și de cruci.

Acum la început de an 2005, numărul locuitorilor băștinași, este destul de mic în comparație cu cel al „viniturilor”, din ultimii 50-60 de ani. Zeci și chiar sute dintre cei care s-au așezat pe vatra Iliei, și-au construit case și dependințe, și-au amenajat curți și grădini în care, primăvara te îmbată parfumul florilor, cultivă legume și zarzavaturi, plantează pomi; un cireș sau un gutui, un măr sau un păr etc, toate acestea, pentru necesarul și trebuințele casei și mai rar pentru un mic comerț. Fiecare sau aproape fiecare dintre cei așezați aici au adus niște obiceiuri, niște influențe fie în vorbire și grai, fie în gustul de a se îmbrăca și până la pregătirea și servirea micului dejun, a prânzului și a cinei. Bucătăria Ilienților și a comunei în general, a cuprins și cuprinde aperitive, diferite paste, supe și ciorbe, tocături, fripturi, mâncăruri din legume, sosuri, salate, conserve, deserturi și băuturi. Chiar dacă nu toți locuitorii au avut pe mese asemenea meniuri, mai ales în vremurile de demult, au știut că alimentația joacă un rol important, din alimentele pe care le consumă, trebuie să-și asigure materialul necesar funcționării și refacerii organismului, a energiei cheltuite cu diferite activități pe care le exercită de zi cu zi. Se spune că pofta vine mâncând, și atunci când pe masa bucatelor e prezentă și o tărie, burta este pusă la încercare, în mod cu totul neindicat și nici în folosul cuiva.

Alimentele sau bucătăria zilnică ajută atât la creșterea și refacerea țesuturilor uzate, a producerii de energie și căldură în corpul omului. În

alegerea alimentelor și la întreținerea meniului trebuie să se țină seama de valoarea nutritivă a hranei, de conținutul în diferite substanțe (proteine, grăsimi, **zaharuri**, săruri minerale, vitamine etc), astfel încât aceste substanțe să **satisfacă** cerințele organismului. De o mare importanță este de asemenea **felul în care sunt preparate mâncărurile**, în bucătăria zilnică sau cea de **evenimente**. O supraalimentare poate aduce unei persoane multe **kilograme în plus**, această greutate în plus neaducând nimănui sănătate, ci **dimpotrivă**, unele probleme.

Dacă ne gândim bine, una este bucătăria de zi cu zi, bunătațile cu care ne înfructăm și alta este cea a bucătăriei tradiționale de la nunți, boteze și pomeni. Poate, și mai mult ca sigur, nici ilienții și nici cei din satele din sânul comunei, n-au putut respecta acel program: dejun, prânz, cină, deși medicina așa ne învață; să fim cât mai raționali cu mâncarea, iar cina să fie cât mai ușoară.

Mai trebuie să amintim că în decursul zecilor și sutelor de ani, nici starea și averea fiecăruia nu era la fel și aici au existat bogați și domni, meseriași, țărani înstăriți, oameni cu prăvălii, dar și clasa socială a săracilor.

Nici munca nu era aceeași pentru fiecare locuitor, unii trudeau mai mult, făceau naveta la zeci de kilometri, alții se aflau pe câmp la sapă, la coasă sau cules, mâncau din „brișcă”, cum se zice. Cei tineri; copiii și elevii trebuiau bine hrăniți, pentru o dezvoltare normală, fiindcă ajungerea unei longevități mari, depinde și de hrană și de cumpătare. Timpul n-a stat pe loc și o comună cum este Ilia, a atins standarde de civilizație modernă, având cofetării, brutării, buticuri de unde îți poți cumpăra sucuri și dulciuri de tot felul. Tacâmurile de lemn, oalele și blidele de pământ, au fost înlocuite, au apărut aragaze, frigidere, cuptoare cu microunde, alte atâtea aparate casnice.

Mergând prin satele comunei, am căutat să vorbesc cu bătrânii și bătrânele, ajunși la optzeci de ani și unii peste, de la care, după o vreme de gândire și de aducere aminte, am auzit că, „cei bogați”, domnii, comercianții, meseriașii, pătura bună și chiar și cea mijlocie, au dus-o bine, dar, mulți au trăit rău (fie că nu prea aveau din ce face mâncare, fie că nu prea știau să facă mâncăruri alese), mâncarea de bază fiindu-le

mămăliga, poamele, liptarul, cisălița. Carnea, pâinea și laptele erau ținute pentru zilele de sărbători și muncile grele: cosit, secerat, îmblătit când se făceau și clăci. Fetele și femeile tinere nu prea știau să frământa pâinea că, dacă n-o frământa de-ajuns, nu se acrește și nu crește aluatul. Nu știau nici cât să ardă cuptorul pentru coacerea pâinii... Nici grâu în hambare nu era prea mult, că se semăna puțin, că unii aveau suprafețe mici de teren... Se știa și nu se prea știa de făină nula, mai mult știau cei bogați. Pe atunci, în făină se puneau cartofi ca pâinea să se păstreze cât mai mult proaspătă. Într-un cuptor se puteau coace 6-8 pâini ce ajungeau unei familii de 3-4 persoane, o săptămână. Se coceau și pâini de câteva kilograme, sub țâst, pe vatră, punându-se câteva frunze de nuc. Și azi, sunt familii care și-au păstrat cuptoarele de pâine, dar le ard și le folosesc de praznice, la Paști și Crăciun, când coc colaci și plăcintă cu brânză și nucă. Din mâncărurile tradiționale ale acelor vremuri, mai făceau parte fasolea, mazărea, varza, perișoarele cu carne, multe le făceau cu păsat fiert. Cartoful a fost un aliment de bază și chiar a rămas și azi, că, ce faci, ce nu faci, tot cartoful ajunge pe masă. Cartofii copti în ler, cu slănină înghețată, cu ceapă bătută în ștergar, au fost și sunt meniul locuitorilor satelor. Apoi, mâncare de cartofi piure, pai, tocană cu ouă și ceapă sau zeamă de cartofi. Dar, dragă domnule, mă îmbună mătușa Carolina, uscatul prunelor a fost o altă îndeletnicire a femeilor, care puneau prunele pe niște scânduri, iar după ce se uscau le puneau în pungi de hârtie sau în coșuri de nuiele. La Bretea Mureșană, prunelor uscate le mai spune „goale” și, pe vremuri, aici unuia i-a venit un prieten, care a fost invitat să mănânce „goale” și omul a înțeles să le savureze fără pâine, cauzându-i dureri de foale.

Poamele se fierbeau într-o oală de 4-6 litri, până se obținea mustul, iar prunele deveneau carnoase, putând fi ușor despicate de os, servind ca hrană, mai ales familiilor sărace și cu mulți copii, la vreme de toamnă și iarnă, când oala „goalelor” nu se lua de pe sobă sau șpor. Toamna, în marginea râurilor se instalau cazanele de fiert țuică, prilej de bucurie pentru obișnuința paharului, care dădeau o mână de ajutor la golirea cazanului de fiertură (borhot) și umplerea din nou cu prune. Borhotul eliminat din cazan, ajungea în marginea râului, dar, unii îl strângeau în

ciubăre și-l aduceau acasă din care obțineau, după scurtă vreme, un alt aliment numit cisăliță sau chisăliță. Aceasta se folosea de gospodine pentru acrirea unor zămuri și chiar ca mâncare când se punca în mujdei împreună cu ulei de dovleac care se servea cu brui de mămăligă.

Un alt aliment care se obținea toamna, era liptarul sau magiunul, care se făcea din prune de toamnă (droaște) fierbându-se o zi întregă și o jumătate de noapte, într-un cazan de alamă. Pentru a nu se prinde de pereții cazanului așezat pe un suport în mijlocul curții, se amesteca cu o lingură sau cu un drăglu special făcut. La fiertul liptarului participau mai ales femeile și cea mai bătrână trebuia să știe când este suficient de fiert, altfel când se punca în oala de pământ, se mucegia și se acra. Poamele, liptarul și chisălița, au fost zeci și zeci de ani, mâncăruri de tradiție, fiind așezate în cămărilor iernii, până la sfârșit de primăvară.

O băutură tradițională a fost ciderul, un produs excepțional de sifonat, care se făcea din mere pădurețe ce se zdrobeau bine, după care erau puse într-un vas din lemn, special făcut, iar prin orificiul unui dop, curgea curat și sifonat, rece de te durea în mijlocul frunții. Astăzi, această răcoritoare a fost dată uitării, poate prin satele Dumbrăvița sau Valea Lungă, să mai existe câțiva bătrâni care mai dețin rețeta de fabricare.

Cândva, bureții de pădure erau tare căutați, dar de câțiva ani buni, întâmplându-se o serie de cazuri nefericite, cu oameni otrăviți, nu-i mai culege multă lume. În schimb, ghebele și ciupercile ce cresc pe pășuni toamna, sunt culese și pregătite și așezate în borcane pentru bucătăria iernii.

Înainte de a trece la bucătăria tradițională a nunților, prezentăm câteva din mâncărurile de post: sarmale cu păsat, cu ciuperci și cartofi, lașcă de aluat nedospit, cu ouă și lapte, sub formă de tăiței subțiri sau de cele mai multe ori întinși. Varza călită (crudă), puțin ardeiată, în amestec, la cuptor sau pe plită, ori în oală de pământ. Chisălița și poamele din fructe uscate și magiunul, cât și compoturile de fructe au fost și au rămas mâncăruri de post. Cu adevărat se spune că mâncarea cea mai bună e la „mama acasă” și ilienții cât și ceilalți locuitori din comună, simt acest lucru. Mulți dintre locuitorii comunei, au ajuns în rândul octogenarilor și nonagenarilor respectând tradițiile mâncărurilor de post, cât și a unei vieți cumpătate, fără băutură și tutun.

Nu este o noutate că o parte dintre locuitori au trăit rău, „că așa erau vremurile de atunci, tăiai porcul și-l urcai aproape întreg în pod la fum, mămăliga, poamele și chisălița, astea **ne-au ținut**”, spun bătrânii vetrei.

De aici înainte, ne referim la bucătăria tradițională a nunților, prin graiul Doamnei Alba Ecaterina, știută de toată lumea de Țița, născută la Visca cu numele de fată Marc, actualmente locuitoare a Iliei, care ni s-a destăinuit că, „de mai bine de 35 de ani, „ocupă” postul de „socăciță”, iar numărul nunților la care a participat a trecut de 1.000. Iată ce ne-a relatat Doamna socăciță: „Am fost și sunt căutată de toți cei care fac nunți, nu numai din Ilia, ci și din satele învecinate, din partea Bradului, a Dobrei, Vețelului, a Brăniștii chiar și a Devei. Întâi și întâi, vreau să aflu la ce dată este nunta, câți invitați sunt și numai după aceea, dacă sunt liberă, accept angajarea. Dacă-i pot ajuta pe părinții mirilor, atunci, împreună cu mama fetei sau a băiatului, facem lista cu toate cele ce trebuie pregătite – cumpărate, ținând seama de numărul chemaților, totdeauna masa trebuind să fie un pic „umflată”, fiindcă e mai bine să rămână ceva supă și prăjituri, decât să nu se ajungă. După ce se stabilește acest lucru, din ziua de luni a săptămânii premergătoare nunții, mă prezint la treabă, una deloc simplă unde împreună cu vreo 10-15 femei, „intrăm în foc”. Mai întâi, ne ocupăm de micile fragmente, adică de sărățele, cornulețe, prăjituri mărunte, apoi se face coca din făină și ouă pentru tăieței, care, după ce se uscă, se taie și se pun pe coli albe în coșuri.

În continuare se trece la pregătirea prăjiturilor, mai multe feluri de prăjituri; cum ar fi „Ileana”, „Petre Roman”, „Coco bas cu nucă de cocos”, „Amandina”, „Prăjitură cu mac”, „Constantinescu”, „Flori de măr”, „Laura cu nucă”, „Prăjitură cu rahat”, „Foi cu miere” și altele.

Se coc blaturi pentru tort și foile de doboș și cornulețe. Dintre prăjiturile enumerate prezentăm rețeta prăjiturii „Ileana”, unde la o nuntă de 300 de invitați este nevoie de 8 porții. Iată cum se prepară prăjitura Ileana: Cantități: 10 ouă, 300 gr. nucă, 300 gr zahăr, 2 linguri făină. Se bate spuma de la cele 10 ouă, se adaugă zahărul, se bate în continuare cu telul, se pune nucă, făină, se amestecă cu lingura de lemn și se pune

puțin praf de copt stins cu lămâie. Se coc patru foi pe dosul tăvii care a fost unsă și tapetată cu făină.

Crema: cele 10 gălbenușe se freacă cu 250 de gr. de zahăr până se spumează, apoi se fierbe pe abur 20 de minute. După ce se îngroașă se ia de pe foc, înainte de a fi rece de tot se pun 300 de grame de unt și trei patru vanilii. Se pune crema între foi, și deasupra se presară nucă. În cremă se poate pune și cacauă.

O altă prăjitură delicioasă este „Flori de măr” zicându-i așa fiindcă în loc de făină se pune budincă roz. Urmează celelalte prăjituri amintite care sunt la fel de gustate de nuntași.

Se lucrează în continuare la tortul miresei, care se face din frișcă cu fructe, și se compune din 5 blaturi, care se așează de la mare la mic. În conținutul tortului mai intră în afară de frișcă, fructe, portocale, ananas, banane, compot de piersici, toate punându-se separat în farfurii, după alte operații se încheie primul etaj, începându-se cu al doilea, al treilea, al patrulea și al cincilea ultimul etaj. Greutatea unui tort al miresei este de circa 10 kilograme. Pentru nași se fac torturi cu șampanie, ornându-se cu ciocolată, iar blaturile se taie pe colțuri.

Joia, din cursul săptămânii premergătoare nunții, dacă vremea este rece, se taie 1-2 porci, un vițel, depinde de numărul invitațiilor, iar dacă vremea este caldă, animalele se sacrifică numai în ziua de vineri. Tot în ziua de vineri, se taie și găinile, la o nuntă de 300 de persoane, fiind necesare 25 de găini. Se pregătesc mezelurile, jumările, chifteluțele rotunde, jnițele, friptura se rumenește vineri noaptea spre sâmbătă, tot atunci se coace la brutărie pâinea, câteva sute de franzele, apoi, se curăță câteva bune zeci de kilograme de cartofi pentru pireu, se taie brânza și se pune pe farfurii, se pregătesc măslinile, se fierbe supă de tăiței (lașca), se face aprovizionarea cu apă minerală, bere, sucuri, țuică. Ce este important că, din fiecare prăjitură, se fac 8 porții, raportat la 300 de persoane de nuntași. Facem o mică pauză și o întrebăm pe Doamna socăciță șefă, „de la cine ați învățat și deprins meseria?”. Ne privește cu mândrie și cu o dulce amintire „De la Tanti Reli, așa era cunoscută pretutindeni, fiind din Lăpușnic, a fost vestită în toate satele din jur. Cât de dragi i-au fost nunțile că a decedat la o nuntă la Dobra”.

„Doamna Țița, cred că nu ne-ai spus totul, am mai dori să aflăm cum decurge așezarea și servirea bucatelor pe mesele nunții?” „La început se pun pe mese mezelurile, țuica, apa minerală, sărățele, brânză, cașcaval, măsline, jumări, salată de biof, chifteluțe rotunde. După ce mirii, nașii și nuntașii se întorc de la cununia religioasă, se face spălarea pe mâini și se merge la cloambă, obiceiuri care în ultima vreme, nu peste tot se mai practică. Înainte ca nuntașii să servească din bucatele mesei de nuntă, vornicul zice „Tatăl nostru”, împreună cu toți mesenii, după care, fiecare se înfruntă cu bunătățile de pe mese. În continuare, muzica tocmită pe bani buni, cântă și nuntașii se prind la joc, care mai de care mai dibaci în învărtite. La mai toate nunțile este invitat și un solist vocal fie din zonă, fie dintre cei consacrați. După ora opt seara sau puțin mai târziu, se aduc pe mese castroane cu supă (lașcă), apoi friptura cu pireu de cartofi, șnițel, iar după miezul nopții, înainte de cinstea mirilor, se stinge lumina în sală, moment deosebit de fastuos, cu veselie și urale, după care se reaprinde lumina, iar ajutoarele socăciței, aduc pe mese bunătățile de prăjituri, spre a fi servite de către uspatoi. Nuntașii se îndulcesc și cu câte o felie din tortul miresei, obiceiul fiind ca din cele 5 etaje, trei să fie oferite celor ce vin cu farfurioarele pentru a primi acest minunant dar. După servirea prăjiturilor și a câtorva jocuri, urmează cel mai important moment al nunții: cinstea mirilor, când cu adevărat vornicul intră în mișiune, etalându-și întreg arsenalul de snoave, bășcălii, toate puse pe seama mirilor sau a celor care cinstesc. Cinstea începe cu darurile din partea rudelor apropiate: părinți, frați, bunici, verișori, vecini, prieteni. „Este grea această meserie de socăciță, Doamnă Țița?”. „E și grea, e și importantă. Tanti Reli, îmi spunea că, „dacă nuntașii pleacă nemulțumiți de modul cum au fost pregătite mâncărurile și de cum au fost serviți, se duce vestea rea și lumea te ține minte și nu-ți mai cere ajutorul. Niciodată n-am pățit așa ceva primind doar mulțumiri”. „Ce mai urmează către finalul nunții?”. „Câteva ore de joc și mare veselie, cu strigături, iar către ziuă se aduc pe mese sarmalele și la urmă zeama acră, cu scop de a trezi nuntașii, dar de regulă, la aceste ultime bunătăți, rămâne puțină lume”.

Doamna Tița, că așa ni drag să-i spunem, ne-a pus la dispoziție câteva strigături adecvate pentru mire și mireasă:

„Plecarăm după mireasă

Nu știu slobozi-ne-o-n casă

Dar om face ce-om putea

Și nu om merge fără ea.

Florivică din cunună

Se cunoaște că ai fost bună,

C-ai cusut cămăși cu flori,

Și ai ales dintre feciori.

Luăți seama cum vă uitați,

Ca să nu mă deocheați

Că eu sunt fată de bogat,

Și-s rauă la deochiat.

Măi mireasă după tine,

N-am văzut plângând pe nime,

Dar după mirele tău,

La toate le pare rău.

Miresuță toată flori,

I-ați gândul de la feciori,

Și ți-l pune la bărbat,

Căci cu el te-ai cununat.

Doamna Tița ne mai spune că bucătăria de botez este asemănătoare cu cea a nunților, dar mai redusă, cu invitați mai puțini, nici muzica nu e așa de pompoasă. Bucătăria pomenilor se pregătește de regulă, ori la casa decedatului, ori la casa parohiei sau căminul cultural, cu colăcei, supă, friptură cu pireu de cartofi, sarmale, țuică, cozonac. Când decesul survine în cele două posturi mari, mâncarea se face la înțelegerea cu preotul, de obicei cu bucate de post.

În final, Doamna Țița, ne mai spune că bucătăria tradițională a evenimentelor din comuna Ilia, cu zeci și zeci de ani în urmă, nu a cuprins rețetarul de azi, dar cu toate acestea, oamenii de aici au rămas majoritatea cumpătați, credincioși ortodoxiei, consecvenți și conștienți că a exagera în alimentația de zi cu zi sau a nu ține posturile, nu e lucru sănătos.

UN PRINCIPE NĂSCUT LA ILIA

Faptul că la Ilia s-a născut un principe, că de aici a pornit pe drumul vieții, împlinind acest drum cu 16 ani de domnie, cu o încercare de reconstituire a Daciei, cu alte preocupări pentru păstrarea autonomiei țării și chiar să-i asigure independența, credem că merită să-i reproducem portretul și să-l readucem în memoria acestei vetre, care mustește de istorie și își are locul sub soarele fiecărei zile.

Gabriel Bethlen s-a născut în anul 1580, pe meleaguri hunedorene, în castelul de la Ilia, moșie primită de la tatăl său, Wolfgang Bethlen, de la voievodul transilvan Ștefan Bathory. Copilul de 12 ani, Gabriel Bethlen a rămas orfan, ajungând, împreună cu fratele său Ștefan, sub îngrijirea fratelui mamei lor, Andrei Lazăr, pe atunci, jude regesc din Lazărea al scaunului Ciuc. În acea perioadă, cei doi orfani pierd moșia de la Ilia, care le-a fost luată de principele Sigismund Bathory, astfel că tânărul Gabriel Bethlen s-a văzut nevoit să intre în slujbă la curtea acestuia. Din această perioadă – 16 august 1593, datează prima lui scrisoare cunoscută, în care relatează unei rude: „Noi până acum am învățat. Dar de acum Domnule, eu voi avea posibilitatea, cu ajutorul lui Dumnezeu, mă voi angaja la cineva sau la Maiestatea Sa, domnul nostru Sigismund Bathory sau la altcineva. Moșia noastră de seamă, pe care am avut-o domnule, cetatea de care țineau vreo sută de case de iobagi, ne-a luat-o domnul de mai bine de un an, la vorbele mai multor oameni lingușitori”.

Gabriel Bethlen, la curtea lui Sigismund, s-a bucurat de grija și atenția lui Ștefan Bathory, mai târziu 1605-1606, ajuns și el principe al Transilvaniei, cu care era și el înrudit. Cu toate acestea, Bethlen a urmat linia politică a lui Moise Szekely (principe al Transilvaniei între mai-iulie 1603) care se pronunță pentru bune raporturi cu Poarta otomană,

spre deosebire de orientarea inițială a lui Bocskay, de colaborare cu casa imperială germană.

După lupta de la Teiuș, din 12 iulie 1602, în care adepții lui Szekely au fost învinși de generalul Basta, Bethlen l-a urmat pe învins în exil, la pașa de Timișoara. Întorcându-se cu ajutor otman și tătar, Szekely a fost din nou învins, la 17 iulie 1603, lângă Brașov, când a și căzut în luptă. Gabriel Bethlen a pornit din nou în pribegie, în vilaietele Timișoarei și Belgradului, folosind acest timp pentru desăvârșirea instruirii sale și pentru însușirea cunoștințelor necesare activității politico-diplomatice. În scurt timp, a legat prietenii, a stabilit relații, a pătruns în adâncurile gândirii otomane (îi cunosc firea turcului spunea el mai târziu) observând relațiile, intrigile și manevrele din culisele aparatului de stat otoman. A căpătat, astfel, o experiență pe care peste câțiva ani o va valorifica cu multă abilitate, în calitate de principe.

N-a durat mult și la vârsta de 23-24 de ani, prestigiul lui Bethlen era atât de mare încât pribegii transilvăneni voiau să-l aleagă principe. Om chibzuit, Bethlen a refuzat propunerea, susținând alegerea lui Ștefan Bacskay, care a fost înscăunat de data aceasta cu sprijin otoman. După scurta domnie a acestuia a urmat domnia la fel de scurtă a lui Sigismund Rakoczi (1607-1608), apoi principe a fost ales Gabriel Bathory. Între noul principe și Bethlen au fost, la început, raporturi bune. Curând însă chibzuința, clarviziunea, moralitatea și spiritul gospodăresc al lui Gabriel Bethlen s-au confruntat cu nechibzuința, aventurierismul și imoralitatea principelui. Bethlen a pornit din nou în pribegie, fiind primit la Adrianopol, chiar de sultan. Apoi, când în 27 octombrie 1613 Bathory – ce stărnise nemulțumirea totală a fost ucis de proprii săi oșteni, Bethlen, însoțit de oștile turco-tătare și cu ajutorul domnului Țării Românești (Radu Mihnea) și al Moldovei (Ștefan Tomșa) a venit în Transilvania, fiind ales principe al țării.

Cei 16 ani de domnie a lui Gabriel Bethlen aveau să dovedească pe deplin că alegerea sa s-a dovedit binemeritată. La acea dată, când a preluat domnia, țara se afla într-o situație economică grea. Bunurile fiscale ale principatului Transilvaniei – baza economiei statale în acea perioadă – acestea fuseseră donate sau arendate. De asemeni războaiele

îndelungate purtate pe teritoriul Transilvaniei secătuiseră țara. Minele nu mai aduceau venituri, iar visteria era goală. O oarecare neîncredere plutea în jurul noului principe, neîncredere accentuată de faptul că o seamă de cetăți au refuzat să se supună autorității sale, iar obștea săsească s-a opus chiar ținării, la Sighișoara, a primei Diete convocate după alegerea lui Bethlen.

Faptul că era bun gospodar și adept al unei politici mercantile (de adunare în țară a banilor și aurului), principele a întreprins măsuri energice pentru întregirea bunurilor și veniturilor fiscale ale țării. Încă în 1615, Dieta a hotărât (la sugestia principelui) că toate bunurile fiscale înstrăinate începând cu anul 1588 de diferiți principii ce se succedaseră la tronul Transilvaniei să revină fiscalității.

În același timp, Gabriel Bethlen a încurajat funcționarea minelor și ocnelor de sare, mineritul redevenind o activitate aducătoare de venituri. Pentru sporirea activității miniere – ca și a unor meșteșuguri – în timpul Războiului de treizeci de ani a adus în țară mineri pricepuți și meșteșugari persecutați pentru credința lor pe teritoriul stăpânit de Habsburgi. Dezvoltând producția, Bethlen a dat un puternic avânt și activității comerciale, fiind el însuși cel mai mare negustor al principatului. Era, de pildă, cel mai mare exportator de vite spre Viena. Tot în vederea măririi veniturilor visteriei a bătut – după obiceiul timpului – la începutul domniei bani, de slabă calitate ca, pe urmă, în condiții de stabilitate economică, să treacă la emiterea unor monede bune, acceptate peste tot.

Din veniturile realizate, o bună parte a fost rezervată trebuințelor armatei; însemnate sume au fost îndreptate și spre activități edilitar-culturale. În timpul domniei lui Gabriel Bethlen au fost construite, reclădite sau amplificate o serie de obiective militare (cetăți și bastioane) și alte construcții, printre care acelea de la Iernut, Vințul de Jos, Blaj, Făgăraș, Oradea, Hunedoara, Alba Iulia, reînviată din ruine, a devenit o adevărată reședință princiară, unde se evidențiază o nouă curte domnească în adevăratul sens al cuvântului, după modelul curților princiare italiene, cu clădiri în stilul Renașterii și al Barocului, luxos înzestrate, cu o renumită bibliotecă, în care aveau loc manifestări culturale oferite de muzicanți și actori aduși la curte.

De fapt, grija și atenția a fost permanentă pentru artă și cultură, din partea principeului. După modelul academiilor protestante germane, dar și pentru a contracara învățământul iezuit în plină dezvoltare (principele fiind de origine protestantă) Gabriel Bethlen a înființat la Alba Iulia, în 1622, Colegiul academic, unde a adus vestiți profesori din Germania, ca Martin Opitz, poetul umanist care recunoștea graiul iobagilor români din jurul Zlatnei, latinitatea limbii lor, ca profesori din Heidelberg, Johann Heinrich Bisterfeld și Iudwig Philip Piscator, sau ca Johann Henrich Alstedius din Hernborn. Colegiul Academiei din Alba Iulia și curtea princiară, biblioteca și arhiva au căzut pradă asediului turco-tătar din 1658. Școala a reînviat însă în anul 1662 la Aiud, continuându-și activitatea până în zilele noastre. În anul 1624 principele a inițiat și o altă importantă măsură, menită să îmbogățească politica sa culturală. Este vorba de o hotărâre a Dietei prin care se asigură instruirea și a fiilor de iobagi, aceștia putând să-și continue studiile fără ca stăpânii lor să le-o poată interzice. În acest fel, s-a deschis o porțiță spre valorificarea resurselor intelectuale ale iobăgimii, de care au profitat și discipolii români ai colegiilor reformate din Alba Iulia, Aiud, Orăștie, Târgu Mureș și Cluj.

Gabriel Bethlen a fost un apropiat și un sprijinitor al cărturarilor și al tipografilor. În această latură, amintim că a întreprins demersuri să înființeze și o tipografie românească la Alba Iulia, și să traducă în limba română Biblia, firește cu scopul de a sprijini propagarea calvinismului. Trebuie precizat că aceste tendințe ale protestantismului de traducere a cărților liturgice în limba poporului – au avut o contribuție prețioasă la traducerea și tipărirea diferitelor texte în limbile naționale. Bethlen, calvinist convins a participat la Războiul de treizeci de ani de partea protestanților a fost tolerant față de alte confesiuni. Spre deosebire de cele afirmate de istoricul maghiar Nahlik Zoltan, trebuie să precizăm că atitudinea lui Bethlen de toleranță față de alte confesiuni a fost dictată în primul rând de rațiuni politico-economice. De altfel, așa cum sublinia chiar patriarhul Constantinopolului, Chiril Lucaris, românii au sesizat acest pericol, refuzând să adere la religia protestantă.

Gabriel Bethlen a avut în gând ca ceva sfânt, să asigure liniștea și ordinea în țară.

Astfel, încă de la începutul domniei, Bethlen a avut de înfruntat ostilitatea Habsburgilor care doreau un principe devotat lor. În acest scop, curtea de la Viena a sprijinit acțiunile unui pretendent la tronul Transilvaniei, Homonnai, acțiuni eșuate însă datorită iscusinței lui Bethlen. În cele din urmă, Bethlen a obținut recunoașterea ca principe și de către curtea de la Viena, dar trebuie spus că în culise manevrele pentru înlăturarea sa au continuat și după această recunoaștere.

În anul 1619, situația lui Bethlen era atât de bine consolidată, încât după izbucnirea, în 1618 a Războiului de treizeci de ani el s-a alăturat beligeranților protestanți împotriva Habsburgilor. În alianță cu cehii, oastea lui a ajuns până sub zidurile Vienei, principele a intrat în posesia coroanei ungare, iar Dieta maghiară l-a ales ca rege al Ungariei. Dar, deși în titulatura sa a folosit timp de 16 luni acest titlu, în cele din urmă nu s-a încoronat. Principele a dat astfel încă o dată dovadă de clarviziune și mai ales înțelepciune politică, mergând nu spre o politică de ascuțire a conflictului cu Habsburgii, ci deschizând porțile spre o înțelegere cu ei. Aceasta s-a și realizat, prin încheierea, la 6 ianuarie 1622 a păcii din Mikulov, cu prevederi avantajoase pentru principe; acestuia i se recunoștea stăpânirea Partimului și păstra, pe timpul vieții, șapte comitate din Ungaria de Sus.

Ostilitățile cu Habsburgii au continuat și în anii următori, când Bethlen a mai condus împotriva lor două campanii. Pacea de la Viena 1624 și cea de la Bratislava 1626, care au urmat acestor campanii, au repetat prevederile celei de la Mikulov. Concomitent, Bethlen a căutat și pe altă cale moderarea relațiilor cu Habsburgii. Murindu-i soția, Suzana Karoly (11, mai 1622) a încercat o înrudire – prin căsătorie – cu Habsburgii. Nereușindu-i planul, în primăvara anului 1626, s-a căsătorit cu Ecaterina de Brandenburg, care după moartea lui a devenit principesă a Transilvaniei (1629-1630).

În anul 1627, marele său adversar, cardinalul Peter Pazmany, informa curtea Habsburgilor că Gabriel Bethlen făcea demersuri la Poartă în intenția de a constitui, sub domnia sa, un regat al Daciei care

să cuprindă sub suzeranitate otomană – Transilvania, Țara Românească și Moldova. În același timp, Bethlen însuși, în scrisoarea sa către trimisul la Constantinopol, arăta că papa și împăratul Habsburg i-au promis să-l facă monarh al regatului care ar include Moldova, Țara Românească și unele teritorii din apusul Transilvaniei. La numai câțiva ani de la marea epopee făurită de Mihai Viteazul – unirea celor trei principate românești sub un singur sceptru – tentativa lui Gabriel Bethlen demonstrează audiența de care se bucura în acea epocă de ideea făuririi unui stat care să cuprindă laolaltă Moldova, Țara Românească și Transilvania, ca și faptul că în conștiința acelor vremuri continua să persiste numele antic de Dacia.

Dorința lui Gabriel Bethlen de constituire a unui regat al Daciei izvoră în primul rând din ideea de a contrapune amenințării celor două puteri (Imperiul otoman și Imperiul Habsburgic), o forță politică în stare să păstreze autonomia țării sale și chiar să-i asigure independența. În același scop, încă din vremea urcării pe tron a fost preocupat de menținerea bunelor relații cu Țara Românească și Moldova. La 25 noiembrie 1613, în tabăra de la Oprișani, Bethlen a dat mâna cu cei doi domni – Radu Mihnea și Ștefan Tompșa – jurându-și reciproc că vor fi ca frații și se vor ajuta până la moarte. Bunele raporturi economice și politice cu celelalte principate românești au fost, dealtfel, o constantă a activității principelui, demonstrând – ca și proiectul reunirii lor într-un singur regat, al Daciei o singură unitate.

Gabriel Bethlen a venit în țară cu ajutor otoman și a fost adeptul menținerii unor bune relații cu Poarta. Din acest motiv, mulți dintre contemporani, alimentați și sfătuiți de către forțele Habsburgice, l-au acuzat de filootomanism. În realitate, el a dorit la fel de mult eliberarea țării de sub dominația Semilunii, știind că principalul obiectiv al lumii creștine trebuia să fie alungarea otomanilor de pe teritoriul ocupat. Spre deosebire de mulți dintre contemporani, și-a dat însă seama că acest deziderat putea constitui doar un program de viitor. Poarta fiind foarte puternică, greu putea fi dominată, Gabriel Bethlen, era conștient, totodată, de pericolul unei alte dominații străine. Caracterizându-i politica externă, principele Ioan Kemény afirma că „pe ambii împărați

puternici i-a ținut în cumpănă, față de el însuși și față de patria sa". Bethlen însuși, referindu-se la situația țării sale între cele două puteri scria. „Între cele două rele aș considera de cel mai mare folos, împreună cu existența libertății patriei noastre, plăcute, frumoasa pace”.

Adept al căștigurilor relațiilor cu Poarta, principele a înțeles totodată să apere pe toate căile demnitatea țării, a știut să impună respect. Chiar la urcarea pe tron, când oștile turco-tătare au luat 25.000 de robi, a intervenit energic pentru eliberarea oamenilor. Câțiva ani mai târziu, când oamenii i-au cerut, concomitent, să predea cetatea Ineu, să plătească tributul și să se alăture, cu oastea sa, armatei lui Skender pașa, Bethlen a răspuns „Preaputernicia sa mi-a poruncit deodată trei lucruri... Este o lipsă în această chestiune, anume că nu pot da deodată oaste și dare, pentru că nici de la țăranul iobag nu putem pretinde decât ceea ce este dator; să-și dea dare obișnuită, să meargă la oaste nici stăpânul său nu-l silește sau dacă-l silește nu ia darea de la el”.

Cunoscând bine Imperiul otoman a știut să folosească slăbiciunile înalților săi dregători și – în același timp – când a fost nevoie a manifestat și tărie față de ei. Iată ce spunea în instrucțiunile date lui Baltazar Kemeny, trimis să ducă tratative la Poartă „Domnia Sa –... să aibă în vedere firea turcului, care, unde recunoaște o stare de frică, acolo încearcă să-i stea pe gâtul, grumazul oricui, oriunde. În schimb, unde e ținut cu măsura cuvenită, acolo și el arată bunăvoință amabilă cu lingușiri și prefăcătorii”.

Gabriel Bethlen, în timpul domniei sale de 16 ani, a acordat o mare atenție organizării unei armate puternice, reușind ca oastea înfăptuită de el să asigure prestigiul Transilvaniei pe câmpurile de luptă ale Europei în Războiul de treizeci de ani. Totodată, în toți cei 16 ani, de domnie, țara sa a fost ferită de invazia dușmanului, după cum spunea însuși principele. „În decursul a șaisprezece ani, picioarele cailor inamicului nostru nu au apăsat pământul patriei noastre”.

Întreaga sa viață, Gabriel Bethlen a vegheat neobosit pentru binele țării. Deși arhiva principatului a fost distrusă în anul 1658, până în prezent se cunosc aproape o mie de scrisori și instrucțiuni provenite de la el. Domnia sa și-a avut limitele ei, izvorâte în primul rând din poziția

de clasă a principelui de reprezentant al nobilimii. A murit la 15 noiembrie 1629, la vârsta de 49 de ani, în plină putere, după ce a lăsat în urmă o domnie de 16 ani, un principat transilvan autonom, puternic, cu un prestigiu european consolidat, anii săi de domnie putând fi considerați, o frumoasă și importantă epocă în istoria Transilvaniei.

Revenind la vatra Iliei, la Castelul unde s-a născut principele Gabriel Bethlen, nu putem să nu ne exprimăm regretul privind starea în care se găsește. S-au încercat mici renovări, se încearcă și în prezent, pentru a readuce acest edificiu istoric, în circuitul turistic.

Magazin istoric nr. 12/1980, O epocă din Istoria Transilvaniei „Domnia lui Gabriel Bethlen.

OAMENI ÎNTRE OAMENI

Drăgan, A. Ioan (n. 1923) profesor universitar și doctor în psihologie.

Profesor universitar la Universitatea de Vest din Timișoara.

Din 1994-1998 este membru corespondent al Academiei Româno-Americană.

Autor și colaborator la o serie de reviste de specialitate din țară și străinătate.

Studii cu tematică folclorică.

Autor a unei cărți de Aforisme.

Autor a cărții „Drumul vieții și stațiile sale”.

„Domnia Sa Ion Drăgan, a scris această minunată carte, nu să se afle-n treabă, ci ascultând sunetul fiecărui pas al vieții, privind prin cosmosul ființei cu pătimașă sete de jertfă, convins că Lumina și Umbra sunt două doamne pe care trebuie să le iubești la fel” M. Țic „Cocorii razelor de soare”.

Olariu, Octavian (n. 1931)

Născut la 8 aprilie 1931 la Bretea Mureșană

Studii: Institutul „Ion Andreescu” Cluj Napoca.

Debutează în București în sculptură în lemn cu tematică folclorică.

Profesor în învățământul mediu București.

Pogan, Gheorghe (n. 1948)

Născut în anul 1948, în satul Brâznic

Studii: Institutul de arte plastice din Cluj Napoca 1972.

Numeroase expoziții de pictură ce s-au bucurat de succes.

Tordasan, Victor (n. 1860) ziarist

S-a născut la Ilia și a fost un ziarist temut și luptător neînfricat al Românilor ardeleni, decedat și înmormântat la Sibiu.

Josan, Iuliu (1888-1975) profesor și publicist.

Născut în anul 1888, în satul Brâznic

Studii: „Politehnica din Budapesta” Institutul Teologic din Sibiu (1912);

Preot (1913-1919)

Președinte al Consiliului Național Român în satul Brâznic.

Profesor la liceul „Decebal” din Deva, 1920.

Secretar al Consiliului Județean Hunedoara al Comisiei Naționale din Deva.

Confesor al Regimentului de Grăniceri.

Președinte al despărțământului „Astra” din Deva 1924-1928

Protopop ortodox în Ilia, 1929.

Președinte al Despărțământului „Astra” Ilia.

Membriu în Adunarea Arhiepiscopului Ortodox a Sibiului.

Boboc, Nicolae (1920-1999) compozitor, muzicolog, dirijor

Născut la 26 septembrie 1920, în Ilia.

Dirijor al Filarmonicii din Arad 1948-1959

Director și Prim-dirijor al Filarmonicii din Timișoara 1963-1974.

Prim-dirijor și director al Filarmonicii din Arad din 1982.

Celebritate a muzicii românești, Nicolae Boboc a scris melodiile la colinzile și măsurile apărute în culegerea „Dă pe dubă săraca” – ale dubașilor din Bretea Mureșană.

Crișan, Mircea (n. 1943) în comuna Ilia

Studii: Universitatea „Babeș Bolay” din Cluj Napoca.

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Facultatea de Fizică, 1966.

Profesor la Facultatea de Fizică din Cluj Napoca 1993.

Asistent la Universitatea din Genova 1973-1974.

Profesor invitat la Universitatea din Uppsala 1990-1991.

Distins cu Premiul Academiei Române pentru fizică 1985

Teodor, Pompiliu (n. 1930) profesor universitar, doctor în istorie.
Născut la 19 iulie 1930, în comuna Ilia

Cercetător și bibliograf principal la Biblioteca Academiei, Filiala Cluj Napoca 1963-1966.

Șeful Catedrei de istorie, din 1973 la Facultatea de Istorie a Universității din Cluj Napoca.

Membru al Societății de Științe Istorice din România.

Membru al Senatului Universității „Babeș Bolay” din Cluj Napoca.

Consilier științific la Institutul de Iudastică

Visiting Profesor la University Ilinoia, SUA 1972-1973.

Bogdan Zoîța Tripa Profesor și scriitor

S-a născut la data de 15 iulie 1927, în comuna Băcia, județul Hunedoara.

Studii: Profesor de Limba și literatura română la școala generală Ilia.

A început să scrie și să publice destul de târziu, în urma unui concurs organizat de Asociația Amatorilor pentru Știința și Cultura din România.

Debut în volum în 1966 la Editura Didactică și de Pedagogie, cu „Gara de povești”.

În anul 1998 publică „Alte întâmplări” la Gara cu povești.

În anul 1999 publică volumul „Jurnalul unei eleve la Liceul „Regina Maria” Deva.

În anul 2000 îi apare volumul „Și trecea un tren”

Distincții: Trofeul micului cititor” ediția XVIII-a din partea Bibliotecii județene „Ovid Densusșeanu” Deva, pentru volumul „Miraculoasa călătorie”.

În prezent are în manuscris jurnalul „Pe aripile timpului” în colaborare cu Liviu Groza.

„Mă bucur și-mi place să spun că o doamnă, pe numele ei Zoia Bogdan Tripa, a întârziat la o masă, pentru mii și mii de cuvinte scrise. De acolo sau de altundeva, a simțit, cândva, un semnal care a devenit titlu de carte „Și trecea un tren” M. Țic publicația „Călăuza noastră”.

Giura, Traian născut în satul Sârbi

De profesie învățător funcționând în cadrul școlilor din cadrul comunei.

A lucrat în sistemul bancar.

Și-a adus o bună contribuție prin mobilizarea locuitorilor la construcția școlilor din Valea Lungă și a clădirilor Liceului teoretic Ilia.

Merite frumoase are și în construcția căminului cultural din Bacea.

Înființează coruri bisericești pe 4 voci la Bretea Mureșană, Valea Lungă, Bacea și Ilia unde a fost dirijor.

De asemeni, a fost dirijorul corului bisericii Sf. Nicolae din Deva.

A dat spectacole cu aceste coruri în prezența credincioșilor ortodocși.

Josan, Nicolae născut în satul Săcămaș

Profesor

Decan la Universitatea din Oradea.

Vasiu, Toader (1919-2001)

S-a născut în comuna Furcșoara

Studii: Școala tehnică de Agronomie Salonta

Liceul teoretic Ilia

Primar al comunei Furcșoara

Pretor la Plasa Ilia

Președinte de raion Deva

Președinte de raion Ilia

Primar al comunei Ilia până în anul pensionării 1986

Pe timpul cât a fost în funcția de primar al comunei Ilia i-au

fost decernate trei Ordine ale Muncii clasa I-a, clasa a II-a și Clasa a III-a.

Iacob, Romul n. în 7 aprilie 1905, comuna Gurasada

Preot – Absolvent al Academiei teologice ortodoxe „Andreiane” din Sibiu, la 23 iunie 1927.

În perioada anilor 1923-1935 urmează Facultatea de Drept din Cluj Napoca.

A funcționat în satul Bretea Mureșană ca preot 37 ani și 7 ani la Ilia.

În urma inundațiilor din anul 1970, s-a ocupat cu realizarea amenajărilor și reparațiilor la biserică în urma inundațiilor.

A coordonat lucrările de la Casa mortuoară (Capela) cu cele 25 cavouri în subsol.

Tot în timpul cât a fost preot la lăcașul sfânt din Ilia s-a construit casa paznicului și alte lucrări în cadrul cimitirului și bisericii ortodoxe Ilia.

Balaj, Petru Ovidiu

Născut în Ilia

Studii: Absolvent al Universității de Vest din Timișoara,

Licențiat în fizică, chimie, informatică.

Universitatea din München Germania

Cunoscător de limba engleză, franceză și germană.

Master Of Sciens în Noua tehnologie.

Dr. al Universității tehnice din München Germania

Fost bursier al Uniunii Europene.

Profesor la Școala de Înalte Studii Politehnice din Paris.

Nora Iovita Hurban

Talent de excepție în arta picturii, sculpturii și plasticii.

În primul rând, se rețin excepționalele lucrări realizate din lut „Hora” „Pădureanca” „Fetele de la Căpâlna” „Mireasa din Oaș”, cât și zeci și zeci de icoane pe lemn, lucrări de pictură pe piatră.

Are o colecție de lucrări de valoare deosebită, care impresionează și-i atestă talentul.

Este colaborator al Fondului plastic și a obținut meritate premii, cu ocazia diferitelor vernisaje și expoziții.

Buștea, Ioan (n. 01.1.1930 în satul Dumbrăvița, comuna Ilia)
Poet popular.

Ioan Buștea este unul dintre cei mai talentați poeți populari, nu numai ai comunei natale, a județului, dat și a țării. Graiul său – de expresie populară, poartă-n vreme, acea dimensiune a satului, cu veșnicia născută aici, cu acea mirare expusă în fața unei flori înflorite, în fața unei frunze din care, s-ar putea doini. Versul lui Ioan Buștea, pornește din „Gura lumii” și trece prin mersul vremii și ajunge în Lumina sfântă.

Ioan Buștea, nu este numai un doinitor, un culegător de folclor, ci și un umorist, un fabulist și un satiric, dând forță cuvântului în fiecare poezie pe care o scrie.

Este colaborator a mai multor publicații și autor a câtorva volume de versuri.

Este președinte al Cenaclului poezilor populari Miorița din județul Hunedoara.

Țic, Miron (n. 22 mai 1939 în comuna Brănișca, sat Boz)
actualmente locuitor al comunei Ilia

Gazetar, poet, prozator, recenzent de cărți și reviste.

Autor a mai multor volume de poezii, reportaj, proză și cărți în colaborare de critică literară.

Redactor la revistele literare „Eminescu” din Timișoara și „Ardealul literar” din Deva, redactor șef al publicației „Informația Iliei”.

Cea mai recentă caracterizare, a directorului de editură „Amurg sentimental” poetul și prozatorul Ion Machidon, ne dă posibilitatea să extragem câteva fraze „Pentru Miron Țic, credem, scrisul pornește de undeva din inimă, din bătăile acesteia, adevărate strigăte de dreptate și adevăr în numele semenilor cu care se înrudește întru bucurii, speranțe, dar și dureri. Aceste toate se simt, se văd cu ochiul liber, la fiecare

pagină pe care Miron Țic o scrie, la fiecare poezie pe care o toarnă în tipare, după tipic românesc, din aluatul propriului suflet. Toate acestea vin din culorile cernelei tipografice, grație dorinței autorului de a fi mereu în atenție, cu lucrări noi, pilduitoare prin tonusul verbului și starea de lucru a scriitorului, care se dorește a fi ceea ce și este poet, prozator, gazetar, recenzent de cărți și reviste, și nu în ultimul rând, vrednic și brav susținător de tineri scriitori”. Ion Machidon, Cuvânt înainte la volumul „Cocorii razelor de soare” Ed. Amurg sentimental”, București 2004.

Olteanu, Ionel (n. 23 septembrie 1952).

Unul dintre cei mai importanți oameni de afaceri din județul Hunedoara, care a pus bazele unei firme cu renume „Eurovenus”.

A investit în activități serioase de mare căutare pe care le-a coordonat cu mare pricepere.

N-a uitat nici de vatra natală, astfel că la Ilia a înființat o firmă româno-franceză pentru confecționarea de ochelari urmând să construiască și un complex comercial.

Este proprietarul fostului conac Rapaport, pe care l-a reamenajat cu piscină și teren de tenis care face parte din circuitul turistic și de agrement.

Are ca pasiuni: literatura, pictura, muzica și tenisul.

Prof. și scriitor **Zoița
Bogdan Tripa**

Prof. Silviu Cercea

*Prof. Boboc Nicolae,
dirijor de filarmonică*

CERCULARIU

cătră tóte oficiile protopresbiterale, ca inspectorate districtuale de scóle și cătră toți învățătorii dela scólele confesionale greco-orientale române din archidieceasa Transilvaniei, întruniți în reuniuni învățătoresci.

Dupăce reuniunile învățătorilor din scólele poporale din archidieceasa greco-orientală a Transilvaniei pe basa §-lui 70 din normativul școlar și a cerculariului consistorial din 6 Iuliu 1882 Nr. 2655 Scol s'au constituit 11 reuniuni învățătoresci, remâne consistoriului archidiececan ingrigirea, ca activitatea acelor reuniuni se ia un curs regulat, normal și pe cât se póte de uniform, pentruca acele reuniuni mai sigur sê și ajungă scopul, la care țintesc.

Din acest punct de vedere pornind, se constatéză în activitatea reuniunilor învățătoresci pe anul 1885 următoarele scăderi:

a) Unele reuniuni în acel an nu au ținut adunare generală, nici a raportat ceva consistoriului în privința activității lor.

b) Alte reuniuni au ținut adunări genrale, însă nu au ascernut nici un raport consistoriului despre rezultatul acelor adunări.

c) Alte reuniuni în fine, deși au ascernut consistoriului protocoálele adunărilor generale, dară n'au notificat de timpuriu terminul adunării generale a reuniunii, a ținut acele adunări la timp mai puțin oportun, adecă órna și pe timpul de scólă, érá nu în feriile de véră, precum prescriu statutele și precum dela sine urméză din împregiurarea, că consistoriul archidiececan cu ocasiunea întrunirii învețătorilor în adunările generale ale reuniunilor are a face dispozițiunile de lipsă pentru ținerea conferințelor învățătoresci prescise în § 130 al statutului organic.

Deci în interesul satorirei unui curs regulat în activitatea reuniunilor, consistoriul archidiecesau a aflat de bine a ordina următoarele:

1. Adunările generale ale reuniunilor învățătoresci au a se ținé în feriile de véră în fie-care an.

2. Președinții reuniunilor vor fi' datori a notifica cu 30 dile înainte consistoriului archidiececan pe calea oficiilor protoprebiterale terminul

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

ținerii adunărilor generale ale reunitilor și a indică totodată obiectele, ce adunarea generală va avé sê le pertracteze, pentru ca în acest mod sê fie consistoiul pus în pozițiune a completa programul – aflând de necesariu – și prin anumite teme pentru conferințele învățătorești prescrite în statutul organic și eventual a denumi și comisari consistoriali, cari se asiste la întrunirile învățătorilor.

3. Protocólele adunărilor generale au a se ascerne în termin de 14 dila consistoriului archidieceșan în copie autentică pentru eserciarea suprainspecțiunei și a controliei.

4. Dêcă din cause estraordinare ar fi împedecată vre-o reuniune în careva an a ținé adunarea generală ordinară convocată, președintele reuniunei este datoriu a raporta consistoriului archidieceșan de timpuriu despre acêsta, pentru a puté consistoriul intreveni pentru restabilirea cursului normal în activitatea reuniunei.

Acest cerculariu se trimite în numer corespundetoriu pentru toți învățătorii scólelor nóstre poporale și în special tuturor președiniților reuniunilor învățătorești din archidieceșă spre scire și conformare.

Din ședința consistoriului archidieceșan, ținută în Sibiu la 3 Aprile 1886.

Nicolau Popea m.p., archimandrit și vicariu archiepiscopesc.

Nicanor Frateșiu m.p., secretar.

Publicând acest document Cerculariu datat la 3 aprilie 1886, la Sibiu, nu facem altceva decât să aducem un nou argument privind începuturile acordării atenției problemelor învățământului românesc în special la sate.

**CONSCRIȚIA DIN ANII (1)850 ȘI (1)857 A POPORULUI DIN ILIA GREECOI ORIENTAL PUBLICATĂ ÎN
SARGĂȚIA XXV AUTOR – DR. IOACHIM LAZĂR**

Nr.	Familia	Partea preste tot		Anul nașterii	Observații	
		băieți	fete			
1.	Georgie Krișan Cătuța	Petruz		1818		
					1823	
					1849	mort (1)853
				Martha	1843	
				Maria	1846	
2.	Petruz Krișan Ioana			1825		
					1826	
				Maria	1847	
				Versavia	1850	
3.	Dimitrie Polyak Kriska	Ioan		1824		
					1826	
					1848	
				Trezia	1850	
				Petru	1853	mort (1) 863
4.	Nicolae Polyak	Mitru		1795		
					1839	
				Ilona	1836	
				Petruz	1825	însurat
				Efrosina	1828	
				Elena	1849	
5.	Petruz Biriș 1. Adam Anna ¹	Arkadie		1857		
					1825	
					1827	
				Antonie	1849	
6.	Ghorgie Pecurari Fironda	Nicolae		1853		
					1808	
					1810	
					1844	
				Rusalia	1841	
7.	Josziv Krișan Maria			1825		
					1828	
				Evutza	1790	soacra

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

	Ioan	1853	
8.	Ioan Bobok	1825	
	Maria	1830	
	Meriutza	1840	sora
	Petru	1852	
9.	Janes Kiss	1790	
	Agnesa	1806	
	Maria	1836	
	Anitza	1841	
10.	Lazer Moysze	1816	La nr. casei 202
	Anna	1819	sub coste
	Nicolae	1839	
	Litza	1844	
		1847	
	Georgie	1854	nelegiuit
11.	Janes Moysze Kila ²	1804	
	Ana	1805	
12.	Petrutz Krișan a Kerczului ³	1823	
	Antitza	1825	
	Dimitrie	1845	
	Ioan	1848	
	Petru	1856	
13.	Petrutz Biriș Kokodei	1800	
	Szuszana	1801	
14.	Baik Mihai	1809	
	Szuzsa	1801	
	Mihai	1831	
	Antonic	1837	
	Nicolae	1839	
15.	Merian Krișan	1785	
	Mariska	1788	
	Janes	1833	
	Tresia	1839	
16.	Ioan Krisan	1790	

	Veronika		1803	
		Mikleus	1834	
		Georgie	1835	
		Martha	1847	
		Vaszilie	1826	însurat
		Anna	1828	nevasta
		Petru	1852	
		Josif	1854	
		Dimitrie	1856	
17.	Joszif Krisan 1. Petru		1811	
	Vervara		1812	
		Mitru	1840	
		Boritzza	1834	
		Mariska	1843	
		Maria	1847	
		Petru	1851	mort 1857
18.	Dimitrie Zsurke		1820	
	Ana		1825	
		Petruz	1846	
		Martha	1853	
19.	Evutza Buda		1788	
		Fimia	1812	veduve
		Ketutza	1842	
20.	Miska Motz		1825	
	Merie		1830	
21.	Josziv Buda I. Szie		1808	
	Maria		1810	
		Josziv	1833	
		Veronika	1835	
		Tresia	1837	
		Rusalia	1846	
		Versavia	1849	
		Iliszie	1780	
22.	Bornemisa Pal baronu			

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

23.	Maria Czifre		1806
		Nicolae	1828 ketane
		Josziv	1834 ketane
		Mani	1820
		Maria	1838
24.	Mitra Sztanke		1810
		Petruz	1835
		Antonie	1845
		Viruska	1837
25.	Anitza Szutsi		1820
26.	Janku Ungur		1795
	Merina		1806
		Petruz	1843
		Elena	1835
27.	Dimitrie Ungur		1815
	Maria		1816
		Dimitrie	1837
28.	Georgie Krisan senior		1785
		Evutza	1793
		Janes	1839
29.	Ungur Petruz		-
30.	Georgie Krisan junior Lungu		1820
		Evutza	1822
		Elena	1845
31.	Borbath Antai		-
32.	Ribiczey Dienes		-
33.	Ribiczey Sandor		-
34.	Nyegrile Ion		1825
		Rafila	1828
35.	Mitra Gebrian		1806
		Nicolae	1834
		Ion	1839
		Rusalia	1837

36.	Petru Ungur		1804	
	Fimia		1810	
		Ioan		1840
			Karitzza	1836
			Maria	1850
37.	Nicolae Bude		1816	
	Anna		1820	
			Ilinka	1838
			Evutza	1841
38.	Jozziv Czircu		1806	
	Ana		1808	
		Petrutz		1829
		Nicolae		1841
		Ioan		1844
		Maria	1849	oc. 26
39.	Nikolae Marlon		1824	
	Maria		1826	
			Karolina	1847
			Anitza	1801
		Antonie		1854
		Partenie		1856
40.	Trezsa Popa		1818	
			Maria	1837
			Veronika	1840
			Mariska	1843
			Martha	1847
41.	Kure Mitru			
42.	Ioan Bajk		1804	
	Maria		1815	
		Ioan		1835
		Petru		1837
			Veronika	1833
			Veta	1841
		Versavia	1847	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

43.	Petru Motz	1814		
	Maria	1815		
	Josziv	1843	febr. 14	
44.	Petru Balint	1812		
	Viruska	1816		
	Petru	1837		
	Josziv	1845	martie 31	
	Maria	1841		
	Fimia	1850		
45. Josziv Balint I. Josziv		1823		
	Efroszina	1826		
		Maria	1849	
		Dafina	1795	muma
46.	Ioan Balint	1823		
	Floaria	1826		
	Petruz	1848	9 ber. 14	
		Carolina	1844	
		Josziv	1855	apr. 20
47.	Ioan Motz	1824		
	Rozsi	1826		
		Petruz	1848	aug. 1
		Maria	1846	
		Katitz	1850	
48.	Nicolae Berzan	1783		
	Kiviana	1800		
		Nicolae	1821	
		Josziv	1832	
		Imbri	1835	
		Karolina	1829	
49.	Protopopu	-		
50.	Mihai Molsor	1793		
	Maria	1797		
	Georgie	1834		
51.	Josziv Balint a Kuki	1815		

	Similincea		1818	
		Petruz	1840	
		Asinefta	1850	
		Versavia	-	
52.	Dimitrie Berari		1797	
	Ilyana		1798	
		Dimitrie	1830	
		Ioan	1834	
		Martha	1825	
		Rozsi	1840	
		Janes	1823	însurat
		Maria	1826	nevasta
		Antonie	1847	
53.	Alixandru Lupsa		1806	
	Veronika		1807	
		Alixandru	1837	
		Maria	1834	
		Rosalia	1839	
54.	Petruz Bebutze		1822	
	Veronica		1832	
55.	Dimitrie Depopu		-	
	Eva		-	
56.	Buften Zsuzsa		-	
		Katitza	-	
57.	Janes Nyegrile		1808	
	Susana		1810	
		Petru	1838	
		Maria	1834	
		Rusalial	1841	
58.	Janes Bebutze		1825	
	Mariska		1826	
		Petruz	1849	„ber ₆ ”
59.	Josa Muntyan Czigan		1802	
	Aniska		1806	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

		Petru	1790	Lipiture
60.	Georgie Orbanas		1807	
	Sari		1813	
			1842	iunie 4
		Agnes	1837	
61.	Nicolae Ratzhazi		1817	
	Juliana		1826	
		Katitza	1851	
		Carolina	1854	
62.	Pavel Krisan		1785	
	Mitra		1786	
63.	Josziv Motz		1804	
	Joanna		1805	
		Ambrosie	1832	ketane
		Gerasim	1835	
		Josziv	1839	
64.	Maria Pelkeu		1803	
		Janes	1826	
65.	Mariska Maris		1808	
		Veronica	1835	
		Maria	1800	lipiture
66.	Dimitrie Gyorgyovitz		1811	
	Versavia		1819	
		Georgie	1847	
		Rusalia	1839	
		Aurelian	1856	
67.	Zaharia Nagy Popa		1818	
	Maria		1830	
		Alixandru	1847	febr. 8
		Petrutz	1849	febr. 1
		Katitza	1845	+ 1852
		Georgie	1852	ian. 24
68.	Petru Ratz		1786	
	Katitza		1794	

		Maria	1835	slusnike
69.	Merie Mura		1802	
		Georgie	1842	
		Anitza	1837	
		Maria	1849	
		Jenkutz	1820	zsinere
		Lutzia	1826	
			1856	
70.	Mihai Raiu		1808	
	Maria		1809	
		Elena	1847	
71.	Denile Raiu		1790	
	Maria		1792	
		Rosza	1843	
72.	Mihai Dan		1785	
	Maria		1786	
73.	Nicolae Ketine		1824	
	Maria		1815	
		Georgie	1835	
		Ioan	1837	
		Antonie	1840	
		Dimitrie	1854	9 ber 14 copil
74.	Petru Toth		1800	
	Mariska		1804	
75.	Vikentie Rusz		1804	
	Trezsa		1820	
		Petru	1831	
		Roszi	1848	
		Georgie	1852	
		Ioan	1852	gemini
76.	Janku Motz		1786	
	Anitza		1787	
		Josziv	1828	ketane
77.	Ioan Blas		1802	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

	Naszta		1804	
		Georgie	1831	
		Petru	1836	
78.	Blestutz Blas		1805	
	Veronika		1820	
		Anna	1780	lipiture
		Maria	1839	
79.	Georgie Buda Csörtu		1795	
	Kidva		1796	
		Janes	1831	
		Evutza	1835	
80.	Ioan Bude Nyegria		1802	
	Anitza		1803	
		Mihai	1833	
		Georgie	1837	
		Petru	1841	
81.	Josziv Ketene		1796	
	Mariska		1798	
82.	Petru Ketine		1798	
	Anna		1799	
		Petru	1838	
		Evutza	1833	
		Anitza	1843	
83.	Mihai Zomonitze		1826	
	Anitza		1829	
		Antonie	1849	mort (1) 857
		Nicolae	1852	august 10
84.	Martha Lupșa		1798	
		Katitza	1832	
		Anti	1827	zsinere
		Elena	1822	nevaszta
			1785	sluga
			1800	sziujnike
		Pompilius	1856	oct. 19

MIRON ȚIC, prof. BALAJ PETRU, prof. PARTENIE VASIU VERGHELIA

		Valeria	1855	
85.	Evutza Toth		1793	
		Mihai	1836	
86.	Janos Zomonitze		1804	
	Rusa		1808	
		Maximilian	1836	
		Janes	1844	
		Eusevia	1839	
		Rozsi	1846	
		Josif	1851	august 6
87.	Baik Szie		-	
88.	Josziv Orbonas		1794	
	Maria		1805	
		Petrutz	1838	
		Josziv	1842	
		Janes	1845	9 ber 21
		Nicolae	1849	ian. 30
89.	Georgie Blas		1814	
	Treza		1818	
		Petru	1840	
		Nicolae	1850	sept. 21
		Rosi	1844	ian. 30
90.	Mihai Josziv Pelkeu		1790	
	Merinka		1800	
		Josziv	1829	
		Anitza	1833	
91.	Janes Toth		1819	
	Anika		1825	
92.	Theodoszie Buda		1808	
	Susana		1810	
		Dimitrie	1834	
		Ioan	1845	april 17
		Anna	1836	
		Maria	1848	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

	Jancu	1857	
93.	Eliszie Baik	1805	
	Keta	1806	
	Alexie	1838	
	Josziv	1846	april 21
	Maria	1834	
	Floaria	1843	
94.	Mihai Motz I. Jankusor	1822	
	Maris	1823	
	Veronika	1849	
	Josif	1852	iun. 15
95.	Josziv Flueraș	1813	
	Evutza	1815	
96.	Ilona Flueraș	1800	
	Nikolac	1830	
	Ioan	1837	
	Anna	1842	
	Alexie	1857	febr. 24
97.	Volka Rusz	1805	
	Maria	1838	
98.	Maria Toth Toni	1780	
99.	Ratz Georgie ³	-	
	Maria	-	
	Antonie	1849	aug. 19
	Georgie	1854	dec. 12
	Katitza	1857	
100.	Janes Flueraș	1824	
	Maria	1825	
	Versavia	1847	
101.	Ioan Moysze Keremheu	1805	
	Dobritza	1806	
	Janes	1840	
	Lazer	1846	
	Trezsa	1835	

MIRON ŢIC, prof. BALAJ PETRU, prof. PARTENIE VASIU VERGHELIA

		Maria	1838	
102.	Evutza Lung Szasz		1805	
		Eliszie	1837	
103.	Szanda Pavitz		1800	
		Petru	1831	
104.	Petrutz Zomonitze		1795	
		Maria	1798	
		Georgie	1835	
105.	Pasku Buda		1785	
		Boritza	1790	
		Veronika	1830	
106.	Antonie Bufte		1803	
		Maria	1804	
		Antonie	1835	
		Petru	1840	
		Maria	1843	
107.	Irimie Bolka		1811	
		Maria	1812	
		Iosziv	1820	lipiture
		Lidia	1824	
108.	Georgie Buda Gita		1820	
		Brenduša	1823	
109.	Ioan Popovits		1818	
		Maria	1826	
		Katitza	1841	
		Rozsi	1849	
		Maria	1853	
		Nicolae	1855	iun. 29
110.	Jankutz Ungur		1823	
		Zsuzsa	1825	
		Jenkutz	1848	
111.	Damaskin Ratz		1791	
		Maria	1835	
		Anuska	1854	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

	Nicolae	1856	sept. 21
112.	Elek Ratz	1794	
	Viruska	1800	
	Dimitrie	1834	
	Anna	1833	
113.	Maria Ratz	1788	
114.	Albutzu Ratz	1783	
	Petru	1806	însurat
	Maria	1815	nevasta
	Ioan	1835	
	Simion	1848	
	Martha	1837	
	Maria	1844	
115.	Josziv Panajot	1805	
	Fatzia	1806	
	Alisander	1831	
	Josziv	1834	
	Metyes	1834	
	Martha	1843	
	Ladislau	1855	sept. 15
116.	Metyes Ratz	1794	
	Elisaveta	1800	
	Dimitrie	1836	
	Ambrozie	1842	
	Alisandru	1848	
117.	Ioan Kure	1822	
	Anna	1825	
	Nicolae	1833	fratzi
	Georgie	1834	
	Maria	1848	
	Petru	1853	dec. 17
	Nicolae	1856	apr. 11
	Dimitrie	1857	apr. 7
118.	Ioan Muntyanu	1805	

	Evutza		1818	
		Maxim	1834	lipiture
		Rosi	1802	
119.	Josziv Baik		1816	
	Raki		1828	
		Zsuzsi	1788	alipite
120	Ioan Berarj		1785	
	Sofia		1806	
		Josziv	1829	însurat
		Anna	1831	
		Georgie	1851	22 iun
121.	Elszie Buda		1789	
	Maria		1810	
		Petrutz	1837	
		Josefa	1840	
122.	Petru Popa a Csernyi		1802	
	Aniszie		1803	
		Georgie	1831	
		Mihai	1838	mort
		Antonie	1841	mert. 2
		Janes	1845	oct. 30
123.	Evutza Buda		1790	
		Maria	1834	
124.	Merie Buda		1788	
		Eftimie	1825	
		Maria	1827	
		Simon	1849	mert. 20
125.	Ioan Popa Buda		1804	
	Ana		1805	
		Mihai	1830	ketane
		Antonie	1833	
		Petru	1838	
		Ioan	1844	Ober 17
		Josziv	1844	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

		Anitza	1836	
		Rozsi	1848	
126.	Simon Ratz		1824	
	Maria		1820	
		Martha	1840	
		Maria	1849	
		Maria	1790	sokrasza
	Josziv		1851	mai 4
127.	Nicolae Moysze		1819	
	Maria		1822	
		Adam	1843	dec. 3
		Petru	1846	iunie 25
		Katitza	1849	
128.	Georgie Toth ⁶		1823	
	Carolina		1825	
		Nicolae	1850	
		Maria	1845	
		Dimitrie	1856	iun. 24
129.	Maria Tath		1802	
		Mihai	1831	
		Georgie	1838	
		Toni	1828	însurat
		Kriska	1826	nevasta
		Maria	1853	
		Katitza	1857	
130.	Petru Bude		1828	
	Rusa		1827	
		Petru	1848	
		Ioan	1856	
131.	Dionisie Barb		1820	
	Rosi		-	
		Georgie	1824	
132.	Josiv Zsurke		1800	
	Dafina		1810	

		Tenasz	1834	
		Josziv	1836	
		Alexandru	1841	oct. 9
		Mihai	1845	iun. 10
133.	Anitza Kolibas		1805	
		Petru	1835	
		Mihai	1837	
		Nicolae	1839	
		Maria	1832	
		Anna	1833	
		Mariska	1841	
134.	Petru Nyegriile Jov		1818	
	Anna		1830	
		Anitza	1842	
		Fimia	1844	
		Petru	-	
		Romulus	1856	iun. 11
		Anita	-	
135.	Crîșan Mihai Lungu		1785	
		Petru	1821	însurat
		Maria	1824	nevasta
		Petru	1843	mart. 14
		Dimitrie	1845	
		Martha	1848	
136.	Petrutz Crîșan		1822	
	Anitza		1827	
137.	Ion Motzu		1810	
	Maria		1815	
		Petrutz	1835	
		Maria	1838	
		Veranica	1848	
		Janku	1853	mai 5
138.	Munțyan Ștefan Cziganu		1815	
	Manka		1820	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

	Antonie	1850	
139.	Georgie Olari	1818	
	Anitza	1820	
	Treja	1846	
140.	Andei Pank văduvu	1785	
141.	Peskutza Czigana văduve	1810	
142.	Petru Pelkeu	1805	
	Anna	1809	
	Janes	1826	
	Maria	1838	
	Nicolae	1848	
	Eva	1843	
143.	Georgie Muntyan	1820	
	Maria	1825	
144.	Ana Muntyan văduve	1800	
	Dimitrie	1822	zsinere
	Mariska	1825	nevasta
	Anna	1848	fata
	Georgie	1856	9 ber. 16
145.	Merie Szuts veduva	1800	
	Adam	1835	
146.	Josziv Toth	1795	
	Rafila	1800	
	Alexandru	1831	
	Arkadie	1856	9 feb. 18
	Treja	?	
147.	Petrutz Csokan	1805	
	Merinka	1800	
	Antonie	1837	
	Ripsimia	1828	
148.	Mi... Crișan Jov	1820	
	Anna	1826	
	Rusalia	1835	sora mueri
	Roboka	1783	betrina

149.	Janos Zomonitze		1824	
	Maria		1847	
		Balint Truka	1775	betrinu
		Georgie	1835	frate
150.	Andris Sandor		1790	
	Arintza		1795	
		Alexandru	1835	
		Petru	1837	
		Alixandru	1828	ginere
			Eva	1830
		Nicolae	1850	
	Ioan	1857		
151.	Petru Olari		1821	
	Ruszanda		1824	
		Dimitrie	1847	august 18
		Petru	1849	
		Ludovik	1857	
152.	Merinka Kure ved.		1800	
		Josziv	1827	ketane
		Petru	1833	
		Nicolae	1841	
		Dimitrie	1823	veduv
153.	Manaszie Nyegrile		1805	
	Aniska		1810	
		Josziv	1830	
		Nicolae	1841	oct. 12
		Petru	1844	ian. 5
			Fimia	1837
			Maria	1839
		Veronika	1846	
154.	Petru Nyegrile		1790	
	Maria		1795	
		Dimitrie	1821	însurat
		Tresza	1825	nevasta

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

	Josziv	1840	apr. 12
	Mihaj	1850	
	Maria	1846	
	Nikolae	1851	oct. 8
	Mihaj	1854	oct. 29
	Katiza	1857	
	Anna	1839	de suflet
155.	Janes Szuts ved.	1790	
	Joan	1842	
	Anna	1833	
	Trezsa	1837	
	Josiv Sutz	?	
	Ion	1853	oct. 11
	Antitza	?	
156.	Ilie Csokan	1805	
	Antitza	1807	
	Antonie	1827	însurat
	Carolina	1830	nevaszta
	Versavia	1850	
	Vasilie	1851	7 feb. 9
	Mariska	1853	
	Carolina	1854	
	Iuliana	1856	
157.	Josziv Krisan	1827	
	Anika	1831	
	Partenie	1851	febr. 11
158.	Metyei Ungur	1780	
	Petru	1815	însurat
	Mariska	1823	nevasta
	Arintza	1785	soacra
	Scutza cu fata ?		
159.	Petru Pecurari	1808	
	Sofia	1812	
	Mihai	1844	sept. 29

		Maria	1835	
		Veranica	1835	zsemene
		Mariska	1840	
160.	Ioan Krisan Jov.		1820	
	Maria		1821	
		Versavia	1847	
	Georgie		1798	betrinu
	Petru		1852	sept. 28
161.	Kujesan Petru		1825	
	Evutza		1830	
		Elisaveta	1805	lipiture
162.	Janes Polyak		1802	
	Floaria		1805	
	Ion		1836	
	Georgie		1841	
	Nicolae		1844	iulie 24
	Josziv		1844	zsemeni
	Petru		1849	febr. 1
		Mariska	1839	
163.	Evutza Szube ved.		1808	
	Teodosie		1836	
	Josziv		1846	9 ber 3
		Merie	1831	
164.	Nicolae Kolibas		1812	
	Martha		1820	
	Petru		1838	
	Mihaj		1845	august 29
		Maria	1836	
		Evutza	1841	
		Anna	1848	
	Damaschin		1854	iulie 24
165.	Georgie Kolibas		1820	
	Maria		1821	
	Mitru		1841	

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

	Mihaj	1846	8 ber 2
		Mariska	1843
		Carolina	1848
		Anna	1850
166.	Petru Polyak	1823	
	Maria	1825	
		Evutza	1794
	Janes	1831	betrina
		Anitza	1837
		Mona	1839
167.	Mariska Polyak	1790	veduva
	Josziv	1833	
	Nicolae	1836	
168.	Maria Bobok	1786	veduve
	Sziminik Kozme	1823	nepot
		Veronika	1822
	Petru	1843	apr. 1
		Maria	1847
169.	Mikleus Csokan	1808	
	Opritza	?	
	Mikleus	1840	
	Dimitrie	1843	ian. 21
	Petru	1849	
		Maria	1788
			ved. alipite
170.	Ioan Krisan Sorlungu	1796	
	Anitza	1798	
171.	Josziv Dempari	1804	
	Trezsia	1808	
	Petru	1828	
	Josziv	1837	
		Anna	1835
172.	Petru Bebutze I. Kulej	1815	
	Maria	1820	
		Fimia	1827
			alipite

	Janku	?	frate kătana
	Janku	1856	9 ber. 18
173.	Maria Dregan ved.	1800	
	Petru	1836	ketane
174.	Petrutz Krisan	1818	
	Anna	1820	
		Evutza	1843
		Merie	1845
	Georgie	1854	iul. 31 nelegiuit
	Petru	1856	aprilie 30
185.	Nicolae Bebutze Jov.	1820	
	Maria	1822	
		Maria	1849
176.	Nicolae Bibolari	1780	
	Elisaveta	1783	
177.	Bebutze Nyikulaje	1792	
	Anitza	1797	
	Nicolae	1837	vatamat
		Merie	1843
178.	Ioan Kozme	1781	
	Raveka	1782	stiop
179.	Dimitrie Krisan	1810	
	Mariska	1821	
	Dimitrie	1843	martie 28
		Maria	1840
		Trezsa	1845
		Anitza	1848
180.	Josziv Moysze	1793	
	Susana	1794	
	Dimitrie	1832	
181.	Nicolae Berants	1821	
	Maria	1823	
	Petru	1850	
		Maria	1845

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

		Anna	1847	
	Nicolae		1856	febr. 18
182.	Ioan Beltutze		1826	
	Merie		1829	- 665
				Ket. Petru 1824

CADRE DIDACTICE

Învățători:

Nicolae Simonovici, Ioan Olariu, Ioan Petrașcu, Teodor Isteriu, Rudolf Conradh, Eremia Varga, Oprea Gh., Petre Furdui, Șerban V., Longius Bucur, Savu Nica, Zevedei Mureșan, Orbonaș Ionel, Bogdan Nicolae, Iacob Eufimia, Vitos Ludovic, Deneș Zoltan, Suza Tatiana, Morțun Eugenia, Gabor Aurelia, Solomon Victoria, Fodor Lia, Chisev Dorica, Curetean Florica, Grec Viorica, Marcu Bujorel, Bălaș Teodor, Cristuț Emilia, Crișan-Căciu Teodora, Leucean Silvia, Ancuța Mioara, Farcaș Mariana, Ene M.

Profesori

A. Anghel Claudia, Andronache Nicolae, Armenean Maria, Arsenie Nicolae, Androne Maria, Avrănescu Elena.

B. Băleanu Vlad, Bălean Maria, Baciș Ioan, Barbu Raveca, Balaj Petru, Balaj Ovidiu Petru, Blendea Vasile, Blendea Adriana, Bogdan Zoița, Bele Mircea, Buzilă Nina, Bucur Emilia, Buțiu Margareta, Bulea Lucia, Beldean Luminița, Bota Camelia, Borșos Mihai, Bejan Iosif, Buda Eugenia, Bozan Georgeta, Brâneț Ozana, Bota Silviu, Bota Emil, Boldor Ioan, Buza Alexandru, Bretotean Dragomir, Bachin Vera, Bancov Leonid.

C. Căta Suzana, Cădea Gheorghe, Cădea Rodica, Cseky Livia, Cociuba Eleonora, Costea Iosif, Cozma Gheorghe, Crișan Camelia, Chifor Verghelia, Crișan Traian, Cerecea Silviu, Chisev Petru, Comănescu Cornelia, Crăciun Florinel, Căceu Ana, Ciobanu Valentin, Ciurea Viorica, Calancea Tamara, Cara Simion, Crișan Ana, Costea Petrana

D. Damșa Ioan, Dragomir Stela, Danc Laura, Danc Viorel, Drăgan Ortanza, Drăgan E., Deac Elena, Dehel Lucian, Dănilă Gheorghe,

Domnaru Sebastian, Dămăcuș Ana

E. Ene Carmen

F. Faur Simona, Fusa Radu,

G. Grâz Ioan, Guga Doina, Galic Petru, Gâț Rodica, Ghiurișan Maria, Goțiu Pavel, Giura Eleonora, Greavu Adrian, Goro Francisc, Gal Ana Maria, Gabor Alina, Gheorghe Vasiliu, Giura Traian,

H. Hanafi Adela, Haneș Daniela, Hapca Victoria, Herbei Cosmin, Herbai Marcel, Haiduc Iulian, Homorodean Constantin

I. Idricianu Lucian, Iosif Petre, Istfan Gheorghe, Iuga Antoniu, Iepure Elena, Ioschici Rodica.

J. Jipa Elvira, Jeler Eliza.

K. Kutaș Irina

I. Lupu Maria, Luca Benone, Lazăr Traian, Liciu Ion, Lupulescu Victor, Lazăr Alexandru, Lazăr Virginia

M. Mera Sorina, Mihuț Raluca, Marișca Lucreția, Manolescu Maria, Mărcăuțean Mihai, Mărcăuțean Margareta, Măgurean Aurelia, Mitrofan Maria, Muntean Viorel, Mihalache Teodora, Mihuț Radu, Mihăilă Maria, Mărginean Tinel, Motorga Florica, Moraru Iuliu, Moraru Ana, Magda Ana, Morțun Ioan, Mocanu Elisabeta

N. Nicula Zorica, Nicoară Ioan,

O. Onișor Elena, Ogner Lia, Oană Elena, Olar Valeriu, Olteanu Dan Florin, Ordeanu Nicolae

P. Popa Emilia, Pușcău Aurel, Pușcău Doina, Paul Margareta, PISOI Constantin, Pănescu Cristian, Popa Ion, Pokker Francisc, Partenie VasIU Ananie, Partenie VasIU VergHELIA, Pădurean Constantin, Pop Cristina, Popa Adelia, Popa Iacob, Pușcău Antonia, Petculescu Ana

R. Radu Ioan, Radu Elena, Răgălie LIGIA, Rotea Mihai, Rondolean Lucia, Roșiu Viorica,

S. Santei Liliana, Santei Laura, Socolovschi Dana, Săuca Avram, Săuca Lăcrămioara, Scrisu Georgeta, Șuba Alexandru, Stan Eugen, Surdu Ilie, Străuț Lucia, Stoian Maria, Stănescu Ștefan Voinea, Șerbănescu Alexandru, Sav Rodica, Spineanu Iuliana, Spineanu Iulian, Solomon Teodor, Șerbănescu Nicolae, SUCIU Ovidiu, Simoc Lucian, SUCIU Petru, Seder Daniela, Sârb Mirela, Stanca Iosif, Stăncioiu Ioan, Sorescu Alexandru, Sonoc Ioan, Sonoc T, Stoichițoiu Maria, Ștefan Simion, Șerbănescu Nicolae.

T. Trufaș Antonie, Teban Andronic, Trif Petru, Terec Rodica, Terec Gheorghe, Ticușan Ana Maria, Tomuța Cornel, Tămășan Traian, Țic Ovidiu, Topliceanu Olivia

V. Vicol Vica, Văietuș Dora, Vlad Adriana, Văideanu Elisabeta, Vasiu Natalia, Vântu Leontina.

Z. Zgarbură Rozalia, Zasloți Viorica, Zdrâncu Octavian, Zmeu Elena,

EROII MARTIRI DIN ILIA CĂZUȚI ÎN PRIMUL RĂZBOI MONDIAL 1914-1918:

Slt. Poleac Gheorghe

Chirilovici Alex

Mica Alex

Orbonaș Ioachim

Duda Dumitru

Dănilă Iosif

Florea Tudosie

Goș Ioviță

Dobre Mihai

Flueraș Maxi

Muntean Alex

Colibaș Iulus

Poleac Damaschin

Colibaș Partenie

Tifrea Mihai

Etner Alex

Vanc Ștefan

Varodi Albert

Alanc Nicolae

Avram Petru

Ivan Tămaș

Nichita Horiacov

Chiș Partenie

Giura Ioan

**EROII ILIEI CĂZUȚI PE CÂMPUL DE LUPTĂ ÎN CEL DE-AL
II-LEA RĂZBOI MONDIAL 1941-1945**

Maior Blaj Pompiliu

Slt. Crișan Ionel

Tămaș Nicolae

Crișan Nicolae

Covaci Francisc

Blaj Florin

Lung Rusalin

Hanta Petru

Martin Augustin

Martin Petru

Tămaș Ionel

Tămaș Miron

Nicula Andronic

Nicula Miron

Pitic Ioan

Bisorca Trandafir

Bisorca Solomon

Lazarnici Andronic

Miclăuș Lazăr

Danc Constantin

Danc Ioan

Danciu Ioan

Danciu Lazăr

Ciolănel Nicolae

Vlad Iosif

Butaș Alexandru

Radovici Iosif

Lup Petru

Cozma Gașpar

Bârsan Vadin

REALITATEA EXISTENTĂ – IMPUNE STATUT DE ORAȘ

Comunitățile umane pot fi sate sau localități rurale, orașe sau localități urbane. Între cele două categorii de localități există deosebiri. În acest scop, ne propunem, câteva aprecieri asupra localității Ilia. Această așezare a apărut pe drumurile de legătură între diferite zone ale țării, prin mai multe căi de comunicație, cu o dotare documentară timpurie, mai timpurie decât a multor localități și chiar mai veche decât a reședinței de județ și a altor localități care ulterior au devenit centre urbane. Și localitatea Ilia a avut statut de „oppidum” mic târgușor, reședință de plasă, reședință de raion iar după anul 1968, reședință a comunei. Realitatea este că, acum, cu statut de localitate rurală Ilia joacă un rol de centru polarizator pentru satele din această parte a județului. În localitatea Ilia au sediul unități economice, sociale și culturale care își desfășoară activitatea și în afara comunei, adică în localitățile aproximativ egale fostului raion, în asemenea situație, Ilia îndeplinind rol de centru zonal.

Ca argumente în sensul, că Ilia este centru zonal, ilustrăm prin câteva unități care în general lipsesc din rândul așezărilor învecinate.

- Gara CFR și nod feroviar
- Stația de 100 KW și centru de rețele electrice care intervine în cazuri de urgență și încasează c.v. energiei electrice de la consumatori.
- Ocol Silvic și unități de prelucrare a lemnului.
- Canton districtual pentru drumuri și poduri naționale, cu balastieră și carieră.
- Unități comerciale de alimentație publică și de cazare.
- Subunitate militară de pompieri.
- În domeniul cultural și social la Ilia există un liceu cu profil teoretic – clase I - XII.
- Școală profesională pentru tineretul școlar provenit dintr-o rază destul de mare și foarte rar întâlnită în alte localități.
- Un centru medical de diagnosticare cu farmacii sanitar-umane și dispensar sanitar veterinar și farmacie sanitar veterinară.
- Un cămin cultural unde se organizează activități și festivaluri.
- Un Oficiu pentru ocuparea forței de muncă.

- Un complex sportiv cu popicărie, sală de fitness, stadion de fotbal cu tribună, terenuri de tenis de câmp, sală de sport.

- În domeniul financiar bancar menționăm Percepția rurală și Trezoreria și o agenție CEC.

- Pe teritoriul localității se mai găsesc 2 benzinării. Edilitar gospodăresc - localitatea este alimentată cu energie electrică, cu apă potabilă, canalizare, străzi asfaltate și cu trotuare. Lângă mai multe blocuri construite cu mai bine de 30 de ani în urmă, s-au ridicat mult mai recent case tip vilă și spații comerciale.

Se pune întrebarea ce îi lipsește Iliei pentru a primi statut de oraș? Poate răspunsul ar putea veni în urma elaborării unui document care să ateste toate cele arătate și înaintarea acestuia la organele județene competente, ca la rândul lor, acestea, să le înainteze la nivel de țară în Senat și chiar în Parlament. Este mai mult decât evident să ne gândim la acest lucru să dorim o și mai bună dezvoltare localității și ajungerea cât mai repede pe treptele orașului.

Și mai mult, din a doua jumătate a anului 2004, odată cu venirea ca primar a domnului inginer **Marius Omotă** s-au înfăptuit o serie de hotărâri și decizii deosebit de importante și totodată necesare, cum ar fi: dotarea primăriei cu calculatoare cu programe de servicii de urbanism, devize pentru lucrări de construcție, registru agricol, taxe și impozite. Apoi s-a trecut la reamenajarea drumurilor de acces în țarinile comunei, asfaltarea și repararea străzilor și drumurilor comunale, a mai multor cămine culturale (până atunci s-au făcut câteva lucrări dar de slabă calitate) exemplu lucrările la căminul din Ilia și Săcămaș reparate din temelii, dotate cu tot ce trebuie pentru activitatea culturală dar și pentru unele nevoi ale locuitorilor când e vorba de nunți, botezuri sau alte manifestări, renovarea popicăriei, construirea unei săli de forță și fitness, trei stații auto cât și a altor lucrări administrative, sociale toate pentru ca Ilia să devină cât mai repede oraș.

Deși, Ilia nu are acest statut, locuitorii folosesc curent această denumire și când pleacă de acasă și când se-ntorc; dacă sunt întrebați răspund: „am fost în oraș sau mă întorc din oraș”.

BIBLIOGRAFIE

1. Abrudan, Paul „Solidaritatea Hunedorenilor cu România în războiul pentru cucerirea independenței”, Sargeția XIII, 1977.
2. Balaj Petru – Populația și așezările omenești de pe Valea Mureșului între Ilia și Zam, județul Hunedoara, Lucrările sesiunii științifice, Universitatea Timișoara, Facultatea de științe economice, 21-22 mai 1982.
3. Balaj Petru și Partenie – VasIU Verghelia. „Transporturile – factorul cel mai important al apariției și dezvoltării economice și sociale a localității Ilia. Sesiunea Națională de geografie, Deva – 2003.
4. Bassa, Beniamin „Contribuții la cunoașterea situației și a frământărilor țărănești din Comitatul Hunedoarei în preajma răscoalei țaranilor din anul 1784 sub conducerea lui Horea, Cloșca și Crișan” Sargeția IV, 1966.
5. Bassa, Beniamin „Transportul sării pe Mureș în sec. XVII, XIX” Sargeția VII, 1970.
6. Breharu Gh. – „Cunoașterea ținutului natal. În ajutorul profesorului de geografie, vol I, București, SSNG, 1965.
7. Breban, Vasile. „Dicționar al limbii române contemporane, Ed. Științifică și enciclopedică, București 1980.
8. Floca, Octavian, „Hunedoara, Ghid turistic al regiunii, Ed. Meridiane, București, 1965.
9. Ficher, E. „După cursuri vechi ale Mureșului B.S.R.G., 1954, 51.
10. Florea, N. și Munteanu, I. „Geografia solurilor României, Ed. Științifică, București, 1968.
11. G. Windichk, „Geografie des grossfurthentume Siebenburgens, 1790.
12. G. Calea, Aurel „Formarea și activitatea Consiliului Director al Transilvaniei, Banatului și tuturor ținuturilor românești din Ungaria

(2 decembrie 1918 - 10 aprilie 1920) Ed. Tipomar, Târgu Mureș, 1996 (37, 38, 39, 40).

13. Gruiescu, S. I. și Grumăzescu C., „Județul Hunedoara, Ed. Academiei, București, 1970.

14. Iacob, Romolus „Monografia bisericii din Ilia 1982 (Manuscris). (7, 8, 10, 11, 15, 17, 22, 23, 24, 25, 27, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 36).

15. Ionescu Voichița „Dicționar latin-român”, Ed. III, Editura Liber București.

16. Kiss, Andrei „O epocă din istoria Transilvaniei, Domnia lui Gabriel Bethlen, Magazin istoric, anul XIV, nr. 12 Decembrie 1980, (18).

17. Kiss, Andrei, „Scrisoare către Domnul Iacob, Cluj 24 I, 1983. Manuscris.

18. Lazăr, Ioachim „O conscripție din anii 1850 și 1857 din Ilia. Sargeția XXV (Extras) 1992-1994. (12).

19. Lăzărescu, Gh. „Văile epigenetice din Munții Poiana Ruscăi și unele aspecte ale valorificării lor în construcțiile ingineresti. Lucrările colocviului Național de geomorfologie aplicată și cartografierea geomorfologică, Iași, 1975.

20. Lăzărescu, Gh. „Masivul Poiana Ruscăi” Harta regiunii geomorfologice, 1976.

21. Martinovoci, C. și N. Istrati, „Dicționarul Transilvaniei, Banatului și celorlalte ținuturi alipite. Institutul de arte grafice „Ardealul”, Cluj, 1921.

22. Maior, Liviu „Aspecte ale desfășurării revoluției din 1848 în Comitatul Hunedoara”, Sargeția V, 1968.

23. Oncescu, N. „Geologia RPR”, Ed. tehnică, București, 1957.

24. Partenie, VasIU VergHELIA „Istoricul localității Ilia în evul mediu”. Sesiunea de comunicări științifice a cadrelor didactice din județul Hunedoara, Deva, mai 1994.

25. Pascu, Ștefan „Voievodatul Transilvaniei”, vol. II, Cluj, 1979.

26. Pătruț, Ioan „Onomastică românească” București, 1980.

27. Pop, Gh: „Noi contribuții morfologice privitoare la cursul

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

inferior al Mureșului, Lucrările Institutului Geografic, Cluj, VIII, 1947.

28. Rotea Mihai, „Cercetări arheologice la Bretea Mureșană”, Sargeția XV 1981.

39. Rusu A.A. „Documente inedite privitoare la Comitatul Hunedoara în sec. al XV-lea”, Sargeția XV, 1981.

30. Sandru, I. „Contribuții de geografie aplicată privind așezările rurale din România, Rev. Natura, nr. 2, 1967.

31. Suci, Coriolan „Dicționar istoric al localităților din Transilvania, Ed. Academiei RSR, 1967.

32. Stoica, Cornel și Valea, M „Contribuții la cunoașterea dezvoltării învățământului în ținutul Hunedoarei de-a lungul vremurilor”, Sargeția V, 1968.

33. Tufescu, V. „Modelarea naturală a reliefului și eroziunea accelerată, Ed. Academiei, București, 1866.

34. Ujvari I. „Geografia apelor României Ed. Științifică, București, 1972.

35. Valea, Mircea, Homorodan, Mircea și Nistor, Anghel „Toponomie hunedoreană „Sargeția XXI-XXIV, 1988-1991.

36. Vespremeanu, E. „Dealurile Lipovei și defileul Mureșului. Studiul de geomorfologie, București, 1972.

XXX 27. „Istoria României, vol I, 1960, vol. II, 1963, vol. IV, 1964. Ed. Academiei, București.

XXX 28. „Îndrumător de cercetări geografice. Cercetări economico-geografice, București 1969.

XXX. 29 „Monografia geografică a RPR, vol. I și II, Ed. Academiei RPR 1960.

XXX.30. „Atlasul climatologic, Inst. Mat. Central, București, 1966.

XXX. 31. „Atlasul cadastral al apelor din RPR, București, 1964.

XXX. 32. „Date statistice de la arhivele statului Hunedoara Deva.

XXX 33. Date statistice de la Primăria Ilia.

XXX.34 Date statistice de la unități economice și instituții.

COLABORATORI:

Dr. Ioachim Lazăr – Șeful secției de istorie de la Muzeul Județean Deva;

Prof. Partenie VasIU Anania - Director al liceului teoretic „Silviu Dragomir” Ilia;

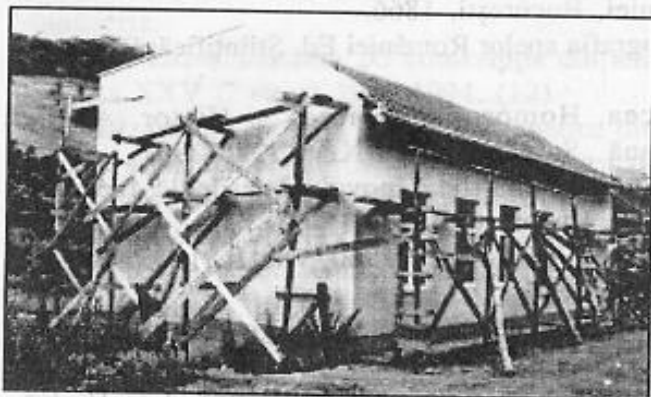
Prof. Gino Marius - Liceul Hunedoara;

Hașa Gligor Scriitor;

Prof. Groza Flavia;

Prof. Margareta Mihai Mărcăuțean

Semn că există în permanență interes pentru înfrumusețarea și gospodărirea comunei, este și fotografia de mai jos care reflectă lucrările existente la Căminul Cultural din satul Săcămaș, lucrări care la data respectivă erau în plină desfășurare.

Lung Leontin (1970) șef dubaș Săcămaș

CUPRINS

Scurtă introducere	5
Cuvântul meu	7
Conducerea comunei Ilia	9
Partea I	11
Cap. I. Poziția geografică și limitele administrative	11
Condiții naturale	15
Geologia	15
Relieful	17
Clima	22
Hidrografia	26
Solurile	31
Vegetația	32
Fauna	33
Cap. II. Populația și așezările umane	37
Scurt istoric	37
Legenda așezării Ilia	39
Semnificația numelui localității Ilia	40
Populația	60
Densitatea populației	69
Mișcarea naturală a populației	70
Mișcarea migratorie a populației	70
Structura populației	71
Învățământul	73
Domeniul sănătății	81
O îndelungată activitate culturală artistică și sportivă	83
Activitatea sportivă	89
Portul popular și alte obiceiuri pe vatra comunei Ilia	92
Câteva obiceiuri legate de ciclurile vieții	93

Așezările omenești	96
Activitatea de prevenire și stingere a incendiilor	101
Cap. III. Economia	103
Caracterizarea generală a economiei	103
Agricultura	103
Principalele culturi agricole	107
Creșterea animalelor	108
Folosirea industrială a resurselor	112
Cariere de piatră	112
Balastiere	112
Exploatarea și prelucrarea lemnului	113
Societăți comerciale	115
Cap. IV. Transporturile și căile de comunicație	117
Cap. V. Turismul și obiective turistice	122
Turism	124
Partea II: Satele comunei Iliia.....	126
Bacea	126
Legenda satului Bacea	128
Brâznic	136
Legenda satului Brâznic	139
Bretea Mureșană	142
Legenda Castelului din Bretea Mureșană	144
Portul, o lumină neperitoare	157
Ocupația bretenilor	159
Instituțiile statului	159
Școala	159
Biserica	161
Cuieș	166
Legenda satului Cuieș	169
Dumbrăvița	172
Săcămaș	186
Legenda satului Săcămaș	189
Sârbi	194
Legenda satului Sârbi	197

SCHIȚĂ MONOGRAFICĂ

Valea Lungă	204
Partea a III-a Date istorice referitoare la Parohia Ortodoxă ...	219
Date istorice despre casele parohiale și activitatea religioasă....	229
Protocolul bunei învoiri	233
Dangățul clopotelor	235
Familii de seamă	238
Bucătăria ilienților	244
Un principe născut la Ilia	252
Oameni între oameni	259
Conscripția	268
Cadre didactice	291
Bibliografie	297

În atenția librarilor și difuzorilor de carte

Contravaloarea timbrului literar se depune în contul
Uniunii Scriitorilor din România nr.
RO44RNCB5101000001710001
BCR UNIREA

Editura „CĂLĂUZA v.b.”

Str. Horea, nr. 30

330047 Deva, jud. Hunedoara, România

Tel.: 0254-214684; Fax: 0254/215545

E-mail: valeriu_bargau@deva.iiruc.ro

Consilier editorial: Valeriu Bârgău

Tehnoredactor: Cristina Moruz

Corectura lucrării aparține autorilor

Carte tipărită la Tipografia

„Floarea Soarelui”

Tel. 0744/521284

ERATĂ

Rugăm cititorii acestei SCHIȚE MONOGRAFICE, să ia în considerare următoarele rectificări:

Se va citi la pagina 15, aliniatul II, rândul 4 „Munții Metaliferi”;

La pagina 235, aliniatul II, se va citi „orașului”;

La pagina 300, rândul 3 se va citi GINO MARIO CRĂCIUN.

Mulțumim!

Conacul dimineților liniștite

ISBN 97843840-3

9 799738 438407